Наслеђе 41

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ
Journal of Language, Literature, Arts and Culture

ГОДИНА XV / БРОЈ / 41 / 2018
YEAR XV / VOLUME / 41 / 2018

ФИЛУМ
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

САДРЖАЈ

Никола И. Рамић
МЈЕСТО ТЕМАТСКИХ И МОТИВАЦИОНИХ РЈЕЧНИКА
У ДИЈАЛЕКАТСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ 9–16

Biljana B. Čubrović
THE ACQUISITION OF LOW BACK MERGER
IN NON-NATIVE SPEAKERS OF AMERICAN ENGLISH 17–26

Александра С. Јовановић
СЕМАНТИЧКЕ И СИНТАКСИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ
НЕПРЕЛАЗНИХ (НЕПОВРАТНИХ И НЕПРАВИХ
ПОВРАТНИХ) СЕМИКОПУЛАТИВНИХ ГЛАГОЛА
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 27–48

Милица С. Бацић и Горица Р. Томић
КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА
О МИГРАНТСКОЈ КРИЗИ У БРИТАНСКИМ МЕДИЈИМА 49–61

Стефан Ж. Милосављевић
КОНГРУЕНЦИЈА ГЛАГОЛСКОГ ПРЕДИКАТА СА СУБЈЕКТОМ
ИСКАЗАНИМ ПАРТИТИВНОМ СИНТАГМОМ ЧИЈИ ЈЕ ЦЕНТАР
ОСНОВНИ БРОЈ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(ИСТРАЖИВАЊЕ НА ТЕСТУ ПРИХВАТЉИВОСТИ) 63–79

Βοϊκαν Β. Στοϊτσιτς и Μάρθα Π. Λαμπροπούλου
ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ
ΣΕΡΒΟΦΩΝΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΞΕΝΗΣ 81–98

Ivana Lj. Stojanović Prelević and Marija Z. Vujović
CRITIQUE OF DAVIDSON'S AND SEARLE'S
VIEWS ON METAPHORS 99–112

Vincenzo M. Fiore
LA PREFAZIONE AL *CONTE DI CARMAGNOLA*
DI ALESSANDRO MANZONI 113–125

Snežana B. Jovanović
APUNTES SOBRE EL ESPACIO Y LA SOCIEDAD: CAFÉS,
FONDAS, TABERNAS Y FIGONES EN AYGUALS DE IZCO 127–138

Жељко С. Донић
ПРЕВОДИ *ПЕСМЕ О СИДУ* НА СРПСКОМ ГОВОРНОМ
ПОДРУЧЈУ (ПРИЛОГ ЗА РЕЦЕПЦИЈУ ШПАНСКЕ
СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЕПИКЕ) 139–156

Мирјана М. Секулић
ИСТОРИЈА ШПАНСКЕ СВАКОДНЕВИЦЕ – ЦРЊАНСКИ
НА ТРАГУ УНАМУНОВЕ ИНТРАИСТОРИЈЕ 157–172

Маја М. Анђелковић, Тихон М. Ракићевић
и Александар М. Стојановић
О РАДОСТОТВОРНОЈ ЖАЛОСТИ. ПРОБЛЕМ ПРЕВОЂЕЊА
ИЗРАЗА *ЖАЛОСТ* И *ПЛАЧ* КОД ЈОВАНА ЛЕСТВИЧНИКА,
СА ОСВРТОМ НА НАЈСТАРИЈИ ДЕЧАНСКИ
И ХИЛАНДАРСКИ ПРЕВОД *ЛЕСТВИЦЕ* 173–188

Јелена М. Тодоровић Васић
МОДЕЛ ИСКУШАВАЊА У БИБЛИЈСКОЈ
И АПОКРИФНОЈ ПРИПОВЕСТИ О ЈОВУ
СА ОСВРТОМ НА ГЕТЕОВОГ *ФАУСТА* 189–200

Слободан П. Аничић
ДИЈЕТЕ: БЕЗЛИК БЕЗ СРАВЊЕЊА 201–209

Весна С. Трифуновић и Ружица Ж. Петровић
КУЛТУРА СЕЋАЊА: СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА
У САДРЖАЈИМА УЏБЕНИКА *ИСТОРИЈЕ* У ГИМНАЗИЈАМА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА О ВОЈНИМ
СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈИМА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА 211–222

Емилија Д. Станковић и Срђан С. Владетић
КВИНТИЛИЈАН – ПРАВНИК И ПРОФЕСОР 223–235

Наиље Р. Маља-Имами
ПОЗИТИВНА ПЕРЦЕПЦИЈА О АЛБАНЦИМА 237–251

Наташа З. Антонијевић
ПИНТЕРОВО ВИЂЕЊЕ ПРОБЛЕМА МЕДИЈСКИХ СЛОБОДА:
ВРЕМЕ ЗАБАВЕ, ПЕПЕО ПЕПЕЛУ,
ЈОШ ЈЕДНО ПРЕД ОДЛАЗАК 253–267

Биљана М. Павловић, Драгана Ј. Цицовић Сарајлић
и Биљана Љ. Мандић
ЗАСТУПЉЕНОСТ И ВАСПИТНИ ЗНАЧАЈ ХИМНЕ
БОЖЕ ПРАВДЕ У ОСНОВНОШКОЛСКОЈ НАСТАВИ
ПРЕДМЕТА МУЗИЧКА КУЛТУРА 269–282

Милена Ч. Петровић
МУЛТИМОДАЛНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ МУЗИЧКЕ ПЕДАГОГИЈЕ
– МЕЛОДИЈСКА КОНТУРА КАО ЕМОТИВНА ГРАМАТИКА
У МУЗИЦИ И ЈЕЗИКУ 283–297

ПРИКАЗИ

Драгана Б. Вукићевић
ЈЕДАН КАУБОЈСКИ ИС-КОРАК КА МОДЕРНОМ ИСКУСТВУ
(Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*,
Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, 129 стр.)
299–305

Душан М. Иванић
НУЛТИ СТЕПЕН РЕАЛИЗМА
(Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*,
Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, 129 стр.)
307–310

Снежана М. Милосављевић Милић
О РЕАЛИЗМУ С ОНЕ СТРАНЕ РЕАЛНОГ
(Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*,
Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, 129 стр.)
311–315

АУТОРИ *НАСЛЕЂА*

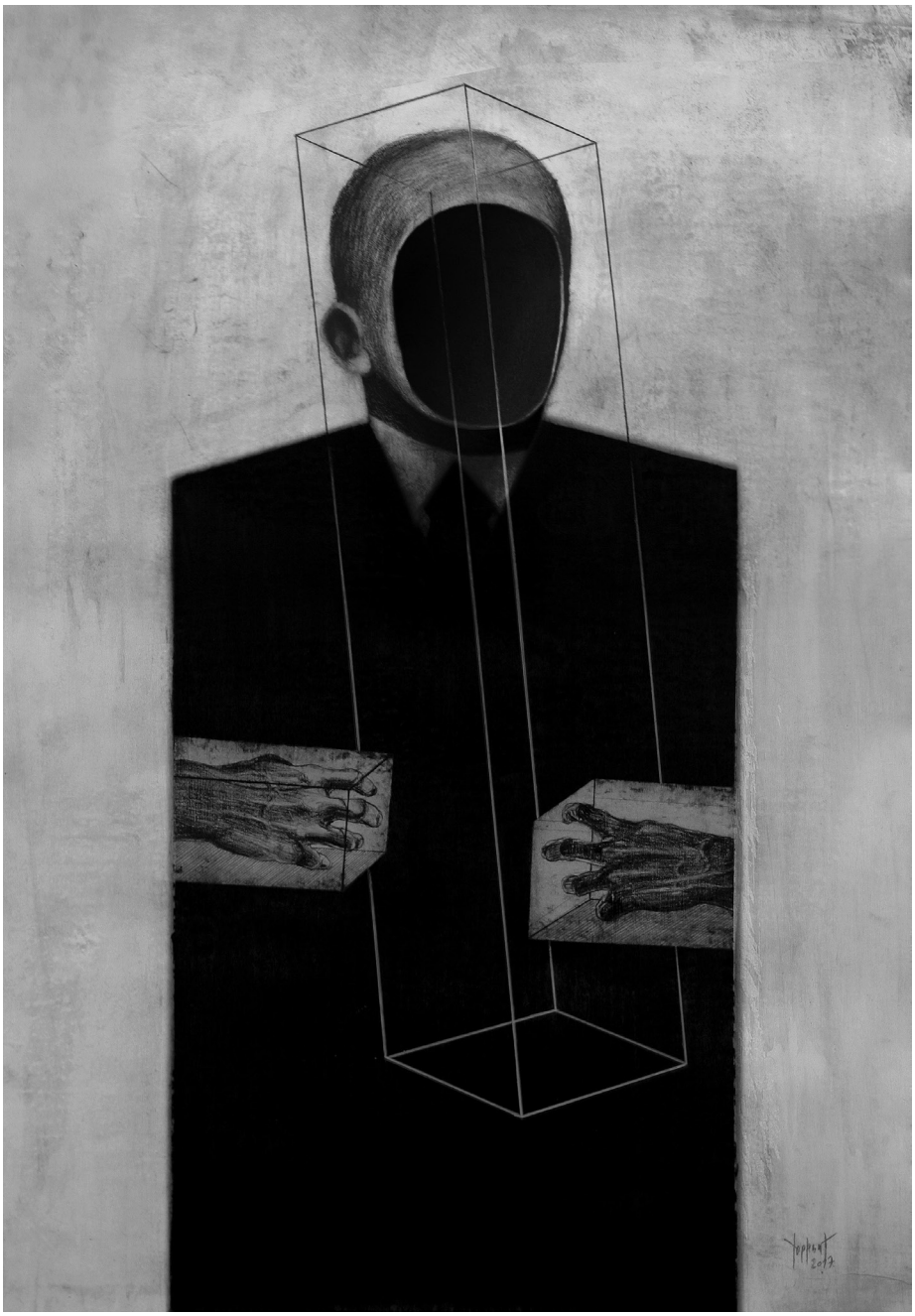

„Апаратура I”, цртеж, 70x50цм, 2017.

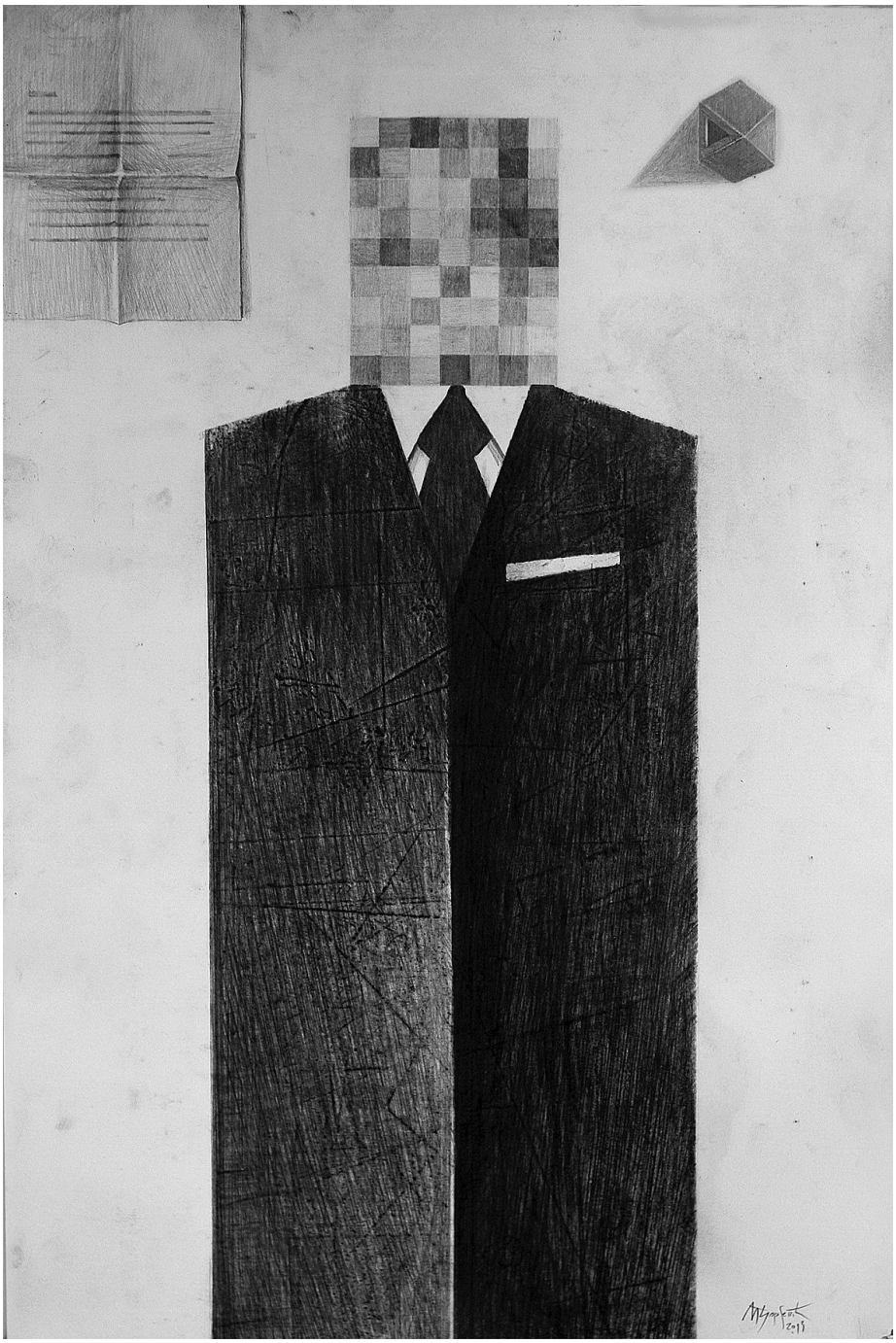

„Делта”, угљен, графит, пигмент, туш, 40x60цм, 2013.

Оригинални научни рад
811.163.41'282.2'374

Наслеђе 41 • 2018 • 9–16

Никола И. Рамић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

МЈЕСТО ТЕМАТСКИХ И МОТИВАЦИОНИХ РЈЕЧНИКА У ДИЈАЛЕКАТСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

У овом прилогу[2] се говори о значају који имају тематски и мотивациони рјечници у опису народних говора. Посебно се настоји образложити потреба да се у српској дијалекатској лексикографији приступи изради мотивационих рјечника локалних народних говора. На примјеру тематских рјечника, који су се показали као најпогоднији за темељитије прикупљање дијалекатске грађе, потврђује се оправданост израде разноврсних специјалних рјечника, па и мотивационих. Лексикографска анализа у дијалекатским рјечницима је вишеаспектна, па су рјечници конципирани тако да презентацијом семантике обрађених лексема дају једну дијалекатску језичку слику свијета, а у мотивационим рјечницима значајно би била заступљена обрада која се односи и на форме реализације те слике.

Кључне ријечи: дијалекат, лексема, рјечник, тематски рјечник, мотивациони рјечник

1. Лексички систем је слојевит, а опис појединих његових слојева некада захтијева сасвим спецификован приступ, посебно ако му се приступа са лексикографског аспекта. Савременој лексикографији због тога су на располагању различити типови рјечника[3]. Лексичка грађа са обиљежјима територијалног раслојавања језика првенствено је предмет дијалекатских рјечника. Дијалекатски рјечници се издвајају по принципу обухвата лексике и баве се лексичким саставом неког дијалекатског идиома, па се тако разликују од општејезичких који третирају лексичку масу која функционише у језику у цјелини. Међутим, и дијалекатска

1 nikola_ramic@yahoo.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Говорећи о типологији рјечника српског језика, Ђ. Оташевић истиче како ни данас готово да нема расправе о типологизацији рјечника која не узима у обзир типологију коју је одавно извршио Л. В. Шчерба (Шчерба 1940). Шчерба је сматрао да је то један од првих задатака лексикографије (И.). У расправи о типологизацији рјечника Оташевић, између осталога, наглашава оцјену С. В. Гринев-Гриневича (Grinev-Grinevič 2009: 155–156) како „преписање огромног мноштва постојећих речника по одређеним типовима [...] омогућује контрастивно изучавање једнотипских речника, оцењивање конкретних метода описа лексике у конкретним речницима, који припадају истом типу, и избор најподеснијег начина представљања лексике у одређеном типу речника" (Otašević 2014: 32).

лексика спада у општејезички корпус – по дефиницији дијалекта као територијалног варијетета језика, па се поставља питање у којој мјери су поједине лексичке јединице уопште ограничене на неки географски омеђен простор, и када су та лексикографска разграничавања у лексикону сврсисходна. Због тога је рјечнике, ма како они били квалификовали, упутно конципирати тако да дају што је могуће више података којима се поједине лексеме описују, а управо ти подаци могу бити основ некој врсти процјењивања појединих јединица и разграничењима унутар лексикона.

2. У рјечницима се дијалекатска лексика настоји представити на начин који ће показати како се испољавају локалне језичке специфичности. Усмена реализација језика карактеристична је за дијалекатске системе – и основни је извор података лексикографима, а веома су ријетки писани документи који би могли послужити као корпус за ексцерпцију дијалекатске грађе. Због тога је за опис лексикона који функционише у неком локалном идиому неопходно познавање ванјезичке стварности у којој живе носиоци тога идиома, односно познавање начина функционисања језичких облика који ту ванјезичку стварност репрезентују. За проникнуће у детаљну семантичку структуру посматраних лексичких јединица, као и за издвајање онога што је локална специфичност, неопходна је потпуна упућеност у ванјезичку ситуацију. Тако је због тога што, за разлику од лексикографског представљања лексике која функционише у књижевним текстовима – што се чини на основу података које пружају мање или више богате картотеке и широк избор цитата, представљање дијалекатске лексике захтијева познавање управо ванјезичких чињеница – пошто реализација у контексту, због усменог испољавања, не гарантује истраживачу тачну представу о значењу неке лексеме, а поготову је тешко закључити каква је позиција тога значења у њеној полисемантичкој структури[4].

4 Истина, у нашим приликама у већини дијалекатских рјечника често изостају подаци о полисемантичким структурама лексема, или су оне веома шкрто посвједочене – па се на основу података које доносе стиче утисак да су лексеме у дијалектима најчешће моносемичне, иако је познато да је у сваком природном идиому далеко више вишезначних него лексема које имају само једно значење. Различити су разлози због чега се лексикони локалних идома код нас углавном тако представљају, а основни су недостатак грађе и недовољна лексикографска обученост оних који такве рјечнике састављају, па тако у резултату нису задовољени елементарни лексикографски принципи који се односе на 1) сакупљање материјала и 2) критичку процјену, односно обраду прикупљеног материјала.
Међутим, потребно је истаћи да је значај тих рјечника велики – јер је у њима фиксирана богата лексичка грађа из локалних народних говора. Без дијалекатских рјечника велики дио те грађе у великој мјери био би заборављен и заувијек изгубљен. Значај биљежења дијалекатске лексичке грађе и њено чување од заборава често се у литератури наглашава, а Г. Г. Мељниченко истиче да „потерять диалектные слова – это значит потерять для народа, истории его духовной и материальной культуры, его языка значительную часть того, что составляло содержание жизни миллионов людей в течение многих столетий" (Meljničenko 1985: 53).

Осим тога, усмена реализација језика не погодује детаљнијем биљежењу цјелокупне лексике која у неком народном говору функционише – због природе језика да се при његовој употреби испољава само оно што је неопходно у конкретном комуникативном чину, па читави лексички фондови могу остати недоступни уколико се не пронађу погодни начини њеног сакупљања. Због тога се препоручује израда тематских рјечника, односно биљежење и обрада лексике која репрезентује сегменте стварности везане за неку одређену област људског дјеловања у некој социјалној заједници. Притом је важно имати у виду околности у којима се језик остварује и тематику усмене ријечи која се по правилу односи на свакодневне животне прилике[5]. Сакупљање дијалекатске грађе за подребе тематскога рјечника јесте доказано исправан пут за веома исцрпну фиксацију лексике везане за одређену област људске дјелатности и уопште прилика у којима човјек живи, а коју у комуникацији користи један социјум[6].

Дијалекатска лексика репрезентује податке на основу којих је могуће доносити закључке о погледима на изванјезичку стварност њених носилаца, као и податке о њиховом начину живота, историји, традицији, култури и др. Лексикографска обрада, која подразумијева првенствено презентацију семантике такве лексике, омогућава увид у репертоар тих података. Истовремено, тако се отварају могућности тумачења неједнаког испољавања језичке слике свијета на разним територијама функционисања јединственога језика, и могућности откривање узрока тога варирања.

3. Са једне стране посматрано – значењске структуре лексике која функционише у локалноме идиому формирају једну дијалекатску језичку слику свијета, па су за истраживања те слике погодни тематски дијалекатски рјечници, а са друге стране, због природе лексикографске анализе да је вишеаспектна, па пружа податке и о формама реализације те слике – тако се истражују и језички процеси који се одвијају у томе идиому и који га уобличавају на специфичан начин, за шта су неопходна лексикографска истраживања у којима је значајно изражена и граматичност. Један од типова таквих дијалекатских рјечника јесте онај тип

5 Тумачећи односе између тематских и терминолошких рјечника, Н. Богдановић истиче да је сваки терминолошки рјечник нужно и тематски, али он није нужно и дијалекатски (Bogdanović 2011: 16), мада „у пракси наше дијалекатске лексикографије има радова типа 'Терминологија [...] (коларска, пастирска, ткачка ...)'. Богдановић наглашава да „тематски речници, више него други, пружају могућност увида у културне аспекте живота једне регије" те да је њихова сврха културолошка (И: 17). Ова врста дијалекатске лексикографије код нас је доста развијена, а Богдановић наводи и богат списак дијалекатских рјечника те врсте (Bogdanović 2011).

6 Говорећи о приликама у којима се налази српска, тачније „српскохрватска дијалекатска лексикографија", Н. И. Толстој у сврху ефикаснијег истраживања предлаже тематску подјелу лексике, издвајајући основне *теме,* као што су природа, привреда и занати, материјална култура, духовна култура, социјална култура, народна знања, а наглашава и то да даља класификација и хијерархизација *тема* увијек пружа још боље могућности за исцрпнији захват у постојећи лексички материјал (Tolstoj 1984: 186).

рјечника који се бави творбеним процесима и питањима мотивације, односно питањима обогаћивања дијалекатских лексичких подсистема[7]. Такви рјечници неопходни су и српској дијалекатској лексикографији, али и лексикологији – јер ће тако бити обезбијеђен материјал на основу којег ће она моћи тумачити мотивационе односе у дијалекатским лексичким подсистемима.

Истраживање лексике којом се репрезентује оно што је специфичан поглед на свијет носилаца неког локалног идиома пружиће низ података о условима живота припадника конкретног говорног колектива, обично у условима конкретне сеоске културе. У тим условима носиоци дијалекта формирају концепте о сегментима изванјезичке стварности за чију номинацију, при језичкој актуализацији, бирају обиљежја реалије која са њихове тачке гледишта имају значај у свакодневном животу. То је углавном неко својство које је одлучујуће за њихову заинтересованост за тај сегмент стварности. Тако се номинати за исте сегменте могу разликовати од идиома до идиома, све у оквиру истога језика, што доводи до извјесног вида територијалног раслојавања општег лексикона. Истовремено, то јесте начин обогаћивања синонимских низова у језику, у којем се свака појединачна лексичка јединица настоји изборити за мјесто које јој обезбјеђује супремацију.

Нпр. за концепт „гвоздена алатка насађена на држаљу, заоштрена с једне а тупа с друге стране, којом се копа тврда земља, ископава камење, корење и сл. при крчењу земљишта”[8], према Речнику САНУ, посвједочено је низ номината на разним странама српске језичке територије: *тр̄нокоп̄, п̄ијук, будак, јамичак, кљуна, крамп̄, крамп̄а, красна, кука, машклин, машкин, машљин, мошљин, објет̄елица, расница, цип̄ун, чакља*[9], а вјероватно је да тиме њихов број није исцрпљен. Истина, нису они подједнако распрострањени, нити су једнакога статуса у односу према стандардноме идиому, па неке од њих и Речник САНУ квалификује као покрајинизме, односно територијално маркиране лексеме (в. *јамичак, кљуна, красна, машклин, мошљин* и др.), а неке су позајмљенице (тур. *budak*, нем. *Krampe*, мађ. *záklya* и др.) па их је са овога аспекта потребно сасвим другачије посматрати, јер је то питање преузимања и начина адаптације лексике страног поријекла.

7 У типологији дијалекатских рјечника, разврстаних према предмету проучавања, О. И. Блинова посебно мјесто издваја за тзв. мотивационе рјечнике, у истом реду са варијантним, рјечницима синонима, рјечницима антонима, те са тематским и идеографским рјечницима (Blinova i dr. 2010: 38). О мотивационим односима у лексикону као објекту лексикологије и развоју и стању мотивологије као правца у руској лингвистици, као и о начину израде и карактеристикама првог руског мотивационог дијалекатског рјечника „Мотивационный диалектный словарь: Говоры Среднего Приобъя” (Томск 1982–1983. год.) исп. Блинова 2007.

8 У Речнику МС овако гласи описна дефиниција именице *тр̄нокоп̄,* а наведени су и синоними *будак* и *п̄ијук*.

9 Истина, неке од ових лексема у Речнику САНУ још нису обрађене, али јесу поменуте као постојеће варијанте (лексичке, фонетске или творбене) већ обрађених (в. нпр. начин обраде турцизма *будак* у Речнику САНУ).

Ако се са лексикографског аспекта анализира наведена описна дефиниција именице *трнокоп*, каква је дата у Речнику МС, нема јој се шта замјерити с обзиром на то какво апроксимативно одређење је утврђено, с обзиром на примјере наведене при егземплификацији[10], као и на данашње језичко осјећање просјечног говорника српског језика. Међутим, да се запазити како један од лексичких мотиватора (*трн*) у тумачењу значења није ни поменут, иако је јасно препознатљив у унутрашњој форми ријечи. Вјероватно је да се данас та алатка не користи првенствено за ископавање трња при крчењу земљишта, него има и више других намјена, али би у мотивационим рјечнику податак да је мотивација у вези са именицом *трн* морао бити експлициран. Осим тога, остали наведени номинати у описним рјечницима тумаче се употребом синонима, што сугерише да се подразумијева уопштавање значења и онда када су присутне очигледне варијације, односно када те варијације остају на нивоу разумијевања значења локалних говорника. Нпр. каже се у Речнику САНУ да *кљуна* јесте *врста пијука* (а видјели смо да је *пијук трнокоп* или *будак*), а *кука* је *будак, крамп, трнокоп*, па у Речнику МС стоји да је *чакља* исто што и *кљуна* или *кука*, али наведени примјери употребе доказују да разлике постоје, односно да мотивација за локалне номинације различите од општеупознатих имају оправдања[11].

Мотивација опредјељује успјешно функционисање јединице у процесу комуникације, њену уклопљеност у систем језика, а њено тумачење подразумијева и укључивање тумачења језичких процеса који се одвијају при стварању нових језичких облика[12]. Основни дио мотивисане лексике одражава разне стране свакодневног живота и рада говорника, а основни принципи којим се руководе носиоци неког идиома при грађењу ријечи препознатљиви су у анализи унутрашње форме ријечи. Идентификација лексичких и структурних мотиватора у дијалекатском мотивационом рјечнику показала би које су везе деривата са већ постојећим јединицама у систему, као и то који творбени модел у таквој творби функционише. То би допринијело и разумијевању начина раслојавања језика јер се одређени принципи номинације у разним тематским групама лексике могу разликовати у локалним идиомима. Негдје номинација може бити по функцији реалије – исп. нпр. напријед наведене примјере

10 Исп. наведене примјере употребе: Од њих нико да би пограбио *трнокоп*, премда су ти у њих жилаве руке (Крањч. С., Rečnik MS). Откопава *трнокопом* земљу (Андрић, Rečnik MS). Остале наведене јединице у описним рјечницима имају синонимске дефиниције, па анализу дефиниција ове врсте овдје није могуће спровести, али је према одабиру примјера употребе могуће закључити да се увијек ради о истој врсти алатке.

11 Исп. примјере употребе: У Црној Гори *кука* значи *чакља* или *кљуна* (с једне стране као узак *трнокоп* а с друге *кљун*) (НПосл. Вук, 199). *Кука* [...] [је] с једне стране као поузак *трнокоп*, а с друге као велики *кљун* [...] Овакијем се *кукама* по каменитијем мјестима највише копа и ради" (Вук, Рј.).

12 Некада се мотивациони ослонац наглашава и при конкретној реализацији лексеме, као нпр. у реализацији именице *красна* („крамп, будак, трнокоп"): Красс-красс-крассс, лају *красне* о ледину (Хумо 1, 47) (Напомена: уколико није другачије наглашено, примјери употребе су из Речника САНУ.)

тр̄нокоп̄ и *јамичак*, а негдје по обиљежјима – исп. нпр. *кљуна* или *кука*. Када се врши номинација по функцији онда већ сама лексема показује какву намјену реалија има (*тр̄нокоп̄* „служи за копање трња", а *јамичак* „служи за копање јама"), а принцип номинације по особинама показује како се реалија издваја из реда сличних или реалија које су јој по нечему блиске (*кљуна* „има један дио који подсјећа на кљун" а *кука* је „једним дијелом закривљена, кукаста"). Степен спознатости реалије и остварена блискост номинатора са објектом именовања очигледно имају великог утицаја на избор модела за номинацију, односно на то који номинат ће бити формиран или које обиљежје ће бити активирано. У анализираним примјерима очигледно је да су номинати по обиљежјима, или по знацима разликовања, мање уопштени и да су као такви углавном локалнога карактера, што се и препознаје при њиховој хијерархизацији у лексикографској обради у општедескриптивним рјечницима, када им се додјељује квалификатор покрајинизам.

Дијалекатска грађа представљена у рјечнику по неком од одабраних начина лексикографске анализе даје могућност сагледавања чињеница да носиоци дијалекта у процесу номинације користе разноврсне моделе стварања нових јединица у лексикону – избором из широке лепезе могућности које пружа творба ријечи, као и бирањем метафоричких и метонимијских модела преноса значења разних типова. Сваки од њих омогућава богаћење лексикона, али може бити и један од узрока његовог територијалног раслојавања – јер се у различитим локалним народним говорима ти модели разноврсно реализују. Нпр. у говору Срба југозападне Босне могу се уочити разлике у лексикону на нивоу локалних говора због различитог избора лексичког мотиватора за исту реалију па се „ђубровник, лопатица на коју се згрће ђубре" негдје именује са *буњиштара*[13], а у говору становника села која су ближе сусједним икавцима преовлађује назив *сметљикача*. Уочљиво је да су и један и други номинат покрајинизми, јер их је на нивоу општега језика потиснуо *ђубровник*, на исти начин као што су лексички мотиватори *буњиште* и *сметље* (фонетски дијалектизам на овоме простору) потиснути номинатом *ђубре*. Са статусом покрајинизма је и лексема *буњиштарка,* забиљежена на истоку српске језичке територије, у Сврљигу, чија унутрашња форма показује да је ту разлика у томе што је искоришћен други структурни мотиватор[14].

И на сасвим уском језичком простору, између сасвим блиских локалних говора, могућа су различита уопштавања начина формирања лексичких јединица – због различитог избора мотивационог модела. Нпр. на подручју југозападне Босне, у говору становника појединих села у доњем Ливањском пољу удатим женама се дају надимци према роду одакле су, па се каже *Вујуша* (из Вујића), *Тодуша* (из Тодића), *Гавруша*

13 Из овога краја јесте и примјер употребе наведен у Речнику САНУ: Помети све на *буњиштару* па проспи за кућу (Бос. Грахово, Билб. 2).

14 Примјер употребе у Речнику САНУ: Дај ми ту *буњиштарку* иза куће да избацим буњиште (Сврљиг, Вас.).

(из Гаврића), *Пајчуша* (од Пајчина), *Шуњкуша* (из Шуњка), *Покрајчуша* (од Покрајаца) итд. – што значи да је сема поријекла садржана у структурном мотиватору *-уша*, док се у неким другим селима жене супруге именују према имену мужа активирањем структурног форманта *-овка,* у којем је садржана сема припадања некоме – па се каже *Јојиновка* (Јојина жена), *Дамјановка* (Дамјанова жена), затим *Весиновка, Радешовка, Ђукиновка, Јовешовка* итд. У оба случаја структурни мотиватор преноси се по аналогији, и диференцијална је црта на локалном нивоу, јер је избор дијалекатских мотивационих модела условљен на различите начине.

4. Може се закључити да се питање мотивисаности, односно потреба утврђивања мотивационих ослонаца за стварање нових лексема у оквиру локалних идиома намеће као један од основних предмета истраживања када су дијалекатски лексички подсистеми у питању. То значајно обиљежава начин формирања лексикона и јавља се као узрок територијалног раслојавања. Због тога је у плановима развоја дијалекатске лексикографије и дијалекатске лексикологије потребно, поред осталога, планирати и израду мотивационих рјечника. У томе послу били би спојени аспекти посматрања који се односе на репертоар модела за грађење нових ријечи, као и избор и начин функционисања одабраних модела грађења нових лексичких јединица. На другој страни, израда тематских дијалекатских рјечника код нас јесте у замаху, али се и даље намеће као један од приоритетних задатака дијалекатске лексикографије, због специфичног начина сакупљања грађе којим се обезбјеђује темељитији приступ појединим дијеловима лексичких подсистема.

Литература:

Blinova 2007: О. И. Блинова, *Мотивология и ее аспекты*, Издательство Томского университета, Томск.

Blinova и dr. 2010: О. И. Блинова, О. И. Гордеева, Л. Г. Гынгазова, *Практикум по русской диалектологии*, Издательство Томского университета, Томск.

Bogdanović 2011: Н. Богдановић, *Тематски и(ли) терминолошки дијалекатски речник*, Годишњак за српски језик и књижевност XXIV/11, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу, Ниш, 15–25.

Grinev-Grinevič 2009: Сергей Викторович Гринев-Гриневич, *Введение в терминографию: Как просто и легко составить словарь: Учебное пособие,* Книжный дом „Либроком", Москва.

Meljničenko 1985: Г. Г. Мельниченко, *Хрестоматия по русской диалектологии,* Просвещение, Москва.

Otašević 2014: Ђ. Оташевић, *Типологија речника српског језика I (теоријски оквир),* Наш језик XLV/1-2, Институт за српски језик САНУ, Београд, стр. 29–48.

Rečnik MS: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, (Матица хрватска) – Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

Rečnik SANU: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* САНУ – Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд 1959. и даље., Београд 1959-

Rečnik SJ: *Речник српскога језика,* Матица српска, Нови Сад, 2007.

Tolstoj 1984: Н. И. Толстој, *Српскохрватска дијалекатска лексикографија у лингвогеографској перспективи,* Лексикографија и лексикологија, Зборник радова, Нови Сад – Београд.

Nikola I. Ramić

THE POSITION OF THEMATIC AND MOTIVATIONAL DICTIONARIES IN DIALECTAL LEXICOGRAPHY

Summary

The paper elaborates on the need to approach the creation of dialectal dictionaries of local folk varieties in Serbian dialectal lexicography. The justified production of diverse specialized dictionaries, even motivational ones, is confirmed by the example of thematic dictionaries, which proved most appropriate for the exhaustive collection of dialectal corpora. Lexicographic analysis in dialectal dictionaries is approached from different perspectives, hence the majority of dictionaries is devised in such a way that it provides a dialectal linguistic image of the world by presenting the semantics of analyzed lexemes, while motivational dictionaries likewise present the data on the forms of realizations of that very image – by investigating linguistic processes occurring in that particular idiom and shaping it in a specific manner.

Key words: dialect, lexeme, dictionary, thematic dictionary, motivational dictionary

Примљен: 25. септембар 2018. године
Прихваћен: 17. новембра 2018. године

Оригинални научни рад
811.111(73)'342.41
811.111(73)'355

Biljana B. Čubrović[1]
Faculty of Philology
University of Belgrade
English Department

Наслеђе 41 • 2018 • 17–26

THE ACQUISITION OF LOW BACK MERGER IN NON-NATIVE SPEAKERS OF AMERICAN ENGLISH

This study deals with the acquisition of /ɔ/ (Eng. *CAUGHT*) and /ɑ/ (Eng. *COT*) by a group of 6 non-native speakers of American English of Serbian language background. Firstly, the acoustic analysis of F1 and F2 shows that most speakers in this study keep the contrast between the two vowels. The vowel contrast exhibited by the participants of this study may be described as not as strong as in other studies concerning native speakers of American English. This new finding applies to the native speakers of standard Serbian who are non-native speakers of American English. Secondly, the loss of the vowel contrast that is an attested change displayed by native speakers of North American English and usually referred to as a "low back merger" is also found in our cohort. Even though the low back merger was not formally taught to the non-native speakers that are participants of this study, some are shown to have absorbed the changes in the vocalic structure from their language community by adopting the vowel merger. The acquisition of the low back merger brings the participants of this study closer to the phonetic habits of native speakers of American English.

Keywords: low back merger, American English, Serbian, vowels, non-native.

1. INTRODUCTION

One of the most interesting American English (AE) sounds is /ɔ/ (Edwards 2003: 287). Many speakers do not use it and also have difficulty in treating it as a distinctive sound. Articulatorily similar is a slightly lower vowel /ɑ/. Phonetic descriptions of the American English (AE) vowel inventory classify both /ɔ/ and /ɑ/ as back and lax vowels, but these two vowels differ with regard to the relative position of the tongue. The former is regarded as a mid vowel (or more precisely, a low-mid vowel), and the latter is realized as a low vowel (Yavaş 2011: 78–79). These two vowels seem to be undergoing changes in North American English. Some speakers neutralize these two vowels and merge them into one, whereas other speakers retain the vowel contrast. This vowel study deals with the realization of *CAUGHT* and *COT* vowels from the standpoint of non-native speakers of American English whose native language is standard Serbian.

1 biljana.cubrovic@fil.bg.ac.rs

The views on these two back vowels with regards to how to treat them in the American English vowel inventory vary depending on the author. In their seminal acoustic study on American English vowels, Peterson and Barney (1952: 178) treat /ɔ/ and /ɑ/ as distinct vowels, which occupy their own phonetic space each. The average F1 and F2 values found for /ɔ/ are 570 Hz and 840 Hz respectively, whereas the vowel /ɑ/ has an average value of 730 Hz for F1 and 1090 Hz for F2. Graph 1 displays the acoustic data for /ɔ/ and /ɑ/ as realized by Peterson and Barney's group of male speakers only[2].

Graph 1: Vowel chart for AE /ɔ/ and /ɑ/ according to Peterson and Barney (1952).

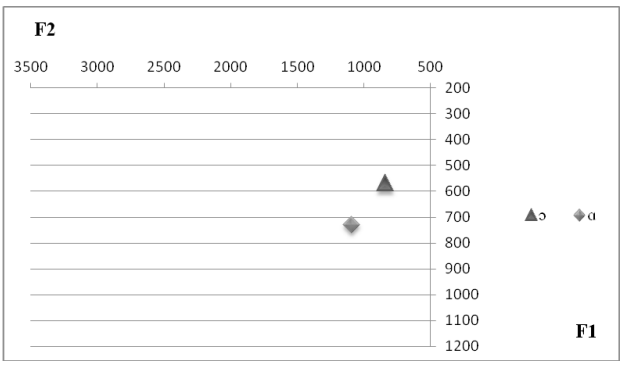

A similar difference in the phonetic space between the two vowels is found in some of the later phonetic studies of American English vowels (See, for example, Bradlow 1993, Hillenbrand *et al*. 1995). Čubrović (2017: 226) similarly claims that the majority of her native speaker participants retain the vowel contrast between /ɔ/ and /ɑ/.

When the phonetic difference between /ɔ/ and /ɑ/ is lost in some AE native speakers, this phenomenon is referred to as a "low back merger". This phonetic phenomenon has been widely studied and recognized as an attested change in many areas of the US. In his description of the vowel sounds in various English dialects, Ladefoged (2005: 28) claims that the existence of the /ɔ/-/ɑ/ vowel contrast is probably not preserved among most younger American English speakers. When the merger occurs, it is claimed that it is mostly manifested as the backing and raising of /ɑ/ (Dinkin 2011: 328). The /ɔ/ vowel remains fixed. The arrow in Graph 2 displays the direction of this movement.

2 Peterson and Barney (1952) studied the vocalic production of 76 speakers of American English. We have presented only the measurements of their male speakers to enable comparison with the results of this vowel study. Peterson and Barney (1952) also studied the vowels of women and children.

Graph 2: Direction of vowel change in AE low back merger.

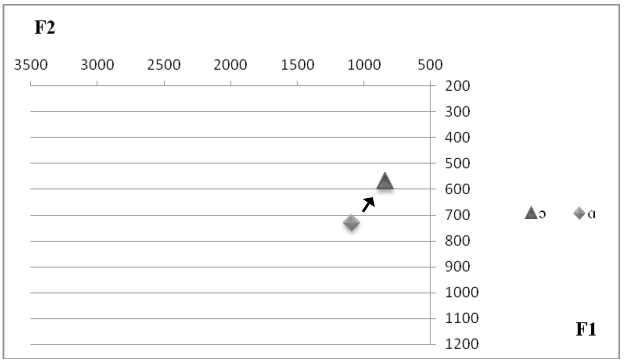

Labov *et al*. (2006) claim that a relevant feature that is seen as a resistance to the merger is the raising of /ɔ/ away from /ɑ/, where the mean F1 must be less than 700 Hz for /ɔ/. This value coincides with Peterson and Barney's data who found that the mean F1 value of /ɔ/ is 570 Hz and the mean F1 value for /ɑ/ is 730 Hz. The 700 Hz acoustic value will be taken as a delineator between the two vowels in this study.

The goal of this study is to investigate the production of the AE vowels /ɔ/ and /ɑ/ in a group of non-native speakers of American English with the aim of establishing whether they have undergone the vowel merger. The non-native group was uniform in the sense that it included only the native speakers of Serbian, now permanent residents of the United States. By definition, the choice of a pronunciation model taught in a specific geographical region mainly depends on the geographical proximity of an English speaking country to it as well as on the influence of an English speaking country on the learner's country of residence. Cruttenden (2014: 327) claims that learners from European countries will usually have a type of British English as a pronunciation model. We assume that the participants of this study were mainly taught British English at school while still in Serbia in the 1980s and 1990s. British English does not recognize this type of a vowel merger. As the vowel merger is generally not included in formal language instruction of English as a foreign language, this study aims at explaining how L2 speakers respond to the linguistic practices in their environment.

2. Experiment

2.1 Participants, materials and recording procedures

Six male non-native speakers (S1–S6) of American English took part in the experiment. All 6 participants are long-term residents of the United States with Serbian as their mother tongue. Even though their length of residence (LOR) in the USA is significant, they are treated as non-native speakers in this study, hypothesizing that their vowels of English may deviate from the native acoustic data.

Each non-native participant was asked to fill in a questionnaire at the beginning of the recording session. The participants were asked to report some basic biographical data, the length of residence in the United States and language(s) used at home and at work. They were all born in Belgrade, Serbia. All 6 participants had lived in Belgrade until they moved to the US. They were living in Atlanta, GA, at the time of the recordings. Their age ranges from 35 to 41, mean age 38.6, median age 40. All experimental subjects had lived in the US for more than 12 years at the time of the recordings, which we regard as a long period of time that is sufficient enough to acquire the pronunciation features of their new language environment. Due to the shortage of participants, we have included speaker S2 whose LOR is 23 years. Most speakers' place of residence was Atlanta only. Table 1 summarizes the relevant information on the participants of this study:

Table 1: Background information on non-native speakers.

Subject	Age	Place of residence	LOR
S1	40	Atlanta, GA	12
S2	41	Atlanta, GA	23
S3	40	Atlanta, GA	14
S4	40	Atlanta, GA	15
S5	36	Atlanta, GA	13
S6	35	Atlanta, GA	14

The experiment targets a pair of English words: *bought* and *pot*. These selected English forms have a CVC phonological structure, with an initial labial consonant, either /b/ or /p/. The final consonant is coronal /t/. The main selection criterion was high frequency of the tokens, which the English words *bought* and *pot* satisfied. Another minimal pair that is often used in describing the low back merger in AE is *caught-cot*. However, the latter word in this pair might have been less frequently used compared to *pot*. The concern was that some non-native speakers of English would not be familiar with it therefore we have implemented the minimal pair *bought-pot*. Furthermore, the stop consonants preceding and following the vowel in *bought* and *pot* serve as rather neutral phonetic environments.

The two forms were embedded in the frame sentence "Say ___ again". All recordings were made in a quiet room in Atlanta, GA, in Praat (Boersma, Weenink 2013), with the help of Sennheiser noise-cancelling headphones and a Sony Vaio laptop computer.

The utterances with target forms embedded in the frame sentence were recorded three times, giving a total of 18 tokens for each vowel (6 speakers x 3 repetitions x 1 word). In order to ensure objectivity, the experiment included 9 more vowels of American English in a minimal or near-minimal set (*beat*, *bit*, *bet*, *bait*, *bat*, *but*, *boot*, *put* and *boat*), see also (Čubrović 2016). All tokens were presented randomly to the participants.

Participants were presented with the utterances on a computer screen, in MS Power Point, one utterance on a slide at a time. Before the start of the

recording, participants were given the opportunity to familiarize themselves with the utterances. After they had got acquainted with the materials, the participants were instructed to read the sentences "as naturally as possible". The experimenter monitored the recording level throughout the session so as to avoid weak or overloaded acoustic signals.

3.2 Acoustic analysis

The recordings were digitized at 22,000 Hz and labelled manually. A Praat script written by DiCanio (2013) was used to extract the acoustic data. For both F1 and F2, the mean value from each of three equal intervals over the duration of the vowel was computed. The measurements of F1 and F2 are then plotted on two-dimensional vowel charts.

In order to study the extent of the merger, it is necessary to look into the acoustic data of individual speakers. Acoustic analysis shows that some experiment participants have retained the vowel contrast. The retention of the contrast is here seen as a lack of overlapping between the two vowels in their respective acoustic spaces.

The acoustic data show that four non-native speakers have retained the vowel contrast, clearly distinguishing between AE /ɔ/ and /ɑ/. Graph 3 displays the vowel contrast in the production of S3. The average F1 value of /ɔ/ for S3 is 526 Hz (sd 19) and F2 amounts to 894 Hz (sd 13). The /ɑ/ vowel in the production of S3 has the following acoustic measurements: the average F1 value is 612 Hz (sd 8), and the average value of F2 is 951 (sd 33).

Graph 3: Distinct vowel qualities in S3.

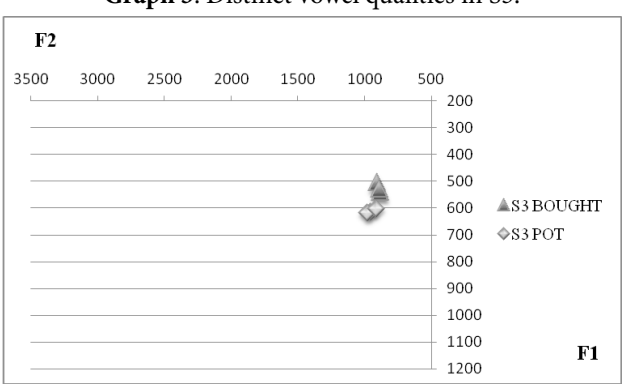

The analysis shows that speaker S4 also keeps the vowel contrast. The average F1 value of /ɔ/ for S4 is 607 Hz (sd 7) and F2 amounts to 997 Hz (sd 11). The /ɑ/ vowel in the production of S4 has the following acoustic measurements: the average F1 value is 690 Hz (sd 5), and the average value of F2 is 1188 (sd 54). Graph 4 shows the vowel contrast in the production of S4.

Graph 4: Distinct vowel qualities in S4.

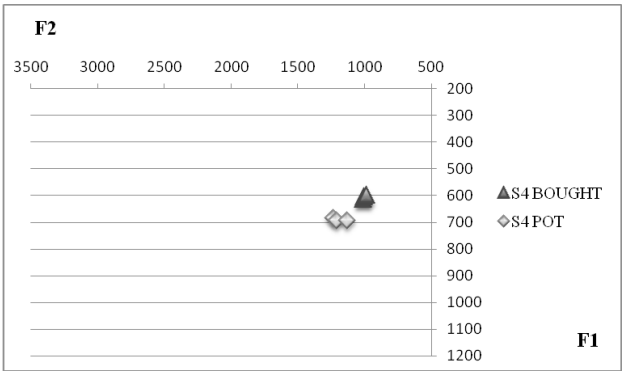

Speaker S5 similarly keeps /ɔ/ and /ɑ/ separated in the phonetic space. The average formant measurements of S5 for /ɔ/ are 564 Hz (sd 40 Hz) for F1 and 937 Hz (sd 12 Hz) for F2, and 716 Hz (sd 40 Hz) for F1 and 1166 Hz (sd 44 Hz) for F2 for /ɑ/. The individual acoustic measurements of this speaker are plotted in Graph 5:

Graph 5: Distinct vowel qualities in S5.

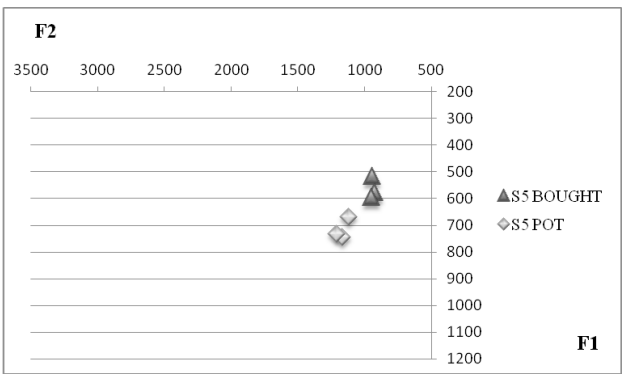

The vowels /ɔ/ and /ɑ/ as articulated by speaker S2 generally display the presence of the vowel contrast. However, one token of *pot* approximates the acoustic characteristics of the *bought* tokens. The average formant measurements of S2 for /ɔ/ are 614 Hz (sd 3 Hz) for F1 and 931 Hz (sd 41 Hz) for F2, and 669 Hz (sd 32 Hz) for F1 and 1108 Hz (sd 70 Hz) for F2 for /ɑ/. Speaker S2 appears to be undergoing the merger in apparent time, but is not consistent in doing so. A high standard deviation of 70 Hz for F2 of *pot* supports the phonetic instability of /ɑ/ in speaker S2.

Graph 6: Vowel production of /ɔ/ and /ɑ/ in S2.

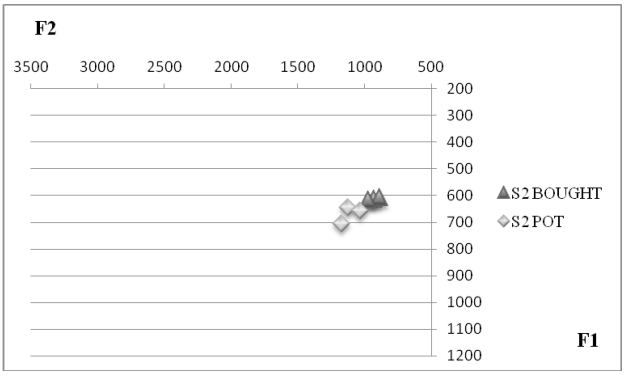

The loss of the vowel contrast between /ɔ/ and /ɑ/ is observed in two remaining participants of the study. The average formant measurements of S1 for /ɔ/ are 532 Hz (sd 16 Hz) for F1 and 922 Hz (sd 33 Hz) for F2, and 567 Hz (sd 3 Hz) for F1 and 982 Hz (sd 37 Hz) for F2 for /ɑ/. Graph 7 displays the tokens of S1 to illustrate this:

Graph 7: A vowel merger in S1.

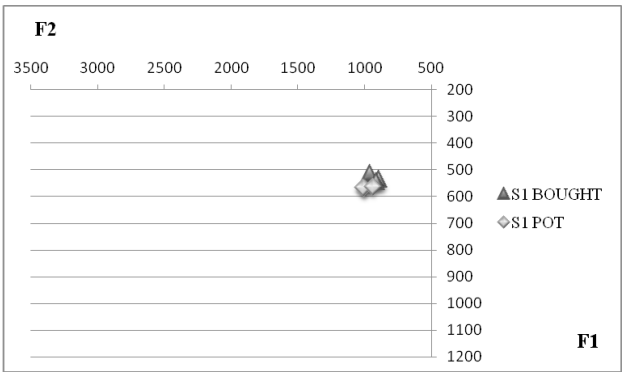

Finally, speaker S6 displays a most complete low back merger. The average formant measurements of S6 for /ɔ/ are 557 Hz (sd 10 Hz) for F1 and 991 Hz (sd 6 Hz) for F2, and 567 Hz (sd 28 Hz) for F1 and 1022 Hz (sd 32 Hz) for F2 for /ɑ/. The overlap in both F1 and F2 frequencies demonstrates that the two vowel qualities have been neutralized. Therefore, the vowel contrast is fully suspended in speaker S6.

Graph 8: A vowel merger in S6.

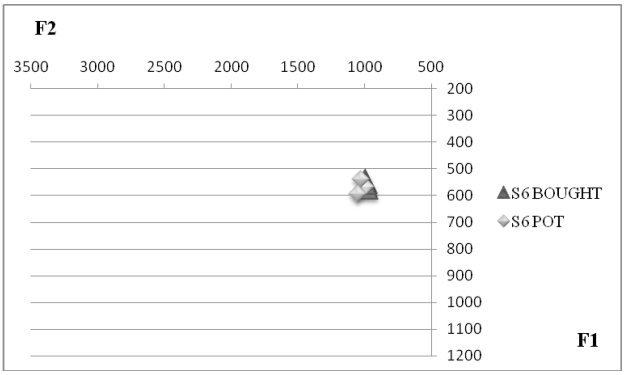

4. DISCUSSION

The acoustic analysis of individual non-native speaker's productions of /ɔ/ and /ɑ/ shows that they vary widely. The cohort consisted of male speakers only so the acoustic values were not normalized. What appears as a retention of the vowel contrast is found in the majority of experimental tokens. Speakers S3, S4 and S5 have kept a vowel contrast, but only one speaker (S5) has maintained the 700 Hz limit for the F1 value of the two vowels, as proposed in Section 1 of this paper. Therefore, strictly speaking, only this speaker has kept the vowel contrast, as described by Labov, Ash and Boberg (2006). I propose the term "mild vowel contrast" for the contrast found in non-native speakers of American English of Serbian language background. The mild vowel contrast may be interpreted as a tendency to move toward the neutralization of the vowel contrast. The reduction of F1 values of /ɑ/ that is evident in all speakers except one (S5) implies that a vowel change is under way.

On the other hand, speakers S1 and S6 have fully adopted the low back merger and use very similar acoustic spaces for AE /ɔ/ and /ɑ/. Graph 9 illustrates the approximation of average values of F1 and F2 for /ɔ/ and /ɑ/. These two speakers do not stand out from the rest of the group with regard to their LOR in the States, 12 and 14 years respectively. The speaker with the longest LOR of 23 years, S2, has not fully undergone the merger. Therefore, the LOR factor does not exert significant influence on individual speaker's speech characteristics.

Graph 9: Low back merger in S1 and S6.

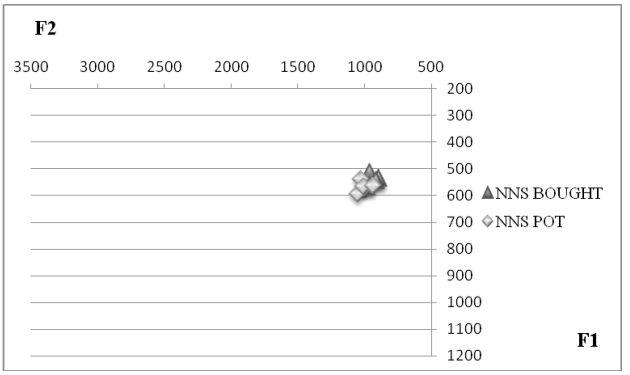

Cumulative average values of F1 and F2 for these two speakers are given in Table 2.

Table 2: Average F1 and F2 values of low back merger in 2 non-native speakers of AE.

	F1 (Hz)	F2 (Hz)
/ɔ/ (*bought*)	544 (sd 18)	956 (sd 43)
/ɑ/ (*pot*)	567 (sd 18)	1002 (sd 39)

5. CONCLUSION

To sum up, in language instruction the speakers of this study were definitely taught to differentiate between the two vocalic qualities. Those that exhibit a merger must have responded to the stimuli that came from the American English environment. Those that do not have the merger were exposed to the same environment, yet retained the sound qualities that they were exposed to in the learning process or possibly under the influence of their L1. This suggests at least two strategies in our L2 speakers of American English.

This study shows that L2 speakers may absorb different vocalic structures from their L2 environment, which brings them closer to the vowel system of native speakers of English. However, those L2 speakers that have not absorbed the change exhibit a strong tendency to cling to what they have learnt in an EFL classroom.

References

Bradlow 1993: A. R. Bradlow. *Language-specific and Universal Aspects of Vowel Production and Perception: A Cross-linguistic Study of Vowel Inventories*. Unpublished doctoral dissertation, Cornell University.

Boersma, Weenink 2013: P. Boersma & D. Weenink. *Praat: Doing Phonetics by Computer* v 5.3.51. ‹http://www.fon.hum.uva.nl/praat/›. 12.09.2013.

Cruttenden, 2014: A. Cruttenden. *Gimson's Pronunciation of English*. Eighth Edition. Abingdon, UK: Routledge.

Čubrović 2016: B. Čubrović. *Acoustic Investigations of Serbian and American English Vowel Inventories*. Belgrade: Faculty of Philology.

Čubrović 2017: B. Čubrović, Low Back Merger in Native and Non-native Speakers of American English. *The Linguistics Journal,* July, 11(1), 222–231.

Dinkin 2011: A. Dinkin, Weakening Resistance: Progress toward the Low Back Merger in New York State. *Language Variation and Change,* 23, 315–345.

Edwards 2003: H. T. Edwards. *Applied Phonetics: The Sounds of American English*. Third Edition. Clifton Park, NY: Delmar, Cengage Learning.

Hillenbrand *et al*. 1995: J. Hillenbrand, L. A. Getty, M. J. Clark & K. Wheeler. Acoustic characteristics of American English vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 97(5), 3099–3111.

Labov *et al*. 2006: W. Labov, S. Ash & C. Boberg. *The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology, and Sound Change*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Ladefoged 2005: P. Ladefoged. *Vowels and Consonants*. Malden, MA: Blackwell.

Peterson, Barney 1952: G. E. Peterson & H. L. Barney. Control methods used in a study of the vowels. *Journal of the Acoustical Society of America,* 24, 175–184.

Yavaş 2011: M. Yavaş. *Applied English Phonology*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.

Биљана Б. Чубровић

УСВАЈАЊЕ СТАПАЊА НИСКИХ ЗАДЊИХ ВОКАЛА КОД НЕИЗВОРНИХ ГОВОРНИКА АМЕРИЧКОГ ЕНГЛЕСКОГ

Резиме

Ово истраживање бави се усвајањем енглеских вокала /ɔ/ (који је присутан у енглеској речи *CAUGHT*) и /ɑ/ (који је присутан у енглеској речи *COT*) од стране групе неизворних говорника америчког енглеског чији је матерњи језик српски. Акустичком анализом дошли смо до закључака да већина испитаника задржава контраст између ова два вокала, што је у супротности са језичким навикама изворних говорника америчког енглеског. Стапање два поменута вокала америчког енглеског фонетски је феномен који је веома распрострањен у северноамеричком енглеском и у фонетским и дијалектолошким студијама познат је под називом „low back merger". Иако наши испитаници нису били изложени формалној инструкцији процеса стапања ова два вокала у америчком енглеском, неки од њих су прихватили промене у вокалској структури језика средине које су распрострањене код изворних говорника енглеског језика. Два од шест говорника усвојила су процес стапања вокала из своје језичке средине, док преостала четири задржавају вокалски контраст у енглеским речима *BOUGHT* и *POT*.

Кључне речи: стапање вокала, амерички енглески, српски, неизворни говорник

Примљен: 28. март 2018. године
Прихваћен: 28. септембар 2018. године

Оригинални научни рад
821.163.41'367.625.2

Наслеђе 41 • 2018 • 27–48

Александра С. Јовановић[1]
Институт за српски језик САНУ, Београд

СЕМАНТИЧКЕ И СИНТАКСИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ НЕПРЕЛАЗНИХ (НЕПОВРАТНИХ И НЕПРАВИХ ПОВРАТНИХ) СЕМИКОПУЛАТИВНИХ ГЛАГОЛА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ[2]

У овом раду су, на корпусно заснованом истраживању, испитиване семантичке и синтаксичке особености непрелазних (неповратних и неправих повратних) семикопулативних глагола у савременом српском језику. Из *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (RMS) ексцерпирани су овакви глаголи, који су потом претраживани по електронском *Корпусу савременог српског језика* (ЕК), те *Google претраживачу* (GP) – како би се утврдили типови конструкција које они граде. Ексцерпирани глаголи су даље, према релевантним семантичким компонентама, класификовани у осам група, при чему су проматране значењске варијације међу издвојеним групама. Унутар сваке групе анализиране су синтаксичке особености (тип и облик допунског предикатива) глагола. Поређењем уочених семантичких и синтаксичких особености издвојених група глагола дошло се до неких назнака корелације у њиховом семантичком и синтаксичком понашању. Овакво истраживање доприноси бољем разумевању синтаксичке и семантичке природе семикопулативних глагола, пружа потпунији увид у конструкције са допунским предикативом – у њихов састав и структуру, а може, такође, помоћи и у прецизнијој лексикографској обради разматраних глагола.

Кључне речи: семикопулативни глагол, непрелазни глагол, допунски предикатив, семантика, синтакса, синтаксичко-семантички интерфејс

1. УВОД

1.1. Предмет рада

У раду разматрамо непрелазне семикопулативне (даље: СК) глаголе, тј. глаголе који не регирају именичку јединицу у облику акузатива без

1 aleksandra.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

2 Овај рад је настао на основи мастер рада „Непрелазни (неповратни и неправи повратни) семикопулативни глаголи и њихове допуне у савременом српском језику", писаном под менторством др Балше Стипчевића. Рад је написан у оквиру пројекта бр. 178009 (*Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

предлога или генитива који се може заменити акузативом, као и њихове допуне. Прелазни СК глаголи и прави повратни СК глаголи били су предмет детаљне анализе (исп. Ilić 2001), због чега се наш рад фокусира на непрелазне СК глаголе – и то неповратне и неправе повратне[3].

1.2. Теоријски оквир и појмовно-терминолошки апарат

1.2.1. Теоријски оквир за ово истраживање налазимо у раду Љ. Поповића (1997), посвећеном синтаксичко-лексичком интерфејсу: на синтаксичке јединице гледа се као на „системске текстуалне речи" преко којих се успоставља интерфејс између синтаксичког система и лексикона. Овакав приступ истраживању подразумева да опис синтаксичких феномена треба да стоји у корелацији са семантичким.

1.2.2. Појмовно-терминолошки апарат овог рада ослања се на схватање семикопулативног глагола изложено у Popović [11]2008: семикопулативним глаголом сматрамо глагол помоћу којег се именичком појму приписује придевски или именички садржај, али који, за разлику од копулативног глагола, има своје одређено значење, којим се прецизира тип приписивања и које се допуњује именичком или придевском јединицом. Допуну овом глаголу називамо допунским предикативом.

1.3. Методологија истраживања

1.3.1. Ово истраживање је емпиријски засновано: глаголи су ексцерпирани из *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (RMS) и *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (RSANU), те претраживани по електронском *Корпусу савременог српског језика* (EK) и *Google* претраживачу (GP), како би се испитали типови конструкција које они граде. Као помоћни корпус послужили су и примери из литературе.

1.3.2. Када говоримо о ексцерпцији *глагола* из RMS, говоримо заправо о ексцерпцији *глагола у одређеном значењу* (ако је реч о полисемичној лексеми). Стога смо, када исти глагол има више семикопулативних значења, свако разматрали засебно.

1.3.3. Будући да се глаголски вид сматра класификационом, а не морфолошком категоријом (исп. Popović [11]2008: 107), засебно смо ексцерпирали и претраживали СК глаголе свршеног одн. несвршеног вида.

1.3.4. Када речник значење одређеног глагола дефинише као СК, али не даје одговарајући пример, користили смо алтернативне изворе (пре свега EK, GP). Уколико смо овде пронашли одговарајућу потврду, глагол смо ексцерпирали; ако пак нисмо пронашли одговарајућу потврду за СК значење које бележи речник, онда смо глагол искључили из наше

3 Неповратни СК глаголи јесу они који уза себе немају рефлексивну речцу *се* (нпр. *деловати*), док неправим повратним СК глаголима сматрамо оне који уза себе имају рефлексивну речцу *се*, а притом, за разлику од правих повратних, немају свој прелазни парњак, или имају, али не у истом значењу (нпр. *испоставити се, извадити се*).

грађе. Такође, налазили смо и глаголе чије СК значење RMS и RSANU не бележе. Тада смо дати глагол претраживали по електронским корпусима: ако би корпус потврдио СК значење, глагол бисмо уврстили у нашу грађу (а значење самостално дефинисали, што је означено астериском).

1.3.5. Приликом претраживања конструкција са СК глаголом, односно допунским предикативом – требало је разликовати ове од конструкција са актуелним квалификативом допунског типа.[4] У таквим ситуацијама служили смо се семантичким критеријумом, покушавајући да раздвојимо значење СК глагола од пунозначног који захтева допуну; случајеви када то ипак нисмо успели, назначени су угластим заградама.

1.3.6. Најзад, укупно смо ексцерпирали 101 СК глагол (односно глагол у СК значењу); разврстали смо их у осам семантичких група (т. 2.1) и приказали у свим конструкцијама које граде, издвајајући засебно именичке и придевске јединице као њихове допуне (в. т. 2.2).

1.4. Циљеви и значај истраживања

Рад тежи томе да осветли семантичке и синтаксичке карактеристике СК глагола, односно да установи евентуална корелирања ових карактеристика. Овакво истраживање доприноси бољем разумевању синтаксичке и семантичке природе СК глагола, потпунијем увиду у конструкције са допунским предикативом (у њихов састав и структуру), прецизнијој лексикографској обради ових глагола – која ће указивати и на синтаксичке информације о њиховом конструкционом потенцијалу, лакшем учењу српског језика као страног.

1.5. Досадашња литература о СК глаголима

1.5.1. У ранијим граматикама српског језика (Daničić 1858; Novaković 1894; Maretić [3]1963; Belić 19332000, Brabec *et al*. [2]1954) конструкције са допунским предикативом разматране су у оквиру именског предиката. Иако ове граматике семантички разликују СК глагол од копулативног (истиче се да он задржава одређено гл. значење, за разлику од копулативног глагола) – то није и терминолошки назначено (или уопште не постоји термин за СК глагол или се термин „спона" употребљава и за СК и за копулативни). М. Стевановић ([4]1989) ове глаголе описно назива „глаголима непотпуног значења", док ће њихов терминолошки статус бити разрешен употребом термина „семикопулативни глагол" (поред алтернативног „неправи копулативни глагол") у граматици Љ. Поповића ([11]2008).

1.5.2. Прелазни и прави повратни СК глаголи детаљно су анализирани у магистарској тези А. Илић (2001); ауторка издваја групе глагола према семантичком критеријуму, а онда их анализира и синтаксички (облик предикатива). Б. Стипчевић (2014) разматра групу СК глагола са значењем „изазивати некоме утисак", те даје преглед ових глагола према

4 О разликовању допунског предикатива и актуелног квалификатива исп. Marković 2011.

типовима конструкција које граде. Велики број истраживања семикопулативних глагола усмерен је на конкурентност типа и облика допунског предикатива (нпр. Ivić 1954/2005: 147–158; Hlebec 2008; Korin 1995, 1999; Saavedra 2000 и др.).[5] Одређеним аспектима поменутих истраживања вратићемо се у анализи.

2. АНАЛИЗА КОРПУСА

2.1. Семантичке особености ексцерпираних СК глагола

На основу анализираног корпуса издвојили смо осам семантичких група СК глагола: (I) глаголи *стицања новог својства*; (II) глаголи *задржавања претходног својства*; (III) глаголи *свесног приписивања датог својства појму од стране одређеног колектива*; (IV) глаголи *испољавања одређеног (привидног или стварног) својства*; (V) глаголи *трансформисања једног појма у други*; (VI) глаголи *изазивања утиска о некоме/нечему*; (VII) глаголи *осећања*; (VIII) глаголи *експлицирања типа односа између два појма*.[6] Оваква класификација глагола није заснована на јединственом семантичком критеријуму; наиме, различити семантички моменти показали су се битнима.

За прву и другу групу СК глагола као релевантан семантички моменат показала се компонента 'промена својства (које субјекатски појам поседује)'. Наиме, у ситуацији денотираној конструкцијом са глаголима из прве групе назначава се 'промена својства': стицање новог својства или стицање вишег степена постојећег (пр. 1). Глаголи из друге групе пак искључују промену, тј. означавају 'задржавање претходног својства' (пр. 2).

(1) Уз вас је и он постао боем. (ЕК)[7]

(2) Вечна слава Каталинском ... И после свега остао је човек до краја. (GP)

За трећу, шесту и седму групу СК глагола важна је семантичка компонента 'свесно приписивање својства'. Код треће групе приписивање својства (од стране одређеног колектива) резултат је вољног интелектуалног напора (пр. 3), док је код шесте групе приписивање својства резултат „перцептивног утиска" (а не свесног промишљања) (пр. 4). Ситуација денотирана конструкцијом са глаголима треће групе не отвара место за доживљавача, за разлику од глагола шесте групе – где се доживљавач подразумева и кад није експлициран. Код глагола седме групе субјекатски појам, који је уједно и доживљавач и извор чулног утиска, приписује самом себи својство, које је резултат перцептивног утиска (реч је о „перцепији изнутра") (пр. 5). Глаголи шесте и седме групе се, стога, и називају *глаголима перцепције* (в. Viberg 1983), док се глаголи треће групе могу окарактерисати као *глаголи свесног промишљања*.

5 За детаљан преглед литературе в. Ilić 2001 и Jovanović 2017.

6 Листа свих глагола са примерима наводи се – по семантичким групама – у т. 2.2.

7 У примерима подвлачимо синтаксичке јединице у функцији допунског предикатива. Користимо и следеће скраћенице: ИЈ (именичка јединица), ПЈ (придевска јединица), ном. (номинатив), инстр. (инструментал), акуз. (акузатив), ППК (предлошко-падежна конструкција).

(3) Важила је <u>као тврдица</u> и <u>особењак</u>. (RMS)

(4) Лађа вам ова изгледа <u>као каква пијаца у вароши</u>. (RSANU)

(5) Марадона (40 година) се осећао <u>као апсолутни победник</u>. (EK)

У основи четврте групе СК глагола јесте ’испољавање одређеног својства’. Она је, међутим, веома хетерогена, те се може поделити на четири подгрупе: (1) глаголи типа *доказати се*; (2) глаголи типа *испољити се*; (3) глаголи типа *издавати се*; (4) глаголи типа *изјаснити се*. Критеријум за издвајање наведених подгрупа јесте фактивност садржаја исказаног допунским предикативом[8]. Прву подгрупу чине глаголи чији је садржај исказан допунским предикативом фактиван – нужно истинит (пр. 6); они се још називају и фактивним глаголима (који производе фактивне пресупозиције). Другу и четврту подгрупу чине глаголи који остављају отвореним питање истинитости садржаја исказаног допунским предикативом – односно, садржај исказан допунским предикативом је нефактиван (пр. 7, 9). Садржај допуне треће групе глагола може се пак окарактерисати као контрафактиван (или неистинит) (пр. 8). Четврта подгрупа, коју чине глаголи типа *изјаснити се*, семантички је повезана са седмом групом – глаголима *òсећања*: субјекатски појам самом себи приписује одређено својство које је, сада, резултат свесног промишљања (код глагола *òсећања* субјекатски појам приписује самом себи својство које је резултат перцептивног утиска). Глаголи типа *изјаснити се* могли су бити издвојени и као посебна семантичка група СК глагола, будући да се доста разликују од глагола типа *доказати се*, *испољити се* и *издавати се*.

(6) Уосталом, она се већ доказала <u>као диван, паметан, проницљиви писац</u>. (EK)

(7) Успела је потом да шармира партијске масе, да се испољи <u>као нова популистичка нада</u>. (EK)

(8) Лутајући по свету, издавао се <u>за потомка српских владарских родова</u>. (EK)

(9) Саудијац се изјаснио <u>као атеиста</u>, па му одузели живот! (GP).

Пета група СК глагола најближа је глаголима типа *издавати се*, с том разликом што није реч о ’узимању и испољавању привидног лика’ већ о ’узимању другог лика’, тачније, о трансформацији једног појма у други. Глаголи из ове групе припадају архаичном језичком изразу (пр. 10); у савременом српском језику уместо допунског предикатива они захтевају као допуну ППК *у* + акузатив.

(10) Што си рекао, све ти се <u>сребром</u> претворило. (Ivić 1954/2005: 149)

8 С обзиром на то да је допунски предикатив увек именска јединица – није најпрецизније говорити о „садржају” исказаном допунским предикативом као о фактивном, нефактивном или контрафактивном. Ипак, у недостатку боље, формулацију преузимамо од П. Пипера (2005: 41).

Осма група глагола је по својој семантици најближа копулативним глаголима; она експлицира тип односа (најчешће родбинског) између појма означеног граматичким и појма означеног логичким субјектом (пр. 11). Семантичка разлика између копулативних конструкција и конструкција са глаголима из ове групе јесте та што се употребом конструкције са СК глаголима имплицира својеврсна дистанцираност говорника од изреченог, тј. говорник „рачуна"/„присећа се"/„процењује" тип односа између појмова означених граматичким и логичким субјектом.

(11) Нашле [смо се] код једне моје другарице, а њему пада <u>нека рођака</u>. (GP)

2.2. Синтаксичке особености ексцерпираних СК глагола

Синтаксичко понашање ексцерпираних СК глагола приказујемо по типу (именичка/придевска јединица) и облику (номинатив, инструментал, *као*-конструкција, ППК *за* + акузатив) предиката којим се глагол допуњује. За сваки тип конструкције са СК глаголом наводимо по један пример из корпуса (због просторног ограничења).

2.2.1. Синтаксичке особености ексцерпираних глагола

1. **БИВАТИ** 2. *стварати се, постајати, настајати* (RSANU): Ноћ је дубока и <u>све дубља</u>$_{\text{ПЈном.}}$ бива (RSANU); Што ју је више и чешће могао имати, то је његова путена жеља за њом бивала <u>све незаситљивијом-</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК).
2. **ДОЛАЗИТИ** 12. б. *постајати* (онаквим или оним што казује допуна) (RSANU): Што га она већма умиваше, | То Арапин <u>црњи</u>$_{\text{ПЈном.}}$ долазаше (RSANU).
3. **ДОЋИ** 13. (са допуном у виду придева или ?поредбене конструкције) а. *добити изглед, постати, начинити се* (онаквим или оним што се казује у допуни) (RSANU): Од неспавања, од тих брига и од тог непрестаног страховања дошло јој лице већ <u>сасвим танко</u> и <u>блиједо</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Од хода, ветрова и сунца беше у лицу дошао <u>као бакар</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RMS).
4. **ЗАВРШИТИ** 2. а. *на крају доспети у неко стање* (RSANU): Тај вођа покрета завршит ће <u>као аустријски човјек</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RSANU).
5. **ИЗАЋИ/ИЗИЋИ** 6. в. *постати* (оно што значи именица у предикату) (RSANU): <u>Од снјега</u> ћу <u>белији</u>$_{\text{ПЈном.}}$ изићи (Daničić 1858: 8).
6. **ИЗЛАЗИТИ** 4. *настајати*. (RSANU): Мало зло многе путе излази <u>веома велико</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (Daničić 1858: 8).
7. **ИЗВАДИТИ СЕ** 3. заст. *добити неки статус, звање, постати нешто* (RSANU): То се он [Тома] извади <u>за обичног јавног писача</u>$_{\text{ИЈ-}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (RSANU).
8. **НАСТАТИ / НАСТАНУТИ** **постати*: Ти ли наста <u>тај јунак на</u>

земљи$_{\text{ИЈном.}}$ | Да заклониш чисто царско лице (Daničić 1858: 7); Од како сам кнезом$_{\text{ИЈинстр.}}$ настануо (Daničić 1858: 579).

9. **ОСТАЈАТИ** несврш. и уч. према *остати* (RMS): на трагичан начин [старица је] остајала удовица$_{\text{ИЈном.}}$ (GP); Тада сам се сетила мог јунака који је увек остајао повређен$_{\text{ПЈном.}}$ због мојих глупости (GP).
10. **ОСТАТИ** 11. б. *доспети у неко стање исказано допуном* (RSANU): Његово петоро деце су остали сирочад$_{\text{ИЈном.}}$ (GP); Јер и жена Ахавова Језавеља која остаде удовицом$_{\text{ИЈинстр.}}$, и син Охозија [...] , сви они нису могли штедети онога који је прорекао Ахавову погибију (GP).
11. **ПОСТАЈАТИ** несврш. и уч. према *постати* (RMS): Тешко је трговац постајао столар$_{\text{ИЈном.}}$, још теже је фризер постајао монтер$_{\text{ИЈном.}}$ (ЕК); Од тог вечера Србија није пропуштао ни једне прилике: Борис му је постајао потребом$_{\text{ИЈинстр.}}$ (ЕК); А на Сунцу његова коса је постајала као руно$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Устајао би јер му је бол у костима постајао неподношљив$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК); Затим је његова проза постајала све медитативнијом$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК); Моја стопала [су] постајала као прикована за тло$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ због магнетичног привлачења (GP).
12. **ПОСТАТИ** 2. *учинити се ким, претворити се, променити се у кога или у што* (као непотпуни глагол с предикатним ном. или инстр.) (RMS): Деса [...] постаде десна рука политичког комесара$_{\text{ИЈном.}}$ (RMS); Ја ти вјерујем да хоћеш да постанеш човјеком$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RMS); У Европској унији [је] пас већ постао као човек$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ и има сва права (ЕК); Смрси се и заплете пред њом, поста мањи од макова зрна$_{\text{ПЈном.}}$ (RMS); Али живот је мој од тог часа већ постао бескрајним$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК).
13. **СТАТИ** 5. *постати некакав, постати нешто* (RMS): Гаван стаде Ловро каквог није било$_{\text{ИЈном.}}$ (RMS); И пуст тај живот мрзак$_{\text{ПЈном.}}$ ми је стао (RMS).

2.2.2. Глаголи са значењем задржавања претходног својства

14. {**ЗАТЕЋИ СЕ** 1. ~~*наћи се,*~~ *остати* (RMS): Кућа је била газдинска..., онаква каква$_{\text{ПЈном.}}$ се затекла од деде (RMS).}
15. **ОСТАЈАТИ** 4. (неко, нешто) *бити и даље исти, не мењати се, задржавати иста својства* (RSANU): Окови остају окови$_{\text{ИЈном.}}$ (RSANU); Бијаше [он] и остајаше идеалом свим загребачким фрихтлима$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RSANU); То остаје као велика рана и празнина$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ у мојој души (GP); Остајем непоколебљив$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU).
16. **ОСТАТИ** 8. а. (неко, нешто (неким, нечим)) 1) *бити и даље исти, задржати исти статус, исти однос, положај, стање, не променити се*; 2) (са допуном која означава положај, звање, достојанство) *задржати се на положају, у звању које је исказано допуном*; б. (некакав, некаквим или са допуном у виду предложно-падежног облика и сл.) *бити и даље у одређеном, истом положају, стању, задржати особи-*

не, стање исказано допуном (RSANU): Ми смо остали <u>пријатељи</u>$_{\text{ИЈ-ном.}}$ до краја живота (RSANU); У тој борби о превласт између краља и феудалне власти краљ остаје <u>победником</u>$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RSANU); Ми смо остали <u>верни правцу ове политике српске</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Балканска федерација остала је <u>као циљ српских социјалиста</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ и у балканским ратовима и током Првог светског рата (EK).

2.2.3. Глаголи са значењем свесног приписивања датог својства појму од стране одређеног колектива

17. **ВАЖИТИ** 1. в. (за, као нешто) *бити сматран, сматрати се* (RSANU): Важио је <u>као напредан дух</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RMS); Он је [...] важио <u>за неког пустоловног социјалног превратника</u>$_{\text{ИЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (RMS); Превод М. Глишића дуго је важио <u>као одличан</u> и <u>беспрекоран</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (EK); Оне би волеле бити и болесне, и важити <u>за нечасне</u>$_{\text{ПЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ [...] него важити <u>за ружне</u>$_{\text{ПЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ међу људима (RSANU); За мене оно важи <u>као за најбољи осећај човека</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као+за}\text{+акуз.}}$, иако данас, на жалост, не може да увек влада због његовог највећег непријатеља – стреса (GP).
18. **ВРЕДЕТИ** 3. *сматрати се, бити сматран* (RMS): Веселиновић, уопште, вреди <u>као сеоски приповедач</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ и по ономе што му је село било дало (EK); Принц Мустафа је вредео <u>за згодног и вредног принца</u>$_{\text{ИЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$, а умро је још у раној младости (GP); Имају педесет форинти пензије [...] па вриједе <u>за имућне</u>$_{\text{ПЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (RMS).
19. **ГЛАСИТИ** 4. *важити, бити сматран* (RMS): Тај млади човјек [је] Чех и [...] гласи <u>као чешки родољуб</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RMS); Град на реци Рајни гласи <u>за најлуђи град поред Берлина</u>$_{\text{ИЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (GP); Juliana Nails лак за нокте с протеинима свиле гласи <u>као врло дуготрајан</u> и <u>издржљив</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Поред сада већ многобројних блог платформи WP гласи <u>за најбоље у том пољу</u>$_{\text{ПЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (GP).
20. **ГЛЕДАТИ**[9] 4. а. *сматрати, држати; третирати*; б. *имати став (према нечему), схватати*; *судити, ценити* (RSANU): На живот је увек гледао **као на испит** (GP); Социјалистички режим је на руралну културу гледао **као на назадну** (GP).
21. **СЛОВИТИ** 2. *бити познат, бити на гласу* (RMS): [Она] је у селу словила <u>као жена „што зна све о старини”</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RMS); Мада слови <u>за културну метрополу</u>$_{\text{ИЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ [...], Беч последњих година постаје и водећи конгресни град (EK); Дувњаци највише очекују од Бркине кћери Бранке, која [...] неслужбено слови <u>најбољим играчем у категорији</u>$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); Иако и даље слови <u>као ’елитистичко’</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$, Друштво је отворено за све (EK); Јединица која се бави спасавањем угрожених лица и гашењем пожара иначе слови <u>за елитну</u>$_{\text{ПЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (EK).

9 СК глагол *гледати* је једини рекцијски глагол у нашој грађи – регира неправи објекат (*на* + акузатив), а својство означено допунским предикативом приписује се објекатском појму (не субјекатском).

2.2.4.1. Глаголи са значењем испољавања одређеног својства – тип доказати се

22. **ДОКАЗАТИ СЕ** **показати се тачним* (оно што се изриче допуном): Мицеларна вода [...] доказала се одлична у борби против *make up*-а$_{\text{ПЈ-ном}}$ (GP); „Тај концепт се није доказао исправним$_{\text{ПЈинстр.}}$”, рекао је бивши канцелар (ЕК); Међутим, наша метода трансплантације масти [...] доказала се као посебно успешна$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Уосталом, она се већ доказала као диван, паметан, проницљиви писац$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).
23. **ДОКАЗИВАТИ СЕ** **показивати се тачним* (оно што се изриче допуном): Њихов траг опстаје и доказује се као непоречиво неизбрисив$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Како је компанија расла, г. Wrigley се доказивао и као изузетан мотиватор$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Имао сам ја кују ХО врхунског и радног и изложбеног карактера са педигреом која се доказивала за оно што је створена$_{\text{ИЈ}\textit{за}\text{+ном}}$ (GP).
24. **ИСПАДАТИ** 4. а. (и безл.) (са допуном у виду придева, квалификативне именице, прилога одн. поредбе или исказне реченице) *чинити се, приказивати се, изгледати* (некоме) одн. *постајати, испостицати, излазити у крајњем исходу* (онако, онаквим и сл. као што се казује допуном) (RSANU): Милош је [...] испадао особењак$_{\text{ИЈном.}}$ у својим очима (RSANU); У вицевима једанпут буде намагарчен бошњачки, а други пут српски представник, како не би увек један те исти народ испадао будалом$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); Сва она ваша друга и најстрашнија недела [...] према овоме сад испадају као нека анђеоска музика$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Због тога највише страдаш у животу и испадаш смијешан$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Некад буде савршен, некад не, у сваком случају испада као нов$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP).
25. **ИСПАСТИ** 4. а. (и безл.) (са допуном у виду придева, квалификативне именице, прилога одн. поредбе или исказне реченице) *приказати се, учинити се* (некоме), *оставити утисак* (на некога) *одн. бити, постати, изаћи, завршити се у крајњем резултату, исходу* (онако, онаквим и сл. као што се казује допуном) (RSANU): Испао си недруг и подлац$_{\text{ИЈном.}}$ (RMS); Па када те Зоран Јов оплео да си испао будалом$_{\text{ИЈинстр.}}$, експресно си уклонио пост (GP); Одлука Словенског рукометног савеза [...] испала је као пун погодак$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Он испаде крив за све$_{\text{ПЈном.}}$ (RMS); Након вагања више опција, пут на бициклу, с онијем у приколици, испао је као најбољи$_{\text{ПЈ}\textit{као+ном.}}$ (GP).
26. **ИСПОСТАВИТИ СЕ** **на крају показати се некаквим*: То се испоставио тежак задатак$_{\text{ИЈном.}}$ (GP); Међутим, то се испостави тежим проблемом него што сам претпоставио$_{\text{ИЈинстр.}}$ (ЕК); Ова седница се испоставила као добар моменат за Србију$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); На крају се моја помисао испоставила тачна$_{\text{ПЈном.}}$ (GP); А „грозница”, која тресе АИГ, испоставила се јачом него што је пријављена$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК); Исто се догађало пред изборе 1993. године и тада се ова стратегија испоставила као исправна$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).

27. **ИСПОСТАВЉАТИ СЕ** *неврш. и уч. према *испоставити се*: Ко с ким, како, чиме, чему и докле – испоставља се као глобална егзистенцијална загонетка$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК); Иако овај шаблон поена није најчешћи [...], често се испостављао најважнијим$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Такав преступ често испостављао као крајње неукусан$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
28. **КАЗАТИ СЕ** 3. а. *обелоданити се, изићи на видело, показати се, доказати, јасно испољити неку своју особину* (RSANU): Чекат ћу те, драги [...] Казат ћу те се достојном$_{\text{ПЈинстр.}}$ (RSANU).
29. **ЛЕГИТИМИСАТИ СЕ** 1. б. фиг. *показ(ив)ати се у одређеном својству, светлу*; *доказ(ив)ати се, осведочити се, осведочавати се* (RSANU): Неко ко је способан да се окрутно понаша према животињи, легитимисао се као насилник без трунке хуманости$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP); Таква политика је произвела инфериорни културни модел који се легитимисао као недржавотворан и ропски агресиван$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
30. **ПОКАЗАТИ СЕ** **доказати се*: Будисављевић се показао способним уредником$_{\text{ИЈинстр.}}$ (ЕК); Омер-паша Латас показао се и као одличан управник и као способан војсковођа$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК); Одлука да пропусти 2,30 метара показала се добром$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК); Овај теренац на свим тестовима показао се као изузетан$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК).
31. **ПОКАЗИВАТИ СЕ** **доказивати се*: Госпођица де ла Хе [...] показивала се пробирачица$_{\text{ИЈном.}}$ (ЕК); Његово разбацивање смелим изјавама показује се једнако добром рекламом као његови снимци који годинама излазе у светским монденским часописима$_{\text{ИЈинстр.}}$ (ЕК); Присилна и изнуђена вера се показује као лажна вера$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК); Ново руководство Удружења [...] се показује веома посвећено, одговорно и способно$_{\text{ПЈном.}}$ (GP); Етнографско истраживање вођено унутар тих мањих подручја показује се недовољним$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК); Тренутак у којем за песму нема више места у свету, тренутак у којем се поезија показује као непотребна$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК).
32. **ПОТВРДИТИ СЕ** **показати се тачним* (оно што се изриче допуном): Поклонивши се Мурату I, Теодор се потврдио као добар вазал у својој деспотовини$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК); Опет се потврдила истинитом$_{\text{ПЈинстр.}}$ изрека да је добро чинити добро (GP); Њихова почетна идеја [...] се потврдила као тачна$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
33. **ПОТВРЂИВАТИ СЕ** **показивати се тачним* (оно што се изриче допуном): Гвантанамо се потврђује као извор шокантних сведочења$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК); Хипотеза постављена у уводу потврђује се истинитом$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Та „освета бирача" повећала је притисак на Белу кућу да хитно измени ратну тактику која се потврђује као неуспешна$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК).

2.2.4.2. Глаголи са значењем испољавања одређеног својства – тип испољити се

34. **ИСПОЉАВАТИ СЕ** неврш. и уч. према *испољити се* (RMS): У њима се кумулира негативна енергија која се испољава као агресија$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК); На тај начин јавна власт се испољава као најважнија$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
35. **ИСПОЉИТИ СЕ** 2. *очитовати се, показати се* (RMS): Нова „народна" власт од првог дана се испољила као апсолутна власт над народом$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК); Али стварност се испољила као још нестварнија$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК).
36. {**ЈАВИТИ СЕ** 3. а. *манифестовати се* (RSANU): У Првој Мојсијевој 32:30, Јаков је видео Бога који му се јавио као анђео$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP); *Цео ђрашак* би био у рангу синтагме *цело време*, која се јавила као спорна$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).}
37. {**ЈАВЉАТИ СЕ** 5. имати каква својства (RSANU): Они пред свијетом учвршћују [...] престиж народноослободилачког покрета [...] који се јавља носиоцем наше нове државе$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RSANU); Принц Паул [...] јавља се као „прави" наследник трона$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК).}
38. **ОДАВАТИ СЕ** 1. в. *испољавати се, очитовати се* (RSANU): Увек се одавао као добар *пријатељ*$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP); Дивно$_{\text{ПЈном.}}$ ли се одава њено отанко, бијело лице (RSANU); Увек се одавао као добар пријатељ$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
39. **ОДАТИ СЕ** **испољити се (као какав)*: Овим си се одао као хејтер$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP); Одала се као најслабија у стаду$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ и постала је мета (GP).
40. **ОТКРИВАТИ СЕ** *несвр. и уч. према *открити се*: Свет „већи" за Милићеву Мачву, свет као Мачва, на Милићевим сликама открива нам се као свељудски, планетарни завичај$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP); Унутрашњост дворца откривала се као згодна и сјајна$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
41. **ОТКРИТИ СЕ** 3. г. *показати се, испољити се (као какав, као неко, као нешто)* (RSANU): Открио се дакле фактично настављачем Илираца$_{\text{ИЈинстр.}}$ у најчишћој њиховој есенци. (RSANU); Сремац се одједаред открио као хумориста првог реда$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (RSANU); Рођење Христово је [...] чин Божије љубави која се открила цела и потпуна$_{\text{ПЈном.}}$ у оваплоћеном и рођеном Христу Исусу (ЕК); Мисија се открила као поприлично недовршена$_{\text{ПЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
42. **ОЧИТАВАТИ СЕ** *несвр. и уч. према *очитовати се*: Ако пецате на рекама, често можете видети јата малих риба који се очитавају као велика мрља на екрану$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (GP).
43. **ОЧИТОВАТИ СЕ** **испољити се (као какав)*: Спази ону просјакињу, која се очитовала његовом мајком$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RSANU); Владика Сава очитовао се као добар пастир, добар теолог и добар научник$_{\text{ИЈ}\textit{као}+\text{ном.}}$ (ЕК).
44. **УКАЗАТИ СЕ** 1. *показати се [као какав]* (RSANU): Ова формална

и стилска специфичност текста, указала се <u>као инспиративно полазиште за [...] режију Милоша Лолића</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Пошто се отарасио безначајности и скела (тела), најзад се укаже <u>откривен</u>$_{\text{ПЈном.}}$, тврде они (ЕК); Хармонија речи указала се <u>могућном</u>, <u>легитимном</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК).

45. **ФИГУРИРАТИ / ФИГУРИСАТИ** ??? *привидно вршити какву службу, представљати, играти чију улогу* (RMS): Павловићев филм фигурира <u>као апсолутни победник</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Ова синтагма фигурира у његовој филозофији <u>као стожерна</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$, а означава апсолутни битак (ЕК).

2.2.4.3. Глаголи са значењем испољавања одређеног својства – тип издавати се

46. **ИЗДАВАТИ СЕ** 2. б. *представљати се, приказивати се, проглашавати се; лажно се приказивати* (RSANU): Овај се издаваше <u>за Мустафу</u>$_{\text{ИЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$, сина царева, који је раније убијен по заповијести султановој (RSANU); Многи се издају <u>као обожаваоци појединих врста животиња, биљака или предела</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Пишеш поприлично дуге постове за неког ко се издаје за <u>паметног</u>$_{\text{ПЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (GP); Срећа не доспијева да прикрије ту пукотину у својој суверености – суверености која се издаје <u>као „субјективна”</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).
47. **ИЗДАТИ СЕ** 3. а. (за некога) *представити се као друга личност, у лажној функцији и сл., лажно се представити* (RSANU): Изда ти се, мој брате, <u>за царева сина</u>$_{\text{ИЈ}\textit{за}\text{+акуз.}}$ (RSANU).
48. **КАЗАТИ СЕ** 4. б. *правити се, претварати се* (RSANU): Не треба да ти кажем [...] како ће се и сами они, који ти се <u>пријатељи</u>$_{\text{ИЈном.}}$ кажу [...] потајно се смијати (RSANU); Куда ми се дједе памет [...] да се кажем <u>царем русинскијем</u>$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RMS); Него леже у меке душеке, | Брез невоље <u>болесна</u>$_{\text{ПЈном.}}$ се каже (RSANU).
49. **КАЗИВАТИ СЕ** 1. *представљати се [лажно], саопштавати своје име односно презиме, порекло, занимање и сл.* (RSANU): Један перверзан индивидуум који се казује <u>хоџа из Бихаћа</u>$_{\text{ИЈном.}}$, а уистину чини се да путује свијетом (RMS); Спасоје се овдје казивао <u>ђаком</u>$_{\text{ИЈинстр.}}$ – иако је то давно престао да буде (RSANU).
50. **ПОКАЗИВАТИ СЕ** **издавати се (за некога)*: Еми је било криво што ће пуна три месеца морати да се показује <u>љубазна према особи за коју не мари</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК).
51. **ПРЕТВАРАТИ СЕ** 2. *приказ(ива)ти се, (у)чинити претворним, друкчијим него што јесте* (RMS): Када је пругаста хијена нападнута, често се претвара <u>мртвом</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$, али се подигне и побјегне чим прође опасност (GP).
52. **ПРИКАЗАТИ СЕ** 4. *учинити се чим, примити какав лик, вид, израз лица* (RMS): Жеља му бијаше да јој се прикаже <u>озбиљним човјек-</u>

ом$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RMS); Неко хоће да се прикаже као борац за националну [...] ствар$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$, а у ствари иза свега је приземна политика (ЕК); А ако је жена прије превејана и ако јој пође за руком да се прикаже као смерна$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$, онда је њен муж сасвим сигурно осуђен на пропаст (ЕК).

53. **ПРИКАЗИВАТИ СЕ** несврш. и уч. према *приказати се* (RMS): Занимљиво једино да је проговорио о свему томе и да се приказује „жртвом”$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); Тито је желео да се приказује као антисталин$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$, иако је био рођени стаљиниста (ЕК).
54. **ПРИЧИНИТИ СЕ** 2. *показати се, учинити се каквим, примити какав изглед с намером да се ко завара, обмане* (RMS): Илија [...] не може никако да се сабере и безбрижним$_{\text{ПЈинстр.}}$ причини (RMS).

2.2.4.4. Глаголи са значењем испољавања одређеног својства – тип изјаснити се

55. **ИЗЈАСНИТИ СЕ** **приказати себе онаквим како казује допуна*: Није се Милош никад изјаснио Србином$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); Чак сам предложила да му ја плаћам алиментацију, пошто се изјаснио као социјални случај$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Досад се никакава активна терористичка група није изјаснила одговорном за овај злочин$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Наша циљна група је оних 22 одсто људи који су се изјаснили као неопредељени$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).
56. **ИЗЈАШЊАВАТИ СЕ** *несвр. и уч. према *изјаснити се*: 90% православаца у Црној Гори, иде у СПЦ, прича српским језиком, изјашњава се Србином$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); То је „повлашћен спој”, тврде социјалисти који се изјашњавају као њено лево крило$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Изјашњавам се кривом$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Истраживања показују да се у прошлој деценији број оних који се изјашњавају као религиозни$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ два пута повећао (ЕК).
57. **КАЗАТИ СЕ** **изјаснити се (онако како казује допуна)*: Доиста је било и сувише лако казати се Србином$_{\text{ИЈинстр.}}$ [...] и остати у души црно-жут (GP).
58. **КАЗИВАТИ СЕ** *несвр. према *казати се*: Муслиман био, па шта? Казивао се Србин$_{\text{ИЈном.}}$ (GP); Иако је Александар црногорске крви [...] казивао [се] Србином$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); Отац и дед ниједног живог Црногорца није се казивао друкчије него као Србин$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP).
59. **ПИСАТИ СЕ** **изјаснити се (онако како казује допуна)*: Е вала, тога [...] неће бити [...] Док се Ја пишем Србин$_{\text{ИЈном.}}$ (RMS); Нисам студент који се пише Србином$_{\text{ИЈинстр.}}$ да би студирао бесплатно (GP); Нисам питао зашто се пише као Србин$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ иако то није (GP).
60. **ПРИЗНАТИ СЕ** *јавно, отворено изјавити за себе нешто* (RMS): Који би криминалац одбио да буде ослобођен ако би признао свој злочин и признао се кривцем$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP).

2.2.5. Глаголи са значењем трансформисања једног појма у други

61. **ПРЕТВАРАТИ СЕ** несврш. и уч. према *претворити се* (RMS): Вјештице се претварају сињастијем јарцем$_{\text{ИЈинстр.}}$ (Ivić 1954/2005: 149).
62. **ПРЕТВОРИТИ СЕ** 1. *прећи у друкчије стање, добити, примити сасвим други облик, садржај* (RMS): Но се крст претвори дреновачом$_{\text{ИЈинстр.}}$ (Ivić 1954/2005: 149).
63. **ПРЕХИТИТИ СЕ** 3. фиг. *претворити се, прометнути се у што* (RMS): Прехити се, девојко, рибицом у води$_{\text{ИЈинстр.}}$, прехити се, девојко, јеленом у гори$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RMS).
64. **ПРОВРГНУТИ СЕ/ПРОВРЋИ СЕ** 2. *прећи у друго стање, примити сасвим други облик, претворити се у нешто друго* (RMS): Даница се сатаном$_{\text{ИЈинстр.}}$ проврже, Јербо пође против воље божје (RMS).
65. **ПРОМЕНИТИ СЕ** 1. а. *постати други, сасвим се изменити* (RMS): Вук се уме променити лијом$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RMS).
66. **ПРОМЕТАТИ СЕ** несврш. и уч. према *прометнути се* (RMS): Живином$_{\text{ИЈинстр.}}$ се сваком промећемо (Daničić 1858: 580).
67. **ПРОМЕТНУТИ СЕ** 2. *претворити се у што, променити се* (RMS): Она се прометну овца$_{\text{ИЈном.}}$ (Daničić 1858: 9).

2.2.6. Глаголи са значењем изазивања утиска о некоме/нечему

68. **ВИДЕТИ СЕ** 5. заст. *чинити се, изгледати* (RSANU): Ти се видиш јунак од међдана$_{\text{ИЈном.}}$ (RSANU); Милан ми се види мудар и озбиљан$_{\text{ПЈ-ном.}}$ (RSANU); Кроз мокра стакла трамвајских кола још се једнијом-$_{\text{ПЈинстр.}}$ видјела улица предграђа (RSANU).
69. **ВИЂАТИ СЕ** 1. *изгледати, чинити се, личити (на нешто)* (RSANU): Жути долац тешког пшеничног класја [...] се издалека виђао као мара густо везена угашеним златом$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RSANU).
70. **ДЕЛОВАТИ** 1. а. *остављати утисак, доимати се* (RSANU): Најискуснија репрезентативка деловала је као почетница$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ у дуелу са Полоном Ребершчук (ЕК); Већ на први поглед делује незадовољан животом$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК); Када смо се увече шеткали, поред плаже смо спазили [...] велику пекару, која ми је деловала фино снабдевеном$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Одлука делује као коначна$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).
71. **ДОИМАТИ СЕ** б. *остављати утисак, изгледати, чинити се* (RSANU): Због тога [путовања] се често и доимају наши [хрватски] сељаци и радници као „Европејци”$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RSANU); Сваки такав митологем доима се врло стар$_{\text{ПЈном.}}$, али није тако (GP); Лице, које видим тек у одсјају екрана, доима се нестварним$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Упознала сам га ту на вратима, доима се као ауторитативан$_{\text{ПЈ}\textit{као+ном.}}$ (GP).
72. **ДОЈМИТИ СЕ** *произвести утисак, оставити утисак* (на некога или уопште) (RSANU): Штавише, дојмио ми се човеком који је престао

да се игра са својим јунацима$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); Ивана се од првог минута разговора дојми као врхунски професионалац$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Иако, цео свет ми се дојмио далеко гостољубивији него остали$_{\text{ПЈном.}}$ (GP); Цела ствар ми се дојмила апсурдном$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Он је маштовито нереалан, па му се и овакве приче дојме као истините$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP).

73. **ДОЋИ** 13. б. (и несвр.) *(у)чинити се, оставити, остављати утисак* (RSANU): И она према слабој свјетлости кроз густо грање дошла као неко загонетно, једва наслућивано, чудно биће$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RSANU); Опазим једног старца, који ми дође познат$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU).

74. **ДОЛАЗИТИ** 12. (са допуном у виду придева или поредбене конструкције, ређе исказне реченице) а. *чинити се, изгледати, испадати* (RSANU): На жалост, ваш задњи пост не долази ми као неко велико изненађење$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Оканите се, молим вас, таквих мисли [...] мени долазе врло детињаста$_{\text{ПЈном.}}$ таква уображења (RSANU); Глас ми долази као некако познат$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$, али, за живу главу, не могох се сетити ко је (RSANU).

75. **ДОПАДАТИ СЕ** 2. покр. *остављати утисак, чинити се, изгледати* (RSANU): Некако ми се допадаш познат$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Само оно за онај проводаџилук што ми причаш, то ми се допада ка' мало сумњиво$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RSANU).

76. **ДОПАСТИ СЕ** 2. покр. *оставити утисак, учинити се* (RSANU): Пошто ју [пушку] прегледа, допаде му се слаба$_{\text{ПЈном.}}$, па је запе и обрну сам себе насред прси [и] омаче (RSANU).

77. **ЗВУЧАТИ** 2. фиг. а. *чинити, изазивати утисак, изгледати* (о ономе што се испољава речима, звуцима) (RSANU): Понекад [...] најискреније ријечи звуче као пријекори$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RSANU); Ката ми наједном не звучи тако сигурна у себе$_{\text{ПЈном.}}$ (EK).

78. **ИЗГЛЕДАТИ** 1. а. *?имати какав спољашњи облик, изглед*; б. ~~(безл.)~~ *чинити се, стварати утисак* (RSANU): Кућа је изгледала као вршњакиња вечности$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (EK); Обала с друге стране изгледала је дивља и пуна опасности$_{\text{ПЈном.}}$ (EK); Али и она је Билбу изгледала опасном$_{\text{ПЈинстр.}}$ (EK); Овај предео му изгледа као стран и непознат$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (EK).

79. **КАЗИВАТИ СЕ** 5. б. *изгледати, чинити се* (RSANU): Ал' и њена с' тада сенка са очима суза пуним у сутону казиваше лепа, сјајна$_{\text{ПЈном.}}$ (RMS).

80. **ПАРАТИ СЕ** ~~безл.~~ (некоме) *чинити се, изгледати* (RSANU): Маре, параш ми се душа испред раја$_{\text{ИЈном.}}$ (RMS); И ти ми се параш странцем$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); Ти ми се параш као нетолерантни тип$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Није анте_г узалуд рекао каквим$_{\text{ПЈинстр.}}$ му се параш (GP).

81. **ПРИВИДЕТИ СЕ** 1. *причинити се, показати се, произвести утисак* (RMS): Таково се професорово стање Ивану привиди готово као нека супериорност$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (RMS); Тада јој се и родитељи, па и сам

Јосо у напо градској, а напо сеоској одори привидјеше <u>јаднијим него су у истину били</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$ (RMS).

82. **ПРИВИЂАТИ СЕ** несврш. и уч. према *привидети се* (RMS): Уобличени човек нашег средњег века увек се привиђао <u>као странац</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Упловио је у ту љубав као брод у луку (али не као гусарски брод, <u>какав</u>$_{\text{ПЈном.}}$ се привиђао Средоју, него као бела лађа линијске пловидбе (ЕК); Разумљив, а тако потпун, тако нежан чак и када му стих махом делује или се привиђа <u>као хладан</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP).
83. **ПРИЗРЕТИ СЕ** ~~безл.~~ 1. *причинити се* (RMS): У такову одијелу призре му се њезино лице <u>мраморно</u> и <u>провидно</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (RMS).
84. **ПРИЧИНИТИ СЕ** **оставити утисак, учинити се*: Након цјелодневног јахања стигне предвечер до мале гостионице, која му се причини <u>дворцем</u>$_{\text{ИЈинстр.}}$ (GP); С муком сам се извлачио из нечега што ми се причини <u>као ошамућеност</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Био сам већ напољу у широкој дубокој реци, која ми се причинила <u>бескрајна као море</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (GP); Али у том ходу сам запазио једну ствар која ми се причинила <u>јако важном</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Мом оцу [...] ова се страница причинила <u>као боља</u> и <u>квалитетнија</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP).
85. **ПРИЧИЊАВАТИ СЕ** *несврш. и уч. према *причинити се*: Откако сам отишао у пензију, почеле су ми се причињавати <u>младуницама-</u>$_{\text{ИЈинстр.}}$ жене од којих сам старији двадесетак година (ЕК); Овај град јој се причињавао <u>као огромна замка</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP); Због те даљине причињава му се [регент] и <u>недостижан</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК); Муке њихове, баш као и жеље, неизмерно су ситне, а причињавају се <u>великим</u>, <u>непремостивим</u>, <u>неиспуњивим</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); Када се довољно удаљимо од атома, атом нам се причињава <u>као електрички неутралан</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (GP).
86. **ПРИЧУТИ СЕ** 3. *причинити се, изгледати* (RMS): Одбацују [...] што им се причује <u>туђе</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (RMS).
87. **УГЛЕДАТИ СЕ** 3. ~~(безл.)~~ *видети се, показати се, учинити се* (RMS): Нека, браћо [...] нек се вама не угледа <u>криво</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (RMS).
88. **УКАЗАТИ СЕ** **учинити се, оставити утисак*: Да ли је злонамерно рећи да им се земљотрес указао <u>као згодна прилика за „лаки кеш”</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$? (ЕК); Власник брода ограби ту прилику, разви једра, отисну се од обале; ветар му се указа <u>повољан</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК); Сва срећа што ми се та грађевина, у прозрачном зимском јутру, није указала <u>онаквом каква изгледа за олујних дана</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК).
89. **УЧИНИТИ СЕ** 2. *причинити се, приказати се* (RMS): Немаштина, самоћа, болештина, све јој се то учини <u>женска судбина</u>$_{\text{ИЈном.}}$ (ЕК); У добу свеопштег разграђивања Српска Православна Црква ми се учинила [...] <u>делатном матицом духовних вредности народа</u>$_{\text{ИЈинстр.}}$ (ЕК); Отворих врата, ходник ми се учини <u>као црно ждрело</u>$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Двориште му се учини одједном <u>нељубазно</u> и <u>празно</u>$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК); Испих сок који ми се учини <u>мало сланим</u>$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК); Дечку се острво учини <u>као створено за овце</u>$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).

90. **ЧИНИТИ СЕ** 2. *имати изглед, изгледати, причиња(ва)ти се* (RMS): Хммм.., тада ми се то чинила добра идеја$_{\text{ИЈном.}}$ (GP); Једноставно ми се није чинио талентованим судијом$_{\text{ИЈинстр.}}$, рекао је Били Веб (ЕК); Зато у тешким ситуацијама мајка му се чини као једини спаситељ од смрти$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Ова наредба ми се чини безначајна$_{\text{ПЈном.}}$ (ЕК); Та алегорична димензија понекад ми се чини тако видљивом$_{\text{ПЈинстр.}}$ (ЕК); Процене варирају од 100.000 до 300.000, мада се нижа бројка чини као реалнија$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).

2.2.7. Глаголи са значењем осећања

91. **ВИДЕТИ СЕ** 3. *осетити се, осећати се* (RSANU): Радо би се враћао к сусједу [...] Ту би се видио мирнији, покојнији$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU).
92. **ЗНАТИ СЕ** 4. необ. *осећати се* (RSANU): Како мора да је красно знати се заљубљеним$_{\text{ПЈинстр.}}$ (RSANU).
93. **НАЛАЗИТИ СЕ** 5. а. (са трпним придевом некога глагола као допуном) *бити, бивати прожет, обузет (неким осећањем), осећати се* (RSANU): Шта се све не каже, па се нико не налази увређен$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Нико се не налази увређеним$_{\text{ПЈинстр.}}$, ако му се упуте такве речи (GP).
94. **НАЋИ СЕ** 10. а. *показати, испољити какво унутарње расположење, осећање изазвано неким поступком или одређеном ситуацијом, осетити се каквим*; б. *осетити се позваним, меродавним за нешто* (RSANU): Кадија се нађе постиђен$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Извињавам се господину Кајтазију, уколико се на било који начин нашао повређеним-$_{\text{ПЈинстр.}}$ (GP); А онда је [...] одједном настало затишје, па се Соња нашла као заробљена у крлетки$_{\text{ПЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК).
95. **ОСЕТИТИ СЕ** 1. а. *постати прожет, испуњен неким осећањем, уверењем, идејом и сл. б. бити захваћен извесним психолошким стањем (услед болести, оздрављења и сл.)* (RSANU): Човеку треба мало да би се осетио човеком$_{\text{ИЈинстр.}}$ (ЕК); Лангдон се изненада осетио као незналица$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Осети се тако немоћан и слаб$_{\text{ПЈном.}}$ да не могаше ниједним удом мађи (RSANU); Оживи наша земља и сама се осјети јаком$_{\text{ПЈинстр.}}$ (RSANU).
96. **ОСЕЋАТИ СЕ** 1. а. *бити прожет, испуњен неким осећањем, уверењем, идејом и сл. б. бити захваћен извесним психолошким стањем (услед болести, оздрављења и сл.)* (RSANU): Није памтио да се икада осећао органским делом нечега$_{\text{ИЈинстр.}}$ (ЕК); Уопште се није осећао као монархиста$_{\text{ИЈ}\textit{као}\text{+ном.}}$ (ЕК); Колико сам разумео, осећао се прилично увређен$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Он се осећа ужасно самим$_{\text{ПЈинстр.}}$ (RSANU).
97. **ОЋУТЕТИ СЕ** 1. (обично с придевском допуном у инструменталу, ређе у ном.) а. *доживети одређено расположење, осећање изазвано неким поступком, ситуацијом, осетити се* (RSANU): Има неколико дана, да се Јелка оћутила мајком$_{\text{ИЈинстр.}}$ (RSANU); Иво захрче... Тада

се дјевојка очути посве сама$_{\text{ПЈном.}}$ (RSANU); Прегледавши свој дар, очутила се увријеђеном$_{\text{ПЈинстр.}}$ (RSANU).

98. **ЋУТЕТИ СЕ** **осећати се*: Ћутјела се лака као птиче при лету$_{\text{ПЈном.}}$ (RMS).

2.2.8. Глаголи са значењем експлицирања типа односа између два појма

99. **ДОЋИ** **експлицирање типа посредног односа између два појма*: Знам и ја једну Сенку, дође ми нека тетка/ујна$_{\text{ИЈном.}}$ (GP).

100. **ДОЛАЗИТИ** **експлицирање типа посредног односа између два појма*: Виш', она теби долази снаха$_{\text{ИЈном.}}$ (RSANU).

101. **ПАДАТИ (СЕ)** **експлицирање типа посредног односа између два појма*: Нашле [смо се] код једне моје другарице, а њему пада нека рођака$_{\text{ИЈном.}}$ (GP); Теби се Тања Максимовић пада нека сестра$_{\text{ИЈном.}}$? (GP).

2.3. Корелирање семантичких и синтаксичких особености ексцерпираних СК глагола

Анализирањем ексцерпираних СК глагола дошли смо до назнака семантичко-синтаксичких корелација у њиховом понашању, чему би будућа истраживања морала посветити дужну пажњу.

Већина глагола са значењем *стицања новог својства* и глаголи са значењем *задржавања претходног својства* као допунски предикатив могу имати именичку и придевску јединицу у номинативу. Њих на семантичком плану карактерише компонента 'промене' одн. 'задржавања' својства које субјекатски појам поседује, те можемо претпоставити да ова семантичка компонента корелира са синтаксичким понашањем ових глагола (одн. фаворизује номинатив ум. нпр. инструментала).[10]

Глаголи са значењем *изазивања утиска о некоме/нечему* и глаголи са значењем *осећања* спадају у глаголе перцепције – дакле, својство које се преко њих приписује субјекатском појму резултат је чулног утиска. Ови глаголи, осим описане значењске везе, јесу и синтаксички повезани: већина глагола се може допунити придевском јединицом у номинативу (док је употреба именичке јединице у номинативу сасвим спорадична). Као допуна овим глаголима често се јавља и придевска јединица у инструменталу. Тада се више истиче 'субјективност' приписивања датог својства субјекатском појму, односно, речима М. Ивић (1954/2005: 158) – „инструментал се употребљава данас највише уз глаголе који значе нетачно или бар сасвим субјективно придавање, приписивање извесног својства субјекту".

10 Семикопулативно значење *промене* одн. *задржавања својства које субјекатски појам поседује* (на примеру СК глагола *остати*) анализирано је у Jovanović 2018a.

Глаголи са семантичком компонентом 'свесног приписивања' датог својства субјекатском појму фаворизују употребу *као*-конструкције (у којој *као* нема поредбену вредност), те ППК *за* + акузатив. Питање синонимичности ових конструкција захтева детаљну анализу, а у том контексту ваља размотрити и њихов однос према глаголима типа *важити*.

Глаголи са значењем *експлицирања типа односа између два појма* чине специфичну групу глагола. Они се могу допунити једино именичком јединицом у номинативу, чиме се синтаксички приближавају копулативним конструкцијама (у функцији именског копулативног предикатива типично се реализује именичка јединица у номинативу). И семантички су ови глаголи блиски копулативним, с тим што ипак имају своје специфично значење – 'рачунање', 'процењивање' типа односа између номинативног и дативног ентитета. Стога бисмо их могли окарактерисати као нетипичне копулативне глаголе (исп. Jovanović 2018b).

Поред семантике глагола, на избор облика допунског предикатива утичу и други моменти. А. Корин (1999), проучавајући глагол *сматрати* и конкурентност његових предикативних допуна, указује на релевантност следећих опозиција: предикативна именичка јединица : предикативна придевска јединица, присуство модалног глагола : одсуство модалног глагола, редослед реченичних конституената (глагол + номинални предикат : номинални предикат + глагол), номинални предикат који се односи на живо : номинални предикат који се односи на неживо. Д. Сааведра (2000) наводи још и модалност као релевантан фактор, те значење глаголског облика, присуство универзалних квантификатора који немају конкретну референцијалност, став говорника или доживљавача према садржају исказаном предикативом; наглашава да, ипак, одабир облика предикатива зависи и од територијалног фактора, индивидуалног стила, као и стилских преференција. Корелирање свега наведеног морало би бити предмет једног обимног истраживања.

3. ЗАКЉУЧАК

У раду смо испитивали семантичке и синтаксичке карактеристике непрелазних (неповратних и неправих повратних) семикопулативних (даље: СК) глагола. На основу анализираног корпуса издвојили смо осам семантичких група СК глагола: (I) глаголи *стицања новог својства*; (II) глаголи *задржавања претходног својства*; (III) глаголи *свесног приписивања датог својства појму од стране одређеног колектива*; (IV) глаголи *испољавања одређеног (привидног или стварног) својства*; (V) глаголи *трансформисања једног појма у други*; (VI) глаголи *изазивања утиска о некоме/нечему*; (VII) глаголи *дсећања*; (VIII) глаголи *експлицирања типа односа између два појма*. Оваква класификација заснована је на различитим семантичким компонентама: промена одн. задржавање својства које субјекатски појам поседује, свесно приписивање својства одн. приписивање својства као перцептивног утиска, фактивност/нефактивност/контрафактивност предикативног

садржаја и сл. Указано је и на својеврсне семантичке варијације ових компоненти у издвојеним групама глагола.

Представили смо и синтаксичко понашање ексцерпираних глагола, дајући преглед типова СК конструкција у које ступају: као њихове допуне засебно смо издвајали тип синтаксичке јединице (именичка или придевска јединица), као и облик (номинатив, инструментал, *као*-конструкција, ППК *за* + акузатив).

На крају, поредећи семантичке и синтаксичке карактеристике анализираних глагола, дошли смо до неких назнака њихове корелације. Међутим, с обзиром на то да се у изучавање корелације синтаксе и семантике (али и прагматике) СК глагола морају укључити и други релевантни фактори (попут редоследа реченичних конституената, значења глаголског облика, става говорника према пропозиционом садржају и сл.), наше истраживање може само скренути пажњу на постојање везе између семантике глаголске лексеме и типа и облика њене допуне. Ова веза је најуочљивија код групе глагола са значењем *експлицирања типа односа између два појма*, који су и синтаксички и семантички блиски типичним копулативним глаголима.

Листа извора

EK: *Korpus savremenog srpskog jezika: Pretraga korpusa sa izvorima,* 2013. http://www.korpus.matf.bg.ac.rs.

GP: *Google* pretraživač, www.google.rs.

RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika,* I–VI, Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967–1976.

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, I–XX, Beograd: SANU, 1959–.

Листа референци

Belić 1923/2000: A. Belić, Sintaksa srpskohrvatskog jezika, u [knjizi]: *Univerzitetska predavanja iz savremenog srpskohrvatskog jezika, Izabrana dela A. Belića*, XIV tom, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 215–303.

Brabec et al. [2]1954: I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Daničić 1858: Đ. Daničić, *Srbska sintaksa*, Beograd: Državna štamparija.

Hlebec 2008: B. Hlebec, Predikativni instrumental u svetlu kolokacijske analize, Južnoslovenski filolog, LXIV, Beograd, 545–550.

Ivić 1954/2005: M. Ivić, *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*, Beograd: Beogradska knjiga – Institut za srpski jezik.

Ilić 2001: A. Ilić, *Dopune prelaznim i povratnim semikopulativnim glagolima u srpskom i hrvatskom književnom jeziku*, magistarski rad, u rukopisu.

Jovanović 2017: A. Jovanović, *Neprelazni (nepovratni i nepravi povratni) semikopulativni glagoli i njihove dopune u savremenom srpskom jeziku*, master rad, u rukopisu, Beograd: Filološki fakultet.

Jovanović 2018a: A. Jovanović, Semantički i sintaksički status semikopulativnog glagola *ostati*, *Književnost i jezik*, 1–2, Beograd, 2018, 91–105.

Jovanović 2018b: A. Jovanović, O nekim neobičnim upotrebama glagola *doći* (*On mi dođe brat od strica / To mu dođe subota*), *Jezik danas*, 11, Novi Sad, 30–36.

Korin 1995: A. R. Corin, Predikativni instrumental u savremenom srpskohrvatskom jeziku, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 24/1, Beograd, 73–80.

Korin 1999: A. R. Corin, Hijerarhije u izražavanju nominalnog predikata u srpskom jeziku, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 28/2, Beograd, 248–256.

Maretić [3]1963: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Marković 2011: A. Marković, Dva srodna rečenična konstituenta – dopunski predikativ i predikativni atribut, *Naš jezik*, XLII / 3–4, Beograd, 29–37.

Novaković 1894: S. Novaković, *Srpska gramatika*, Beograd: Državna štamparija.

Piper 2005: P. Piper, Sintaksičke funkcije imenskog izraza, u: P. Piper et al. 2005, *Sintaksa savremenoga srpskog jezika : prosta rečenica* (red. M. Ivić), Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.

Popović 1997: Lj. Popović, Integralni model međuodnosa sintaksičkog sistema, rečnika i tekstova, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 26/2, Beograd, 469–482.

Popović [11]2008: Lj. Popović, Sintaksa, u: *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike, 206–386.

Saavedra 2000: D. Saavedra, Konkurencija padežnih konstrukcija kod predikativa u sastavu imenskog predikata, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 29/1, Beograd, 131–141.

Stevanović [4]1989: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd: Naučna knjiga.

Stipčević 2014: B. Stipčević, *Dativne rekcijske konstrukcije s neprelaznim glagolima u savremenom srpskom jeziku*, doktorska disertacija, u rukopisu, Beograd: Filološki fakultet. http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4078/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 30.7.2017.

Viberg 1983: Å. Viberg, The Verbs of Perception : a Typological Study, *Linguistics*, 21–1, Berlin,123–162.

Aleksandra S. Jovanović

SEMANTIC AND SYNTACTIC CHARACTERISTICS OF INTRANSITIVE (NON-REFLEXIVE AND PSEUDO-REFLEXIVE) SEMICOPULATIVE VERBS IN MODERN SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper, the semantic and syntactic characteristics of intransitive (non-reflexive and pseudo-reflexive) semicopulative verbs are discussed on a corpus-based research. The verbs were extracted from the Matica Srpska six-volume dictionary (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*), and then searched through electronic *Corpus of the Serbian language* and *Google's sources* in order to find all the constructions they can form. The extracted verbs are assigned to corresponding semantic groups, according to the relevant semantic components. The following syntactic characteristics are considered in each group: types of complement required by the verb – realized in the form of a nominal or adjective expression in the nominative, instrumental, accusative, *kao*-construction or *za* + accusative construction. In the end, comparing semantic and syntactic characteristics of the analyzed verbs, this paper tries to find some kind of correlation between semantic and sintactic behaviour of these verbs. This research contributes to better understanding of the nature of semicopulative verbs, as well as the nature of complements to these verbs.

Keywords: semicopulative verb, intransitive verb, complement, semantics, syntax, syntactic-semantic interface

Примљен: 6. марта 2018. године
Прихваћен: 28. новембар 2018. године

Претходно саопштење
811.111'42:070

Наслеђе 41 • 2018 • 49–61

Милица С. Бацић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

Горица Р. Томић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Докторске академске студије

КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА О МИГРАНТСКОЈ КРИЗИ У БРИТАНСКИМ МЕДИЈИМА[2]

У раду се бавимо критичком анализом дискурса о мигрантској кризи у британским дневним листовима *Дејли мејл, Гардијан* и *Сан*. Основни циљ истраживања је примена овог модела на три тематски повезана наратива како би се сагледао однос идеологије, моћи и друштвених актера у новинарском дискурсу. Чланци су квалитативном методом најпре анализирани интратекстуално, на плану макро- и микроструктуре, а затим интертекстуално да би се уочиле њихове сличности и разлике. Резултати показују да, иако преносе дијаметрално опречне ставове, чланци истовремено доприносе конструисању слике хистерије услед мигрантске кризе и миграната као активно негативних или пасивних друштвених учесника. Штавише, анализом структуре сваког од наратива откривају се и сличности у функцијама које врше (извештавање и убеђивање), језичким средствима (особито лексичким и синтаксичким) и реторичким средствима ('игром бројевима', референцијалним стратегијама и стилским фигурама). Закључујемо да су новински наративи својеврсна попришта на којима се кроз језик сукобљавају идеологије, што потврђује да се дате текстуалне и дискурзивне праксе морају деконструисати и критички размотрити у контексту ширих друштвених пракси.

Кључне речи: критичка анализа дискурса, новинарски дискурс, наратив, мигрантска криза, британска штампа

1 milica.bacic@filum.kg.ac.rs

2 Краћа верзија овог рада усмено је саопштена на X научном скупу младих филолога Србије одржаном на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 31. марта 2018. године.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Сложена веза између идеологијâ, моћи и дискурсâ бива подвргнута критичкој анализи с циљем да се открију и деконструишу друштвене праксе. У основи критичке анализе дискурса је скуп поступака који описују, тумаче и објашњавају ову везу у тежњи да се испитају услови друштвене неједнакости и одржања односа моћи како између појединаца, тако и група (Javorski, Kupland 2006: 5). Користећи се принципима Халидејеве системско-функционалне граматике, критичка анализа дискурса (у даљем тексту КАД) налази своју примену у квалитативним истраживањима новинарског дискурса (Ričardson 2007: 26). О овом еклектичном приступу писано је често, нарочито у новије време, и каткад неуједначено, управо због његовог интер- и трансдисциплинарног карактера (Van Dijk 1988, 2008, Kaldas-Kultard, Kultard 1995, Ferklaf 1995a, 1995b, Vajs, Vodak 2003, Javorski, Kupland 2006, Ričardson 2007, Lakić 2010, Makin, Mejr 2012, Hart, Kap 2014, Flauerdju, Ričardson 2017). Међутим, наведени аутори слажу се да су основне поставке овог модела следеће: (а) КАД приступа друштвеним и културним проблемима с циљем да разоткрије прикривене односе моћи и како се исти манифестују у дискурсу, (б) дискурс обликује и бива обликован друштвом и културом са којима се налази у дијалектичком односу, (в) дискурс постоји у функцији идеологије те се у обзир морају узети и дискурзивне праксе, односно тумачење текстова и њихов утицај на друштво, (г) дискурс се може разумети само у оквиру историјског контекста који обухвата интертекстуалност и друштвено-културно знање, (д) КАД је интерпретативна и објаснидбена, друштвено ангажована, научна парадигма са систематичном методологијом. Према Ферклафу (1995a: 57–62), критичка анализа једног комуникативног догађаја одвија се на нивоу текста, дискурзивних пракси и друштвено-културних пракси. Испитивање текстова подразумева традиционалну лингвистичку анализу са фокусом на лексици, семантици, граматици реченица и њихових конституената, фонолошком и правописном систему, као и кохезији и кохеренцији текста. Друкчије речено, текстуална анализа је подједнако усмерена на значењска и обличка својства текстова. Када је у питању новинарски дискурс, овај ниво анализе укључује мултисемиотички приступ, тј. како се различите семиотичке модалности (нпр. визуелна организација и распоред целина у новинском чланку) саодносе са текстом у производњу намераваних значења. Дискурзивне праксе подразумевају различите видове процеса производње, дистрибуције и рецепције дискурса и посредују између текстуалних и друштвено-културних нивоа. Трећа димензија, друштвено-културна, обухвата како непосредни ситуациони, тако и шири друштвени контекст чији је део одређени комуникативни догађај. Притом се под друштвеним контекстом подразумевају економски, политички (питања идеологије и моћи) и културни аспект (питања вредности, веровања и идентитета). На основу реченог, може се закључити да

је анализа неког комуникативног догађаја, као што је новински чланак, заправо анализа начина на који три нивоа прожимају његову структуру.

С обзиром на то да се тематски текстови не могу посматрати изоловано, већ једино у односу са другим текстовима, Ферклаф (1995a: 61–62) контрастира лингвистичку са интертекстуалном анализом. Док је прва више дескриптивне природе, друга је интерпретативна јер користи доказе које пружа лингвистичка анализа и смешта текст у одговарајућу дискурзивну праксу. Тачније, у интертекстуалној анализи, критички аналитичари се у већој мери ослањају на друштвено и културно разумевање. С друге стране, лингвистичка анализа завређује посебну пажњу јер се употреба језика остварује кроз дијалог са друштвом. Ипак, за превазилажење јаза између текста и језика, с једне стране, и друштва, с друге, од суштинске је важности повезивање ових двеју анализа.

По правилу, лингвистичка анализа креће од микроструктуре, односно различитих језичких нивоа, ка макроструктури или широј тематској и значењској организацији текста као целине, с циљем да одговори на питање како је употреба одређене јединице као конституента језичког контекста релевантна за дати друштвени контекст и обликовање друштвене реалности (Ričardson 2007: 46–47). С обзиром на то да се у студији фокусирамо на комуникативне догађаје у новинарском дискурсу, макониво традиционалног модела наративне структуре новинског чланка испољава се кроз следеће карактеристичне сегменте: (а) наслов, који има двоструку функцију, семантичку и прагматичку, (б) лид, чија је функција сумирање главног догађаја, (в) главни догађај као предмет извештавања, (г) позадина догађаја која обухвата информације о месту и времену, учесницима и активностима у комуникативној ситуацији, (д) вербални коментар најважнијих учесника, (ђ) евалуација, односно ставови и очекивања новинара и (е) резултати радње у погледу важности догађаја. Поједини сегменти, особито наслов и главни догађај, обавезни су, док остали могу изостати или су, пак, рекурзивни (нпр. вербални коментар, евалуација) (Van Dijk 1988: 178, Ričardson 2007: 197, Lakić 2010: 272). Оваква организациона шема новинског чланка наликује наративном обрасцу књижевне приче, уз извесне специфичности овог типа дискурса које се манифестују у такозваном принципу 'обрнуте пирамиде'. Ова шема подразумева стандардни формат извештавања у којем се најважнији елементи стављају на почетак, док наслов и лид као елементи увода пружају одговоре на питања *Ко? Када? Где? Шта? Зашто?* и *Како?*. Самим тим, текстови истовремено обављају више метафункција и тако одражавају различите аспекте друштвеног живота, а дискурзивне се стратегије новинара као наратора савременог доба уочавају не само на плану микро- већ и макроструктуре.

2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања у раду јесте критичка анализа новинарског дискурса на тему мигрантске кризе у Европи. Основни циљ је примена

овог модела на три наратива из онлајн издања британских дневних листова *Дејли мејл, Гардијан* и *Сан* да би се сагледао однос језика, идеологијâ и друштвених актера у новинарском дискурсу. При одабиру узорка водили смо рачуна да чланци одражавају разнородне ставове о датом дешавању. Усредсређујемо се на лингвистичку и интертекстуалну анализу текстова, уз разматрање економских, политичких и културних аспеката друштвених пракси које чине контекст кризе. Природа предмета намеће да се поступак у истраживању заснива на квалитативној методи. Тако су тематски повезани наративи најпре анализирани интратекстуално, на плану макро- и микроструктуре, а затим интертекстуално да би се уочиле њихове сличности и разлике.

На одабир теме утицале су актуелност и релевантност проблема имиграције у претходном периоду, као и погодност медијског дискурса да буде подвргнут критичком сагледавању горепоменутог односа. Како Ферклаф (1995a: 61) истиче, медији играју значајну улогу у осликавању и поспешивању друштвених кретања, а у истом се процесу на одговарајући начин мењају медијске праксе. Стога је фокус на дискурзивној креативности, хибридности и хетерогености у критичкој анализи новинарског дискурса у складу са природом времена у којем се исти изграђује.

3. АНАЛИЗА НОВИНСКИХ НАРАТИВА СА ДИСКУСИЈОМ

Прва новинска прича коју анализирамо објављена је у *Дејли мејлу* под НАСЛОВОМ[3] датим у примеру (1):

(1) *Revealed: Tragic existence of desperate migrants who hide in the Calais woods as they try to avoid police who destroy their refuge and pepper-spray teenage girls in their sleep.* (1. 7. 2017.)

Неуобичајено дуг наслов појачан је ЛИДОМ у (2):

(2) *Hundreds of desperate refugees are hiding in forests in a bid to outwit police. Tensions are rising after President Macron sent in extra riot police squads. This followed the death of van driver after migrants put tree trunks on road.*

На основу ова два елемента, закључујемо да је ГЛАВНИ ДОГАЂАЈ наратива покушај миграната да се одбране од полиције приликом преласка у Британију. То је пренето стилом карактеристичним за књижевну причу у примеру (3):

(3) *First there was Sangatte. Then 'the Jungle'. Now they hide out in the woods. Migrant men, women, boys and girls living like wild animals [...]. At night this human pack sleeps in stinking squalor [...]. They play a desperate game of cat-and-mouse as they duck and dive to avoid the squads of police who hunt and harass them.*

Приповедни стил је у функцији преношења личног доживљаја а тиме и става новинара. Повратак са нарације на новинарски стил уочава се већ у наредном сегменту, ПОЗАДИНИ ДОГАЂАЈА, у (4), где се износе чињенице о истом:

3 Делови макроструктуре наратива означени су верзалом.

(4) *Welcome to Calais, which finds itself again on the front line of Europe's migration crisis [...] and dispersal of 8,000 people around France last autumn. As the holiday season approaches, hundreds of desperate refugees and determined migrants are hiding in forests [...] in the hope of outwitting police, slipping through fences and reaching Britain.*

Да би пружио упориште, оправданост и објективност својим ставовима, новинар кроз ВЕРБАЛНЕ КОМЕНТАРЕ најважнијих учесника (мигранта, полиције и појединаца којима дата ситуација утиче на свакодневни живот) уводи различита виђења истог догађаја. Илуструјемо клаузама у (5):

(5) *All of us deny any brutality or violence of any kind, said a senior police union official. 'A week ago I was sleeping and the police sprayed me. It was like I could not breathe and [...], said 16-year-old Ajmal, from Afghanistan. 'Please don't leave me,' he [Radut Gigu] said. 'I am scared.*

ЕВАЛУАЦИЈА, као један од опционих делова макроструктуре којим новинар износи своје становиште, умногоме зависи од саме теме, те иста може бити исказана посредно, кроз вербални коментар, или непосредно, као у следећем примеру:

(6) *These events in Calais show how, for all the tough talk and promises of politicians, this has become a never-ending war against human beings on the move. It is a war with no winners.*

Као последњи у новинској причи може се јавити елемент РЕЗУЛТАТИ РАДЊЕ у (7), којим се указује на последице главног догађаја:

(7) *Tensions are rising [...]. This followed the death of a van driver [...] the town was 'traumatised' by the renewed influx.*

С друге стране, на плану микроструктуре, анализа лексике представља прву фазу критичког осврта јер, како пише Ван Дијк (1988: 71), одабиром се речи и израза исказују вредносни ставови а кроз њих и идеологије о догађају и друштвеним актерима. Тако именовање актера у новинском наративу открива низ идентитета са којима се они повезују, као и однос између новинара као именитеља, актера као именованих и читалаца (Ričardson 2007: 49). Именице и именичке фразе с различитим конотативним значењима користе се да именују и упуте на мигранте као главне учеснике кризе. Упошљене референцијалне стратегије у овом чланку имају за циљ да их окарактеришу или као групу или као индивидуе, и то разним језичким средствима. Генерализација и индивидуализација као поступци представљања могу се разумети као језичко оперисање над друштвеном стварношћу чији је производ стварност другог реда, тј. њена одређена концепција (Kaldas-Kultard, Kultard 1995: 46). Тако је приказивање мигранта као обезличене масе остварено кроз изразе у примеру (8):

(8) *hundreds, migrant men, women, boys and girls, dispersal of 8,000 people, dozens of young men, young men in hoods, numbers of child refugees, waves of migrants, renewed influx.*

У складу са тим су и стилске фигуре у (9) којима се они пореде као животиње или елементарне непогоде:

(9) *like wild animals, this human pack, swarming around trucks, flood the ferries and pour through, waves of migrants.*

Индивидуализација се, пак, огледа у издвајању појединаца и њихових искустава кроз употребу личних имена и описа особа, као у (10):

(10) *16-year-old Ajmal, from Afghanistan, Fanus, a shy 16-year-old girl in a pink hooded top, a 13-year-old.*

Међутим, примери (8) и (9) такође потврђују превагу првог у односу на други референцијални поступак, тј. да се у овом наративу мигранти најчешће своде на саме бројеве. То се, у првом реду, постиже 'игром бројевима'. Како истиче Ван Дијк (1988: 87–88, 179), ефектном употребом бројева, као једним од основних реторичких аспеката новинарског дискурса, постиже се прецизност, а самим тим и веродостојност и убедљивост.

За разлику од именичких, глаголски изрази служе да представе процесе у комуникативном догађају. У овом се наративу појединим глаголима и глаголским фразама, као у (11):

(11) *hide, sneak, try to avoid, play a desperate game, slip through, reach, flee, seek asylum, duck and dive*,

мигранти приказују као привидно активни учесници, али се истовремено другим лексичким и синтаксичким средствима такво виђење неутралише и исти виктимизују. Стратегија која се најчешће упошљава у ту сврху јесте пасивизација присутна у глаголским изразима у (12):

(12) *were seized, be kidnapped, beaten and forced to, threatened and attacked, poisoned.*

Међутим, ако се (11) и (12) упореде са наредним (13), који описује активности полиције као јединог активног ентитета, уочава се очигледна поларизација односа друштвених актера:

(13) *destroy, pepper-spray, hunt, harass, swooped in, had chased, kicked.*

Последња два примера јасно показују да се виктимизација миграната одвија кроз стратешки употребљене пасивне и активне реченичне структуре, чиме се продубљује јаз између двеју страна. Последице овог процеса видљиве су и кроз употребу придева у (14) којима се приказује тешко стање у којем се мигранати налазе:

(14) *desperate, determined, scared, unaccompanied.*

Док се први чланак усредсређује на мигранте као људска бића која пате, други по реду наратив објављен у *Гардијану* под НАСЛОВОМ датим у (15):

(15) *10 Truths about Europe's Migrant Crisis* (10. 8. 2015.)

одражава донекле објективан и непристрасан став аутора, што се потврђује и ЛИДОМ (16):

(16) *British ministers including Theresa May and Philip Hammond have made hair-raising claims about the dangers of migrants entering the country. But do the facts bear them out?*,

у којем он исказује намеру да релевантним чињеницама преиспита негативне тврдње политичких фигура о самој мигрантској кризи која овде представља ГЛАВНИ ДОГАЂАЈ. Он је дат већ у прве две реченице новинског наратива (17):

(17) *When you're facing the world's biggest refugee crisis since the second world war, it helps to have a sober debate about how to respond. But to do that, you need facts and data – two things that the British migration debate has lacked this summer.*

У складу са основним циљем наратива, клаузе којима се извештава о учесницима, њиховим активностима те местима битних дешавања (ПОЗАДИНА ДОГАЂАЈА) јављају се кроз цео чланак. Самим тим, овај се наратив чини разуђенијим од претходног. Тако дату ПОЗАДИНУ ДОГАЂАЈА илуструјемо примером (18):

(18) *[...], by the end of July, 62% of those who had reached Europe by boat this year were from Syria, Eritrea and Afghanistan, [...]. In reality, the migrants at Calais account for as little as 1% of those who have arrived in Europe so far this year. Last autumn, the EU opted to suspend full-scale maritime rescue operations in the Mediterranean [...]. Despite the hysteria, the number of refugees in the UK has actually fallen by 76,439 since 2011.*

С обзиром на то да позиција неких елемената наративне структуре у новинским причама може варирати сходно њиховој намени, запажамо да се клаузама у (18) истовремено извештавамо о последицама или РЕЗУЛТАТИМА РАДЊЕ, као што су хистерија проузрокована непрестаним кретањем мигранатa и поступци европских земаља као одговор на то.

Ауторов непристрасни став додатно се наглашава јукстапонирањем са негативним ВЕРБАЛНИМ КОМЕНТАРИМА, у првом реду политичара, као у (19):

(19) *[...] Theresa May and Philip Hammond have made hair-raising claims about the dangers of migrants entering the country. But do the facts bear them out? Foreign secretary Philip Hammond [...], but portrayed them as marauders who would soon hasten the collapse of European civilisation. Hammond, like many people, could do with some actual statistics about the migration crisis. In the dog-whistle rhetoric of Hammond and Theresa May, [...]. But again, that's not true. Hammond and David Cameron argue that the solution to migration is to increase deportations. However, this strategy ignores the cost of deportations – [...].*

Очекивало би се да у наративу који настоји да објективно представи један овакав догађај изостане ЕВАЛУАЦИЈА. Међутим, иако нису вербализовани, ставови, мишљења или очекивања самог новинара имплицирани су кроз различита језичка средства којима се постиже привидна

објективност на нивоу микроструктуре. Уочљива је појачана квантификација кроз употребу 'игре бројевима' у изразима у примеру (20):

(20) *[...] Lebanon, which houses 1.2 million Syrian refugees within a total population of roughly 4.5 million. Turkey has around 1.6 million. Only 26,740 tried it in 2014. In 2014, just 25,870 people sought asylum in the UK, and only 10,050 were accepted*,

али и у стратешки позиционираним прилозима за поређење и количину (*comparatively, substantially, fractionally, significantly*) у (21):

(21) *such a comparatively small influx, migrants actually receive substantially more, only fractionally less than Britain, significantly less than half.*

Такође се запажа далеко већа учесталост колективних термина у (22) спрам оних којима се мигранти карактеришу као индивидуе. Заправо је реч о само једном примеру индивидуализације (23):

(22) *the vast majority of migrants, economic refugees, asylum seekers, people,*

(23) *Abu Jana*, *a Syrian I met.*

Даља објективизација се остварује конотативно необојеним именичким и глаголским изразима у примеру (24):

(24) *influx, numbers, the archetypal contemporary migrant, an African migrant; entering, reach, move, arrive, land, kept on coming.*

У наративу је особито занимљива употреба модалности којом се успоставља веза не само између форме и садржине, већ и садржине и функције и тиме исказује евалуације (Ričardson 2007: 59). Овде се она превасходно преноси модалима, па је тако занимљива употреба глагола *could* у (25):

(25) *Hammond, like many people, could do with some actual statistics [...]. [...] – money that could have been spent on integrating migrants into European society. Britain could be doing far more.*

Наиме, уместо модалних глагола који изражавају јаку обавезу као што су *have to* и *must*, *could* у овако 'модализованим' тврдњама остварује троструку функцију: изражавање ироније, двосмислености између јаке критике и савета и ограђивање (енг. *hedging*). Ублажена увереност садржана у овом модалу доприноси обликовању читаочевог разумевања самог догађаја.

Уопште узевши, премда је циљ наратива оповргавање неоснованих изјава чињеницама, из претходне анализе макро- и микроструктуре као један од закључака намеће се и то да исти карактерише изражена неухватљивост јасног ауторовог гласа. Ово се манифестује и другим техникама методе ограђивања, као што су модални прилози и придеви *supposedly* и *alleged* у (26):

(26) *In France, whose policies are supposedly driving up the numbers at Calais, [...]. [...] – whose alleged financial cost could rival that of the asylum seekers' benefits bill.*

Последња новинска прича објављена у *Сану* под НАСЛОВОМ датим у (27), осликава проблем на дијаметрално супротан начин у односу на први чланак.

(27) *Rescue boats? I'd use gunships to stop migrants* (17. 4. 2015.)

Увод се састоји само од наслова пошто је ЛИД, као необавезни елемент, изостављен. На основу клауза у (28), закључујемо да је ГЛАВНИ ДОГАЂАЈ сама мигрантска криза и њен, по мишљењу аутора, изразито негативни утицај на живот у Великој Британији.

(28) *Watching them try to clamber on to British lorries and steal their way into the UK, [...]? The migrants harassing Brit truckers at the port are the same as the vagrants making the perilous trip across the Med. Some of our towns are festering sores, plagued by swarms of migrants and asylum seekers, shelling out benefits like Monopoly money.*

Овај пример такође пружа елементе ПОЗАДИНЕ ДОГАЂАЈА у виду информације о поприштима кризе и активностима миграната и возача камиона као непосредних учесника. Поред тога, она обухвата и делове наратива дате у (29):

(29) *During a recent operation by the Italian coastguard to rescue migrants off the coast of Libya, [...]. Australians are like British people but with balls of steel, can-do brains, tiny hearts and whacking great gunships. They threaten them with violence until they bugger off, [...]. The now defunct £7million-a-month Mare Nostrum – Italy's navy search and rescue operation – [...].*

Аутор контрастира покушаје решавања овог проблема у Италији и Аустралији, истичући насилни аустралијски начин као једини делотворан. Хитно решавање ситуације неопходно је и због негативних РЕЗУЛТАТА РАДЊЕ у примеру (30):

(30) *[...] aggressive young men at Calais, spreading like norovirus on a cruise ship. Only for the British drivers, who get hit with a fine every time one of this plague of feral humans ends up in their truck. And there is no stopping them. 170,000 came last year.*

С обзиром на то да је наратив писан у 1. л. јд., те да изостају ВЕРБАЛНИ КОМЕНТАРИ друштвених актера, исти одражава искључиво став аутора, те не изненађује чињеница да ЕВАЛУАЦИЈА прожима све претходно поменуте сегменте макроструктуре. Овакав недвосмислени став најјасније је изражен у примеру (31), на самом крају чланка, у отвореном позиву да се спречи даље заоштравање мигрантске кризе:

(31) *Or if you think like me, then it's time to get Australian. Bring on the gunships, force migrants back to their shores and burn the boats.*

На плану микроструктуре деконструисањем језичких димензија дискурса уочава се оно што Ван Дијк назива 'идеолошким квадратом' (према Ričardson 2007: 51). Овај конструкт означава начин перципирања и репрезентације света а карактерише га позитивна представа о

'нама'/'мени' и истовремена негативна о 'њима'/'другом'. Њиме се критички расветљавају стратегије представљања радњи, положаја и улогâ супротстављених друштвених актера. Еклатантан пример његове употребе у дискурсу јесте коришћење заменица и (присвојних и показних) придева као у (32) и (33):

(32) *[...] the sort of approach we need in the Med. We don't need another rescue project. And we don't need a campaign [...]. What we need are gunships sending these boats back to their country. You want to make a better life for yourself? We are not Elysium. Some of our towns are festering sores, [...]. Unless we take the emotion out of this [...], we cannot deliver an appropriate response. Or if you think like me [...]. As it turns out, I do care.*

(33) *Watching them try to clamber [...] and steal their way into the UK, [...]? [...], these two populations are the same. And there is no stopping them. [...] until they bugger off, [...]. [...] back to their own country. [...], these migrants are like cockroaches. They might look a bit 'Bob Geldof's Ethiopia circa 1984', but they are built to survive a nuclear bomb. They are survivors. Once gunships have driven them back to their shores, [...].*

Оваквим поларизововањем и стављањем у први план 'наших' позитивних и 'њихових' негативних карактеристика продубљује се јаз између 'нас' и 'њих' и ствара могућност даљег сукоба. 'Идеолошки квадрат' се једнако манифестује и у употреби других врста речи, првенствено именица, и фраза које оне граде. Тако се у чланку мигранти као 'други' колективно представљају искључиво негативним терминима (нпр. *aggressive young men*), што се додатно појачава метафорама и поређењима у (34):

(34) *spreading like norovirus, this plague of feral humans, swarms of migrants and asylum seekers, like cockroaches.*

Оваквим изједначавањем људи са животињама и болестима за које је уобичајено неконтролисано кретање или ширење запажа се сличност са референцијалним стратегијама у првом чланку (в. пример (9)). Негативну слику о овим друштвеним актерима употпуњују и глаголски изрази у примеру (35):

(35) *steal their way into the UK, migrants harassing Brit truckers, shelling out benefits like Monopoly money,*

којима се њихове радње још једном потврђују као агресивне и штетне по британско друштво. Штавише, за разлику од претходна два новинска наратива где се ставови преносе и индиректно, у овом новинар не користи језичка средства ограђивања и ублажавања, већ доследном употребом императива захтева предузимање одређених мера.

Како истиче Ферклаф (1995b: 188), за разлику од лингвистичке анализе која показује како текстови селективно црпе средства из језичких система, интертекстуална анализа показује на који начин текстови користе, такође селективно, различите поретке дискурса (енг. *orders of discourse*), односно одређене форме конвенционализованих дискурзивних пракси (нпр. жанрова, наратива) доступне ауторима, аналитичарима

и читаоцима текстова. Због тога се интертекстуална анализа појми као надградња лингвистичке и истовремено је прожима. Тако из анализе микро- и макроструктуре експерпираних наратива у овој студији произилази да, иако се преносе различити ставови, на интертекстуалном нивоу сваки доприноси непрестаном конструисању слике хистерије услед мигрантске кризе и миграната као активно негативних или пасивних актера. Сличност трију наратива огледа се у њиховој суштаствено истој сврси, да информишу и убеде. Такође, с обзиром на њихову тематску повезаност, не изненађује што је у свима заступљена појмовна метафора ВЕЛИКА БРИТАНИЈА КАО (НЕ)ОБЕЋАНА ЗЕМЉА, што је илуструју примери (36) и (37):

(36) *If you read the British press, you'd think that Calais was the major battleground of the European migrant crisis, and that Britain was the holy grail of its protagonists. Many claim that Britain is a coveted destination for migrants because of its generous benefits system. Contrary to the perception of the UK as the high altar of immigration, it is not a particularly major magnet for refugees.*

(37) *Britain is not El Dorado. We are not Elysium.*

Аутори се тако позивају на, у друштвеним и дискурзивним праксама, већ успостављену слику Велике Британије као 'уточишта'/'обећане, свете земље' да би је одмах деконструисали, а потом на истој основи конструисали потпуно супротну представу, тј. земље суочене са бројним проблемима.

С друге стране, видљива разлика међу наративима је у обухватности перспективе из које се посматра проблем. Наиме, док се први чланак бави покушајима преласка миграната код Калеа као кључне географске тачке у процесу миграције, други представља глобалне оквире саме кризе кроз статистичке податке, а у трећем је фокус само на њиховом доласку у Велику Британију и методама којима се то треба спречити. Датим и сличним разликама међу овим и другим наративима на исту тему у медијском се дискурсу конструише флуидна представа мигрантске кризе као сложеног друштвеног феномена.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

У овом раду настојали смо да покажемо како се на примеру извештавања три британска дневна листа једна иста појава може сагледати те критички расветлити на интра- и интертекстуалном нивоу. Једино се таквим ширим приступом може доћи до ваљаних резултата истраживања. Квалитативном анализом утврдили смо да су новинарски дискурси на тему мигрантске кризе хетерогени у смислу ставова које заступају њихови аутори. Тако се, начелно, први да издвојити као позитиван, други као неутралан, а трећи као негативан према датом догађају. Међутим, задирањем у структуру сваког од наратива откривају се и сличности у погледу функција (извештавања и убеђивања), језичких средстава (особито лексичких и синтаксичких) и реторичких

средстава ('игре бројевима', референцијалних стратегија и стилских фигура). Питање које се наметнуло у овој студији, а на које скрећу пажњу и сами аналитичари дискурса (Ričardson 2007: 224), јесте на који начин су ови текстови могли бити друкчије написани, односно да ли и како би се замена једне речи, израза, синтаксичке структуре или, пак, узимање у обзир друге циљне групе читалаца, одразили на идеолошко обликовање датог проблема.

Свет штампе није реални, већ искривљени свет у којем су активне и пасивне улоге протагониста друштвених појава камуфлиране само наизглед транспарентним језиком. Према Ферклафу (1995b: 208–209), неретко бива пренебрегнута чињеница да језик учествује у производњу, репродуковању и трансформисању друштвених структура, односа и идентитета. Тако језички елементи на нивоу микроструктуре доприносе не само дефинисању макроструктура већ и тумачењу текстова, што је главни предмет критичке анализе дискурса као интерпретативног, контекстуалног и конструктивног приступа. Из тога произилази да новинске приче изражавају, одржавају и/или негирају општеприхваћене ставове и омогућавају да појмимо догађаје на одређени начин. Зато наративи и јесу попришта на којима се кроз врло често орвеловски језик сукобљавају и редефинишу идеологије, те да бисмо истражили средства којима се они конструишу као такви, морамо критички размотрити текстуалне и дискурзивне праксе у контексту ширих друштвених пракси.

Извори

Birrell, I. Revealed: Tragic existence of desperate migrants who hide in the Calais woods as they try to avoid police who destroy their refuge and pepper-spray teenage girls in their sleep. *The Daily Mail*. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-4657446/Shocking-new-reality-Calais-migrant-crisis.html> 20. 12. 2017.

Hopkins, K. Rescue boats? I'd use gunships to stop migrants. *The Sun*. <http://www.gc.soton.ac.uk/files/2015/01/hopkins-17april-2015.pdf> 20. 12. 2017.

Kingsley, P. 10 truths about Europe's migrant crisis. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/uk-news/2015/aug/10/10-truths-about-europes-refugee-crisis> 20. 12. 2017.

Листа референци

Ferklaf 1995a: N. Fairclough, *Media Discourse*, London: Edward Arnold.

Ferklaf 1995b: N. Fairclough, *Critical Discourse Analysis: the critical study of language*, London – New York: Longman.

Flauerdju, Ričardson 2017: J. Flowerdew, J. E. Richardson (eds.), *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, London – New York: Routledge.

Hart, Kap 2014: C. Hart, P. Cap (eds.), *Contemporary Critical Discourse Studies*, London – New York: Bloomsbury.

Javorski, Kupland ²2006: A. Jaworski, N. Coupland (eds.), *The Discourse Reader*, Abingdon – New York: Routledge.

Kaldas-Kultard, Kultard 1995: C. R. Coulthard, M. Coulthard, *Texts and Practices: readings in critical discourse analysis*, London – New York: Routledge.

Lakić 2010: I. Lakić, Analiza medijskog diskursa o ratu, *u:* V. Vasić (red.), *Diskurs i diskursi: zbornik u čast Svenki Savić*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 269–282.

Makin, Mejr 2012: D. Machin, A. Mayr, *How To Do Critical Discourse Analysis: a multimodal introduction*, London: Sage.

Ričardson 2007: J. E. Richardson, *Analysing Newspapers: an approach from discourse analysis*, Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.

Vajs, Vodak 2003: G. Weiss, R. Wodak, *Critical Discourse Analysis: theory and interdisciplinarity*, Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.

Van Dijk 1988, 2008: T. A. van Dijk, *News as Discourse*, Hillsdale – Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates.

Milica S. Bacić
Gorica R. Tomić

A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF MIGRANT CRISIS IN THE BRITISH MEDIA

Summary

The paper presents a Critical Discourse Analysis of migrant crisis in the British daily newspapers *The Daily Mail*, *The Guardian*, and *The Sun*. The primary aim of the research is to apply this approach to three topic-related narratives so as to observe the relationship between ideology, power and social actors in newspaper discourse. The articles are first analysed intratextually, at the level of macro- and microstructure, and then intertextually in order to compare their similarities and differences. The results of the research show that, regardless of their authors' diametrically opposite attitudes, the articles jointly construct the image of, on the one hand, migrant crisis-induced hysteria and, on the other, migrants as actively negative or passive social actors. Moreover, the analysis of the individual narrative structures also reveals similarities in their functions (i.e. reporting and persuading), language means (primarily lexical and syntactic) and rhetorical devices ('the number game', referential strategies, and figures of speech). The research implicitly poses the question of whether these texts could have been written differently and, if so, how it would have reflected on the ideological restructuring of the topic. Basing our findings on qualitative method, we conclude that newspaper narratives represent a unique battleground where different ideologies clash through language. Therefore, the given textual and discursive practices need to be deconstructed and critically examined within the context of wider social practices.

Keywords: Critical Discourse Analysis, newspaper discourse, narrative, migrant crisis, British media

Примљен: 15. април 2018. године
Прихваћен: 19. новембар 2018. године

„Десно”, угљен, графит, пигмент, 50x70цм, 2013.

Претходно саопштење
811.163.41'367'37

Наслеђе 41 • 2018 • 63–79

Стефан Ж. Милосављевић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Докторске академске студије

КОНГРУЕНЦИЈА ГЛАГОЛСКОГ ПРЕДИКАТА СА СУБЈЕКТОМ ИСКАЗАНИМ ПАРТИТИВНОМ СИНТАГМОМ ЧИЈИ ЈЕ ЦЕНТАР ОСНОВНИ БРОЈ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ИСТРАЖИВАЊЕ НА ТЕСТУ ПРИХВАТЉИВОСТИ)[2]

У раду се истражује прихватљивост реченица са семантичком и граматичком конгруенцијом предиката са субјектом исказаним партитивном бројном синтагмом чији је центар основни број (ССОБ) у српском језику, када је глагол у презенту, а субјекат и предикат у неутралном редоследу и контактној позицији. Сем разлике између семантичке и граматичке конгруенције, као фактори разматрају се аниматност, агентивност и позиција атрибута у односу на број (и, посредно, одређеност/специфичност субјекта). За потребе истраживања формиран је упитник који је садржао реченице чију су граматичку прихватљивост испитаници оцењивали на скали процене, а добијени подаци су статистички анализирани. Резултати показују да је семантичка конгруенција под свим разматраним условима боље процењена од граматичке, да утицај аниматности и агентивности није био значајан, као ни позиција атрибута у већини случајева. У раду се разматрају посредни докази да су ови резултати (макар делом) посредовани утицајем одређености/специфичности, и дискутује се о могућим објашњењима.

Кључне речи: савремени српски језик, конгруенција глаголског предиката са субјектом, семантичка конгруенција, граматичка конгруенција, партитивна бројна синтагма, аниматност, агентивност, позиција атрибута у партитивној синтагми, одређеност/специфичност, тест прихватљивости

1 milosavka93@hotmail.com

2 Рад је настао као истраживање спроведено на докторским академским студијама на Филолошком факултету Универзитета у Београду у шк. 2017/2018, под менторством др Балше Стипчевића, и то у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Р. Србије бр. 178006 (*Српски језик и његови ресурси: опис, теорија и примене*), којим руководи проф. др Божо Ћорић. Ментору Стипчевићу и проф. Душки Кликовац захваљујем се на коментарима и сугестијама, а проф. Вељку Јеремићу на помоћи у прикупљању материјала. Све грешке, разуме се, искључиво су моја одговорност.

1. УВОД

1.0. Предмет истраживања у овом раду јесте прихватљивост реченица са граматичком, одн. семантичком конгруенцијом предиката са субјектом исказаним партитивном бројном синтагмом чији је центар основни број (ССОБ[3]) код говорника српског језика – и то на примерима бројева *пет* и *шест* у функцији центра синтагме, са глаголом у презенту, субјектом и предикатом у неутралном редоследу и контактној позицији. Циљ рада јесте да испита следеће: (1) постоји ли разлика у прихватљивости реченица са граматичком у односу на оне са семантичком конгруенцијом; (2) да ли та прихватљивост варира у односу на аниматност, агентивност и позицију деиктичког атрибута у односу на број; (3) да ли аниматност, агентивност и позиција атрибута утичу на прихватљивост (а) реченица са семантичком конгруенцијом, (б) реченица са граматичком конгруенцијом.

1.1. Двојака конгруенција предиката са ССОБ

1.1.1. У савременом српском језику предикат се начелно може двојако слагати (конгруирати) са ССОБ, као у следећим примерима са граматичком (1а–б), одн. семантичком конгруенцијом (2а–б), с тим што примери (а) подразумевају конгруенцију у броју (и лицу), а примери (б) и у роду:

(1) а. Пет жена стоји на улици. // б. Пет жена је стајало на улици.

(2) а. Пет жена стоје на улици. // б. Пет жена су стајале на улици.

1.1.2. Који ће тип конгруенције бити употребљен (или боље оцењен од изворних говорника), зависи од великог броја чинилаца, међу којима су следећи: тип предиката (глаголски/копулативни), глаголски облик (пре свега с обзиром на то да ли разликује род), међусобни редослед субјекта и предиката, међусобна удаљеност субјекта и предиката (или броја и глагола), синтаксички контекст (типови допуна глаголу), граматички род именице у функцији партитивне допуне, величина броја, аниматност, агентивност, одређеност/специфичност (в. Milosavljević 2017: 4–10 за преглед литературе о овим чиниоцима).

1.1.3. Ми ћемо се у овом раду фокусирати на три фактора: аниматност, агентивност и позицију атрибута у односу на број. На разматрање ових чинилаца одлучили смо се из следећих разлога. Аниматност и агентивност су међу најчешћим семантичко-прагматичким чиниоцима који се помињу у литератури, а њихов статус, када је реч о слагању предиката са ССОБ у српском језику, није детаљније испитан. Аниматност се, у широј типолошкој (па и славистичкој) перспективи, доводи у везу са фаворизовањем семантичке конгруенције (у том смислу да је семантичка

3 Скраћеница ССОБ стоји за израз „субјекатска синтагма са основним бројем", који наглашава и функцију синтагме (субјекат) и тип броја који је њен центар (основни број).

конгруенција чешћа или боље оцењена када је субјекат аниматан[4]) (в. Korbet 1983; 2004; 2006; 2010; Stefanović 2013 – за корпусна истраживања; Mirković, Makdonald 2013 – за експерименте засноване на употреби). У нашем корпусном истраживању (Milosavljević 2017) у немалом броју случајева семантичка конгруенција била је бројнија уз неаниматне субјекте, због чега смо претпоставили да важнију улогу има пре свега одређеност/специфичност, а можда и агентивност. Отуда жеља да се овај фактор испита на егзактнији начин (и засебно у односу на агентивност и одређеност). За агентивније субјекте такође се у литератури тврди да повећавају могућност појаве семантичке конгруенције (нпр. Korbet 2006; Robli 1993 – корпусна истраживања), али има и другачијих резултата, који указују на значај аниматности, али не и агентивности (Bamjadži *et al* 2014 – експерименти засновани на прихватљивости). И аниматност и агентивност се углавном доводе у везу са већом индивидуализованошћу референата субјекатске синтагме, при чему већа индивидуализованост подразумева већу могућност појаве семантичке конгруенције.[5] У нашем корпусном истраживању (Milosavljević 2017) агентивност није разматрана, што је додатни мотив да се проучи њен статус у вези са конгруенцијским фактима српског језика.

1.1.4. Позиција деиктичког атрибута у односу на број (пет мојих другова vs мојих пет другова) укључена је у истраживање због њеног утицаја на одређену/специфичну интерпретацију ССОБ (уп. ниже 1.3.4). У корпусном истраживању изложеном у Milosavljević 2017, као главни семантичко-прагматички чинилац који утиче на избор конгруенције издвојили смо одређеност/специфичност, у смислу да је употреба семантичке конгруенције већа када је субјекат одређен/специфичан него када је неодређен/неспецифичан. Наиме, код глагола у презенту употреба семантичке конгруенције код одређених/специфичних субјеката била је око 60–66% (у зависности од подтипа), а код неодређених свега 18% (Milosavljević 2017: 37).[6] Међутим, овакав начин да се успостави дистинкција између одређених/специфичних и неодређених/неспецифичних субјеката показао се недовољним, пошто на једној страни имамо недвосмислено одређену/специфичну интерпретацију (атрибут лево од броја), а на другој двосмислену интерпретацију (када је атрибут десно од броја), због чега ипак говоримо о позицији атрибута, уз очекивање да ће распоред лево од броја (тј. недвосмислена одређеност/специфичност) фаворизовати семантичку конгруенцију.

4 Запазимо да ово не значи (или не значи нужно) да семантичка конгруенција има предност над граматичком. Примера ради, ако је семантичка конгруенција заступљена са 10% са неаниматним субјектима, повећана употреба са аниматним субјектима може значити и употребу од 30% (иако би и у том случају граматичка конгруенција била чешћа).

5 В. Arsenijević, Mitić 2016 за ширу дебату о значају аниматности и агентивности у конгруенцији (и нешто другачије виђење). Тај рад се бави конгруенцијом са координисаним субјектима, али пружа теоријски и методолошки преглед за конгруенцију са свим типовима субјекта.

6 Главни резултати поменутог корпусног истраживања објављени су у Milosavljević 2018 (у штампи).

1.2. Полазне хипотезе

Полазне хипотезе, на основу напред наведених података из литературе, јесу следеће. (1а) Разликује се прихватљивост реченица са семантичком у односу на реченице са граматичком конгруенцијом, при чему се боља оцењеност реченица са семантичком конгруенцијом (у односу на граматичку) очекује макар у оном типу у коме су заступљена сва три нивоа која фаворизују семантичку конгруенцију (тј. они примери у којима је субјекат и агентиван и аниматан, а атрибут распоређен лево од броја). (1б) Супротно томе, очекује се већа прихватљивост реченица са граматичком конгруенцијом (у односу на семантичку) макар у оном типу у коме су заступљена сва три нивоа која фаворизују граматичку конгруенцију (неагентиван и неаниматан субјекат, атрибут десно од броја). (2а) Ако се узму у обзир само реченице са семантичком конгруенцијом, очекује се да ће прихватљивије бити реченице са позитивним вредностима три поменута чиниоца (тј. када је субјекат агентиван и аниматан, а атрибут лево од броја). (2б) Код реченица са граматичком конгруенцијом, очекује се већа прихватљивост онда када су заступљене негативне вредности наведених чинилаца (неагентиван и неаниматан субјекат, атрибут десно од броја).

1.3. Приступ агентивности, аниматности и одређености/специфичности у овом раду

1.3.1. У овом раду **агентивности** приступамо на основу становишта изложеног у Dauti 1991, по коме се семантичким улогама (*thematic roles*) приступа као категоријама са прототипском структуром. То значи, на пример, да ће најтипичнији примери са агентивним субјектом бити они који подразумевају *агенса* који свесно и вољно проузрокује догађај или промену стања на другом учеснику, што је типично *пацијенс* или *инкрементална тема* (*incremental theme*), при чему глагол денотира типичну, физичку радњу, будући да деловање *агенса* подразумева неку врсту кретања у односу на другог учесника (*пацијенс*), који је статичан (Dauti 1991: 572) – типичан пример је *Пера гради кућу*, док би мање типични били они примери који укључују само неке од особина типичног агенса (исп. *idem*: 572–573).

1.3.2. Аниматност је универзална појмовна категорија, са различитим последицама по граматичко понашање у различитим језицима (исп. Komri 1989: 185–200). Реч је о скаларној категорији, при чему су у литератури понуђене различите скале, засноване на граматичким, семантичким и прагматичким својствима аниматности, нпр.:

> људско > остало аниматно > конкретно неаниматно > апстрактно неаниматно (Korbet 2006);

> говорник > саговорник > треће лице > родбински термини > остало људско > „више” животиње > „ниже” животиње > дискретно неаниматно > недискретно неаниматно (Haspelmat 2013).

1.3.3. Одређеност се, с једне стране, дефинише преко познатости (familiarity) – што у најтипичнијем случају значи да су референти именичког израза саговорницима познати из претходног дела дискурса (1) – и, с друге стране, као јединственост (uniqueness) неког појма/референта – било у „универзуму", било у за саговорнике релевантном културолошком и/или дискурсном домену (2) (исп. Lajons 1999, о одређености в., између осталог, Fon Hojzinger 2002; Trenkić 2004).

(1) Сретнем ти ја једног човека... **Тај човек** каже мени...

(2) **Сунце** се окреће око **Земље.** [Сунце и Земља као јединствени појмови]

У литератури постоје различите дефиниције категорије **специфичности** (specificity) (в. Fon Hojzinger 2002: 2011). С једне стране, како истичу Арсенијевић и Станковић (2009: 244), језички изрази са специфичном денотацијом су „неодређени утолико што не упућују на референте који су познати у дискурсу већ у дискурс уводе нове референте, али је њихова денотација уједно и максимизујућа јер не дозвољава постојање других могућих референата који задовољавају дефинисани опис, осим оних на које сам израз упућује". Овако дефинисану специфичност илуструје (3а), док би (3б) могао имати три различите интерпретације: а) неодређено неспецифично (= *било који* сто), б) неодређено специфично (еквивалентно са (3а)), те в) одређено специфично (ако је *сто* раније уведен у дискурс) (Arsenijević, Stanković 2009: 244). Ако, међутим, погледамо пример у (4), којим Фон Хојзингер (2002: 19–20) илуструје епистемичку специфичност, он у сваком случају задовољава малочас дату дефиницију специфичности, али је из угла *епистемичке* специфичности само у случају са наставком под (а) израз *један студент* употребљен специфично, док би у случају са наставком као под (б) он био неспецифичан (јер се не зна о ком је тачно студенту реч).

(3) **а.** Хоћу да купим **један сто**. // **б.** Хоћу да купим **сто**.

(4) **Један студент** је преписивао на испиту. // **а.** То је Пера. // **б.** Не знамо ко је он.

1.3.4. Ми ћемо се у наставку фокусирати само на оне случајеве где се у везу са ССОБ доводе одређеност и специфичност (које ћемо третирати као јединствену категорију). Присвојни придеви и заменице, попут других придевских речи деиктичке природе (нпр. месних и временских придева), када се нађу испред броја – упућују на одређену / специфичну / непартитивну интерпретацију субјекатског израза, као у (5) (уп. Stanković 2016: 115–117; Marušič, Žaucer 2013: 9–11). Када је број у немаркираном положају, тј. када су деиктички атрибути распоређени иза броја, као у (6), субјекатски израз је, како истиче Станковић (2016: 115–116), двозначан између неодређене/неспецифичне и одређене/специфичне интерпретације.

(5) Мојих пет другова поправљају Лазин ауто у гаражи.

(6) Пет мојих другова поправљају Лазин ауто у гаражи.

2. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

2.1. Тест прихватљивости; припрема материјала

2.1.1. За потребе овог истраживања сачинили смо упитник који се састојао из две секције. У првој су прикупљени неки општији подаци (име и презиме, пол, година и место рођења, занимање), а друга секција се састојала од реченица чију су прихватљивост испитаници оцењивали. Дакле, другим делом упитника спроведен је тест прихватљивости, који је, у различитим облицима, широко коришћен у синтаксичкој литератури (за шири теоријско-методолошки статус и историјат проблема в. Kauart 1997; Keler 2000; Spraus 2007; Dombrovska 2010; Šice, Spraus 2014; Šice 2016). Коришћена је Ликертова скала са пет подеока, при чему су били дефинисани само полови скале – 1 као „потпуно неприродно/неприхватљиво", а 5 као „потпуно природно/прихватљиво".[7]

2.1.2. Упитник је садржао укупно 12 типова реченица, којима се комбинују следеће независне варијабле: аниматност (нивои: AN+, AN–), агентивност (нивои: AG+, AG–), позиција атрибута у односу на број (нивои: PA+ [атрибут лево од броја], PA– [атрибут десно од броја]) и тип конгруенције (нивои: S, G), на начин приказан Табелом 1. Зависна варијабла била је просечна нумеричка вредност на Ликертовој скали. Сваки тип је заступљен са по 4 реченице[8] (Табела 1).

[1] AN+ AG+ PA+	Мојих пет другова **поправљају**$_S$ **/ поправља**$_G$ Лазин ауто у гаражи.8 Мајиних пет другарица **ките**$_S$ **/ кити**$_G$ јелку у дневној соби. Наших шест комшиница **праве**$_S$ **/ прави**$_G$ неку торту у кухињи. Жаркових шест радника **кречe**$_S$ **/ кречи**$_G$ плафон у предсобљу.
[2] AN+ AG+ PA–	Исто као у типу [1], само са обрнутим редоследом атрибута и броја, нпр.: Пет мојих другова **поправљају**$_S$ **/ поправља**$_G$ Лазин ауто у гаражи.

7 Различити истраживачи користе различите врсте скала (в. Šice, Spraus 2014: 31–36 за преглед тестова коришћених у лингвистици). Ево и неколико примера из досадашње праксе. Домбровска (2010) и Арсенијевић и Митић (2016) користе скалу са пет подеока. Милосављевић (2013), Нинковић (2015) и Кошпрдић (2016) користе скалу са 7 подеока. Од наведених радова, само се у Milosavljević 2013 дефинише сваки од подеока, док се у осталим радовима дефинишу само полови скале, што смо и ми учинили у овом истраживању. О конзистентности података добијених са различитих типова скала у истраживањима у друштвеним наукама в. Dolničar, Grin 2007.

8 У литератури се саветује и већи број реченица по типу (уп. Gris 2013: 49), од чега смо одустали из практичних разлога (слично као Арсенијевић и Митић (2016)).

9 Ово су, наравно, засебне реченице у упитнику, са семантичком конгруенцијом (S): *Мојих пет другова* ***поправљају*** *Лазин ауто у гаражи* и граматичком конгруенцијом (G): *Мојих пет другова* ***поправља*** *Лазин ауто у гаражи*), али их због економичности овако представљамо (тако и у осталим типовима).

[3] AN+ AG– PA+	Наших пет певачица **звуче**$_S$ / **звучи**$_G$ као одличан хор. Периних пет пријатеља **чине**$_S$ / **чини**$_G$ кошаркашки тим. Мојих шест сарадница **делују**$_S$ / **делује**$_G$ као добар колектив. Мириних шест сарадника **изгледају**$_S$ / **изгледа**$_G$ као добар тим.
[4] AN+ AG– PA–	Исто као у типу [3], само са обрнутим редоследом атрибута и броја, нпр.: Пет наших певачица **звуче**$_S$ / **звучи**$_G$ као одличан хор.
[5] AN– AG– PA+	Наших пет емисија **трају**$_S$ / **траје**$_G$ укупно четири сата. Милиних пет хаљина **вреде**$_S$ / **вреди**$_G$ укупно милион динара. Мојих шест кофера **теже**$_S$ / **тежи**$_G$ укупно двадесет килограма. Бранкових шест уџбеника **коштају**$_S$ / **кошта**$_G$ укупно хиљаду динара.
[6] AN– AG– PA–	Исто као у типу [5], само са обрнутим редоследом атрибута и броја, нпр.: Пет наших емисија **трају**$_S$ / **траје**$_G$ укупно четири сата.

Табела 1: Све реченице које су испитаници процењивали (не рачунајући контролне)

Бирани су најтипичнији примери који илуструју агентивност (уп. 1.3.1). Сви примери у овом истраживању у којима је субјекат агенс (AG+) уједно укључују и својство AN+ (Табела 1, [1–2]), будући да је *типичан* агенс човек (јер укључује свест и вољу). Стога су из целокупног истраживања изостале комбинације са неаниматним агенсима, јер они или нису типични, будући да изостаје компонента воље (као у *Пушење узрокује рак*, в. Dauti 1991: 573), или подразумевају персонификацију субјекатског референта (што је случај са примерима које у свом истраживању користе Арсенијевић и Митић (2016: 67), нпр. *Шампањац га је докусурио*). У оним примерима који не подразумевају агентивност (Табела 1, [3–4]) изабрани су аниматни субјекти који се не понашају као агенси (у смислу контроле ситуације, вршења радње, укључености воље), уз глаголе који се генерално могу употребљавати и уз аниматне и уз неаниматне субјекте. У свим примерима субјекти означавају људска бића, која су на врху хијерархије аниматности (уп. 1.3.2). За групу са неаниматним неагентивним субјектима (Табела 1, [5–6]) узети су примери у којима субјекти означавају неживе ентитете, а глагол денотира ситуацију која се и иначе типично везује за неаниматне субјекте. Реч је о ентитетима који се налазе при дну хијерархије аниматности (уп. 1.3.2). Што се тиче деиктичких атрибута, у сваком од типова коришћене су по две присвојне заменице и два присвојна придева.

Све наведене реченице садржале су ССОБ са бројевима *пет* или *шест* (равномерно распоређеним у сваком типу), чиме смо се ограничили на мале бројеве – будући да разлика између употребе бројева који означавају малу и оних који означавају велику количину може бити релевантна за конгруенцију (в. Milosavljević 2017: 9 за преглед литературе на ову тему). Примери су уједначени и по удаљености предиката од ССОБ – у свима предикат следи непосредно иза ССОБ (в. *idem*: 7–8 за преглед литературе). Уједначен је избор примера и по глаголском виду (у свима је употребљен несвршени вид), а вођено је рачуна и да примери буду приближно уједначене слоговне структуре. Пошто се као један од чинилаца који могу утицати на тип конгруенције наводи и интерпретација субјекатског израза као колективног или дистрибутивног[10] (в. Bosnić 2016), у нашем истраживању примери су уједначени и по овом параметру – тако што су у истраживање укључени само примери са колективном интерпретацијом. У примерима у којима је субјекат агенс (Табела 1, [1–2]) колективна интерпретација форсирана је избором јединственог објекта, тако да су субјекатски референти представљени као учесници који у јединственом догађају радњу врше заједно над истим објектом (уп. и Siret, Musolino 2013; Bosnić 2016). У осталим примерима (Табела 1, [3–6]) глагол денотира стање, а колективно читање референата субјекта форсирано је избором глаголских допуна. Пошто реченице нису биле контекстуализоване, бирани су типични примери, чији је садржај лако замислив (уп. Šice 2016: 181).

2.1.3. Сем наведених (циљних) реченица, у упитнику су коришћене и контролне реченице, са бројевима *један* и *два* или без броја, половина граматичних (нпр. *Мајина другарица китри јелку у дневној соби*) и половина неграматичних (нпр. **Мој друг поправљају Лазин ауто у гаражи*). Оне служе, с једне стране, да се њима провери пажња испитаника, а с друге стране – као ометачи (дистрактори), да одвуку пажњу са циљних реченица (тј. да испитаници не открију шта је циљ експеримента, уп. и Gris 2013: 50–51). Укупно је било 24 контролне реченице.

2.2. Процедура упитника; припрема података за анализу

Упитник је сачињен коришћењем *Google Forms* и дистрибуиран путем интернета. Испитаници су, у складу са препорукама у литератури (Dombrovska 2010, Šice 2016), били нелингвисти (конкретно, студенти ФОН-а у Београду), у раним двадесетим годинама, сви једнојезични говорници српског језика. У упутству се од испитаника тражило да, ослањајући се на своје језичко осећање, процене прихватљивост/природност предочених реченица (при чему је 1 „потпуно неприродно/неприхватљиво", а 5 „потпуно природно/прихватљиво"). У складу са препорукама у литератури (да је пожељно нагласити испитаницима

10 О дистинкцији колективно/дистрибутивно в. нпр. Šampolion 2015; Siret, Musolino 2013; Stanojević, Ašić 2006. О односу колективне/дистрибутивне интерпретације и конгруенцијских факата в. Bosnić 2016 и референце тамо наведене.

шта *не треба* да оцењују, уп. Šice 2016), наглашено је и да су све реченице написане у складу са правописним правилима, те да на то не треба да обраћају пажњу, као ни на званичне граматике и језичке приручнике (већ искључиво на сопствено језичко осећање као говорника српског језика). Упитник су укупно попунила 384 испитаника. Све реченице (укупно 72, рачунајући и контролне) биле су насумично распоређене за сваког испитаника понаособ, да би се ублажио ефекат увежбавања и избегао евентуални ефекат примовања (уп. Košprdić 2016: 113). У даљу анализу укључени су само испитаници који су контролне граматичне реченице оценили оценом најмање 4,5, а контролне неграматичне реченице оценом највише 1,5 – укупно 190 испитаника.[11] У коначну анализу ушли су они одговори ових 190 испитаника у којима су они конзистентно оцењивали реченице истог типа. Под конзистентношћу смо подразумевали случајеве у којима је максимална разлика између највеће и најмање оцене у оквиру истог типа једнака 1.[12]

Подаци су статистички анализирани коришћењем статистичког пакета SPSS 23.0. Коришћен је Вилкоксонов тест ранга[13] – међусобно су поређена свака два типа која се разликују само по једном фактору.

11 Пракса је различита у вези са (не)искључивањем испитаника на основу контролних реченица. Арсенијевић и Митић (2016), чији је тест прихватљивости обухватао 96 реченица, не укључују контролне, да би се избегао умор испитаника. Милосављевић (2013) даје само граматичне контролне реченице, при чему у анализу укључује оне испитанике који су те реченице оценили оценом најмање 6 (на скали од 7). Нинковић (2015) и Кошпрдић (2016) користе и граматичне и неграматичне контролне реченице, при чему се у анализу укључују они испитаници који су неграматичне реченице оценили просечном оценом 1 (оба рада), а граматичне реченице просечном оценом 6,5 (Ninković 2015), одн. 6 (Košprdić 2016) (такође скала са 7 подеока). Ми смо се одлучили за праг 4,5/5 код граматичних реченица као вредности приближно једнакој просеку између 6 и 6,5 на скали процене од 7 подеока, што су вредности коришћене у ранијим радовима. Код неграматичних реченица одлучили смо се за праг 1,5/5 (а не 1/5) јер се испоставило да су неке неграматичне контролне реченице – оне са бројем *два* (нпр. *Наше две емисије траје укупно четири сата*) – испитаници оценили као значајно прихватљивије од осталих контролних реченица (оних без броја или оних са бројем *један*). Наиме, неграматичне контролне реченице са бројем *два* просечном оценом 1 оценило је 89/384 (23,18%) испитаника (Mdn = 1,5), а остале неграматичне реченице просечном оценом 1 оценило је 242/384 (63,02%) испитаника (Mdn = 1). Према Вилкоксоновом тесту ранга, група неграматичних реченица са бројем *два* статистички је значајно боље оцењена него остале неграматичне реченице ($Z = -11{,}58$, $p < 0{,}001$).

12 Ово је прилично проблематично питање у интерпретацији резултата тестова прихватљивости. Како наводи Шице (2016: 193), неки истраживачи конзистентнима сматрају само идентичне оцене, док други дозвољавају варијацију од једног подеока на скалама са 3 или 4 вредности – чиме смо се и ми руководили у овом раду. В. и Peri 2011: 169–171 за овај тип конзистентности у лингв. истраживањима.

13 У литератури постоје различита мишљења у вези с тим да ли резултате са Ликертове скале треба анализирати коришћењем параметарских или непараметарских тестова (в. нпр. Lanc 2013 за избор тестова у зависности од дефинисања интервала скале; Шице и Спраус (2014) се залажу за параметарску алтернативу, Џејмисон (2004) инсистира на непараметарским тестовима, итд.). Када је реч о сродним синтаксичким истраживањима, Нинковић (2015) и Кошпрдић (2016) користе параметарске тестове, а Милосављевић (2013) непараметарски тест. Арсенијевић и Митић (2016) узимају у обзир резултате и параметарских и непараметарских тестова, одлучујући

3. РЕЗУЛТАТИ

Резултати Вилкоксоновог теста ранга показују да је разлика у прихватљивости између реченица са семантичком и реченица са граматичком конгруенцијом досегла статистичку значајност тако што су сви типови реченица са семантичком конгруенцијом оцењени као бољи од еквивалентних типова са граматичком конгруенцијом (Табела 2). Резултати показују, такође, да ни код реченица са семантичком ни код оних са граматичком конгруенцијом на њихову прихватљивост не утичу ни аниматност ни агентивност, будући да разлика међу типовима који се разликују само по агентивности или само по аниматности ниједном није досегла статистичку значајност (Табела 3: AN/S, AN/G, AG/S, AG/G). Најзад, разлика међу реченицама које се разликују једино по позицији атрибута досегла је статистичку значајност само у једном од три могућа типа код реченица са граматичком конгруенцијом (Табела 3: PA/G, iii). Код остала два типа са граматичком конгруенцијом (Табела 3: PA/G, i–ii) и код сва три типа са семантичком конгруенцијом (Табела 3: PA/S) нема статистички значајне разлике међу типовима који се разликују само по позицији атрибута.

Тип	Z	p	Mdn (G)	Mdn (S)
[1] AN+AG+PA+	-3.63	<0.001	3,75	4,75
[2] AN+AG–PA+	-4,36	<0,001	2,25	5,00
[3] AN–AG–PA+	-4,46	<0,001	1,75	5,00
[4] AN+AG+PA–	-2,06	<0,05	4,50	4,75
[5] AN+AG–PA–	-3,90	<0,001	3,25	4,75
[6] AN–AG–PA–	-3,17	<0,01	4,25	4,75

Табела 2: Граматичка (G) *versus* семантичка конгруенција (S) [14]

се да известе о резултатима праметарских тестова, док се нпр. Домбровска (2010) начелно опредељује за параметарске тестове, али резултате, због валидности, пореди са онима које дају непараметарске алтернативе.

14 У Табели 2 представљени су резултати поређења између типова који су идентични по свим особинама аниматности, агентивности и позиције атрибута, а разликују се само по типу конгруенције, нпр. за први ред поређење типова које илуструју *Мојих пет другова* ***поправљају***$_S$ *Лазин ауто у гаражи* и *Мојих пет другова* ***поправља***$_G$ *Лазин ауто у гаражи*) (тако и за остале редове). Ознаком *Mdn (G)* означавају се медијане одговарајућих типова са граматичком конгруенцијом, а ознаком *Mdn (S)* медијане типова са семантичком конгруенцијом.

Тип			Z	p	Mdn (a)	Mdn (b)
AN/S	i	(a) AN+AG–PA+ *vs* (b) AN–AG–PA+	-1,43	0,15	5,00	5,00
	ii	(a) AN+AG–PA– *vs* (b) AN–AG–PA–	-0.73	0,47	5,00	4,75
AN/G	i	(a) AN+AG–PA+ *vs* (b) AN–AG–PA+	-1,23	0,22	2,50	1,75
	ii	(a) AN+AG–PA– *vs* (b) AN–AG–PA–	-0,02	0,98	4,50	4,50
AG/S	i	(a) AN+AG+PA+ *vs* (b) AN+AG–PA+	-0,10	0,92	4,75	5,00
	ii	(a) AN+AG+PA– *vs* (b) AN+AG–PA–	-0,31	0,75	4,75	4,87
AG/G	i	(a) AN+AG+PA+ *vs* (b) AN+AG–PA+	-1,05	0,29	2,50	2,25
	ii	(a) AN+AG+PA– *vs* (b) AN+AG–PA–	-1,84	0,07	4,75	4,50
PA/S	i	(a) AN+AG+PA+ *vs* (b) AN+AG+PA–	-0,16	0,87	4,75	4,75
	ii	(a) AN+AG–PA+ *vs* (b) AN+AG–PA–	-1,47	0,14	4,75	5,00
	iii	(a) AN–AG–PA+ *vs* (b) AN–AG–PA–	-0,98	0,32	5,00	4,75
PA/G	i	(a) AN+AG+PA+ *vs* (b) AN+AG+PA–	-1,78	0,08	4,50	4,75
	ii	(a) AN+AG–PA+ *vs* (b) AN+AG–PA–	-1,19	0,23	3,00	3,00
	iii	(a) AN–AG–PA+ *vs* (b) AN–AG–PA–	-2,12	<0,05	2,50	2,62

Табела 3: Поређење група по аниматности, агентивности и позицији атрибута[15]

4. ДИСКУСИЈА

4.1. У складу је са хипотезом да семантичка конгруенција буде прихватљивија макар у типу AN+AG+PA+. Међутим, семантичка конгруенција се испоставила прихватљивијом чак и у типу AN–AG–PA–, за који је претпостављено да ће фаворизовати граматичку конгруенцију. Један део одговора на питање зашто је то тако може бити што су у истраживању коришћени примери са презентом, дакле глаголским обликом који не разликује род, при чему су субјекат и предикат у неутралном редоследу – што су чиниоци који повећавају могућност да семантичка конгруенција буде прихваћенија (у односу на глаголске облике који разликују род, редослед у коме предикат претходи субјекту, исп. Milosavljević 2017: 4–10). У корпусно заснованом истраживању, како смо већ истакли (в. горе 1.1.4; Milosavljević 2017: 37), семантичка конгруенција била је заступљенија код одређенијих/специфичнијих субјеката, а граматичка код неодређених. Резултати теста прихватљивости у овом раду показују да је семантичка конгруенција оцењена као боља код свих понуђених примера. Овде ваља учинити најпре следеће методолошке опаске. Прво, Milosavljević 2017 јесте корпусно истраживање, дакле засновано на *употреби*, за разлику од овог истраживања, које је засновано на *прихватљивости*. Друго, у корпусном истраживању, попут Milosavljević 2017, колико год да се тежи што уједначенијим примерима, они ипак не

15 У Табели 3 представљени су резултати поређења типова који се разликују само по једном фактору (аниматност, агентивност или позиција атрибута). Нпр. у редовима означеним са AN/S (i, ii) представља се поређење између свака два типа са семантичком конгруенцијом који се разликују само по аниматности. Код типа (i) то је разлика између (a) AN+AG–PA+ (*Наших пет певачица звуче као одличан хор*) и (b) AN–AG–PA+ (*Милиних пет хаљина вреде укупно милион динара*), итд.

могу бити уједначени на начин који се постиже у контролисаним (експерименталним) условима. Међутим, ако бисмо условно занемарили ове методолошке разлике, требало би потражити разлог зашто је у свим примерима семантичка конгруенција у овом истраживању оцењена као прихватљивија. Пре свега, у Milosavljević 2017 у групу неодређених субјеката са којом се предикат слаже граматички у 82% случајева сврстани су само примери са *епистемички неспецифичним* субјектима, тј. они где субјекатски референти нису познати говорнику. С друге стране, како је већ наговештено (в. 1.1.4), примери са обележјем PA–, који, према почетној идеји, треба да представљају неодређеније/неспецифичније субјекте, испитаници су могли, такође, тумачити као одређене/специфичне. Наиме, коришћени су само примери са презентом који означава ситуацију која важи у тренутку говорења, што имплицира да говорник директно перципира ситуацију (уп. Rajić 2015: 127–128) (то нарочито важи за примере са аниматним субјектима). Уз то, на могућност специфичније интерпретације вероватно упућује и присуство деиктичког атрибута у свим примерима (већа је вероватноћа да се *пет мојих књига* схвати као специфично него *пет књига*). Најзад, лакше је приликом процене реченица замислити ситуацију са одређеним субјектима него са неодређеним. У складу са свим овим, постоји велика могућност да су испитаници и примере у којима број претходи атрибуту (оне са обележјем PA–) ипак схватили као специфичне. Ако ово прихватимо, то значи да одређеност/специфичност, како се тврди и у Milosavljević 2017, фаворизује семантичку конгруенцију.

Позиција атрибута показала је утицај само код једног типа граматичке конгруенције. Реч је о реченицама са неаниматним неагентивним субјектима, где су боље оцењене реченице у којима број претходи атрибуту. Ово је очекивано, јер је у тим случајевима квантификација нешто истакнутија од референцијалности (будући да *Пет мојих кофера* може доћи као одговор на питање *Колико?*, за разлику од *Мојих пет кофера*).

4.2. Супротно полазној хипотези, у овом истраживању аниматност и агентивност нису се испоставили као значајни чиниоци. Ово је, ипак, у складу са неким, истина малобројнијим, истраживањима. Погледајмо, за аниматност, Табелу 4, сачињену на основу података из Milosavljević 2017.

		Одређеност/ специфичност		Неодређеност	
		S	G	S	G
Аниматност	Људско	22	16	2	28
		58%	42%	7%	93%
	Квазинеаниматно	26	19	8	30
		58%	42%	21%	79%
	Неаниматно	42	20	7	21
		68%	32%	25%	75%

Укупно	90	55	17	79
	62%	38%	18%	82%

Табела 4: Подаци о аниматности са корпусног истраживања

У овој табели дати су примери за три групе по аниматности, при чему смо у групу *квазинеаниматно* сврстали оно што се посредно везује за човека (нпр. институције, возила, делови тела, тј. примере попут *Пет авиона је надлетало Београд*, где је употребљена неаниматна именица *авион*, али је јасно да њима управља човек). Табела показује да је семантичка конгруенција чак нешто чешћа у примерима са неаниматним субјектима. Пошто је ова подела донекле условна (нпр. примери из групе *квазинеаниматно* имају особине обеју преосталих група), нисмо покретали статистичку анализу. Мислимо, ипак, да они могу бар оквирно посведочити о томе да се семантичка конгруенција не јавља чешће код аниматних субјеката (како би се очекивало на основу већине истраживања), због чега не изненађују ни подаци добијени у овом раду – који кажу да се аниматност није испоставила као значајан фактор.

У корпусном истраживању изложеном у Milosavljević 2017 примери нису разматрани у односу на различите групе по агентивности. Међутим, налази у овом раду – да агентивност није значајна – у складу су макар са неким истраживањима, нпр. Bamjadži *et al* 2014. за турски језик.

Такође, резултати за аниматност и агентивност добијени у овом раду у складу су са претпоставком да је одређеност/специфичност субјекатског израза важнији семантичко-прагматички чинилац за конгруенцију од аниматности и агентивности.

4.3. Ако одређеност/специфичност заиста утичу на бољу оцењеност семантичке конгруенције у презенту, треба понудити објашњење зашто је то тако.[16] Један од могућих одговора је оно што Лајонс (1999: 215) назива субјективном истакнутошћу (проминентношћу) у дискурсу: као што су људски референти у људској перцепцији генерално истакнутији од нељудских, тако су и одређени референти истакнутији од неодређених, јер су, по дефиницији, познати. А већа истакнутост референата је сагласнија са семантичком конгруенцијом. Вероватно су за наше истраживање још важнија следећа разматрања. Лајонс је (1999: 310–320), узимајући у обзир факта из различитих језика света, предложио сагледавање категорија лица и одређености као делова једне, шире, заједничке категорије (условно: лице–одређеност). Како он то види, *треће лице* не означава сваки именички израз, већ само одређени (/специфични). Не улазећи у све његове аргументе, поменућемо само један, посредни: у многим језицима (он наводи примере из македонског) удвајање објекта се врши само са заменицама и *одређеним* (/*специфичним*) објектима. Сада се можемо запитати да ли сличне законитости могу важити када је реч о слагању предиката са субјектом. Лајонс (1999: 316) напомиње да, за разлику од

16 Дискусија у наставку заснована је на Milosavljević 2017: 76–80; исп. и Milosavljević 2018 (у штампи).

удвајања објекта, одређеност углавном нема утицаја на слагање предиката са субјектом (али в. Korbet 2006: 200–201 за утицај одређености/специфичности макар у неким језицима). На основу резултата представљених у овом раду, процена семантичке и граматичке конгруенције предиката са ССОБ у српском по свему судећи није „имуна" на одређеност/специфичност, а важну улогу при томе, мислимо, има управо категорија лица. Конгруенција у презенту подразумева да се предикат са субјектом слаже управо у броју и лицу, што може бити разлог што је семантичка конгруенција високо оцењена када је субјекат одређен/специфичан. Могло би нам се овде замерити опаском да лице не игра улогу, будући да је у сваком случају предикат у 3. л., а разликује се само број. Ми ћемо остати при становишту да је улога лица важна, и то из следећих разлога. У српском као флективном језику наставци кодирају више информација, па је тако и информација о броју и лицу кодирана у истом наставку. У случају једнинског слагања са бројном синтагмом, предикат не добија обележје лица од субјекта, већ му се додељује иначе неутрални облик – доказ су безличне реченице попут *Грми*, *Топло је* и сл. С друге стране, када се предикат семантички слаже са субјектом, он обележје лица „добија" од субјекта.[17]

5. ЗАКЉУЧАК

5.1. Пре сумирања резултата, истаћи ћемо неколика ограничења. Један од главних недостатака рада јесте што је заснован само на тесту прихватљивости, а пожељно је да се овакви резултати комбинују са истраживањем употребе (Šice 2016), као што се чини у већини истраживања сличног типа (нпр. Milosavljević 2013; Ninković 2015; Košprdić 2016). Пожељно је, такође, у будућим истраживањима дати контекстуализоване реченице и, пре свега, на адекватнији начин варирати одређеност/специфичност. Такође, треба видети како ствари стоје у сличном истраживању са дистрибутивном интерпретацијом субјекта, другим глаголским облицима и сл.

5.2. У раду је разматрана разлика у прихватљивости реченица са семантичком и граматичком конгруенцијом предиката са ССОБ (на примеру бројева *пет* и *шест* у функцији центра синтагме, са глаголом у презенту, субјектом и предикатом у неутралном редоследу и контактној позицији), као и утицај анимthemатности, агентивности и позиције атрибута у оквиру ССОБ на прихватљивост тих реченица. Резултати показују да је семантичка конгруенција под свим разматраним условима оцењена као боља од граматичке, да се утицај анимatности и агентивности у овако постављеном истраживању није показао као значајан, као ни позиција атрибута у већини случајева. Као један од главних (језичких) узрока

17 Уп. и Лајонсово (1999: 316–317) проблематизовање слагања предиката у „лицу" са неодређеним субјектима.

добијених резултата предложен је и (делимично) образложен утицај одређености/специфичности субјекта.

Листа референци

Arsenijević, Mitić 2016: B. Arsenijević, I. Mitić, Effect of animacy and agentivity on the processing of agreement in Serbo-Croatian, *in*: S. Halupka-Rešetar, S. Martinez-Ferreiro (eds.), *Studies in Language and Mind,* Novi Sad: University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 41–76. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-359-0.pdf#page=42. 10. 8. 2017.

Arsenijević, Stanković 2009: B. Arsenijević, B. Stanković, Neodređeni pridevski vid u određenim okruženjima, *u*: M. Kovačević (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu 31. oktobra i 1. novembra 2008. god.*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 241–252.

Bamjadži *et al.* 2014: E. Bamyaci, J. Häussler, B. Kabak, The interaction of animacy and number agreement: An experimental investigation, Amsterdam: *Lingua*, 148, 254–277.

Bosnić 2016: A. Bosnić, Distributivity and agreement mismatches in Serbian, *in*: S. Halupka-Rešetar, S. Martinez-Ferreiro (eds.), *Studies in Language and Mind*, Novi Sad: University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 41–76. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-359-0.pdf#page=42. 15. 2. 2018.

Dauti 1991: D. Dowty, Thematic proto-roles and argument selection, Washington, D.C.: *Language*, 67/3, 547–619. http://150.164.100.248/profs/marciacancado/dados/arquivos/dowty1991.pdf 15. 2. 2018.

Dolničar, Grin 2007: S. Dolnicar, B. Grün, How constrained a response: A comparison of binary, ordinal and metric answer formats, Oxford – New York: *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14(2), 108–122.

Dombrovska 2010: E. Dąbrowska, Naive v. expert intuitions: An empirical study of acceptability judgments, Berlin – New York: *The linguistic review*, 27/1, 1–23.

Džejmison 2004: S. Jamieson, Likert scales: how to (ab)use them, Chicago: *Medical Education*, 38(12), 1217–1218.

Fon Hojzinger 2002: K. von Heusinger, Definiteness and specificity in discourse and sentence structure, Oxford: *Journal of Semantics*, 19/3, 245–274.

Fon Hojzinger 2011: K. von Heusinger, Specificity, *in*: K. von Heusinger, C. Mainborn, P. Portner (eds.), *Semantics: an Internatianl Handbook of Natural Language Meaning*, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton.

Gris 2013: S. T. Gries, *Statistics for Linguistics with R: A Practical Introduction*, Berlin – Boston: Walter de Gruyter.

Haspelmat 2013: M. Haspelmath, Occurence of Nominal Plurality, in: S. Mathew Dryer, M. Haspelmath (eds). *The World Atlas of Language Structures Online*, Laipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Available at: http://wals.info/chapter/34. 29. 7. 2017.

Kauart 1997: W. Cowart, *Experimental syntax*, London – New Delhy: Sage Publications.

Keler 2000: F. Keller, *Gradience in grammar: Experimental and computational aspects of degrees of grammaticality*, Edinburg: University of Edinburg (Doctoral dissertation). https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/38303/ 17.2.2018.

Komri 1989: B. Comrie, *Language Universals and Linguistic Tipology*, Chicago: The University of Chicago Press.

Korbet 1983: G. G. Corbett, *Hierarchies, Targets, and Controllers: Agreement Patterns in Slavic*, London: Croom Helm.

Korbet 2004: G. G. Corbett, *Number*, Cambridge: Cambridge University Press.

Korbet 2006: G. G. Corbett, *Agreement*, Cambridge: Cambridge University Press.

Korbet 2010: G. G. Corbett, Agreement in Slavic, Durham, NC: *Glossos*, 10, 1–61.

[http://epubs.surrey.ac.uk/2017/1/agreementinslavic.pdf, 7. 7. 2017.]

Košprdić 2016: M. Košprdić, Kongruencija po rodu imenica opšteg roda na formant *-ica* kod govornika srpskog jezika, Kragujevac: *Nasleđe*, 35, 107–121.

Lajons 1999: C. Lyons, *Definiteness*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lanc 2013: B. Lantz, Equidistance of Likert-type scales and validation of inferential methods using experiments and simulations, Regne Unit – Kidmore: *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 11(1), 16–28.

Marušič, Žaucer 2013: F. Marušič, R. Žaucer, On the nature of prenumeral adjectives. http://www.ung.si/~rzaucer/papers/MarusicZaucer-2016-PrenuMeral-Adjs-revised.pdf. 6. 7. 2017.

Milosavljević 2013: S. Milosavljević, Brojna partitivna konstrukcija u srpskom jeziku uz glagole koji kao rekciju zahtevaju bespredloški dativ na primeru broja pet, Valjevo: *Petničke sveske*, 70, 451–464.

Milosavljević 2017: S. Milosavljević, *Kongruencija predikata sa subjektom iskazanim partitivnom brojnom sintagmom čiji je centar osnovni broj u savremenom srpskom jeziku*, master rad odbranjen na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

Milosavljević 2018 /u štampi/: S. Milosavljević, Kongruencija glagolskog predikata sa subjekatskim sintagmama konstituisanim osnovnim brojem, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LXI/2, 43–56. (u štampi).

Mirković, Makdonald 2013: J. Mirković, M. C. MacDonald, When singular and plural are both grammatical: Semantic and morphophonological effects in agreement, New York: *Journal of Memory and Language*, 69/3, 277–298.

Ninković 2015: M. Ninković, Semantička i gramatička kongruencija supletivnih množina imenica druge Stevanovićeve vrste, Valjevo: *Petničke sveske*, 73, 534–545.

Peri 2011: Jr. F. L. Perry, *Research in Applied Linguistics: Becoming a Discerning Consumer*, New York – London: Routledge.

Rajić 2015: J. Rajić, Análisis contrastivo de la expresión de la evidencialidad en serbio y español, Ljubljana: *Verba Hispanica*, XXIII, 123–144.

Robli 1993: K. Robblee, Individuation and Russian agreement, New York: *The Slavic and East European Journal*, 37, 423–441.

Siret, Musolino 2013: K. Syrett, J. Musolino, Collectivity, Distributivity, and the Interpretation of Plural Numerical Expressions in Child and Adult Language. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3819043/ 16.2.2018.

Spraus 2007: J. Sprouse, Continuous acceptability, categorical grammaticality, and experimental syntax, *Biolinguistics*, 1, 123–134.

Stanković 2016: B. Stanković, DP u srpskom, jeziku bez člana, *u*: B. Arsenijević, S. Halupka-Rešetar (ur.), *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*, Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu [el. izvor].

Stanojević, Ašić 2006: V. Stanojević, T. Ašić, O načinima obeležavanja distributivne i kolektivne interpretacije pluralnih nominalnih sintagmi, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLIX/2, 7–19.

Stefanović 2013: A. Stefanović, Hijerarhizacija uticajnih faktora u načinu slaganja predikata sa numeričkim konstrukcijama u funkciji subjekta, Beograd: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 42/1, 239–256.

Šampolion 2016: L. Champollion, *Distributivity, collectivity and cumulativity*. http://ling.auf.net/lingbuzz/002133 16.2.2018.

Šice 2016: C. Schütze, *The Empirical Base of Linguistics: Grammaticality Judgments and Linguistic Methodology*, Berlin: Language Science Press.

Šice, Spraus 2014: C. Schütze, J. Sprouse, Judgment data, *in*: R. J. Podesava, R. Sharma (eds.), *Research Methods in Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 27–50.

Trenkić 2004: D. Trenkić, Definiteness in Serbian/Croatian/Bosnian and some implications for the general structure of the nominal phrase, Amsterdam: *Lingua*, 114, 1401–1427.

Наслеђе 41 • 2018 • 63–79

Stefan Ž. Milosavljević

VERBAL PREDICATE AGREEMENT WITH SUBJECT IN THE FORM OF PARTITIVE CONSTRUCTION WITH CARDINAL NUMERAL AS ITS HEAD IN CONTEMPORARY SERBIAN (ACCEPTABILITY JUDGMENT BASED RESEARCH)

Summary

This paper deals with the acceptability of sentences with semantic and grammatical predicate agreement with subjects in the form of partitive numeral construction (henceforth: SSOB) in Serbian – with cardinal numerals as SSOB's heads, a verb in the present tense, and neutral subject-predicate placement. In addition, animacy, agentivity and placement of attribute within a SSOB (and, at least indirectly, also definiteness/specificity) are investigated as factors influencing the acceptability of agreement types. The questionnaire containing sentences to be judged by Serbian native speakers was conducted, and the data were statistically analyzed. The results show that semantic agreement was judged better than grammatical one regardless of all the other factors. Animacy, agentivity and position of the attribute in the majority of cases did not influence the acceptability judgments. The paper contributes a possible explanation of the results depending on definiteness/specificity effects, with the corresponding disscussion.

Keywords: contemporary Serbian, predicate agreement, semantic agreement, grammatical agreement, partitive numeral construction, animacy, agentivity, placement of attribute within partitive construction, definiteness/specificity, acceptability judgment test

Примљен: 24. аӣрил 2018. ӣодине
Прихваћен: 28. новембар 2018. ӣодине

„Дијагноза”, цртеж, 70х50цм, 2017.

Оригинални научни рад
371.3::811.14'06(497.11)

Наслеђе 41 • 2018 • 81–98

Војкан Б. Стојичић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за неохеленске студије

Μάρθα Π. Λαμπροπούλου[2]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за неохеленске студије

ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΕΡΒΟΦΩΝΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΞΕΝΗΣ[3]

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στη δεξιότητα κατανόησης προφορικού λόγου, εντοπίζοντας στρατηγικές στις οποίες καταφεύγουν οι φοιτητές του Β΄ έτους του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών της Φιλολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου. Αρχικά, αξιολογούνται 26 δευτεροετείς φοιτητές όσον αφορά τις επιδόσεις τους σε τέσσερις ακουστικές κατανοήσεις σε τέσσερα εξαμηνιαία τεστ. Σε δεύτερη φάση με τη χρήση ερωτηματολογίου, οι ίδιοι φοιτητές αξιολογούν την προσέγγιση της κατανόησης του προφορικού λόγου, παρέχοντάς μας την κατάλληλη ανατροφοδότηση ώστε να επιχειρούμε την όλο και καλύτερη προσαρμογή της διδασκαλίας στις ανάγκες τους και την επίτευξη ικανοποιητικών αποδόσεων των διδασκόμενων γενικότερα. Ως εκ τούτου παρουσιάζονται οι μεταγνωστικές στρατηγικές που ακολούθησαν τα υποκείμενα του δείγματος κατά την εξέτασή τους και οι οποίες γενικότερα συνδέονται με την δεξιότητα της ακουστικής κατανόησης.

Λέξεις κλειδιά: κατανόηση προφορικού λόγου, σερβόφωνοι φοιτητές, τα ελληνικά ως Ξένη γλώσσα, Β1 επίπεδο, μεταγνωστικές δεξιότητες

1. ΣΤΌΧΟΙ

Στόχος της παρούσας εργασίας[4] είναι να εξετάσει την αποτελεσματικότητα μιας προτεινόμενης μεθόδου διδασκαλίας και των εποπτικών μέσων που τη συνοδεύουν και να διευκρινίσει ή να επιβεβαιώσει τα πλεονεκτήματα και

1 vojkans@hotmail.com
2 marthalamp@gmail.com
3 Το άρθρο συντάχτηκε στο πλαίσιο του έργου «*Γλώσσες και πολιτισμοί στον χρόνο και τον τόπο*» (αριθ. 178002) που χρηματοδοτείται από το Υπουργείο Παιδείας, Επιστήμης και Τεχνολογικής Ανάπτυξης της Δημοκρατίας της Σερβίας.
4 Το άρθρο παρουσιάστηκε στο «*Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο για τις Στρατηγικές Εκμάθησης Γλωσσών*» που έλαβε χώρα στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης από τις 28 ως τις 30 Σεπτεμβρίου 2017.

τα μειονεκτήματα αυτής της μορφής διδασκαλίας σε συνάρτηση με τη δεξιότητα της κατανόησης προφορικού λόγου (ΚΠΛ). Η δεξιότητα ακουστικής κατανόησης εξετάζεται στο πλαίσιο του γλωσσικού μαθήματος *Πράκτικουμ*[5] (Πρακτικές ασκήσεις δεξιοτήτων προφορικού και γραπτού λόγου) του δευτέρου έτους σπουδών. Η μέθοδος διδασκαλίας όσο και τα εποπτικά μέσα που τη συνοδεύουν απευθύνονται στην εκμάθηση της Ελληνικής ως δεύτερης ή ως ξένης γλώσσας από σερβόφωνους, επιπέδου Β1. Η εργασία περιέχει, επίσης, ένα εμπειρικό μέρος, όπου εξετάζουμε τις επιδόσεις 26 δευτεροετών φοιτητών κατά τα ακαδημαϊκά έτη 2016-2017 και 2015-2016[6] σε τέσσερις ασκήσεις ακουστικής κατανόησης. Στη συνέχεια, εντοπίζονται οι μεταγνωστικές στρατηγικές στις οποίες καταφεύγουν τα υποκείμενα της μελέτης μας, με τη χρήση ερωτηματολογίου. Η διδακτική πρόταση στην οποία θα αναφερθούμε αφορά σε ένα μάθημα κορμού της εκμάθησης της Ελληνικής ως Ξένης. Να σημειωθεί πως οι φοιτητές του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών του Βελιγραδίου, όπου πραγματοποιήθηκε η μελέτη, ξεκινούν να σπουδάζουν Ελληνικά από επίπεδο αρχαρίων και κατακτούν το επίπεδο Β1 στο δεύτερο έτος των σπουδών τους. Πιο αναλυτικά, κατά το πρώτο και δεύτερο έτος σπουδών κάποια μαθήματα γίνονται ακόμα στα σερβικά λόγω του βαθμού δυσκολίας επικοινωνίας στην Ελληνική. Αργότερα, όμως, στο 3ο και 4ο έτος σπουδών, πέρα από τα μαθήματα Γλώσσας, οι φοιτητές παρακολουθούν και περαιτέρω μαθήματα που διδάσκονται στην Ελληνική Γλώσσα, όπως Λογοτεχνία, Αρχαία, Ιστορική Γραμματική. Για αυτόν τον λόγο, κατά τα δύο πρώτα έτη η Ελληνική γλώσσα διδάσκεται εντατικά 16 ώρες εβδομαδιαίως (μαθήματα Σύγχρονης Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, διάρκειας 12 ωρών εβδομαδιαίως και *Πράκτικουμ*, διάρκειας 4 ωρών εβδομαδιαίως). Επιλέχτηκαν, λοιπόν, 26 φοιτητές του δεύτερου έτους (ακαδημαϊκό έτος 2016-2017), καθώς αποτελούσαν τους επιτυχόντες και των τεσσάρων ακουστικών τεστ. Η ακουστική δεξιότητα εξετάστηκε σε τέσσερις διαδοχικές εξεταστικές περιόδους, αναμένοντας να δούμε κάποια βελτίωση στις επιδόσεις των υποκειμένων της έρευνας. Οι συγκεκριμένοι φοιτητές έδωσαν την κάθε ακουστική κατανόηση μια μόνο φορά, επιτυχώς. Το εμπειρικό μέρος αναδεικνύει τη μέθοδο διδασκαλίας που ακολουθούμε αλλά και μας κάνει να αναθεωρήσουμε και κάποια σημεία της.

2. ΕΙΣΑΓΩΓΉ

Η συγκεκριμένη μελέτη πραγματοποιείται κυρίως στο πλαίσιο μιας διδασκαλίας βασισμένης στην *Επικοινωνιακή Μέθοδο* (Canale and Swain 1980) και εν μέρει στην *Παραδοσιακή* (ΠΜ) και στη διδασκαλία μέσω *Θεμάτων*

5 Το *Πράκτικουμ* αποτελεί μάθημα εξάσκησης της επικοινωνιακής δεξιότητας. Όπως υποστηρίζει η Τοκατλίδου (1994:91), «για την κατάκτηση της επικοινωνιακής δεξιότητας, […] απαιτείται η ικανότητα επιλογής του κατάλληλου τύπου για τη συγκεκριμένη περίσταση της επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, δεν αρκεί η γνώση των γλωσσικών τύπων, αλλά η σωστή εφαρμογή τους με σκοπό την επικοινωνία». Στο πλαίσιο του μαθήματος αυτού, οι φοιτητές εξασκούν κυρίως την κατανόηση προφορικού λόγου (ΚΠΛ), την κατανόηση γραπτού λόγου (ΚΓΛ) και την παραγωγή γραπτού λόγου (ΠΓΛ)

6 Λήφθηκαν υπόψη δύο τεστ ακουστικής κατανόησης από το προηγούμενο έτος σπουδών των υποκειμένων της έρευνας.

Εργασίας (*Task-Based*). Αφενός, οι σπουδαστές εμπλέκονται σε πραγματικές περιστάσεις επικοινωνίας με στόχο την σωστή χρήση γλώσσας και εκφράσεων ανάλογα με την περίσταση και το πολιτισμικό τοπίο (communicative approach) και αφετέρου, δίνεται και έμφαση στην αναλυτική διδασκαλία της γραμματικής, στη μετάφραση και στην απομνημόνευση λέξεων (*Grammar-translation Method*), καθώς και σε προφορικές και γραπτές δραστηριότητες (*Task-Based*). Τέτοιου είδους ασκήσεις είναι σημαντικές διότι η γνώση της γραμματικής συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του νοήματος. Για παράδειγμα, δραστηριότητες που εστιάζουν στη συμφωνία υποκειμένου-ρήματος και ειδικότερα στα ρηματικά τέρματα που δηλώνουν το πρόσωπο και τον αριθμό, συμβάλλουν στο να αποκτήσουν επίγνωση οι μαθητές ότι οι καταλήξεις αυτές δίνουν πληροφορίες για το υποκείμενο του ρήματος (Αγαθοπούλου 2012). Επομένως, ένα καλό γραμματικό υπόβαθρο, ενισχύει και την ορθή σημασιολογική προσέγγιση των γλωσσικών στοιχείων.

Επιπλέον, στο πλαίσιο της επικοινωνιακής μεθόδου που προαναφέραμε, επανεξετάζουμε διαρκώς περαιτέρω παράγοντες, ώστε να επιτυγχάνονται κάθε φορά οι στόχοι του μαθήματος. Αναλυτικά, αυτοί είναι αρχικά η ίδια η τάξη (το επίπεδο των σπουδαστών και το μαθησιακό στυλ), τα εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται και οι στρατηγικές που λαμβάνουν χώρα. Οι παράγοντες αυτοί επιδρούν καθοριστικά στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων κατανόησης και παραγωγής λόγου.

Συνολικά, στα μαθήματα γλώσσας που συμμετέχουν οι εν λόγω φοιτητές, οι τέσσερις δεξιότητες (ΚΠΛ, ΚΓΛ, ΠΠΛ, ΠΓΛ) συνυπάρχουν και χρήζουν ίσης αντιμετώπισης στη διδασκαλία. Ωστόσο, υπάρχει η αίσθηση ότι η παραγωγή είναι πιο απαιτητική από την κατανόηση. Και αυτό καθρεφτίζεται επίσης σε παρόμοια αξιολόγηση παλαιότερης μελέτης (Στόγιτσιτς και Λαμπροπούλου 2017, υπό αξιολόγηση). Σε σχετική έρευνα που πραγματοποιήσαμε, οι ίδιοι φοιτητές του Β΄ έτους εξέφρασαν την πεποίθηση πως, για αυτόν τον λόγο, θα ήταν ωφέλιμο να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στην εξάσκηση της παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου. Τι συμβαίνει όμως με την κατανόηση προφορικού λόγου; Και γιατί αποτελεί παράγοντα άγχους, ιδιαίτερα κατά την διεξαγωγή εξετάσεων, τόσο σε επίπεδο ακαδημαϊκής αξιολόγησης όσο και σε επίπεδο εξετάσεων γλωσσομάθειας; Πιο κάτω θα συζητηθούν εκτενέστερα οι στρατηγικές εκμάθησης και διεξοδικότερα οι στρατηγικές που αφορούν την κατανόηση προφορικού λόγου καθώς αποτελεί το επίκεντρο της μελέτης.

3. ΚΑΤΑΝΌΗΣΗ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΎ ΛΌΓΟΥ: Η ΘΈΣΗ ΤΗΣ ΑΚΟΥΣΤΙΚΉΣ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ ΣΤΙΣ ΣΎΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΊΣΕΙΣ

Η δεξιότητα της κατανόησης προφορικού λόγου αποτέλεσε αντικείμενο ακαδημαϊκής έρευνας στα τέλη του 1940 με πρωτοπόρους τους James Brown, Ralph Nichols and Carl Weaver (Vocile 1987). Στη συνέχεια, στα μέσα του εικοστού αιώνα η ακουστική κατανόηση κερδίζει έδαφος στην διδασκαλία και στα προγράμματα σπουδών και φαίνεται πως απασχολεί ιδιαίτερα τους

ερευνητές. Έτσι, ιδρύεται και η Διεθνής Ένωση Ακουστικής το 1979 (Feyten 1991) και η εξάσκηση στην εν λόγω δεξιότητα γίνεται συστηματική.

Στον ουσιώδη ρόλο που παίζει πλέον η ακουστική συμβάλλει και η επικοινωνιακή προσέγγιση διδασκαλίας η οποία προωθεί την ανάπτυξη των τεσσάρων δεξιοτήτων. Ερευνητές όπως ο Κράσεν (1992) υποστήριξαν ότι η απόκτηση γλώσσας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αποκωδικοποίηση και την ορθή κατανόηση των εισερχομένων μηνυμάτων και πως ένας επιπλέον βαθμός δυσκολίας λειτουργεί θετικά στη διαδικασία εκμάθησης. Ο Nunan (2003) βλέπει επίσης την ακουστική ως ένα αναπόφευκτο μέσο για την απόκτηση πρωταρχικής και δευτερογενούς γλώσσας. Όπως τονίζει και ο Hunsaker (1990), η απόκτηση γλωσσών βασίζεται στην κατανόηση της γλώσσας, γιατί εκτός από την οπτική μάθηση, πάνω από τα τρία τέταρτα της ανθρώπινης μάθησης συμβαίνει μέσω της ακρόασης. Επιπλέον, η συχνότητα της ακρόασης παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των γλωσσικών δεξιοτήτων. Αλλά, πολλές φορές, ακόμα και η αποτυχία των μαθητών να κατανοήσουν τη γλώσσα που ακούν είναι μια ώθηση για να ξεπεράσουν τα εμπόδια, βελτιώνοντας την αλληλεπίδραση πομπού-δέκτη (Rost 1994: 141-142).

Παρατηρείται, γενικά, μια στροφή σχετικά με τη θέση που κατέχει η κατανόηση προφορικού λόγου στην εκμάθηση ξένων γλωσσών. Όπως αναφέρουν οι Anderson και Lynch (1988: 11), ο δέκτης-μαθητής χαρακτηρίζεται ως ενεργός ακροατής που «οικοδομεί» μοντέλα κατανόησης λόγου (active model builder). Ο δέκτης δεν ακούει παθητικά, αλλά συνδυάζει την προϋπάρχουσα γνώση. Σύμφωνα, επίσης, με τους O'Malley και Chamot (1989: 420), η ακουστική κατανόηση είναι μια συνειδητή διαδικασία, όπου ο ακροατής επιχειρεί να φέρει εις πέρας την ακουστική δραστηριότητα, καταφεύγοντας σε διάφορες στρατηγικές.

4. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΈΣ ΕΚΜΆΘΗΣΗΣ

Σύμφωνα με τον Cohen (2011: 16), οι στρατηγικές που ακολουθεί ο σπουδαστής και η αποτελεσματικότητά τους εξαρτώνται από τον ίδιο τον σπουδαστή (την ηλικία, το φύλο, τη γλωσσική ικανότητα, την ευστροφία, το μαθησιακό στυλ, την εικόνα που έχει ο ίδιος για τον εαυτό του, τα κίνητρά του και γενικότερα την προσωπικότητά του), την άσκηση (τύπος, πολυπλοκότητα και βαθμός δυσκολίας) και το μαθησιακό περιβάλλον (κουλτούρα, ερεθίσματα, εποπτικό υλικό και ευκαιρίες μάθησης).

α) Μαθησιακό στυλ

Είναι, λοιπόν, αναγκαίο να αναθεωρούμε τις στρατηγικές λαμβάνοντας υπόψη μας τα προηγούμενα ώστε να βελτιώνουμε τη διδασκαλία. Αρχικά μπορούμε να προσδιορίσουμε το μαθησιακό στυλ ώστε να οργανώσουμε καλύτερα τη διδασκαλία. Στην εκτενή σχετική βιβλιογραφία, παρατηρούνται αποκλίσεις στην κατηγοριοποίησή τους και διαφορετικές προσεγγίσεις.

Για παράδειγμα, η Oxford (1992: 441) θεωρεί σημαντικές για την εκμάθηση ξένων γλωσσών τις εξής διχοτομίες: Συγκεκριμένος/ Ανοιχτός, Εσωστρεφής/ Εξωστρεφής και την τριχοτομία Οπτικός/ Ακουστικός/ Κιναισθητικός.

Η Reid (1995) ξεχωρίζει τις εξής διχοτομίες μιλώντας για γνωστικό στυλ: Ανεξάρτητος/ Εξαρτημένος, Σφαιρικός/ Αναλυτικός. Όπως αναφέρει και η Μουτή (2008: 43-45), κάποιες από αυτές σχετίζονται περισσότερο με ορισμένες εξεταστικές διαδικασίες παρά με άλλες και έτσι ο διδάσκων μπορεί να επιλέξει τα αντίστοιχα ερωτηματολόγια των Oxford, Cohen, Oxford και Chi, Ehrman και Leaver ώστε να προσδιορίσει το μαθησιακό στυλ των σπουδαστών. Η συγκεκριμένη παράμετρος θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη σε περαιτέρω έρευνα των αποτελεσμάτων μας. Από την άλλη, όπως προτείνει και ο Cohen (2011), θα ήταν καλό να ενθαρρύνουμε τους μαθητές να επιχειρούν να επεκτείνουν το μαθησιακό στυλ τους. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σε πολυπληθείς τάξεις φοιτητών, δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε το μαθησιακό στυλ των διδασκόμενων.

β) Εποπτικά μέσα: Πράκτικουμ και ηλεκτρονική πλατφόρμα Moodle

Σχετικά με τον σχεδιασμό του μαθήματος *Πράκτικουμ*, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη δεξιότητα ακουστικής. Από το 2012/13 για το συγκεκριμένο γλωσσικό μάθημα χρησιμοποιούνται επιλεκτικά κείμενα και ασκήσεις από τρία καινούρια εγχειρίδια:

1) *Τα Νέα Ελληνικά για Μετανάστες Παλιννοστούντες, Πρόσφυγες και Ξένους Β΄ Επίπεδο… και καλή επιτυχία*
2) *Ελληνικά Β΄*
3) *Κλικ στα Ελληνικά- Β1 επίπεδο*

Και τα τρία απευθύνονται σε ενήλικες. Το πρώτο βιβλίο αυτό αποτελείται από 10 θεματικές ενότητες. Παρατηρείται ένα επαναλαμβανόμενο μοντέλο δραστηριοτήτων ή ασκήσεων για την εξάσκηση των τεσσάρων δεξιοτήτων. Απουσιάζουν, όμως, οι ασκήσεις συμπλήρωσης και οι υποβοηθούμενες εκθέσεις. Το δεύτερο συμπεριλαμβάνει 16 θεματικές ενότητες, και 4 επαναληπτικές ενότητες για την αξιολόγηση του λεξιλογίου, της χρήσης γλώσσας και την κατανόηση και παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου. Παρομοίως, και το τρίτο εγχειρίδιο είναι εμπλουτισμένο με μεγαλύτερο εύρος ασκήσεων, π.χ. παιχνίδια ρόλων και προσωπικών αφηγήσεων εμπειριών. Και τα τρία εγχειρίδια εμπεριέχουν δραστηριότητες ακουστικής κατανόησης σε κάθε ενότητα.

Τέλος, το *Πράκτικουμ* συνδυάζεται με την παράλληλη χρήση νέων τεχνολογιών, δηλαδή την ηλεκτρονική πλατφόρμα Moodle με πλήθος ασκήσεων που καλύπτουν και την ακουστική, κάτι που ενισχύει την συνεργατική εκμάθηση γλώσσας (Argyriou και Koutsouba 2011: 657). Το υλικό στοχεύει στο να στηρίξει και τις διάφορες στρατηγικές εμπέδωσης (consolidation strategies, Schmitt 1997). Όπως προαναφέρθηκε, οι δραστηριότητες ακουστικής κατανόησης της ηλεκτρονικής πλατφόρμας Moodle, ακολουθούν την μορφή «πολλαπλών επιλογών» (με μία σωστή επιλογή).

γ) Μ*αθησιακό περιβάλλον*

Ακόμα όμως και αν η συμβολή της ακουστικής κατανόησης έχει πλέον αναγνωριστεί, υπάρχουν συνθήκες που αποτελούν τροχοπέδη της εξέλιξης ή της εξάπλωσης των σχετικών διδακτικών μεθόδων. Συγκεκριμένα, στη Σερβία, πριν μισό αιώνα, η ακουστική κατανόηση δεν διδασκόταν ξεχωριστά ως

βασική δεξιότητα, σχεδόν καθόλου. Σε αυτό οφείλεται είτε η έλλειψη των κατάλληλων εποπτικών μέσων – για παράδειγμα, ο αριθμός εγχειριδίων της ελληνικής στην περίπτωσή μας, είναι περιορισμένος, ιδιαίτερα σε προχωρημένο επίπεδο γλώσσας (π.χ. Γ1)– ή και ο παραγκωνισμός αυτής της δεξιότητας από τους εκπαιδευτικούς. Η Durbaba (2011) εξηγεί πως η στάση αυτή ορισμένων εκπαιδευτικών οφείλεται στον συναισθηματικό παράγοντα (affective factor). Αναλυτικότερα, υπάρχουν διδάσκοντες που δεν δίνουν έμφαση στην ακουστική και αποφεύγουν τις ασκήσεις αυτές είτε γιατί δεν τις θεωρούν σημαντικές είτε γιατί δεν συσχετίζουν την σημασία της ανάπτυξης όλων των δεξιοτήτων και των κινήτρων στην εκμάθηση γλωσσών, και πιθανώς γιατί αμφιβάλλουν οι ίδιοι για το επίπεδό τους και τις γνώσεις που έχουν σχετικά με τις νέες τεχνολογίες στην εκπαίδευση (χρήση εποπτικών μέσων π.χ., cd ή χρήση ηλεκτρονικής πλατφόρμας). Έτσι στρέφονται σε άλλες δεξιότητες, όπως η κατανόηση γραπτού κειμένου. Εδώ να επισημανθεί πως το δείγμα μας έχει σημειώσει στο ερωτηματολόγιο πως είχε εμπειρία δραστηριοτήτων ακουστικής κατανόησης ήδη από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

4.1. Στρατηγικές εκμάθησης και ακουστική κατανόηση

Ας προχωρήσουμε όμως στις στρατηγικές εκμάθησης, όπως υποδεικνύονται για τον διδάσκοντα και όπως υιοθετούνται και χρησιμοποιούνται από τους φοιτητές.

Οι βασικές στρατηγικές εκμάθησης εστιάζουν αρχικά στην εμπέδωση και την κατάκτηση της ύλης. Δηλαδή ο σπουδαστής πρέπει να είναι ικανός να ξεχωρίζει τις νέες πληροφορίες, να κατηγοριοποιεί το υλικό (π.χ. ουσιαστικά, ρήματα, επίθετα κ.α.), αλλά και να βρίσκει τρόπους να ενισχύει την εργαζόμενη μνήμη του όπως η επανάληψη και η χρήση μνημοτεχνικών μεθόδων (για παράδειγμα η ανάλυση της λέξης στα συστατικά της και η συσχέτιση με την ήδη ανακτηθείσα γνώση, Sokmen 1997:237-257 στη μελέτη της Αντωνίου 2008).

Το κύριο γνώρισμα της κατανόησης του προφορικού λόγου είναι η ύπαρξη τριών μερών: του ομιλητή-πομπού, του μηνύματος που μεταδίδει ο πομπός και του ακροατή-δέκτη. Ως επί τω πλείστον, ο ακροατής της γλώσσας πρέπει να καταφέρει να κατανοήσει το μήνυμα που ακούει ξεπερνώντας εμπόδια όπως η γρήγορη ροή λόγου ή η προφορά του ομιλητή. Επίσης, πρέπει να διαθέτει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται και να χρησιμοποιεί στοιχεία που μπορεί να λειτουργούν βοηθητικά στην κατανόηση, όπως είναι ο επιτονισμός, η έκφραση του ομιλητή ή οι κινήσεις του, εάν βέβαια ο δέκτης έχει οπτική επαφή με τον πομπό. Φυσικά, τέτοια στοιχεία λείπουν από την κατανόηση του γραπτού λόγου. Μια άλλη διαφορά είναι ότι ο προφορικός λόγος μπορεί να περιέχει επαναλήψεις, παύσεις, επιφωνήματα κ.ά.

Ένα άλλο φυσικό εμπόδιο είναι η περιορισμένη ικανότητα μνήμης, που δεν επιτρέπει στον ακροατή να επιμείνει σε σημεία και να τα επεξεργαστεί λεπτομερώς. Εξαιτίας της φύσης της, λοιπόν, ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι να δώσει έμφαση στην κατανόηση του προφορικού λόγου και να καλλιεργήσει τις στρατηγικές εκείνες που θα δώσουν τα απαραίτητα εφόδια και τη

δυναμική στους σπουδαστές να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις διάφορες δραστηριότητες ακουστικής κατανόησης.

Στη συνέχεια, βασιζόμενοι στην Oxford (1990) και την Goh (2010) παραθέτουμε μερικές από τις στρατηγικές που ακολουθούμε σχετικά με τη δεξιότητα κατανόησης του προφορικού λόγου. Προτρέπουμε τους φοιτητές:

- ✓ να μάθουν να αναγνωρίζουν τη δομή του λόγου, εστιάζοντας στις λειτουργικές λέξεις και στη σύνταξη.
- ✓ να ξεχωρίζουν τις ερωτήσεις γενικού περιεχομένου από τις ερωτήσεις που εστιάζουν σε λεπτομέρειες.
- ✓ να κρατούν σημειώσεις, παρόλο που, σε επίπεδο αρχαρίων, αυτό μπορεί να αποδειχτεί δύσχρηστο. Οι φοιτητές μπορούν να κρατούν σημειώσεις είτε στην μητρική τους γλώσσα, είτε στην γλώσσα στόχο, είτε και στις δύο ανάλογα με το γλωσσικό επίπεδο.
- ✓ να αναπτύξουν πολιτισμική αντίληψη, ή αλλιώς τη γνώση του πολιτισμού της γλώσσας στόχου.

Ο ίδιος ο διδάσκων στο Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών επιχειρεί κυρίως:

- ✓ να εξηγήσει αναλυτικά στους φοιτητές του τις στρατηγικές που χρειάζονται και σε ποιες περιπτώσεις θα πρέπει να τις χρησιμοποιήσουν,
- ✓ να έρθουν σε επαφή οι φοιτητές με μια ποικιλία ηχητικών αρχείων με αυθεντικές περιστάσεις έτσι ώστε να εξασκηθούν επαρκώς και με όσο το δυνατόν περισσότερα είδη λόγου, π.χ. συνεντεύξεις, ομιλίες, ανακοινώσεις, διαλόγους, τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές στη γλώσσα στόχο, ταινίες χωρίς υπότιτλους κ.ά,
- ✓ να εξασκηθούν οι φοιτητές στο να διαβάζουν γρήγορα την εκφώνηση των δραστηριοτήτων,
- ✓ να αποκτήσουν οι φοιτητές μια θετική στάση απέναντι στο κείμενο που ακούν, και γενικότερα, να διατηρούν την αυτοσυγκέντρωσή τους και την ψυχραιμία τους χωρίς να πανικοβάλλονται, ιδίως όταν δεν καταλαβαίνουν κάποιο λεξιλογικό στοιχείο ή τη σύνταξη ορισμένων σημείων.
- ✓ Ιδιαίτερη σημασία, ιδίως στα πρωταρχικά επίπεδα, έχει η εξάσκηση της παραγωγής λόγου με τη συνοδεία κίνησης, δεδομένου ότι η φυσική δραστηριότητα έχει α) θετικές συνέπειες στην ακουστική κατανόηση, β) προσομοιάζει στην απόκτηση της Γ1 και, κατ' επέκταση, γ) μειώνεται το άγχος (Γρίβα και Σέμογλου, 2013).

4.2. Σχεδιασμός δραστηριοτήτων κατανόησης προφορικού λόγου

Στο πλαίσιο της δραστηριοκεντρικής προσέγγισης στη διδασκαλία και στις στρατηγικές προσέγγισης της δεξιότητας της ακουστικής (Oxford 2009, Goh 2010), όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ακολουθούνται κάποια βήματα στη σύνθεση δραστηριοτήτων ακουστικής. Η ανάπτυξη της δεξιότητας της

κατανόησης του προφορικού λόγου βασίζεται στα εξής στάδια: το προ-ακουστικό στάδιο, το κύριο στάδιο της δραστηριότητας και το μετά στάδιο (Durbaba 2011: 182-183 στη μελέτη του Stojičić 2016: 160).

Στο **προ-ακουστικό στάδιο** πραγματοποιείται μια προετοιμασία του περιβάλλοντος με δραστηριότητες που ενεργοποιούν την προϋπάρχουσα γνώση σχετικά με τα γλωσσικά και γνωσιακά σχήματα. Αυτό επιτυγχάνεται με διάφορους τρόπους όπως με παρουσίαση εικόνων ή μέσω συζήτησης όπου οι φοιτητές έχουν τη δυνατότητα να προβλέψουν τι θα ακούσουν στη συνέχεια, καθώς και να εξοικειωθούν με το σχετικό λεξιλόγιο ρωτώντας τον διδάσκοντα (Ellis 1994).

Στο **κυρίως στάδιο** οι φοιτητές ακούν το κείμενο και, είτε κατά τη διάρκεια της ακρόασης είτε μετά, προσπαθούν να συγκεντρώσουν συγκεκριμένες πληροφορίες, αφού πρώτα εξασφαλιστεί η γενική κατανόηση. Στα εγχειρίδια, οι φοιτητές καλούνται συνήθως να επιλέξουν τη σωστή απάντηση, ή να απαντήσουν σε κλειστού τύπου ερωτήσεις π.χ. ναι-όχι, σωστό-λάθος[7]. Εδώ ο διδάσκων τους προτρέπει να χρησιμοποιήσουν τα συμφραζόμενα, το συγκείμενο ή τις υπάρχουσες γνώσεις τους για να ερμηνεύσουν τυχόν άγνωστες λέξεις.

Στο **μετα-ακουστικό στάδιο** ελέγχεται η ορθότητα των απαντήσεων και ανατροφοδοτείται η κατανόηση με διευκρινήσεις. Το καινούριο λεξιλόγιο που συναντάται στις κατανοήσεις προφορικού λόγου στη διάρκεια των μαθημάτων είναι αναρτημένο στη ηλεκτρονική πλατφόρμα Moodle.

Γενικά, όπως τονίστηκε στην προηγούμενη υποενότητα, σε κάθε θεματική του βιβλίου η ηλεκτρονική πλατφόρμα Moodle λειτουργεί ενισχυτικά με τις δραστηριότητες ακουστικής κατανόησης καθώς και με δραστηριότητες που εισάγουν τους φοιτητές στο λεξιλόγιο, στις εκφράσεις, στις φράσεις και στους ιδιωματισμούς της εκάστοτε θεματικής. Μέσω των συγκεκριμένων δραστηριοτήτων, οι φοιτητές έρχονται σε επαφή με αυθεντικό προφορικό λόγο που προέρχεται από ιστορικά κείμενα[8], συνεντεύξεις και τηλεοπτικές εκπομπές, πράγμα που τους βοηθάει να κατανοούν καλύτερα τη γλώσσα που διδάσκεται ως δεύτερη ή ξένη και τις πολιτικοοικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που μακροπρόθεσμα συνθέτουν την ελληνική κοινωνία.

5. Ερωτηματολόγιο και μεταγνωστικές στρατηγικές

Οι μεταγνωστικές στρατηγικές θα συζητηθούν εκτενέστερα καθώς τα υποκείμενα της μελέτης μας είναι ενήλικες και μας ενδιαφέρει η αίσθηση που έχουν οι ίδιοι για την προσέγγιση της κατανόησης προφορικού λόγου, καθώς και οι επιθυμίες τους για την καλύτερη επίδοσή τους.

Οι O'Malley και Chamot (2001) είναι αυτοί που ταξινομούν τις στρατηγικές μάθησης σε τρεις βασικούς τύπους: τις μεταγνωστικές στρατηγικές, τις

7 Παρόμοιου τύπου δραστηριότητες ακουστικής κατανόησης συνθέτονται και για τις εξετάσεις προόδου, δηλαδή πολλαπλής επιλογής.

8 Όπως ισχυρίζεται και η Σακκά (2004), η μελέτη της προφορικής ιστορίας, μέσω ποικίλων δραστηριοτήτων, μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της δεξιότητας της κατανόησης προφορικού λόγου (http://www.diapolis.auth.gr/epimorfotiko_uliko/index.php/2014-09-06-09-18-43/2014-09-06-09-34-09/35-b3-sevasti?showall=1).

γνωστικές στρατηγικές και τις κοινωνικές / συναισθηματικές στρατηγικές. Οι μεταγνωστικές στρατηγικές σχετίζονται με τη χρήση των γνώσεων και των γνωστικών διαδικασιών: ο σπουδαστής προσπαθεί να διαχειριστεί την εκμάθηση γλώσσας μέσω του προγραμματισμού και της αξιολόγησης. Με άλλα λόγια, εξυπηρετούν μια εκτελεστική λειτουργία. Οι γνωστικές στρατηγικές αφορούν στα βήματα που ακολουθούνται για την επίλυση προβλημάτων που χρειάζονται άμεση ανάλυση ή σύνθεση των εισερχόμενων πληροφοριών. Αυτά συνδέονται με την εκτέλεση ορισμένων μαθησιακών εργασιών. Ο σπουδαστής δηλαδή δημιουργεί νοητικές εικόνες ή συνδέει νέες πληροφορίες με προηγούμενες έννοιες ή δεξιότητες που έχουν προσκτηθεί, ομαδοποιεί στοιχεία που χρειάζεται να μάθει, κρατάει σημειώσεις ή συγκεντρώνει σημαντικές λεπτομέρειες για να τις θυμηθεί πιο εύκολα. Τέλος, οι κοινωνικές / συναισθηματικές στρατηγικές έχουν να κάνουν με την αλληλεπίδραση με ένα άλλο άτομο, όταν για παράδειγμα ρωτάει τον δάσκαλο για διευκρινήσεις, ή όταν συμμετέχει σε ομαδικές εργασίες (O'Malley και Chamot 2001).

5.1. Μεταγνωστικές Δεξιότητες

Ο όρος προτάθηκε από τον John Flavell, και συχνά ορίζεται ως «σκέφτομαι για να σκέφτομαι». Οι μεταγνωστικές διαδικασίες λαμβάνουν χώρα όταν αναρωτηθούμε εάν γνωρίζουμε κάτι (μεταγνωστική γνώση), σε τι ενέργειες θα προβούμε (μεταγνωστικές δραστηριότητες), και ποια είναι η γνωστική μας κατάσταση (μεταγνωστική εμπειρία) (Flavell, 1976). Η μεταγνώση είναι η διαδικασία που στηρίζει την αποτελεσματική χρήση των στρατηγικών και την ουσία της ευφυούς δραστηριότητας (Wenden 1987: 573).

Οι μεταγνωσιακές δεξιότητες αφορούν τόσο στην αντίληψη που διαμορφώνουν οι διδασκόμενοι όσο και στις στρατηγικές που ακολουθούν με στόχο τη μέγιστη απόδοση. Η αντίληψη αυτή έχει να κάνει με την απόκτηση γνώσεων και εμπειρίας σχετικά με τις δικές τους ανάγκες, την αναγνώριση των διαφόρων τύπων ασκήσεων που καλούνται να συμπληρώσουν και τις στρατηγικές στις οποίες συνειδητά καταφεύγουν βασισμένοι στις ανάγκες τους. Οι τελευταίες, για αυτόν τον λόγο, αποκαλούνται μεταγνωσιακές στρατηγικές καθώς οι διδασκόμενοι γνωρίζουν τα αδύναμα και δυνατά σημεία τους, αντίστοιχα. Έχουν δηλαδή την ικανότητα να αξιολογούν και να επιλέγουν εκείνες τις στρατηγικές που θεωρούν κατάλληλες για τον κάθε τύπο άσκησης. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται ο σχεδιασμός, η παρατήρηση και η αξιολόγηση. Κατά κύριο λόγο, ο διδασκόμενος ακολουθώντας συγκεκριμένες στρατηγικές επηρεάζει σε ένα βαθμό την απόδοσή του. Για αυτό τον λόγο, θελήσαμε να δούμε τις μεταγνωσιακές δεξιότητες των φοιτητών μας, δηλαδή πώς οι ίδιοι βιώνουν τη διαδικασία της ακουστικής κατανόησης και ποιες είναι οι προτιμήσεις τους και ενδεικτικά οι επιδόσεις τους.

Ας δούμε λοιπόν την αίσθηση που έχουν οι φοιτητές για τη δεξιότητα της ακουστικής κατανόησης. Το δείγμα μας αποτελούν 26 φοιτητές Β΄ έτους. Οι ερωτήσεις που τους τέθηκαν παρουσιάζονται αναλυτικά στο Παράρτημα Α.

5.2. Ανάλυση Ερωτηματολογίου

Το δείγμα μας στο σύνολό του δεν είχε προηγούμενη επαφή με τη γλώσσα στόχο (82, 86%) ούτε εμπλεκόταν ιδιαίτερα σε δραστηριότητες που συναντάται αυτή (π.χ. ελληνική μουσική). Ωστόσο, έχει εμπειρία στον τύπο ασκήσεων της ακουστικής κατανόησης (62,86 %) και πιστεύει πως είναι ένα σημαντικό κομμάτι της διδασκαλίας (60%).

Βασιζόμενοι στις απαντήσεις των φοιτητών, διαπιστώνουμε ότι παρουσιάζεται μια έντονη τάση στην προτίμηση μονολόγου (62,86%) αντί διαλόγων (37,14%). Στο άκουσμα φυσικού ομιλητή (45,71%) ή μη φυσικού ομιλητή (54,29%) της Ελληνικής δεν παρατηρείται κάποια προτίμηση. Το δείγμα προτιμάει οι ομιλητές σε αυτήν να είναι ο διδάσκων/ η διδάσκουσα, καθώς η ιδιόλεκτός του/ της είναι οικεία[9].

Από την άλλη πλευρά, η δομή της ακουστικής άσκησης είναι επίσης κάτι που φαίνεται να απασχολεί το δείγμα μας καθώς προτιμά α) ένα χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 2 λεπτών για να διαβάσει το κείμενο (62,86%) και β) δύο επαναλήψεις του κειμένου/ διαλόγου (60%). Επιπλέον, ως προς τους εξωτερικούς ήχους, οι φοιτητές απαντούν πως αποτελούν εμπόδιο κατά το άκουσμα του κειμένου/ διαλόγου (62,86%). Επίσης, επιβεβαιώνουν πως οι οδηγίες που δίνονται πριν την άσκηση ακουστικής κατανόησης διευκολύνουν τη διεκπεραίωσή της (σε ποσοστό 55%), όπως και ο εντοπισμός λέξεων-κλειδιών (με ποσοστό 43%), αντίστοιχα. Ως προς τον τύπο των ασκήσεων, παρατηρούμε πως το δείγμα δίνει προβάδισμα στις ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής (43,29%). Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, πως δεν επιθυμεί ερωτήσεις ανοιχτού τύπου (8,57%), κάτι αναμενόμενο μιας και η γλωσσική τους ικανότητα δεν είναι ακόμα ιδιαιτέρως αναπτυγμένη.

Τέλος, όσον αφορά στη χρήση εποπτικών μέσων, οι δευτεροετείς αναγνωρίζουν τη χρησιμότητα της ηλεκτρονικής πλατφόρμας Moodle (80%), μιας και έχουν την δυνατότητα να εξασκούνται στη δεξιότητα κατανόησης προφορικού λόγου, αφού εκεί υπάρχει πληθώρα ασκήσεων. Αυτό που ίσως προξενεί εντύπωση είναι πως το δείγμα υπέδειξε την έντυπη μορφή του τεστ ως την επικρατέστερη των προτιμήσεών του (77,14%).

Συνοπτικά, η ενίσχυση των μεταγνωσιακών στρατηγικών διαμορφώνει αυτόνομους μαθητές και γενικότερα βελτιώνει τη διδασκαλία (Oxford 2011). Σχετικά με τα οφέλη της ενίσχυσης των μεταγνωσιακών στρατηγικών, ένα ενδιαφέρον ερώτημα που εξέτασε ο Yang (2009) είναι κατά πόσο οι στρατηγικές διαφέρουν ανάμεσα στους καλούς και τους πιο αδύναμους μαθητές. Τα αποτελέσματα της μελέτης του έδειξαν πως όσοι είναι καλοί στην ακουστική χαρακτηρίζονταν από προσοχή, λειτουργικό σχεδιασμό, αυτοδιαχείριση και αξιολόγηση. Μπορούσαν να αγνοήσουν τους διάφορους περισπασμούς κατά τη διάρκεια της ακρόασης. Με τον τρόπο αυτό επέλεγαν σε ποια επερχόμενα ερεθίσματα θα επικεντρώνονταν, γεγονός που βοηθούσε την εργαζόμενη

9 Αυτό ισχύει για αρκετές ασκήσεις ακουστικής κατανόησης που βρίσκονται στην ηλεκτρονική πλατφόρμα Moodle, καθώς το υλικό αυτό δημιουργείται από το προσωπικό του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών.

μνήμη. Επιπλέον, οι επιτυχημένοι ακροατές σχεδιάζουν τη μελέτη τους έτσι ώστε να επαναλαμβάνουν γλωσσικά στοιχεία για μια επιτυχημένη ακρόαση. Δηλαδή εξοικειώνονται με τη φωνητική γνώση και το πρότυπο προφοράς. Διαβάζουν εκτεταμένα για να αναθεωρήσουν τη γραμματική, για να διευρύνουν το λεξιλόγιό τους και τις γνώσεις τους. Γενικά, επιδιώκουν ενεργά τις βέλτιστες συνθήκες που χρησιμεύουν και στην ακρόαση έξω από την τάξη, δηλαδή σε πραγματικές συνθήκες επικοινωνίας.

Ωστόσο, πιστεύουμε ότι η ακουστική κατανόηση είναι μια σύνθεση παραγόντων που δεν εξαρτάται τόσο πολύ από το κατά πόσο κάποιος φοιτητής επιτυγχάνει υψηλή βαθμολογία στην εξέταση των υπόλοιπων δεξιοτήτων (π.χ. ΚΓΛ, ΠΓΛ) στο σύνολό τους. Έχει παρατηρηθεί αρκετές φορές φοιτητές με καλές επιδόσεις να δυσκολεύονται στην ακουστική κατανόηση. Αυτό το αποδίδουν άλλοτε στο άγχος, άλλοτε στην περιορισμένη πρακτική εξάσκηση σε αυτή τη δεξιότητα και μερικές φορές επίσης στις συνθήκες της αίθουσας (ποιότητα ήχου) ή στη φύση της άσκησης, όπως φάνηκε και στις απαντήσεις των φοιτητών πιο πάνω.

Στη συνέχεια, πέρα από την αξιολόγηση των φοιτητών μας, θεωρήσαμε εξίσου σημαντικό να δούμε τις επιδόσεις τους, σε ένα διάστημα δύο ετών και να εξακριβώσουμε εάν υπάρχει βελτίωση στη δεξιότητα της ακουστικής με βάση τη μεθοδολογία και τα εποπτικά μέσα που χρησιμοποιούμε.

5.3. Ενδεικτικές επιδόσεις σε ασκήσεις ακουστικής κατανόησης

Οι επιδόσεις των φοιτητών που επιλέχτηκαν απεικονίζονται στο ακόλουθο σχεδιάγραμμα (για την αναλυτική τους βαθμολογία ανατρέξτε στο Παράρτημα Β).

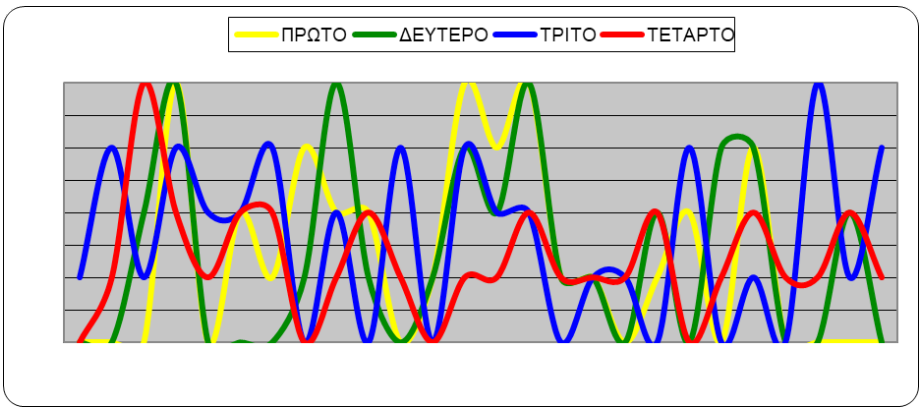

Πίνακας 1. Επιδόσεις φοιτητών σε 4 ακουστικές κατανοήσεις (Κάθετος άξονας- Βαθμολογία σε κλίμακα 1-20, Οριζόντιος άξονας- συμμετέχοντες)

Το γράφημα δείχνει τις επιδόσεις 26 φοιτητών σε 4 εξεταστικές περιόδους και σε τέσσερα διαφορετικά κείμενα ακουστικής κατανόησης με βάση τις θεματικές των εγχειριδίων τους (η 1η έλαβε χώρα στο χειμερινό εξάμηνο του 1ου έτους 2015-2016, η 2η στο εαρινό εξάμηνο του 1ου έτους 2015-2016, η 3η στο

χειμερινό εξάμηνο του 2ου έτους 2016-2017 και η 4η στο εαρινό εξάμηνο του 2ου έτους 2016-2017). Επίσης, και τις τέσσερις φορές η εξέταση είχε τη μορφή ενός κειμένου με 10 ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής (δηλαδή 1 σωστή απάντηση σε 5). Το κείμενο ακούγεται πάντα δύο φορές. Πριν το πρώτο άκουσμα οι φοιτητές έχουν δύο λεπτά στη διάθεσή τους να διαβάσουν τις ερωτήσεις και το ίδιο ισχύει και πριν το δεύτερο άκουσμα. Οι φοιτητές δεν βλέπουν το κείμενο, βλέπουν μόνο τις ερωτήσεις και τις πέντε προτεινόμενες απαντήσεις.

Όπως φαίνεται από το γράφημα και από τις βαθμολογίες τους στον αναλυτικό πίνακα (βλ. Παράρτημα Β), η επίδοσή τους θα λέγαμε πως είναι σταθερή. Η προσδοκία μας ήταν πως οι φοιτητές θα είχαν μεγαλύτερες βαθμολογίες στην τελική εξέταση σε σχέση με τις πρώτες. Αυτό όμως μπορεί να μην είναι ενδεικτικό της προσπάθειάς τους, καθώς αυτή μπορεί να εξαρτάται από παράγοντες όπως: η δυσκολία του κειμένου (τα κείμενα δεν είναι πάντα εφικτό να είναι συγκρίσιμα), από τη συναισθηματική κατάσταση των φοιτητών τη χρονική στιγμή της εξέτασης και, τέλος, τις συνθήκες μέσα στην αίθουσα (π.χ. απόσπαση προσοχής από κάποιον ήχο). Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει την απαιτητική φύση της δεξιότητας κατανόησης προφορικού λόγου. Τόσο τα τεστ ακουστικής κατανόησης όσο και οι ασκήσεις που γίνονται στην τάξη θα πρέπει να είναι προσεκτικά δομημένες.

6. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της μελέτης μας δείχνουν πως σε σχέση με τη μέθοδο προσέγγισης της ακουστικής κατανόησης η επίδοση του δείγματος (1/2 του συνόλου του Β΄ έτους, δηλαδή 60 φοιτητές) είναι ικανοποιητική, εάν λάβουμε υπόψη ότι ο μέσος όρος τους είναι περίπου 75% (περίπου 15 στα 20, βλ. Παράρτημα Β) και πως κατακτούν ένα επίπεδο Β1 στην Ελληνική γλώσσα μέσα σε δύο έτη. Επίσης, είναι θετικό ότι στην αξιολόγησή τους θεωρούν χρήσιμη σε ποσοστό 80% τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων (Moodle) για την εξάσκηση στη δεξιότητα της ακουστικής κατανόησης.

Η μελέτη είναι ενδεικτική ορισμένων τάσεων των φοιτητών σχετικά με τη δεξιότητα της κατανόησης προφορικού λόγου, αλλά δεν ολοκληρώνεται εδώ, καθώς θα μπορούσε να γίνει σύγκριση των επιδόσεων των φοιτητών αυτών και σε μεγαλύτερα έτη. Ως αποτέλεσμα, θα μπορούσε ίσως να φανεί μια διαφορετική τάση στις επιδόσεις τους, ιδιαίτερα στο τρίτο και το τέταρτο έτος. Θα μπορούσε επίσης να εξεταστεί ένα άλλο δείγμα φοιτητών στις ίδιες ασκήσεις ακουστικής κατανόησης. Μια διαχρονική ή μια συγκριτική μελέτη θα φώτιζε περισσότερο τη φύση της συγκεκριμένης δεξιότητας.

Αναφορικά με τον συναισθηματικό παράγοντα και την αντιμετώπιση της ΚΠΛ από τους διδάσκοντες, θα ήταν χρήσιμη η οργάνωση σεμιναρίων και η δια βίου εκπαίδευσή τους, μιας και η σύγχρονη διδασκαλία έχει εμβαθύνει στη μελέτη των τεσσάρων δεξιοτήτων κατά την εκμάθηση ξένων γλωσσών και έχει εμπλουτιστεί το αντίστοιχο υλικό. Θεωρούμε εξίσου σημαντικό να επιμένουν περισσότερο οι διδάσκοντες στη δεξιότητα της κατανόησης προφορικού λόγου.

Όσον αφορά τους φοιτητές, παρατηρούμε πως ο μέσος όρος επίδοσης δεν ξεπερνάει το 75% βαθμολογικά. Αυτό μας κάνει να αναρωτηθούμε τι θα μπορούσε να αυξήσει τον μέσο όρο και τι θα μπορούσε να ερευνηθεί περισσότερο: το είδος των κειμένων, η συναισθηματική κατάσταση των φοιτητών, ή ένα σύνολο παραγόντων; Ανεξάρτητα από τα ερωτήματα που συνδέονται με την ΚΠΛ, θεωρούμε πως η καλλιέργεια της προσοχής μέσω των μεταγνωστικών στρατηγικών θα βοηθήσει στην εστίαση της προσοχής τους στο θέμα, στην επίγνωση της επικοινωνιακής περίστασης και στην αυτοπεποίθηση των φοιτητών γενικότερα, οδηγώντας έτσι σε καλύτερες επιδόσεις.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Anderson. & Lynch, 1988: A., Anderson & T. Lynch. *Listening*. Oxford University Press.

Argyriou & Koutsouba, 2011: M., Argyriou & M. Koutsouba, 10 + 1 Learning Theories about the polymorphic dimension of Moodle as a pedagogical tool in Distance learning, *6th International Conference in Open and Distance Learning*, 654–668, Greece.

Canale & Swain, 1980: M. Canale & M. Swain, Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1/1:1–47.

Chamot & O'Malley, 1989: A. U., Chamot, & J. M. O'Malley, The cognitive academic language learning approach. In: P. Rigg & V. 6. Allen (Eds.), *When they don't all speak English: Integrating the ESL students into the regular classroom* (pp. 108 125). Urbana, IL: National Council of Teachers of English.

Cohen, 2011: A. D., Cohen. *Strategies in Learning and Using a Second Language*. USA: New York, Taylor and Francis.

Durbaba, 2011: O. Durbaba. *Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Goh, 2010: C. Goh, Listening as process: Learning activities for self-appraisal and self-regulation. In: N. Harwood (Ed.), *English language teaching materials: Theory and practice* (pp. 179-206). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Ellis, 1994: R. Ellis. *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

Feyten, 1991: C. M, Feyten, The power of listening ability: An overlooked dimension in language acquisition. *The Modern Language Journal*, 75(2), 173–180.

Flavell, 1979: J.H. Flavell, Metacognition and cognitive monitoring: A new area of psychological inquiry. *American Psychologist*, 34, 906–911.

Flavell, 1976: J.H. Flavell, Metacognitive aspects of problem solving. In: L. B. Resnick (Ed.), *The nature of intelligence*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hunsaker, 1990: R.A. Hunsaker. *Understanding and developing the skills of oral communication: Speaking end listening* (2nd ed.). Englewood, CO: J. Morton Press.

Krashen, 1982: S. Krashen. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon.

Nunan, 2003: D. Nunan. Listen In: A three-level listening series. Second edition. Boston: Heinle / Thomson Learning.

O'Malley & Chamot, 2001: J .M. O'Malley & A. U, Chamot. *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.

Oxford, 2011: R. Oxford. *Teaching and Researching Language Learning Strategies*. Harlow: Pearson Longman.

Oxford, 2009: R. Oxford, The influence of technology on second language writing. In: R. Oxford & J. Oxford (Eds.), *Second language teaching and learning in the Net generation* (pp. 9–21). Manoa, HI: National Foreign Language Resource Center.

Oxford, 2003: R. Oxford. *Language learning styles and strategies: an overview*. Oxford: GALA.

Oxford, 1992: R. Oxford, Who are our students? A Synthesis of foreign and second language research on individual differences. *TESL Canada Journal*, 9, 30-49.

Oxford, 1990: R. Oxford. *Language learning strategies: what every teacher should know*. New York: Newborn House/Harder & Row.

Reid J., 1995: J. Reid. *Learning Styles in ESL/ EFL classroom*. Boston: Heinle & Heinle Pubblisher.

Rost, 1994: M. Rost. *Introducing Listening*. London: Penguin.

Schmitt, 1997: M. Schmitt, Vocabulary learning strategies. In: N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.) *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*. Cambridge: Cambridge University Press, 199–227.

Stojičić, 2016: V. Stojičić, Receptivne jezičke aktivnosti u univerzitetskoj nastavi stranih jezika – relacije između modernog grčkog i srpskog jezika. Neobjavljena doktorska disertacija.

Sokmen, 1997: A.J. Sokmen. Current trends in teaching second language vocabulary. In: N., Schmitt, & M., McCarthy [eds.] *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*, Cambridge: C.U.P., 237–257.

Voncile, 1987: S. Voncile, A beginning, and an editor anticipates. *Journal of the International Listening Association*, 1, 1–2.

Wenden, 1987: A.L Wenden, Metacognition: An expanded view on the cognitive abilities of L2. *Language Learning,* 37 (4*),* 573–97.

Yang, 2009: C. Yang. A Study of Metacognitive Strategies Employed by English Listeners in an EFL Setting, *International education studies*, vol. 4. DOI: https://doi.org/10.5539/ies.v2n4p134

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Agathopoulou, 2012: Ε. Αγαθοπούλου. Το γλωσσικό εισαγόμενο στην κατάκτηση και την εκμάθηση Γ2. Ηλεκτρονική δημοσίευση στο *Διαδρομές στη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο: http://elearning.greek-language.gr/mod/resource/view.php?id=312

Andoniou, 2008: Μ. Αντωνίου, Εκμάθηση του λεξιλογίου της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας: άμεση και έμμεση διδασκαλία – στρατηγικές

κατάκτησης, *Οδηγός Επιμόρφωσης: Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 177–194.

Griva & Semoglou, 2013: Ε. Γρίβα και Κ. Σέμογλου. *Ξένη Γλώσσα και Παιχνίδι: Κινητικές δραστηριότητες δημιουργικής έκφρασης στην πρωτοσχολική εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Mouti, 2008: Α. Μουτή, Μέτρηση των στιλ μάθησης στην αξιολόγηση της ξένης γλώσσας. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 14, 35–50.

Saka, 2004: Β. Σακκά. *Προφορική ιστορία και σχολείο. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*. Τεκμήριον, 4, 63–88.

Tokatlidou, 1994: Β. Τοκατλίδου. *Εισαγωγή στη Διδακτική των Ζωντανών Γλωσσών*. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας.

Stojičić, V. & M. Lampropoulou, 2017: Β. Στόγιτσιτς και Λαμπροπούλου "Ομιλείτε Ελληνικά; Μελέτη περίπτωσης σερβόφωνων φοιτητών". *The 13th International Conference on Greek Linguistics*, 7-9th September 2017, The Faculty of Social Sciences and Humanities and the Faculty of Science and Technology, University of Westminster, England.

Vojkan B. Stojičić
Martha Lampropoulou

LISTENING COMPREHENSION: CASE STUDY OF SERBIAN STUDENTS – L2 LEARNERS OF MODERN GREEK

Summary

The current paper studies the listening skills and strategies employed during listening tasks by a group of 26 Serbian learners of Greek, in their second year of studies at the department of Modern Greek Studies, at the University of Belgrade. The students' listening competence was examined through listening comprehension tests on the Moodle electronic platform over four consecutive semesters. At a later stage, a questionnaire was administered to the same subjects, which was designed in order to find out their preferences concerning the structure of the listening activities and their evaluation of the listening process. On the whole, the purpose of the study is to investigate the nature of listening comprehension, to take students' needs into account and to improve the construction of the listening comprehension tests in order to ensure maximum satisfactory performance.

Keywords: listening comprehension, L2 learners of Greek, listening skills, listening strategies

Примљен: 28. мај 2018. године
Прихваћен: 9. новембар 2018. године

Παράρτημα Α

Ερωτηματολόγιο

Γυναίκες: 82,86%
Άνδρες: 17,14%
Ηλικίες: 20–21: 85,71%
22– 23: 14,21%

1) Αν μαθαίνατε νεοελληνικά πριν μπείτε στην σχολή, πού και πώς τα μαθαίνατε:

1) Δεν μάθαινα: 82,86%
2) Παρακολουθούσα μαθήματα γλώσσας (φροντιστήρια, ίδρυμα ελληνικού πολ., δημοτικό-γυμνάσιο Σερβίας): 5,71%
3) Ταξίδευα (Ελλάδα –Κύπρο): 2,86%
4) Ζούσα στην Ελλάδα /Κύπρο: 0%
5) Έχω φίλους στην Ελλάδα ή Κύπρο: 2,86%
6) Έχω φίλο/φίλη Ελληνίδα: 0%
7) Ακούω ελληνική μουσική: 5,71%

2) Κατά τη διάρκεια της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, κάνατε ασκήσεις κατανόησης προφορικού σε κάποια άλλη γλώσσα;

1) Ναι: 62,86 %
2) Όχι: 37,14%

3) Κατά πόσο πιστεύετε ότι οι ασκήσεις κατανόησης προφορικού είναι σημαντικές για την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας:

1) Εξαιρετικής σημασίας: 34,29%
2) Σημαντικές: 60%
3) Μη σημαντικές: 5,71%
4) Καθόλου σημαντικές: 0%

4) Όταν ακούτε ένα κείμενο είναι πιο εύκολο να καταλάβετε τον μονόλογο ή τον διάλογο:

1) Μονόλογος: 62,86%
2) Διάλογος: 37,14%

5) Κατά τη διάρκεια της ακουστικής κατανόησης:

1) Προτιμώ να διαβάζει το κείμενο φυσικός ομιλητής: 45,71%
2) Προτιμώ να διαβάζει το κείμενο μη φυσικός ομιλητής: 54,29%

6) Πιστεύω ότι θετικότερη επίδραση έχει το κείμενο ακουστικής όταν:

1) το διαβάζει οικεία φωνή (διδάσκων): 62,86%
2) το διαβάζει άγνωστη φωνή: 37,14%

7) Κατά πόσο πιστεύετε ότι οι εξωτερικοί ήχοι βοηθούν στην κατανόηση του κειμένου (θόρυβος στο λεωφορείο, σουπερμάρκετ, τράπεζα...):

1) Βοηθούν πολύ λαμβάνοντας υπόψη ότι επιτρέπουν στον ακροατή να ζήσει πλήρως την αυθεντική επικοινωνιακή περίσταση: 37,14%
2) Δεν βοηθούν, αντίθετα εμποδίζουν γιατί ο θόρυβος με αποσυντονίζει: 62,86%

8) Πιστεύετε ότι δύο λεπτά φτάνουν για να διαβάσετε τις ερωτήσεις πριν απαντήσετε;

1) επαρκούν: 37,14%
2) δεν επαρκούν: 62,86%

9) Πιστεύετε ότι φτάνουν δύο φορές να ακούσετε το κείμενο;

1) ναι: 60%
2) όχι: 40%

10) Όταν πρόκειται για τις δραστηριότητες που προηγούνται της κατανόησης προφορικού λόγου, ποιες θα σας βοηθούσαν να κατανοήσετε καλύτερα το κείμενο;

1) λέξεις κλειδιά: 43%
2) οδηγίες: 55%
3) φωτογραφία –εικόνα: 2%

1) Όταν πρόκειται για τον τύπο ερωτήσεων που χρησιμοποιούνται για την κατανόηση προφορικού προτιμώ:

1) σωστό – λάθος: 34,29%
2) πολλαπλών επιλογών (5 προτεινόμενος - 1 σωστή): 43,29%
3) συμπλήρωση κενών με 1 λέξη: 8,57%
4) ανοιχτού τύπου: 8,57%
5) αντιστοίχηση: 8,57%
6) επιλογής – πάνω από μια σωστές απαντήσεις: 5,71%

12) Σας βοήθησαν οι ασκήσεις της ηλεκτρονικής πλατφόρμας, για να πετύχετε καλύτερα αποτελέσματα;

1) ναι: 80%
2) όχι: 20%

13) Κατά τη διάρκεια των τελικών εξετάσεων της αξιολόγησης μου είναι πιο εύκολο να συμπληρώσω τα τεστ μέσω:

1) της ηλεκτρονικής πλατφόρμας: 20,86%
2) έντυπης μορφής: 77,14%

Παράρτημα Β
Αποτελέσματα φοιτητών στις κατανοήσεις προφορικού λόγου

Αρχικά	Τεστ 1	Τεστ 2	Τεστ 3	Τεστ 4
Α.Κ.	12	12	14	12
Α.Χ.	12	12	18	14
Μπ.Ρ.	12	16	14	20
Ντ.Ν.	20	20	18	16
Χ.Μ.	12	12	16	14
Κ.Ι.	16	12	16	16
Κ.Α.	14	12	18	16
Λ.Ντ.	18	14	12	12
Μ.Γ.	16	20	16	14
Μ.Ν.	16	14	12	16
Μ.Α.	12	12	18	14
Μ.Τ.	14	14	12	12
Μ.Χ.	20	18	18	14
Μ.Μ.	18	16	16	14
Μ.Ντ.	20	20	16	16
Μ.Ι.	14	14	12	14
Ν.Μ.	14	14	14	14
Π.Ν.	12	12	14	14
Π.Α.	14	16	12	16
Π.Λ.	16	12	18	12
Π.Ζ.	12	18	12	14
Π.Ρ.	18	18	14	16
Π.Υ.	12	12	12	14
Ρ.Μπ.	12	12	20	14
Σ.Α.	12	16	14	16
Β.Μ.	12	12	18	14
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	**14.61**	**14.61**	**15.15**	**14.53**

Претходно саопштење
81:1

Наслеђе 41 • 2018 • 99–112

Ivana Lj. Stojanović Prelević[1]
University of Niš
Faculty of Philosophy
Communicology and Journalism

Marija Z. Vujović[2]
University of Niš
Faculty of Philosophy
Communicology and Journalism

CRITIQUE OF DAVIDSON'S AND SEARLE'S VIEWS ON METAPHORS

In this paper, we will compare Searle's and Davidson's theories of metaphors. The main problems relating to metaphors are: the meaning of metaphors, their ambiguity and their interpretations. We find these problems more philosophical than others. The starting point of this paper is that the meaning of metaphors is speaker's meaning (Searle) and that we can recognize that meaning by recognizing the speaker's intention and context. Some presuppositions and views in Searle's theory can be helpful for Davidson's theory of metaphors, such as the difference between sentence meaning and utterance meaning, as well as Davidson's analyses of illocutionaries instead of perlocutionaries. In the conclusion, we prefer Searle's theory and show Davidson's theory incoherent.

Keywords: metaphors/meaning/ambiguity/interpretation/speaker's meaning/utterance meaning

1. PHILOSOPHICAL PROBLEMS ON METAPHORS

Let us consider some metaphors: "Đoković is a king", "Sally is a princess", "Richard is a gorilla" and so on. Searle says: "The existence of such utterances - utterances in which the speaker means metaphorically something different from what the sentence means literally-poses a series of questions for any theory of language and communication: What is a metaphor, and how does it differ from both literal and other forms of figurative utterances? Why do we use expressions metaphorically instead of saying exactly and literally what we mean? How do metaphorical utterances work, that is, how is it possible for speakers to communicate to hearers when speaking metaphorically, inasmuch as they do not say what they mean? And why do some metaphors work and others not?" (Searle 1981: 58). Max Black (1955) raises several questions regarding metaphors, including: How do we recognize an occurrence of a metaphor?

1 ivana.stojanovic.prelevic@filfak.ni.ac.rs
2 marija.vujovic@filfak.ni.ac.rs

Are there any criteria for the detection of metaphors? In what sense, if any, is metaphor "creative" and so on? The last question is raised by Donald Davidson (1978) too. In the discussion, we will focus on following questions: What is the meaning of metaphors? How do metaphors work? What is the nature of the so-called 'metaphorical truth'? We think these raise more philosophical problems than some other questions which are more relevant for linguists and psychologists. Reimer says that metaphors were set aside as irrelevant for analytic philosophers, because they seem unimportant to truth and knowledge (Reimer, 2001). It was Max Black's publication *Metaphors* (1955) that brought metaphors into the focus of interest.

The comparison theory, or the theory of similarity, is the most widespread view on metaphors, and it appeared with Aristotle's theory. Another view on metaphors, which appeared much later, in the 17th century, is the semantic interaction theory. An upholder of this theory was Max Black (1962). [3]

According to the first theory, similarity is the principle of inference. Theorists of semantic interaction try to determine the meaning of metaphors in a sentence as an interaction between two contents – a literal content and a metaphorical content. Now let us ask, do conversationalists deal with the literal meaning of words or with something else? At first glance, it is quite clear that meanings of metaphors are not literal meanings. But does it imply that metaphors have some special meaning? Searle says that, in effect, we are dealing with speaker's meaning, and that the meanings of words in a sentence are not changed. He claims that the theory of similarity is not always acceptable. For example, a metaphorical assertion is not necessarily an assertion of similarity, and there are true metaphorical assertions for which there are no objects to be designated. A metaphorical assertion is not always an assertion of similarity, even if we have objects of comparison. Searle argues that similarity is related to production and understanding, not to meaning (1981: 88).

In the paper, we will focus on Davidson's and Searle's views about metaphors, on the meaning of metaphors, the ambiguity about metaphors and on metaphorical truth.

2. DAVIDSON ON METAPHORS

Donald Davidson offers what may be termed a *causal theory* of metaphors. It is also a non-cognitivist theory. He thinks that there are no instructions for devising metaphors. In his view, there are no false or unsuccessful metaphors, just as there are no false jokes. We cannot say about jokes that they are not funny. In his paper "What Metaphors Mean?" the main thesis is "that metaphors mean what the words, in their most literal interpretation, mean, and nothing more" (Davidson 1978: 32). Davidson agrees with the view that metaphors cannot be paraphrased, because there is nothing to be paraphrased. He does not accept statements that metaphors are a vehicle for conveying ideas and that they have special meanings. Lepore and Stone

3 Of course, there are more views on metaphors such as the theory of verbal opposition by Beardsley (1962), or Davidson's minimalistic view.

understand metaphor in the light of Davidson's theory: "The information we get through a metaphor that comes from this process is not pragmatic, in the sense of not being a part of speaker meaning, not signaled by the speaker or recognized by the hearer. It becomes an extension of the external world, a place where our perceptions and demonstrations can inform our thinking and interaction we do with one another, but not part of our communication, that is, not part of the communicative enterprise." (Lepore, Stone 2014: 83). Their main thesis "that metaphorical usage does not carry a meaning its speakers are trying to communicate: there is no metaphorical communication" is criticized by Romero and Soria (Romero, Soria 2016: 146). Davidson considers metaphors in the domain of use, not in the domain of words meanings. That means we need to consider the *state of affairs* in which the speaker utters a sentence**.** "Once we understand a metaphor we can call what we grasp the "metaphorical truth" and (up to a point) say what the "metaphorical meaning" is" (1978: 33). When we determine the meaning of a metaphor, we can find extended meanings as well, that is, the class of entities to which a word refers. That will be "murder of metaphors", explains Davidson, because we will use another word to interpret that metaphor.

2.1. Ambiguity

One of the problems with metaphors is ambiguity. It seems that metaphors have two meanings: original meaning and another meaning. Davidson distinguishes between the ambiguity of words, where a word has one meaning in a particular context and some other meaning in a different context from metaphorical ambiguity where we have literal and figurative meaning. Metaphors cannot be affected by the ambiguity of words. But, there is the case where a single word can have two meanings in the same context: "When Shakespeare's Cressida is welcomed bawdily into the Grecian camp, Nestor says: "Our general doth salute you with a kiss." Here we are to take "general" two ways: once as applying to Agamemnon, who is the general; and the other, since she is kissing everyone, as applying to no one in particular, but everyone in general" (1978: 36).

Davidson presents the whole picture of the ambiguity of metaphors using Frege and Fregean's view, in this manner: we are thinking of metaphorical words as if they have two special meanings - one for metaphors and the other for modal contexts.

Davidson distinguishes between similes and metaphors. A simile implies that there is some likeness and leaves it to us to pick out certain common features for similar things or words. When using a simile, we determine the literal meaning, then we regard the object and consider the similarity in the particular context. The point is that we can understand what the speaker intended to tell us or meant to convey- to notice similarity. Linguistic meaning explains what can be done with words. Metaphors do not explicitly assert likeness, but we need to find some common features. They direct our attention to similarity, but then they tend to be independent.

2.2. Truth metaphor

Sentences in which metaphors occur are true or false in a literal sense. If the words in them do not have special meanings we cannot talk about special truth which differs from the literal one. Also, Davidson says: "If a sentence used metaphorically is true or false in the ordinary sense, then it is clear it is usually false" (1978: 41). From the semantic point of view all similes are true, and most metaphors are false- for example "She is like a princess, but she is not".

Here is Davidson's example for a sentence we use as a metaphor, believing it to be false, but it comes to be true because of our beliefs. The New York *Mirror* ran a headline "Hemingway Lost in Africa". The headline appeared after Hemingway's plane was wrecked in Africa. The word *lost,* suggested he was dead, but he actually was not.

Davidson says: "Generally it is only when a sentence is taken to be false that we accept it as a metaphor and start to hunt out the hidden implication. It is probably for this reason that most metaphorical sentences are *patently* false, just as all similes are trivially true. Absurdity or contradiction in a metaphorical sentence guarantees we will not believe it, and invites us, under proper circumstances, to take the sentence metaphorically" (1978: 42).

2.3. Special meaning

Davidson disagrees with the view that there is a way or a formula for determining the meaning of metaphors. This is because there is no special meaning of metaphor. Davidson rejects the assumption that a metaphor carries some message or information, except the literal meaning of the word. The relevant question is: "How is the metaphor related to what it makes us see?" (1978: 45) and not which effects metaphors may have. Paraphrasing metaphors does not tell us anything about meaning; meaning is on the surface. Rather, by paraphrasing we attempt to evoke what a metaphor brings to our attention.

3. A CRITIQUE OF DAVIDSON'S ARGUMENTS

Our first point is that Davidson is not clear enough in his basic claims. On the one hand, he makes the distinction between the meaning of metaphors as the literal meaning of a sentence, and the effects that metaphors bring to our attention. On the other hand, he distinguishes sentence meaning as literal meaning, which is a semantic problem, from metaphors that we need to consider in use, which would be the domain of pragmatics. This is the first absurdity. Later, in his paper "A Nice Derangement of Epitaphs" (1986), Davidson endorses the neo-Gricean account of metaphors as a form of speaker's meaning. The problem he investigated here is conventionalism.

3.1. THE FIRST CRITIQUE

We are asking: Did Davidson give a strong argument for his thesis: "that metaphors mean what the words, in their most literal interpretation, mean,

Наслеђе 41 • 2018 • 99–112

and nothing more?"(1978: 32). In his paper "Searle on the Metaphor" (2012) Mácha tries to evaluate Searle's account of metaphors in the light of Davidson's arguments we mentioned above. Davidson, as we mentioned, makes a distinction between words and their use. This distinction is not argued, but it is one Davidson takes for granted. A similar distinction is made by Grice; it is the distinction between meaning and use, or between "what is said" and "what is implicated". Grice claims that metaphors communicate what the speaker means, which is different from what the words mean. In the light of this distinction, Davidson's claim seems acceptable. The problem in Davidson's theory is the assumption that metaphors do not communicate propositions and that they are not cognitive. Also, the assumption that we questione is that literal meaning and the meaning of metaphors are the same. Then, it is not clear what the difference between word meaning and use meaning is, if they are both determined in the context and have the same meanings. Maybe we could defend his argument if we claim that the meaning of metaphors is the force of metaphors, a pragmatic qualification of illocutionary force. J. L. Austin says that the force of speech acts lies in their meanings which are determined by performative verbs, if they exist. In that respect, metaphors are like assertions, hints, promises, jokes and so on. If we understand metaphors in such a manner, then, Reimer says: "Note that, in such cases, there is a little temptation to posit "cognitive contents" beyond the literal, even though the point of such speech acts is to do *more than* –or to do something other than express some "cognitive content" (Reimer 2001: 154).

Davidson's intuitions for this argument are that there are no rules for the construction of metaphorical meaning. This intuition can be presented as his second argument, namely, that there is no formula for the interpretation of the meaning of metaphors. We think he is right in saying that the meaning of metaphors deals with the meaning of words in use. But, if we agree that the meaning of words is determined by the context, we can accept that we can have or that we need some kind of interpretation or formula for metaphors[4]. Davidson's thesis we mentioned implies that there is no special meaning of metaphors. When we say: "He is a monkey", the metaphor "monkey" has the same meaning as the word "monkey". He adds that here we are working with the metaphorical context and "metaphorical truth". The metaphorical context is the same as the context of utterance, which holds for the literal word, too.[5] Also, Davidson does not neglect the role of speaker's intentions and beliefs in the interpretation of metaphors. We think that these psychological elements can indeed serve in the interpretation of metaphors. These elements, such as: context, intention and beliefs, are enough for creating a formula. It seems that Davidson rejects something that he constantly presupposes. Reimer (2001) criticizes the following argument of Davidson's - If a metaphor had a "special cognitive content", then it would be possible to give literal expression to

4 Jakub Mácha states the same in his paper "Searle on Metaphor" (2012), that we deal with formula if the metaphor is accepted as a semantic or pragmatic phenomenon.

5 Metaphorical truth was explained in §2.2. Metaphors are generally false.

this (putative) content; it is not possible to do this; so, a metaphor has no special cognitive content (2001: 145). This is Davidson's argument which Reimer infers from his claims in the paper "What Metaphors Mean". She says that the argument is valid like this, if formulated by *modus tollens*. But she adds that it is wrong to suppose, as Davidson does, that every cognitive content of a metaphor can be given in a literal expression. It is begging the question. She gives an example of the metaphors used in the poem "Mirror" by Sylvia Plath (1961): "I am silver and exact", and its interpretation: "None of my thoughts or ideas are original". This is one of Reimer's arguments that a paraphrase of a metaphor can have some different cognitive content from the one of the sentence, i.e, in this respect, of metaphors.

3.2 The second critique

The second thesis we are considering is that "metaphors do not serve as means of communication." Davidson criticizes the theorists who say that metaphors hide a message and that they are figurative. Also, Davidson disagrees with the thesis that metaphors are cognitive contents which the speaker wishes to convey. Theorists who claim this talk about the effects of metaphors and not about their meaning, he thinks. Let us make one test: What is the meaning of the metaphor: "Sally is a block of ice"?

> Literal meaning (Lit.m): Sally is a block of ice.
> Paraphrase (PAR): Sally is unemotional or too rational.
> (The cognitive content which the speaker wishes to convey) PAR (effect) The hearer understands Sally's emotional stances, which is 'unemotionality'.
> (Metaphorical meaning) Sally is unemotional.

We can assume that the speaker does not intend to say that Sally is a block of ice, which is literally false, but she says that she is unemotional and "cold" like a block of ice. "Cold" is another metaphor for unemotional people, but in this context it is appropriate for Sally and a block of ice. There is a difference in meaning, namely, when it refers to people it means a psychological characteristic, and when it is related to things it denotes a physical characteristic. But we can avoid another metaphor and just say "unemotional". Regarding this test, we can say that a "block of ice" is a metaphor, which serves as a figure to describe Sally. The meaning in use of this metaphor is 'unemotional'. In another context, this metaphor can have another meaning: "Those cherries are a block of ice".

> (Lit.m.) Those cherries are a block of ice.
> (PAR) Those cherries are icy or cold.

But there is a difference between 'a block of ice' and 'iced' (frozen) cherries which refers to their physical state. In this utterance, the metaphor denotes a physical characteristic.

Davidson is right in making a distinction between the effects of metaphors (this would be what Austin calls perlocutionary meaning), and the meaning of metaphors. The meaning of metaphors is rather illocutionary, which is

expressed "in saying something", not "by saying something" as it is the case with perlocutions. If we accept this view, we need to accept the claim that by metaphors we convey some information or some cognitive content to a hearer.

We think that metaphors are a means of communication too, because they are used in communication. We can say that they have descriptive meaning as constatives, and can have performative meaning which depends on speaker's intentions. In his paper "Truth and Meaning" Davidson asks: How is the meaning of sentences generated from the meanings of the words in them? (1967). Here appears the problem of infinite regress. He considers the expression "the father of Annette" and sees the problem of determining the meaning of that expression by the meanings of its parts. Annette can refer to a singular term, while, on the other hand, complex expressions such as "the father of" may not require the entities as meanings of all the parts. According to Frege (1953), predicates count as a special case of functional expressions and sentences as a special case of complex singular terms. Davidson's objection to the theory of meaning is that meanings do not have a demonstrative use. When we are talking about meanings we do not think of references but of synonyms. We are dealing with concepts not with objects. This claim can be useful when we are talking about similes.

3.3. The third critique

The third problem we will consider is the problem of similarity. According to Davidson, the speaker has the intention to get the hearer to notice certain similarities between things and it is not necessary to communicate a proposition, but the speaker expects the hearer to understand a literal proposition. The speaker's point is not to communicate a proposition literally expressed. In the metaphor: "Old fools are babies again", the speaker expects the hearer to grasp the literal meaning and to notice the similarity between a senile old man and very young children. There is no proposition which is meant here. Reimer agrees with Davidson that a speaker using simile does not mean what the words themselves mean, but she denies that speaker must mean something else. She claims that propositions which the speaker believes are not the propositions expressed by an utterance nor meant by it. The theory of similarity presupposes that figurative meaning is the literal meaning of similarity. In the following example: "Christ was a chronometer" and the corresponding similarity "Christ was like a chronometer", it is difficult to find a simile which corresponds to the metaphor. In this, we agree with Davidson.

Davidson was criticized on a variety of grounds. Bergman (1982) says that non-cognitivists forget that metaphors play a role in assertion and counter-assertion. Reimer and Camp say: "This poses a difficulty for the non-cognitivists because it seems as if dead metaphors could acquire their secondary literal meanings only if they were previously used to communicate those very meanings. And this would seem to conflict with the basic non-cognitivist commitment: that speakers do not mean anything by metaphors" (2006: 858).

4. SEARLE ON METAPHOR

We can assume that the speaker does not mean what she said, in the context where she utters: "Sally is a block of ice" or "Sam is a pig". She does not speak literally but metaphorically, explains Searle. "The problem of explaining how metaphors work is a special case of the general problem of explaining how speaker's meaning and sentence or word meaning come apart" (1981:76). He emphasizes that the problem of metaphors is the relation between word and sentence meaning, on the one hand, and speaker's meaning or utterance meaning, on the other. Searle is the best known advocate of the Gricean theory of metaphors, known as the theory of metaphorical interpretation.

There are no special meanings of metaphors, thinks Searle. In that case, we cannot talk about some metaphorical meaning different from sentence meaning, or can we? Sentence meaning is one thing, and the meaning of metaphors is quite different – it is tied to speaker's intention. This means that metaphors belong to the domain of pragmatics. "Metaphorical meaning is always speaker's utterance meaning" (1981:77).

4.1. Searle's theory of metaphors

Searle thinks that it is necessary to create a theory of metaphor which would enable hearers to recognize the meaning of metaphors. When uttering a metaphor the speaker says much more than when uttering some literal meaning and the participants in that communication need some knowledge for the interpretation of their utterances**.** Due to this, the theory of metaphor goes beyond the theory of semantic competence. Literal speaker's meaning and sentence meaning are the same. But in metaphors they differ. The speaker must contribute to the literal utterance more than just a semantic content. It is because the semantic content determines a set of assumptions made by the speaker. Also, Searle thinks that the notion of similarity has a crucial role in a literal utterance. "This is because, the literal meaning of any general term, by determining a set of truth conditions, also determines a criterion of similarity between objects. To know that a general term is true of a set of objects is to know that they are similar with respect to the property specified by the term", says Searle (1981:81).

There are three important elements of the theory of metaphors: there is the subject expression S which refers to some object; there is the predicate expression P with literal meaning and with its corresponding truth conditions, and maybe denotations, if any exist. The third element is the speaker's utterance meaning, "S is R" and the truth conditions. The main task for Searle is to understand the relation among those elements. The theory of metaphors must explain how when we say S is P, we mean S is R. And to answer, does it mean that P is R, or is there some kind of similarity? Two important differences between metaphor and similarity are that metaphors are restricted and systematic. The first quality means that not every similarity will provide a basis for metaphors, and the second means that metaphors need to be

communicable in virtue of sharing the common system of principles between the speaker and the hearer.

Lakoff and Johnson (1999) think that the essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another. For example, experience of love, time and argument could be defined in terms of other basic experience such as journey, money and war. They found out that these are natural kinds of experience. "Metaphor is centrally a matter of thought, not just words. Metaphorical language is a reflection of metaphorical thought. Metaphorical thought, in the form of cross-domain mappings is primary; metaphorical language is secondary", said Lakoff and Johnson (1999: 116). Searle accepts that metaphors have cognitive content. He shows that they are a matter of pragmatics, not just words. Also, Davidson says that metaphors are a matter of use, not words. Both of them criticized the theory of similarity, which is the main point of their theories and makes them different from the traditional theorists of metaphors. Cognitivists accept the role of similarity in theory of metaphors, although only in some cases.

It is important, according to Searle, to determine how the hearer recognizes the meaning of metaphors. There are three steps for simple metaphors: first, the hearer must have some strategy for determining whether or not he needs to interpret the utterance; second, when he decides to seek a metaphorical interpretation, he must have a set of principles for computing possible values of R, and in the third step, he must have a principle for restricting false R. Searle offers strategies and principles for recognizing metaphors and their meanings. Those strategies are:

"Where the utterance is defective if taken literally, look for an utterance meaning that differs from sentence meaning.

When you hear "S is P", to find possible values of R look for ways in which S might be like P, and to fill in the respect in which S might be like P, look for a salient, well known, and distinctive feature of P things.

Go back to the S term and see which of the many of candidates for the values of R are likely or even possible properties of S." (1981: 105-106).

The principles are:

> "1. Things which are P are by definition R. Usually, if metaphor works, R will be one of the salient defining characteristics of P.
>
> 2. Things which are P are contingently R. Again, if metaphor works, the property R should be a salient or well known property of P things.
>
> 3. Things which are P are often said or believed to be R, even though both speaker and hearer may know that R is false of P.
>
> 4. Things which are P are not R, nor are they like R things, nor are they believed to be R; nonetheless, it is a fact about our sensibility, whether culturally or naturally determined, that we just do perceive a connection, so that P is associated in our minds with R properties.
>
> 5. P things are not like R things, and are not believed to be like R things; nonetheless the condition of being P is like condition of being R.

> 6. There are cases where P and R are the same or similar in meaning, but where one, usually P, is restricted in its application, and does not literally apply to S.
>
> 7. This is not a separate principle but a way of applying principles 1-6 simple cases which are not of the form "S is P" but relational metaphors, and metaphors of other syntactical forms such as those involving verbs and predicate adjectives.
>
> 8. According to my account of metaphor, it becomes a matter of terminology whether we want to construe metonymy and synecdoche as special cases of metaphor or as independent tropes…Since the principles of metaphor are rather various anyway, I am inclined to treat metonymy and synecdoche as special cases of metaphor and add their principles to my list of metaphorical principles" (1981: 107-109).

We must emphasize that metaphors are not convectional acts but they have certain roles and principles. These roles are for speech acts and the principles are for successful communication. One of the main principles is the principle of expressibility, and it means that everything that we think about can be expressed in language.

4.2. A critique of Searle

Searle defines his metaphorical principles using the principles of successful communication in the light of the theory of speech acts. For that reason, we need to consider his metaphorical principles from that aspect. This means that we need to consider the following statements:

- The meaning of an utterance is speaker's meaning.
- Speaker's meaning is determined by communicative intentions.
- Successful communication is a process in which the hearer recognizes what the speaker says.

When we are talking about the meaning of metaphors we are talking about metaphorical meaning, which is not some special meaning but it is different from literal meaning. We know that in literal meaning the meaning of a sentence is equal to speaker's meaning or what the speaker is thinking about. Does the meaning of metaphors differ from non-literal meaning? Yes, in a non-literal sentence meaning and speaker's meaning are equal too, but the speaker means more than he utters, it is a kind of extended meaning. When using a metaphor we deal with speaker's meaning as differentiated from the sentence meaning. What is speaker's meaning? Is it different from the meaning of an utterance or speech acts? Searle discusses the problem of meaning and speaker's meaning in the light of the Gricean theory of communication in his book *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (1969).

If we neglect the principle of communication, and focus on the hearer's understanding of utterance meaning, we can see that speaker's meaning is equal to the meaning of the utterance. Perhaps Searle criticizes the Gricean view because he defines meaning in the terms of intentional effects on the

hearer and confuses illocutionary with perlocutionary effects. Meaning is more than intention, and sometimes it is a subject of convention. Another problem with Grice's theory is that meaning becomes just one more context. Searle includes the roles of language, along with conventions about meanings to recognize the meaning of illocutionary acts.

Searle thinks that not every communication produces perlocutionary effects, and moreover, a reflexive intention cannot be applied to perlocutionary effects. According to Searle, the effect which the speaker makes in communication is not the hearer's beliefs or his answer; it is the understanding of the speaker's utterance, in other words, illocutionary effects. Successful communication would involve producing illocutionary effects. Translated into the problem of metaphorical meaning, it is necessary to understand the speaker's utterance. We can do this by several principles which Searle suggests.

4.3. A Critique of Searle's interpretation of metaphors

There are many who criticize Grice and his views. Some suggest that literal meaning is defective, but not every literal meaning can be labeled as such, for example "No man is an island". Some empirical evidence may suggest that literal meaning used metaphorically need not be metaphorically processed. Mácha (2012) says that the principles for interpreting metaphors are too vague and not distinctive to metaphors. He says: "My worry is, then, that due to the vagueness of these principles, all possible features of S will be generated. In each case, these principles could generate possible features of S that S actually has. The upshot of these arguments would be that all metaphors are (analytically) true and hence not capable to communicate anything" (Mácha 2012: 194). He also finds a problem in Searle's three steps or strategies. We expect to know the content of a metaphor, delimited by Searle's steps or any other. But they are not delimited by Searle's steps. We find that the second step, as well the second strategy, is valid because in this step we find features which are valid for S and P, also features which are not for S but they are valid for P. But it needs to be extended with some background, or some common knowledge between the speaker and the hearer. In the third step, we are returning to similarities and need to find a relevant one. For the meaning of metaphor "Sam is a pig" Mácha says that the problem is how to recognize the relevant meaning. "Is it that Sam is a greedy person or that Sam is a slovenly person?" (2012: 195).

It seems that Searle reduces the problem of the meaning of metaphors to the problem of speaker's meaning. "The metaphorical utterance does indeed something different from the meaning of the words and sentences, but that is not because there has been any change in the meanings of the lexical elements, but because the speaker means something different by them; speaker's meaning does not coincide with sentence or word meaning. It is essential to see this point, because the main problem of metaphor is to explain how speaker's meaning and sentence meaning are different, and how they are, nevertheless, related" (1981: 78).

4.4. A critique of the theory of similarity

Searle gives an example as an argument against the theory of similarity, that metaphors do not always suggest similarity, and that example is:" Sally is a block of ice" (1981: 87). Here we do not think of some special block of ice or there is no special block of ice that Sally is. Searle tries to argue that similarity has to do with understanding metaphors and not with meaning. "In many cases the metaphorical statement and the corresponding similarity statement cannot be equivalent in meaning because they have different truth condition" (1981: 90). According to Searle, the principle of similarity is not a part of meaning but it is a strategy for comprehending. When using metaphors we are working with figurative similes, which do not need to commit the speaker to a literal statement of similarity. Also, theories of interaction are wrong because they posit that every metaphor has its own literal frame which is not the case with complex metaphors like "Bad news is a block of ice" where "bad news" refers to Sally. They are right in one thing, namely, that metaphorical utterances cannot involve references as theorists of similarity state, but they are at the level of intentionality.

5. CONCLUDING REMARKS

We infer that there are two important similarities between Davidson's and Searle's views on metaphors. Those are:

1. There are no special meanings of metaphors.
2. Similarities have to do with understanding metaphors and not with meaning.

Davidson and Searle have different opinions about the first view. Searle identifies metaphorical meaning with speaker's meaning thus making pragmatics the basis for the investigation of metaphorical meaning. In that respect, metaphors do not have special meaning because they are just speaker's meaning. On the one hand Davidson thinks that metaphorical meaning is equal to literal meaning, while, on the other hand, that metaphorical meaning is the meaning of use. However these two claims seems to be incompatible. We think that metaphorical meaning is determined by context, communicative intentions and by speaker's meaning. [6] In that respect we agree with Searle.

The second resemblance is about the role of similarities in metaphors. According to Searle, similarities are not the principle for determining the meaning of metaphors as he shows with examples of complex metaphors ("Bad news is a block of ice"). He thinks that similarities have to do with understanding metaphors, not with their meaning. Davidson argues that similarities do not exist in all metaphors ("Christ is a chronometer") and he thinks that similarities are applicable to objects and not to words.

6 Even hinting, joking, flattering and the like, which involve crucially linguistic behavior can be understood by the speaker's meaning. Davidson, Lepore and Stone have different opinions.

We can say that we prefer Searle's theory of metaphors because of its consistency, although we suggest the theory of speech acts as the basis in analyzing metaphors. Some views can be helpful for Davidson's theory such as the analysis of illocutionaries instead of perlocutionaries, including some principles for interpreting. Also, we have to observe that Searle's formula for determining meaning seems correct, and it can help in considering the meaning of metaphors.

References

Black 1955: M. Black, Metaphor, *Proceedings of the Aristotelian Society,* Volume 55, pp. 273–294.

Bergmann 1982: M. Bergmann, Metaphorical Assertions, *Philosophical Review, 91,* pp. 225–245.

Davidson 1978: D. Davidson, What Metaphors Mean? *Critical Inquiry, Vol. 5, N.1, Special Issue on Metaphor. pp.* 31–47.

Davidson 1967: D. Davidson, Truth and Meaning, *Synthese,* Vol. 17. N0 3 pp. 304–323.

Davidson 1986: D. Davidson, A Nice Derangement of Epitaphs, *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Ed. Ernest Lepore, Cambridge: Cambridge Blackwell, pp. 433–446.

Frege 1953: G. Frege, *The Foundations of Arithmetic,* Basil Blackwell & Mott.

Lakoff, Johnson 1999: G.Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the flesh. The Embodied Mind and its challenge to western tought,* New York: Basic Book.

Lepore, Stone 2014: E. Lepore, M. Stone, Philosophical Investigations into Figurative Speech Metaphor and Irony, *ProtoSociology: An International Journal of Interdisciplinary Research* 31. pp. 75–87.

Mácha 2012: J. Mácha, Searle on Metaphor, *Organon F*, 19 pp. 186–197.

Reimer 2001: M. Reimer, Davidson on Metaphor, *Midwest Studies in Philosophy,* XXV, pp. 142–155.

Reimer, Camp 2006: M. Reimer, E. Camp, What is Metaphor? A Tentative Characterization, *The Oxford Handbook of Philosophy of Language*, ed. Barry C. Smith, Oxford: Oxford University Press, pp. 843–863.

Romero, Soria 2016: E. Romero, B. Soria, Against Lepore and Stone's Sceptic Account of Metaphorical Meaning, *Croatian Journal of Philosophy,* Vol. XVI, No. 47, pp. 145–171.

Searle 1969: J.R. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language,* Cambridge: Cambridge University Press.

Searle 1981: J.R. Searle, *Expression and Meaning, Studies in the Theory of Speech Acts,* Cambridge: Cambridge University Press.

Ivana Lj. Stojanović Prelević
Marija Z. Vujović

KRITIKA DEJVIDSONOVIH I SERLOVIH STANOVIŠTA O METAFORI

Rezime

U radu poredimo Serlovu i Dejvidsonovu teoriju metafore. Glavni problemi metafore su: značenje, dvosmislenost i interpretacija metafore. Ove probleme smatramo više filozofskim u odnosu na neke druge. Početna hipoteza u radu je da je značenje metafore govornikovo značenje (Serl) i da značenje možemo prepoznati pomoću prepoznavanja namere govornog lica i konteksta. Neke Serlove pretpostavke i stanovišta mogu biti od koristi za Dejvidsonovu teoriju metafore, npr. razlikovanje značenja rečenice od značenja izricanja, kao i analiziranje ilokucija umesto perlokucija. U zaključku dajemo prednost Serlovoj teoriji i objašnjavamo zbog čega je Dejvidsonova teorija nekoherentna.

Ključne reči: metafora, značenje, dvosmislenost, interpretacija, govornikovo značenje, značenje izricanja

Примљен: 26. јануар 2018. године
Прихваћен: 17. мај 2018. године

Оригинални научни рад
821.131.121.09 Manzoni A.

Наслеђе 41 • 2018 • 113–125

Vincenzo M. Fiore[1]
Università di Kragujevac
Facoltà di Filologia e Arti
Dipartimento di Italianistica

LA PREFAZIONE AL *CONTE DI CARMAGNOLA* DI ALESSANDRO MANZONI

Il saggio ripercorre con metodo filologico le date della composizione della tragedia *Il Conte di Carmagnola* da parte di Alessandro Manzoni, soffermandosi sulla stesura pressoché contemporanea dei *Materiali estetici* preparatori ad un mai realizzato *Discorso della moralità delle opere tragiche*, e i cui punti salienti sarebbero confluiti nella *Lettre à M. Chauvet* e, prima ancora, nella *Prefazione* al *Conte di Carmagnola*. Ed è di quest'ultimo testo che il contributo, con un metodo analitico sinottico che rinvia costantemente ai riscontri dell'epistolario e di altre opere, propone una lettura che pone il Manzoni in contrasto sia con August Wilhelm Schlegel e la filosofia tedesca, sia con il gruppo del "Conciliatore" e smentisce l'accostamento della teoria drammatica manzoniana alla teoria di Bertolt Brecht operato da una parte della critica. Il saggio rinviene la peculiarità della poetica manzoniana nella centralità del lettore, idealmente inscindibile dall'autore e dalla materia della tragedia in quanto espressioni di una morale comune espressa dalla fede cattolica e operante nella storia per mezzo della provvidenza. Si tratta di un idealismo religioso molto diverso dall'idealismo tedesco dello Schlegel e del circolo filosofico di Jena, e della fondazione di un teatro storico nettamente in contrasto con il teatro borghese di Lessing, che fa del Manzoni l'interprete della nascente coscienza nazionale italiana.

Parole chiave: Manzoni, *Il Conte di Carmagnola*, *Materiali estetici*, August Wilhelm Schlegel, Gotthold Ephraim Lessing, "Il Conciliatore", illuminismo, idealismo, romanticismo, *Lettre à M. Chauvet*

Il Conte di Carmagnola ebbe una storia redazionale assai travagliata. L'inizio del primo atto risale materialmente al 15 gennaio 1816, ma la verseggiatura richiese al Manzoni un tempo enorme; l'11 giugno del 1817 il poeta riferisce al Fauriel di essere ancora al secondo atto, confessandogli di aver interrotto spesso il lavoro, e a volte per mesi, per i soliti motivi di salute, e di temere che la cosa sarebbe andata per le lunghe (Manzoni 1970: 119). Sta di fatto che dopo non molto il lavoro effettivamente si interrompe; se ne riparla soltanto il 26 luglio 1819, quando il Manzoni scrive al Fauriel di aver dovuto lasciare la tragedia in sospeso per un anno a causa della composizione della *Morale cattolica*, di cui dà qui all'amico la prima notizia; e soprattutto precisa che prima di riprendere in mano il *Carmagnola* ne aveva verseggiati soltanto due atti, di aver scritto il terzo in soli dodici giorni e di essere già

1 vmfiore@gmail.com

avanti nel quarto (Manzoni 1970: 123). In effetti, il terzo atto fu scritto dal 5 al 15 luglio, il quarto dal 20 al 31 e il quinto dal 4 al 12 agosto: come si vede, una ripresa febbrile, certo motivata dal desiderio, espresso nella lettera appena citata, di finire la tragedia prima della partenza per Parigi, che avvenne il 14 settembre. La prima edizione, preceduta comunque da ben tre stesure autografe, uscì nel gennaio 1820, mentre la prima rappresentazione vera e propria si tenne a Firenze nel 1828, riscotendo consensi assai tiepidi, e del resto il Manzoni stesso in due punti della *Prefazione* mostrava di averla pensata come destinata alla lettura: contro l'argomento dei sostenitori delle regole delle due unità nella tragedia, che la rappresentazione di molti luoghi e di un tempo lungo avrebbe forse dato qualche attrattiva in più al dramma, ma gli avrebbe tolto verosimiglianza, il Manzoni obietta che, al massimo, ciò sarebbe avvenuto allorché l'opera fosse stata realmente messa in scena, e non se fosse semplicemente letta; inoltre il Manzoni, spiegando la funzione poetica del coro, privo com'è di una funzione drammatica "per non essere nominati personaggi che lo compongano", non esita a proporre di non rappresentarlo affatto destinandolo alla sola lettura (Manzoni 1820: 13-14). Il soggetto, tratto, come scrisse al Fauriel lo stesso Manzoni (1970: 111), dalla lettura del volume ottavo della *Histoire des Républiques italiennes au Moyen Age* del Sismondi, narrava del capitano di ventura Francesco Bussone, conte di Carmagnola[2]. L'azione ha inizio nel 1425, nella sala del senato veneziano, dove si decide di muover guerra a Milano e di affidare il comando delle operazioni militari al Conte, già al soldo di Filippo Maria Visconti duca di Milano, suo suocero, con cui era entrato in rotta di collisione decidendo di passare dalla parte del leone alato. Il senato diffida del conte, sia per invidia che per calcolo, e neppure la vittoria di Maclodio del 1427, ottenuta dal Carmagnola in campo aperto, bastò a conquistargli credito presso i patrizi veneziani (il popolo era dalla sua parte), tanto più visto il contegno tenuto dal conte con i prigionieri. Sicché, al volgere delle sorti della guerra, il senato, colta l'occasione propizia, attirò il Carmagnola in un tranello, lo condannò per tradimento e lo fece decapitare. Il Manzoni, fatte le debite ricerche storiche, arrivò alle medesime conclusioni del Sismondi e, prima ancora di lui, del Lomonaco circa l'innocenza del conte, che nel suo generoso martirio ebbe ad assumere dunque anche qualche carattere del Murat, esaltato nell'incompiuto *Proclama di Rimini*. In una lettera del 7 febbraio 1820 all'abate Gaetano Giudici, che aveva espresso dubbi sul carattere del Carmagnola, il Manzoni così risponde:

> Io avea sentito che le circostanze e le azioni del Carmagnola non erano in proporzione coll'animo suo e coi suoi disegni: ma questa dissonanza appunto è quella che ho voluto rappresentare. […] Un uomo di animo forte ed elevato e desideroso di grandi imprese, che si dibatte colla debolezza e la perfidia dei suoi tempi e con istituzioni misere, improvvide, irragionevoli, ma astute e già fortificate dall'abitudine e dal rispetto e dagli interessi di quelli che hanno l'iniziativa della forza, è egli un personaggio drammatico? (Manzoni 1970: 193-194)

2 Nato a Carmagnola presso Torino attorno al 1380, morto a Venezia il 1432, Francesco Bussone fu il primo a riorganizzare le soldatesche mercenarie imponendo loro una vera e propria disciplina militare.

Наслеђе 41 • 2018 • 113–125

Come si vede, nella sua opposizione alle istituzioni e agli stessi tempi, perfidi al punto da negare la possibilità delle grandi imprese, il Carmagnola del Manzoni è nelle sue stesse parole un personaggio fortemente idealizzato. Eppure, il Manzoni poté credere di restituirlo alla sua vera dignità storica, dipingendolo come una vittima dell'ambizione e della generosità tradita, e aggiungendovi peraltro una scena finale in cui il protagonista, in carcere e in attesa di salire sul patibolo, incontrando per l'ultima volta la moglie e la figlia trova, lui uomo d'armi, consolanti parole di rassegnazione cristiana. Il Manzoni fu così scrupoloso che addirittura distinse i suoi personaggi in storici e ideali, con ciò attirandosi la nota critica di Goethe:

> Per il poeta nessun personaggio è storico; egli si compiace di rappresentare il suo mondo morale, e a questo scopo fa a certe persone della storia l'onore di prestare i loro nomi alle sue creature (Fossi 1937: 146).

Questo secco rilievo suggerì al Manzoni di abbandonare tale netta demarcazione nell'*Adelchi*, dove tuttavia operò un'altra distinzione non meno netta, anche se di natura apparentemente diversa: quella fra oppressi e oppressori, seccamente individuati i primi nei Latini, e i secondi nei Longobardi[3]. Del resto, era stato lui stesso, proseguendo la citata lettera al Giudici, ad affermare che il vero interesse drammatico

> è creato dalla rappresentazione, la più vicina al vero, di quel misto di grande e di meschino, di ragionevole e di pazzo, che si vede negli avvenimenti grandi e piccoli di questo mondo; e questo interesse tiene ad una parte importante ed eterna dell'animo umano; il desiderio di conoscere quello che è realmente e di vedere più che si può in noi e nel nostro destino su questa terra (Manzoni 1970: 194).

Pare di capire che il realismo del Manzoni, riferendosi al mondo morale, possa ammettere all'occorrenza qualche deroga alla storia. Ma in realtà dietro l'espressione "quello che è realmente" si cela la Provvidenza, non la verità eterna del cuore dell'uomo, poiché ogni volta che il Manzoni si allontana dalla storia, è per mettere in luce quella con i mezzi malsicuri dell'arte: questo problema però lo tratteremo diffusamente più avanti.

Per introdurre finalmente lo studio della prefazione manzoniana al *Carmagnola* dobbiamo fare ancora un'osservazione. Partiamo da un rilievo tratto dalla lettera dell'11 giugno 1817 al Fauriel (Manzoni 1970: 119), in cui il Manzoni dava notizia all'amico di star componendo un discorso contro le tre unità che avrebbe dovuto accompagnare il *Carmagnola*. Come abbiamo già avuto modo di osservare, i pensieri raccolti nei *Materiali estetici* vanno fatti risalire a questo periodo. E proprio in uno di essi il Manzoni ci fornisce le fonti della sua poetica, precisando di citare soltanto le opere effettivamente lette, naturalmente al momento in cui scriveva la nota, e che qui riportiamo: il *Discours des Préfaces*, vale a dire una silloge di estratti critici dalle prefazioni alle principali edizioni inglesi delle opere di Shakespeare, raccolte dal Le Tourneur, il suo

3 Questo, ci pare, fu a ben vedere il solo contributo di cui il Manzoni fu realmente debitore nei riguardi del Thierry, conosciuto durante la permanenza a Parigi del 1819-1820, nonostante le classiche argomentazioni su Manzoni e gli storici liberali francesi (cfr. De Lollis 1926).

traduttore in francese, che lo premise alla sua edizione dei drammi del Bardo, uscita a Parigi nel 1776; il già ricordato *De l'Allemagne* della Staël; il *De la littérature du Midi de l'Europe* in tre volumi del Sismondi, risalente al 1816, in cui si cominciava a considerare la connessione tra fatti letterari, e culturali, e fatti sociali; e infine il *Corso di letteratura drammatica* di August Wilhelm Schlegel nella traduzione francese di M.me Necker de Saussure uscita nel 1814[4] in cui campeggiava una delle più compiute, e più note, formulazioni dell'arte classica e dell'arte romantica (Manzoni 1883-1895: III, 178). Bisogna infine osservare che le fonti sicure del Manzoni teorico vanno circoscritte a queste citate; ad esse si può soltanto aggiungere la *Drammaturgia d'Amburgo* del Lessing nella traduzione francese del Vanderbourg pubblicata a Parigi nel 1795, che il Manzoni sicuramente conobbe poiché la cita in diversi luoghi, nonché il contributo meno quantificabile, e più simmetrico, di Ermes Visconti, che intervenne nella polemica fra classicisti e romantici, oltre che con le *Idee elementari sulla poesia romantica*, anche con un suo *Dialogo sulle unità drammatiche di luogo e di tempo*: entrambi gli scritti furono pubblicati sul "Conciliatore".

Nel gennaio 1820 fu pubblicato *Il Conte di Carmagnola*, prima tragedia del Manzoni, che aboliva le unità di tempo e di luogo e che risentiva molto della lettura soprattutto di Shakespeare, ma anche di Schiller, del suo "traduttore" Constant e, infine, di Goethe[5]. Il Manzoni vi allegò una *Prefazione* in cui attaccava con decisione il sistema drammatico fondato sulle tre unità: molti dei suoi argomenti erano stati già adoperati dallo Schlegel: ad esempio, la dimostrazione della malintesa interpretazione di Aristotele[6], la contestazione della profonda arbitrarietà dell'unità di tempo basata sull'indebita confusione fra imitazione e realtà, la denuncia dell'inverosimiglianza, del difetto di bellezze e della sostanziale immoralità cui essa portava, nonché la centralità di Shakespeare nel genere drammatico[7]; altri, invece, avevano avuto già una loro parziale elaborazione nei *Materiali estetici*: è il caso della discussione intorno alla moralità delle opere tragiche e al ruolo dello spettatore a confutazione delle tesi di Bossuet, Nicole e Rousseau, come della spiegazione della funzione del coro nel *Carmagnola*; ma anche della distinzione fra regole esterne e interne all'arte e dell'inammissibilità delle "licenze" a queste ultime, fino

4 L'originale tedesco era stato pubblicato nel 1809 con il titolo *Ueber dramatische Kunst und Litteratur. Vorlesungen von August Wilhelm Schlegel* a Heidelberg presso i tipi di Mohr und Simmer.

5 Sia i *Materiali estetici* che le lettere al Fauriel di quel periodo attestano con chiarezza lo svolgersi problematico delle meditazioni e delle letture del Manzoni attorno alla poetica drammatica. Per una sintesi esauriente, anche se in alcuni punti un po' sfocata, cfr. Colombo 1967: 178-196. Per l'apporto del Constant alla riforma drammatica manzoniana, cfr. Azzolini 1985.

6 Prima del Manzoni ripresa dal Visconti nelle *Idee elementari sulla poesia romantica* e dal Borsieri recensore di una *Dissertazione in lode di Vittorio Alfieri* di pugno di Serafino Grassi: cfr. Branca 1948-1954: I, 382 e III, 421.

7 Del resto, nella *Prefazione* il Manzoni rimandava esplicitamente al grande critico tedesco. Cfr. Schlegel 1977: 211-278 e 315-414 (lezioni X, XI, XIII e XIV).

all'ipotesi della destinazione non scenica delle tragedie non rispettose delle tre unità (Manzoni 1981: 205-234).

Il Manzoni, dunque, sosteneva in cinque punti che le tre unità "non sono regole fondate nella ragione dell'arte", bensì "sono venute da un'autorità non bene intesa, e da princìpi arbitrari"(Manzoni 1961: 56); in secondo luogo, osservava che esse erano in contraddizione con l'inverosimiglianza di situazioni impensabili, se il loro svolgimento fosse stato immaginato alla presenza fisica del pubblico, come volevano i difensori delle unità; quindi passava ad affermare che queste ultime non erano certo necessarie all'"illusione" scenica, dal momento che il pubblico dei drammi in cui esse non erano state rispettate ne aveva nondimeno decretato il pieno successo:

> e il popolo in questa materia è il miglior testimonio. Poiché non conoscendo esso la distinzione dei diversi generi d'illusione, e non avendo alcuna idea teorica del verosimile dell'arte definito da alcuni critici pensatori; niuna idea astratta, niun precedente giudizio potrebbe fargli ricevere un'impressione di verosimiglianza da cose che non fossero naturalmente atte a produrla (Manzoni 1961: 57-58).

Nel quarto punto, il Manzoni sviluppava l'argomento schlegeliano dell'arbitrarietà delle unità pseudoaristoteliche, basandosi sulla constatazione che quella di tempo, la quale, applicando alla lettera il malinteso principio di verosimiglianza, avrebbe dovuto a rigore coincidere con la durata stessa della rappresentazione, era invece estesa a ventiquattro ore, per una di quelle "licenze felici" che il Manzoni contestava profondamente:

> Nelle regole intrinseche all'arti del bello la cosa sta altrimenti. Esse devono essere fondate sulla natura, necessarie, immutabili, indipendenti dalla volontà de' critici, trovate, non fatte; e quindi la trasgressione di esse non può esser altro che infelice. [...] finalmente queste regole impediscono molte bellezze, e producono molti inconvenienti (Manzoni 1961: 59-60).

Cioè le regole teatrali pseudoaristoteliche inducevano all'inverosimiglianza, dalla quale invece avrebbero dovuto difendere. Già in questa prima parte della *Prefazione* è evidente l'originalità dell'approccio manzoniano alla *vexata quaestio*. Nel secondo punto il Manzoni, sulle tracce dello Schlegel, dimostra di aver compreso molto bene la differenza tra rappresentazione artistica e riproduzione meccanica: nella prima la *mimesis* agisce seguendo i principi ideali dell'anima, e non quelli fisici del corpo, come invece nella seconda[8]. Lo Schlegel, invero, aveva posto l'accento sulla natura ideale dell'arte, refrattaria perciò a regole troppo rigide e valutabile soltanto in base alla facoltà del "sentimento", facoltà universale ma con una connotazione pur sempre elitaria (Schlegel 1977: 211-245). Qui però il Manzoni si distacca alquanto dal discorso schlegeliano: per lui, infatti, l'azione mimetica può svolgersi ed essere compresa soltanto a patto di obbedire a principi che siano già intrinseci alla natura dell'arte; e poiché tali principi hanno per applicazione l'anima umana e per oggetto le *idee*, che a quest'ultima si riferiscono, lo spettatore – o il lettore – acquista una centralità inusitata: egli, per il Manzoni, diviene così fatto della

8 Tale teoria sarebbe poi passata di peso nelle pagine del *De l'Allemagne* della Staël.

medesima sostanza della natura stessa dell'arte, ne diviene fattore integrante, misura, testimone e giudice ideale; mentre invece nel sistema delle tre unità era ridotto a un mero strumento di misurazione fisica della conformità del dramma a regole arbitrarie e prestabilite. Qui ci viene in soccorso una delle interessanti postille che il Manzoni appose alla sua edizione del *Cours de littérature dramatique*: contro la distinzione che l'antiilluminista Schlegel faceva tra idee ed emozioni per affermare il carattere impoetico delle prime, il Manzoni obiettava l'impossibilità di far poesia senza idee, pena il disinteresse del pubblico: per lui le idee sono *già* nella storia, e il poeta si limita a trovarle "sul suo cammino" nello studio che precede la scelta del soggetto; esse peraltro trovano il pubblico già "disposto ad accoglierle come interessanti", il che viene semplicemente a significare che a siffatte idee la mente umana è già conformata. Dunque è evidente il carattere intrinsecamente morale delle "idee" manzoniane (Manzoni 1883-1895: II, 430-443).

Ma se questa è la nuova funzione dello spettatore del dramma nella teoria manzoniana, ciò comporta che egli sia anche affrancato dall'azione rappresentata e liberato dalle passioni dei personaggi messi sulla scena, diventando così "una mente estrinseca" alla tragedia "che la contempla" (Manzoni 1961: 57). Questo è il punto riteniamo più frainteso della teoria drammatica del Manzoni, tanto che a tale proposito allo scrittore milanese è stato spesso accostato il nome di Brecht[9]: il parallelo fra l'atteggiamento critico dello spettatore manzoniano e lo straniamento brechtiano si riduce in fin dei conti al principio di non immedesimazione con i personaggi; il fatto però è che il Manzoni ha parlato di "mente estrinseca" fisicamente al dramma, per contemplare e dare un senso ai patimenti dell'eroe tragico, che è un'ipostasi dell'uomo in generale (Manzoni 1981: 210), non di mente estranea all'azione rappresentata, che non solidarizzi cioè con le sofferenze di altri uomini – anche se non è il piacere di vedere rappresentate queste ultime ad attrarre lo spettatore alla tragedia, ma la vista di uomini che usino le loro virtù morali per superare le avversità (Manzoni 1883-1895: II, 430). Lo spettatore, o il lettore, non possono che partecipare alla commozione per le sventure altrui: alle "passioni che eccitano simpatia" dei personaggi in scena, e soltanto ad esse, non devono partecipare; dove, per "passioni che eccitano simpatia", il Manzoni intendeva "desideri smodati" o espressione di emozioni in cui abbiano parte predominante i sensi e sia bandita invece la riflessione morale (Manzoni 1981: 233). La tragedia, in questo senso, altro non è che la rappresentazione del destino dell'uomo su questa terra, la cui catastrofe non si può non voler conoscere, scrutare per scorgervi un senso, che il Manzoni individuò

9 Forse il più recente lavoro in cui il Manzoni figura ancora accanto a Brecht è quello di Maj (2003), in relazione però alla genesi della costellazione ideale del tragico nel Moderno: seppure nel Manzoni svolto classicamente in presenza del divino, in Brecht sviluppato invece nella sua negazione. Ma su tale parallelo critico le nostre perplessità sono confortate da Di Benedetto (1986: 515-542).

nel segno misterioso e tremendo, ma certo e divino, della Provvidenza: arrivando dunque alla catarsi cristiana della sofferenza e della morte dei giusti, e trovando in quella un sofferto risarcimento, ma anche una giustificazione, per le sconfitte storiche di cui il presente del Manzoni era stato fino ad allora costellato. È noto del resto che uno dei punti di attrito più forti col Lessing della *Drammaturgia d'Amburgo* il Manzoni lo ritrovava nella sua negazione della possibilità dell'esistenza di una tragedia cristiana. In quest'ottica, va da sé che ogni parallelo con Brecht risulta fuorviante.

Il terzo punto della *Prefazione* al *Carmagnola* approfondisce la funzione del pubblico nella valutazione dell'opera d'arte. La dichiarazione esplicita che è il "popolo" ad aver decretato di fatto la fine delle tre unità accogliendo con favore drammi che non le rispettavano, e dunque con ciò dimostrando che l'illusione non poteva dipendere da quelle, è in questo senso altamente significativa, non dal punto di vista della mera constatazione del successo di pubblico arriso a lavori "romantici", bensì per l'accenno alle ragioni per cui il giudizio degli spettatori sulla verosimiglianza è il miglior giudizio possibile. Infatti, sostiene il Manzoni, il "popolo" non conosce le teorie drammatiche né la partizione fra i generi, ignora la divisione della critica in scuole e quale sia la più affermata, né d'altronde sa quali schemi debba rispettare una tragedia per i critici più accreditati[10]: ma questo, ben lungi dall'apparire un impedimento alla corretta comprensione di un'opera, si rivela invece come un vantaggio; poiché il preteso rispetto delle tre unità, figlio di un'autorità del passato peraltro malintesa e resa dogmatica da "critici pensatori" che si erano affermati in tempi di generale ignoranza, finisce per diventare agli occhi del Manzoni un ostacolo epistemologico – derivato dal fraintendimento della natura e della vera funzione dell'arte drammatica – che impediva di vedere la verosimiglianza dove la si sarebbe dovuta cercare, e cioè nel carattere morale dei personaggi, per cercarla dove invece essa non poteva trovarsi, vale a dire nella tecnica della messa in scena: il cui carattere fittizio è chiaro agli spettatori fin da quando si recano a teatro, e diventa ancor più lampante allorché si verifichi la non infrequente situazione scenica che vede "due personaggi che parlano tra loro di cose segretissime, come se credessero d'esser soli", quando invece il pubblico è loro "visibilmente presente", e li vede "esposti agli occhi d'una moltitudine" (Manzoni 1961: 57). Ma c'è di più: se il pubblico viene "illuso" dai drammi che non rispettano le tre unità, significa che anche questi ultimi (se non soltanto questi ultimi, e neppure tutti) sono atti a provocare "illusione". Diventa allora urgente capire ciò che per il Manzoni suscita "illusione": e altro non può essere che la "impressione di verosimiglianza" che il dramma ha già in sé, come chiarisce questo stesso terzo punto; è cioè l'azione a possedere già in sé, e fin dall'inizio, quella verosimiglianza necessaria a produrre

10 È del tutto evidente che il Manzoni, parlando qui di popolo, pensava a classi di un livello culturale non troppo diverso dalla propria, in quanto comunque alfabetizzate: in questo il Manzoni si allontanava di molto dalle istanze "democratiche" proprie del programma del "Conciliatore".

naturalmente "illusione" nello spettatore: non la acquista all'atto della sua messa in scena, ma la detiene già in sé stessa come soggetto, il che determina il carattere *a priori* e idealistico dell'arte nella teoria del Manzoni. Proprio sulla possibilità di valutare la verosimiglianza di un soggetto prima di assistere alla sua rappresentazione, si misurava un altro significativo distacco del Manzoni, che la difendeva, dallo Schlegel, che invece la negava (Manzoni 1883-1895: II, 430). Tanto più che il "popolo", come scrive il milanese, nulla sa della "distinzione dei diversi generi d'illusione", e qui invece egli sembra pensare proprio ad un passo dello Schlegel relativo alla classica partizione dei generi letterari:

> L'idea della illusione cagionò grandi sbagli nella teorica delle belle arti. Talvolta si è inteso per illusione l'errore involontario che fa prendere la imitazione per la realtà. Ma in questo caso, i terribili quadri della tragedia diverrebbero un tormento insopportabile, uno spaventevole sogno da cui non ci potremmo disciorre. Fortunatamente non è così; e tanto l'illusione teatrale, quanto tutte le illusioni poetiche, non è che una dolce estasi a cui volontariamente ci abbandoniamo. A fine di mettere la nostr'anima in tale stato è uopo che il poeta e li attori ci rapiscano a noi stessi (Schlegel 1977: 225)[11].

Il Manzoni, dunque, chiamando a "miglior testimonio" il "popolo" e rovesciando così tutta una tradizione umanistica elitaria e classista, critica su basi "naturali" – cioè morali e psicologiche – la divisione della poesia in generi, partendo non dai presupposti formali cari ai classicisti, né soltanto dalla teoria che potremmo chiamare "emozionale" del Fauriel[12], bensì dalla concezione che ogni genere di poesia compiutamente riuscita suscita "illusione" allo stesso modo, in quanto condivide la stessa "impressione di verosimiglianza".

Ulteriori chiarimenti attorno al profondo legame manzoniano fra la natura della poesia e la sua funzione sociale e morale vengono dal quarto punto della *Prefazione*, la cui parte più interessante è quella poco sopra citata, che vede il Manzoni rifondare in pratica le "regole intrinseche alle arti del bello". Esse, sostiene l'autore, devono essere non soltanto "fondate sulla natura, necessarie" e addirittura "immutabili" e "indipendenti dalla volontà de' critici", ma tassativamente "trovate, non fatte": siamo arrivati al punto cruciale del discorso manzoniano. È solare, innanzi tutto, l'intento del Manzoni di stabilire regole artistiche certe, oggettive e indipendenti dal mutare storico delle convinzioni dell'uomo. Si dà il caso, però, che l'estetica non forniva al Manzoni nessuna garanzia di oggettività: ed egli dunque la ricercava altrove. E visto che fino a

11 Ricordiamo che il Manzoni non leggeva quest'opera nella traduzione del Gherardini, dalla quale citiamo noi, ma nella versione francese uscita anonima per i tipi del Paschoud nel 1814 ad opera di Albertine Necker de Saussure, cugina di Madame de Staël, dalla cui traduzione deriva direttamente quella, pubblicata tre anni dopo, del Gherardini. Per i non pochi problemi filologici e le divergenze, talora rilevanti, fra il testo francese (e italiano) e l'originale tedesco, rimandiamo alla nota al testo dell'edizione citata a cura di Mario Puppo.

12 Ci riferiamo alle *Réflexions préliminaires* sulla *Parthenais* del Baggesen, che lo studioso francese pubblicò in forma anonima nel 1810 e che il Manzoni conobbe e fece leggere ai suoi amici milanesi, fra cui Grossi e Visconti, che le apprezzarono pur senza aderire alla poetica dell'idillio in esse esposta.

Наслеђе 41 • 2018 • 113–125

quel punto aveva scritto degli effetti comuni della poesia sull'uomo (su quello non prevenuto con false opinioni, i famosi "errori" della *Morale cattolica* e di una parte della *Lettre à M. Chauvet*), non si vede dove altro potesse cercarne le "ragioni", o i fondamenti oggettivanti di cui aveva bisogno, se non nella natura stessa dell'uomo, considerata appunto come "immutabile" e, nel suo carattere originario e "creato", indipendente dalla sua stessa volontà. Ricapitolando, era nell'uomo che il Manzoni trovava le regole oggettive del bello, per poi renderle indipendenti dalla sua stessa volontà; o meglio, per trovare le regole certe dell'arte già *in rebus* e non soggette al relativismo delle mutevoli opinioni dell'uomo, era costretto a cercarle nella sua stessa natura. A questo punto, è del tutto palese l'abisso che il Manzoni apriva tra natura e storia: e cioè, in una concezione filosoficamente più matura, fra ideale e reale. In altre parole, questo esito poetico contraddittorio e assieme tautologico tipico del Manzoni maggiore, e che lo avrebbe portato alla ritrattazione e al silenzio, altro non appare che la decantazione teoretica, svolta in tutt'altro *humus* di consapevolezza culturale, delle medesime lacerazioni dell'*Imbonati*. È il *punctum dolens* si può dire di tutta la critica manzoniana. A chi tenta di spiegare le ragioni del sostanziale abbandono della poesia da parte del Manzoni nel segno di una frattura dovuta ad un'involuzione del pensiero, si contrappone un secondo filone che invece tenta di indagarne il senso nel solco di una pur problematica continuità con la storica, e certo irripetibile, stagione creativa. Non è mancato neppure chi, estremizzando il concetto, ha negato valore ad ogni preteso "cambiamento" manzoniano, come Boldrini (1954), Mazzamuto (1957), Amerio (1958) e in modo più articolato anche Colombo (1967).

Il Manzoni avrebbe meglio chiarito nella *Lettre* i rapporti fra "natura" e "storia": per adesso ci basti chiarire che la sua concezione del primo termine oscilla fra un carattere distintivo dell'uomo rispetto al resto del "creato", e quindi di origine divina, al quale il Manzoni sembra pensare soprattutto negli scritti di estetica, e uno ben diverso che invece fa riferimento alla debolezza umana di cui parla tutta la tradizione cristiana sulla base del mito ebraico del peccato originale: su questo secondo aspetto della natura dell'uomo, che costituisce così di per sé già la scena di un dramma ideale fra aspirazione al bene di origine divina, e vocazione terrena al male, il Manzoni insiste invece maggiormente, e non a caso, negli scritti storiografici: la "storia" è infatti più il luogo dell'oscuramento di Dio da parte dell'uomo, che quello del Suo disvelamento. Del resto il Manzoni, dopo aver accennato nel quinto punto della *Prefazione* alla questione della rappresentazione delle tragedie (da lui ritenuta quasi ininfluente ai fini artistici), attua un sintomatico collegamento fra "natura", "sola maestra nelle arti del bello", e morale, al momento di replicare alle tesi di Nicole, Bossuet e Rousseau circa la pretesa immoralità delle opere drammatiche. Precisamente, a uno "scopo morale" condurrebbe il sistema drammatico libero dalle tre unità – e che il Manzoni nella stesura definitiva della *Lettre* avrebbe chiamato significativamente "storico" – e a tale scopo il "popolo" sarebbe "naturalmente" incline. Non aveva peraltro scritto il Manzoni, a epigrafe di quella parte del promesso *Discorso sopra la moralità delle*

opere drammatiche intitolata *Dello scopo morale e della perfezione estetica della tragedia*, le famose parole: "Distinzione di bello poetico e di vero morale, assurda" (Manzoni 1981: 234)? E in una pagina altrettanto nota dei *Materiali estetici* non aveva forse scritto: "Allora le belle lettere saranno trattate a proposito quando le si riguarderanno come un ramo delle scienze morali" (Manzoni 1981: 213)? Se dunque è il pubblico stesso, il "popolo" (ossia la nascente borghesia che andava a teatro), ad accettare per sua natura, o almeno per la sua parte più qualificante, la sussunzione di fatto dell'arte alla morale, il tanto discusso "moralismo" manzoniano viene allora ad assumere un significato nuovo[13]: il significato storico di una missione sociale che l'intellettuale – in questa fase, ancora il poeta – era chiamato dalla *vox populi*, mai come in questo caso anche *vox Dei*. Tale compito consisteva innanzi tutto nell'educare e nel formare una nuova classe dirigente di una nazione ancora da costruire[14]: era evidente l'intento manzoniano di conformare a immagine del proprio pensiero e della propria ideologia il "popolo", cioè il suo pubblico, che dovette immaginare vasto anche se non indiscriminato, ed è altrettanto evidente che il suo disegno andò a buon fine poiché era egli stesso, col suo cattolicesimo ritrovato, col suo patriottismo intransigente e col suo libertarismo moralistico, espressione tipica del "popolo" prerisorgimentale e risorgimentale al quale intendeva rivolgersi, che contribuì come nessun altro a "creare" (o piuttosto, a "trovare") e che ne decretò il ruolo di guida e di nume tutelare della letteratura italiana, un ruolo che non fu smarrito – in patria – neppure per gran parte del Novecento. Ma tutto questo, e molto altro, risulterà più chiaro nella stesura della *Lettre à M. C****, nella quale la critica schlegeliana delle unità pseudo-aristoteliche, assieme ad alcune enunciazioni della Staël e a certe intuizioni viscontiane, assumerà connotazioni morali, religiose e filosofiche vertiginose, che collocheranno il Manzoni ai vertici della riflessione teorica italiana del tempo in materia di letteratura.

13 La critica più avvertita ha già ampiamente contribuito a definire il significato della "morale" nel Manzoni non già come atteggiamento di semplice moralismo, ma come complesso organico e ordinato di *mores*, di costumi: certo, aggiungiamo noi, retto da leggi immutabili, poiché evidentemente il Manzoni ammetteva non soltanto la perfezione, ma l'esistenza vera e propria – in quanto stabilmente fondata sulla "natura" umana, che più che all'utile bada alla ragione e alla bellezza – di *una sola* morale, quella cattolica; e tale chiusura pregiudiziale, anche quando si manifestasse nelle forme di una confutazione argomentata, nei confronti dei punti di vista estranei alla religione cattolica, era dal Manzoni sentita e spiegata come una necessità di ordine logico (e si veda tutto il primo capitolo della *Morale cattolica* per averne conferma: sebbene il Manzoni vi discuta di fede, la morale ne deriva di conseguenza), tanto che l'Amerio (1958: 128) ha potuto parlare di "integralismo logico".

14 È appena il caso di ricordare come il Manzoni, nella *Prefazione* al *Carmagnola* a chiare lettere dichiarasse, ancora nella spiegazione della funzione del Coro anonimo, *sia* la funzione morale di quest'ultimo, *sia* la sua destinazione alla semplice lettura, il che presuppone nel proprio pubblico un grado di alfabetizzazione comunque più alto di quello richiesto a una platea di spettatori.

Наслеђе 41 • 2018 • 113–125

Bibliografia

Amerio 1958: Romano Amerio, *Alessandro Manzoni filosofo e teologo. Studio delle dottrine seguito da una appendice di lettere, postille e carte inedite*, Torino: Edizioni di Filosofia

Azzolini 1985: Paola Azzolini, *Note per una lettura anti-hegeliana del "Conte di Carmagnola"*, in *Manzoni e l'idea di letteratura. Atti del Convegno*, Torino: Liceo Linguistico Cadorna

Bardazzi 1977: Giovanni Bardazzi, *Storia testuale del primo "Carmagnola"*, in "Studi di filologia italiana", XXXV, Firenze: Accademia della Crusca

Boldrini 1954: Bruna Boldrini, *La formazione del pensiero etico-storico del Manzoni*, Firenze: Sansoni

Branca 1948-1954: *Il Conciliatore*, a cura di Vittore Branca, 3 volumi, Firenze: Le Monnier

Colombo 1967: Alessandro Manzoni, *Scritti di estetica*, a cura di Umberto Colombo, Milano: Edizioni Paoline

De Lollis 1926: Cesare De Lollis, *Alessandro Manzoni e gli storici liberali francesi della Restaurazione*, Bari: Laterza

Di Benedetto 1986: Arnaldo Di Benedetto, *La storia, le passioni, la vera natura umana*, in "Giornale storico della letteratura italiana", 1986 (524), Torino: Loescher

Forti 1965: Fiorenzo Forti, *Fra le carte dei poeti*, Milano-Napoli: Ricciardi

Fossi 1937: Piero Fossi, *La Lucia del Manzoni e altre note critiche*, Firenze: Sansoni

Lonardi 1965: Gilberto Lonardi, *L'esperienza stilistica del Manzoni tragico*, Firenze: Olschki

Maj 2003: Barnaba Maj, *Idea del tragico e coscienza storica nelle "fratture" del Moderno*, Macerata: Quodlibet

Manzoni 1820: Alessandro Manzoni, *Il Conte di Carmagnola*, Milano: Ferrario

Manzoni 1883-1895: Alessandro Manzoni, *Opere inedite o rare*, a cura di P. Brambilla e R. Bonghi, 5 volumi, Milano: Rechiedei

Manzoni 1961: Alessandro Manzoni, *Poesie e tragedie secondo la redazione definitiva*, a cura di Ireneo Sanesi, Firenze: Sansoni

Manzoni 1970: Alessandro Manzoni, *Lettere*, a cura di Cesare Arieti, Milano: Mondadori

Manzoni 1981: Alessandro Manzoni, *Lettre à M. C*** sur l'unité de temps et de lieu dans la tragédie*, a cura di Umberto Colombo, Azzate: Otto-Novecento

Manzoni 1985: Alessandro Manzoni, *Il Conte di Carmagnola*, a cura di G. Bardazzi, Milano: Mondadori

Mazzamuto 1957: Pietro Mazzamuto, *Poetica e stile in Alessandro Manzoni. Commento alla "Lettre à M. Chauvet"*, Firenze: Le Monnier

Schlegel 1977: A. W. Schlegel, *Corso di letteratura drammatica*, trad. it. di G. Gherardini, Genova: Il Melangolo 1977

Trombatore 1993: Gaetano Trombatore, *La formazione del grande Manzoni 1810-1819*, Firenze: La Nuova Italia

Vinčenco M. Fjore

PREDGOVOR *GROFU OD KARMANJOLE* ALESANDRA MANCONIJA

Rezime

Grof od Karmanjole imao je veoma problematičnu istoriju priređivanja. Početak prvog dela datiran je na 15. januar 1816. godine, ali za pisanje stihova je Manconiju bilo potrebno mnogo vremena; u leto 1817. godine rad je prekinut i nastavljen tek 1819. godine zbog izrade eseja *Zapažanja katoličkog morala*: treći čin je pisan od 5. do 15. jula, četvrti od 20. do 31. i peti od 4. do 12. avgusta. Prvo izdanje, kojem su prethodile tri pisane varijante, izdao je u januaru 1820. godine, dok je prvo stvarno objavljivanje u Firenci 1828. godine prošlo bez velikog uspeha. Do predmeta tragedije Manconi je došao čitanjem knjige *Histoire des Respubliques italiennes au Moyen Age* Sismondija, o kapetanu Frančesku Busoniju, grofu od Karmanjole, koji je osumnjičen za izdaju i pogubljen od strane Venecijanske Republike 1432; Manconi ga, međutim, smatra nevinim, kao i Sismondi. U tragediji Manconi razlikuje stvarne i fiktivne likove, odnosno istorijske i izmišljene. Manconi je još sastavio tekst protiv tri Aristotelova dramska jedinstva, koji je trebalo da prati tragediju, ali je od objavljivanja odustao zato što je sumirao svoje ideje u *Predgovoru*, i jer se ovim pitanjem bavio intenzivno u *Pismu gospodinu Šoveu*, napisanom u julu 1820. kao odgovor na kritike *Grofa od Karmanjole* i objavljenom u 1823: od skiciranog govora ostaju strane sada poznate kao *Estetski materijali*, objavljene posthumno 1887. u antologiji u nekoliko tomova pod nazivom *Neobjavljeni i retki radovi* kritičara Ruđera Bongija. Manconijevi poetski izvori mogu se naći uglavnom u pet radova: izvod iz predgovora kritičke antologije velikih engleskih izdanja Šekspira, prevedena na francuski i objavljena u Parizu u 1776; knjiga *O Nemačkoj* Madam de Stal, koja je tajno izašla 1813. godine; knjiga *De la litterature du Midi de l'Europe* u tri zbirke Sismondija, koja datira iz 1816; *Kurs dramske književnosti* Avgusta Vilhelma Šlegela u francuskom prevodu Madama Nekera de Sosira, objavljen 1814; *Hamburška dramaturgija* Lesinga u francuskom prevodu Vanderburga objavljena u Parizu u 1795. Savremene refleksije Manconijeve *Osnovne ideje o romantičnoj poeziji* i *Dijalog o dramskim jedinstvima* Manconijevog prijatelja Ermesa Viscontija objavljene su u milanskom romantičarskom časopisu „Il Conciliatore", 1818. i 1819. godini. U *Predgovoru Grofa od Karmanjole* Manconi osporava dramska jedinstva u pet tačaka.

U prvoj tački Manconi je na primeru Lesinga obrazložio da Aristotelova jedinstva nisu bila dobro shvaćena i da nisu odgovorila na prirodu umetnosti.

U drugoj tački, Manconi, kao i Šlegel, a zatim i Stal, pravi razliku između umetničke reprezentacije i mehaničke reprodukcije akcije: ali dok je Šlegel tvrdio da umetnost dolazi od osećanja, što je kapacitet nekoliko pojedinaca i suprotstavlja se idejama, Manconi tvrdi da se zakoni u vezi sa umetnošću nalaze u samoj umetnosti i uzdiže gledaoca tragedije kao idealnog sudiju, jer prirodno deli iste univerzalne i moralne ideje poezije, koje poezija izvlači iz istorije. Po Manconiju, pozorišni posmatrač je stoga veoma udaljen od Brehtove podvojenosti i razarajućih strasti tipičnih za francuski teatar, ali Manconi je ovde u oštrom neslaganju čak i sa Lesingom koji je negirao postojanje hrišćanske tragedije.

U trećoj tački, Manconi tvrdi da su tri dramska jedinstva imala lošu recepciju, što je odredilo uspeh dela koja ih ne poštuju, kao što su Šekspirova. Manconi je, dakle, pozvao ljude da svedoče i na taj način prevaziđu čitavu elitističku i klasicističku humanističku tradiciju, kritikujući na prirodnim osnovama – tj. moralnim i psihološkim – podelu poezije na žanrove, počevši ne od formalnih pretpostavki dragih klasičarima, niti od emotivne teorije Forijela, već od koncepcije da svaka vrsta poezije u potpunosti uspeva da na isti način izazove iluzije, jer deli isti utisak o verovatnoći.

U četvrtoj tački Manzoni tvrdi da su pravila tragedije i poezije uopšte, kao unutrašnjost umetnosti, večna i nepromenljiva, i zato ne treba da ih stvori pesnik, već se nalaze u moralnoj prirodi čoveka, jednako večnoj i nepromenljivoj; Manconi ovde pokazuje jasnu razliku između nepromenljive prirode čoveka i njegove istorije, koja se pak menja. Stoga nije prolazni aspekat istorije taj koji predstavlja subjekat Manconijeve poezije, već je to onaj koji se odnosi na večnu prirodu čoveka, hrišćansko razdvojenu i podeljenu između božanskog porekla i stvorenja

Наслеђе 41 • 2018 • 113–125

slabosti predstavljenog prvobitnim grehom. Ova podela između ljudske prirode i ljudske istorije hrani sve Manconijeve refleksije do rezultata *Govora o istorijskom romanu*, gde Manconi, isključujući iz polja poezije, koja je predmet idealnog ili mogućeg, istoriju kao polje realnog, ne odustaje od istraživanja i otkrivanja večne prirode čoveka u istoriji, sa oruđem istoriografije i sa pesimističkim ishodima otkrića dobrovoljnog samoslepila čoveka pred Bogom.

U petoj tački Manconi pokazuje jasnu preferenciju prema pisanom, a ne pozorišnom, aspektu teatra iz neraskidivih moralnih i umetničkih razloga: Manconi naročito opravdava prisustvo Hora bez likova potrebom da se stvori prostor za pesnika, gde će izložiti svoju tačku gledišta. U ovom poslednjem delu *Predgovora* jasna je Manconijeva namera da ujedno stvori novo italijansko nacionalno pozorište i njegovu publiku.

Ključne reči: Manconi, *Grof od Karmanjole, Estetski materijali,* Avgust Vilheml Šlegel, Gothold Efraim Lesing, prosvetiteljstvo, idealizam, romantizam, *Pismo g. Šoveu*

„Лево“, угљен, графит, пигмент, 50x70цм, 2013.

Оригинални научни рад
821.134.2-3.09 Ayguals de Izco W.

Наслеђе 41 • 2018 • 127–138

Snežana B. Jovanović[1]
Doctora por la Universidad Complutense de Madrid

APUNTES SOBRE EL ESPACIO Y LA SOCIEDAD: CAFÉS, FONDAS, TABERNAS Y FIGONES EN AYGUALS DE IZCO

Este artículo es un acercamiento a la novelística del escritor vinarocense a través de su visión de la sociedad madrileña y de los diferentes tipos de establecimientos públicos que recrea de acuerdo con sus valores morales y perfila en relación con el tipo de gente que acogen. En estos núcleos de reunión y sociabilidad el escritor encuentra el escenario idóneo para la pintura de todas las capas de la sociedad española, sus costumbres y hábitos, para la promoción de las ideas liberales y la introducción de la educación moral. Nuestras observaciones se centran en su trilogía *María o la hija de un jornalero*, *Marquesa de Bellaflor o el niño de la Inclusa*, *Palacio de los crímenes o El pueblo y sus opresores* y en otras tres novelas: *Pobres y ricos o La bruja de Madrid: novela de costumbres sociales*, *Los pobres de Madrid: novela popular*, *La Justicia divina, ó, El hijo del deshonor: novela original española*.

Palabras clave: Ayguals de Izco, novela popular, costumbrismo, folletín, espacio, sociedad, costumbre, moral

1. INTRODUCCIÓN

Mucho antes de que Galdós publicara su obra *La fontana de oro* (1870), considerada como la primera novela realista, Ayguals de Izco en sus novelas de costumbres contemporáneas muestra pretensión de crear novela que estudia sociedad y una fuerte preocupación por ubicar los hechos y personajes que representa en un espacio concreto. Mediante este procedimiento, representando lugares que permiten al lector identificarse con el relato, trata de dar la sensación de realismo a su novela y reforzar la verosimilitud, ya que el reconocimiento por parte del lector de las coordenadas referenciales es una de las condiciones *sine qua non* para que el texto sea actualizado como intencionalmente realista (Villanueva, 1992: 181). A diferencia de otros autores de las obras de corte folletinesco, donde las referencias espaciales son bien escuetas o en palabras de Epple (1980: 153), las descripciones constituyen acotaciones funcionales y no hay descripción configuradora del mundo sino simple definición, Ayguals se afana a dar una pintura realista e imparcial. En su empeño a presentar todas las caras de la capital española, no deja al lado los establecimientos donde se servía la comida y bebida, muy importantes en la vida cotidiana y social de los mediados del siglo XIX. La relevancia que tenían claramente demuestra su número – Mesonero Romanos (1833: 45) ofrece dato

1 jovanovic.nena@gmail.com

de más de 816 diferentes establecimientos – igual que la existencia de una gran variedad de términos que se emplean para designar y describir cada uno de ellos. En las novelas analizadas aparecen fondas, tabernas, figones, cafés, como espacios públicos cerrados, espacios de sociabilidad por excelencia, donde se refleja la sociedad española claramente dividida en clases.

La mayoría de estos establecimientos son reales, otros son inventados, construidos sobre un mismo modelo, ubicados en las calles de nombres reales y descritos con todos los detalles de los sitios reales. A este grupo pertenecen sobre todo los espacios de la gente soez, como son los establecimientos del tío Gazpacho, de la tía Mantecas, de la tía Marciana o de la tía Marañas. Las descripciones de estos espacios no son el resultado de la observación directa, ya que es muy poco probable que el escritor conociera alguno de estos sitios, y por eso recurría a la imaginación para pintarlos. Varios locales se mencionan solo de pasada, aparecen en alguna conversación de los personajes, a menudo como mera referencia geográfica, o en los discursos históricos y políticos del autor. Aunque el autor les concede poco protagonismo en el argumento de la novela, los introduce para realzar la sensación de realidad en los lectores. A este grupo pertenecen las fondas *Perona* y *Lhardy*, de las que por la boca de dos personajes segundarios sabemos que tienen la mejor comida (*Pobres*: 413); *Café Solís*, famoso por su cerveza con limón (*María* I: 191), el *Café Español* del que salen los insurrectos descontentos, el *café del Príncipe* (*María* t.II: 122), el *café de Santo Domingo* (Bruja t.I: 302) o la *Fonda de las diligencias peninsulares* en la calle Alcalá (*Palacio* t.II: 92). La frase: "Retrocedamos al *Café de la Perla*" (*Justicia* t.I: 267), nos introduce al capítulo que supuestamente se desarrolla en este local, pero lo sabemos solo porque nos lo dice el escritor. De la misma manera aparece el *Café Lorenzini* (*Bruja* t.I: 277), como escenario de la reunión de los participantes de un desafío, pero como lo importante en ese capítulo es el diálogo y el desarrollo de la trama novelesca, aparte del nombre del sitio, no se proporcionan más datos.

2. TABERNAS

Una de las tabernas del imaginario de Ayguals de Izco es la taberna del tío Gazpacho, inesperadamente cuidada y aseada para el paisaje urbano del barrio de las Maravillas. Como el dueño de este establecimiento es un personaje secundario con una función importante en el argumento de la novela, el autor describe detenidamente su exterior e interior. Entre las miserables casuchas de paredes ennegrecidas y ventanas rotas, llaman la atención su fachada con paredes recién blanqueadas y la entrada pintada de amarillo. Benítez (1979:152) destaca el detalle realista de una tablilla colgada encima de la puerta con la oferta de la taberna, la que el escritor transcribe literalmente como documento fiel de la horrorosa ortografía y una pincelada del perfil del dueño del establecimiento: "Despacho de bino de Valde; Peñas aqi; Se gisAn gisAdos" (*María* t.I: 117). Su interior es igual de limpio, y como ilustración el autor proporciona el detalle de "una puertecilla adornada con un pabellón de percal limpio y blanco como la nieve, sujeto a tres clavos romanos" (*María* t.I:

118). Su estructura respeta las características de la taberna tradicional: sala principal, presidida por el mostrador, con una mesa de pino llena de variados platos; además, existían unos espacios acotados, una especie de reservados, siempre ocultos a miradas impertinentes. Para crear el ambiente deseado no se olvida de la iluminación: "Cuatro candiles colgados de sus correspondientes clavos en las paredes, iluminaban las distintas mesas" (*María* t.I: 119).

Esta taberna es el sitio preferido de los carlistas y de los partidarios y miembros de la sociedad carlista "El Ángel exterminador". Su dueño, el tío Gazpacho, es el jefe de los auxiliares de esta organización y por orden superior intenta reunir cuanta gente le sea posible para la causa. Estos marginados sociales, criminales a sueldo, mendigos falsos, asesinos, prostitutas, son gente peligrosa, carecen de escrúpulos morales, se prestan alegremente a diferentes acciones malignas con tal de que se les pague. Entre los moralmente perdidos no faltan las mujeres, para el vinarocense: "Lo más repugnante era ver entre aquellos bárbaros a infinitas manolas, con su cigarro en la boca y el vaso en la mano, animar aquella escena de corrupción" (*María* t.I: 119). Entre los brindis a Carlos V, chistes y cantos, este grupo se está preparando para los acontecimientos del 17 de agosto del 1835.

Una clientela parecida frecuenta la taberna de la tía Marciana de la calle san Antón, un sitio oscuro y sucio que reúne personajes de carácter dudoso. Respetando la fórmula habitual, la información sobre la ubicación del local dará lugar a la descripción del interior y sus escasos adornos, para pasar luego a la pintura de los clientes, todo acompañado de una que otra observación irónica sobre la atmósfera o del imprescindible comentario sobre el buen gusto. Con atención especial el escritor se fija en las paredes ennegrecidas por el humo, adornadas con las estampas de santos y corridas de toros, fijadas con pan masticado y tachuelas, salpicadas de diversos tipos de manchas y con las palabras escritas con carbón, que "acaso por demasiado españolas no las trae el diccionario de la academia" (*María* t. II: 43). El escaso improvisado mueble consiste de seis sillas desvencijadas y unos bancos hechos de tablas viejas, piedras y trozos de ladrillo. La poca luz viene de un candil roñoso del que chorrea aceite: "Si no había luz en él, no era por falta de arañas, porque todos los rincones y las vigas del techo estaban de telarañas circuidas, únicas colgaduras que adornaban aquella mansión de regocijo" (*María* t. II: 43). No faltan notas sobre los colores y olores de este sitio:

> Los diversos colores del empedrado formaban un mosaico encantador. Trozos de teja al lado de ladrillos y de redondos guijarros dejaban algunos huecos que se habían nivelado con arcilla y mazacote; y para que no faltase el perfume que embalsama los salones orientales, habíase regado aquel recinto con el agua odorífica de un barreño que había tenido toda una semana bacalao de Escocia en remojo. (*María* t. II: 43).

El rasgo más destacado de la vestimenta de los clientes de la tía Marciana es la presencia obligatoria de la navaja, garrote o la vara de fresno que no abandonaban ni siquiera para bailar.

La taberna de la tía Ambrosia se nos presenta como un lugar que frecuenta la gente buena que por diferentes circunstancias ha elegido el mal camino. Del aspecto de la taberna y su ubicación no sabemos mucho, los pocos comentarios vienen de la boca de su mayor aficionado, el tío Mosquito que la menciona como la mejor taberna de Madrid que está en una esquina, sirve un Valdepeñas que no está nada mal, "ni el Manzanares tiene menos agua que su vino" (*Justicia* t.II: 152). Con las pinceladas de los clientes y de la dueña de la taberna se recompensa la ausencia de las descripciones directas y se perfila el sitio. Esta taberna le sirve de pretexto para advertir de los peligrosos vicios que acechan a los que dedican todo su tiempo a disfrutar de su oferta: alcohol, holgazanería, derroche de dinero. El mayor es el "asqueroso vicio" de alcoholismo, "el bálsamo de salud contra los infortunios" (*Justicia* t.I: 152), "un gozo efímero y degradante" (*Justicia* t.I: 153). A este tema Ayguals de Izco reserva un número importante de páginas y lo comenta en casi todas las novelas analizadas. Si no introduce un discurso sobre las consecuencias del consumo de alcohol, lo hace a través de los comentarios de sus personajes. La presencia de este tema justifica por un lado con su habitual intención de ser objetivo, presentar tanto lo agradable y lo bueno, como lo malo, pero también con la idea de que no hay que esperar con las manos cruzadas que el problema aumente hasta el punto de que sea imposible remediarlo. Su idea de prevenir un vicio es representarlo en toda su deformidad, casi grotescamente, censurarlo y luego contrastarlo con un modelo, ejemplo de la virtud.

3. FIGONES

El figón es el tipo del local de lo más bajo en esta escala "hostelera". Referencias a este tipo de establecimientos como mugriento, asqueroso, claramente revelan la actitud del escritor. En los barrios bajos detrás de la plaza de la Cebada, en la calle de las Velas, está ubicado el figón de la tía Marañas. Su gran conveniente es que está abierto a todas horas para su público selecto aunque la hora de más frecuencia es a mediodía para comer y después de las oraciones, "hora en que se comía menos, pero se bebía más" (*Pobres*: 46). Lo curioso de este figón es que representa en miniatura la sociedad de clases, establecidas por la ley del más fuerte y el más malvado. Los privilegiados se sentaban en las mesas y disfrutaban de la comida por la que pagaban seis reales al día. El precio también incluía la cena y "un jergón bajo cubierta". Los otros, menos afortunados, y mendigos que de sus limosnas apenas recogían suficiente dinero para no morirse de hambre, comían de pie o se sentaban en el suelo alrededor de la mesa, esperando que "los privilegiados" les tirasen algún desperdicio que "devoraban como los perros a quienes se les arroja un hueso de roer" (*Pobres*: 56). Anota el escritor también el detalle de solidaridad en el mundo del hampa, se ofrece a veces uno que ha tenido un buen y provechoso día a pagar por alguno de sus compañeros, sobre todo si sabe cantar o bailar. El interior del figón dejaba mucho que desear, un espacio basto que constaba de dos salas, poco iluminadas, largas y sucias mesas donde se podían colocar hasta dieciocho personas:

> Las angostas y prolongadas mesas, parecían, por lo negras, de riquísima palisandra; sin embargo, habían nacido de blanco pino; y como no había manteles sobre ellas, ostentaban sus primorosas labores, producidas por casuales quemaduras, golpes de cortante, rayas, cruces y sobre todo multitud de iniciales formadas con la punta de la navaja, que hacían honor a los hombres de letras, que habían grabado allí las de sus nombres o apellidos, ansioso como todo autor de genio, de pasar a la posterioridad. (*Pobres*: 56)

Los clientes habituales eran los presidiarios, las mujeres de la Casa-Galera, viejas celestinas, pero también aguadores, mozos de cordel, la gente del coche simón, y el grupo al que irónicamente denomina los industriosos, "los que se dedican a explotar la credulidad y compasión de las buenas almas, y a quitar los pañuelos a los descuidados" (*Pobres*: 47). El mismo escritor reconoce el parecido de esta galería variopinta con los personajes de Ramón de la Cruz. Benítez (1979:197) destaca esta influencia del teatro popular español en la pintura de los tipos de los barrios bajos de Ayguals de Izco, aparte de las novelas de Eugenio Sue y los grabados de Goya. Sigue la escena típicamente costumbrista con el canto y baile popular.

Enfrente de la fábrica de cerveza, en la famosa calle de Lavapiés, conocida por acoger numerosos locales, está el figón de la tía Mantecas. Aunque falta el número de la casa, nos ubica el escritor con una precisión asombrosa. Aquí también se fija en el rótulo encima de la entrada[2], adornado con unas botellas y un ramito verde como detalles decorativos, horrible ortografía: "Despacho de bino, cerveza i buñuelos a lestilo dandalucia". El interior del sitio no ofrece mucho mejor aspecto, como era de esperar juzgando por la fachada. El sitio central en este espacio ocupan dos "nauseabundas mesas" de pino unidas, de alturas desiguales, con manteles sucios cubiertos de manchas de vino y diferentes salsas. Entre los pucheros rotos, jarros de loza y cubiertos de palo destaca un improvisado salero. Es interesante la atención que dedica a un detalle de la mesa:

> Erase la parte posterior del de un vaso roto, lleno de sal morena, como queriendo acreditar la verdad de todo el mundo reconocida de que en lo moreno está la sal; pero la sal de este salero estaba no solo sin cerner, sino a terroncitos que el menor era como un grano de anís. Había en la superficie de este alfolí en miniatura, algunas hendiduras formadas por los dedos de los convidados, que habían dejado en aquellas huellas ciertos adornos de color de oro, que ostentaban su origen de yema de huevos estrellados. (*Bellaflor* t.I: 461-462)

Los parroquianos habituales de este figón son de la misma calaña que los del anterior, la gente de un pasado turbulento, de la moral dudosa, dispuesta a hacer cualquier cosa a cambio del pago de unas cuantas monedas. Entre estos hombres "tan atroces como los siete pecados mortales" (*Bellaflor* t.I: 154), el hombre misterioso o fray Patricio, encuentra cómplices para llevar a cabo su plan de asesinar a la marquesa Bellaflor, en el camino de Carabanchel, antes de que llegue a Vista-Alegre. Había que aprovechar la salida de la reina y la ausencia total de las autoridades de justicia. Ayguals de Izco se sirve de nuevo

2 Estos rótulos eran una obligación legal.

de un suceso histórico, el motín de las galgas, como pretexto para desarrollar la trama argumental de su novela y cumplir su credo novelístico de relacionar la historia y novela. El escritor se refiere a este suceso madrileño como a un "ridículo motín" y lo entiende como una prueba de la anarquía que impera en la capital, y por consiguiente en todo el país. No se adentra en la interpretación de los acontecimientos sino cita la versión de los hechos de su "amigo íntimo" José Segundo Flórez de su obra *Espartero: Historia de su vida militar y política*. La cita está literalmente reproducida, incluida la nota al pie de la página, en la que se explica que la palabra con la que en Madrid se suelen denominar las cintas para los zapatos femeninos ha dado el nombre a este motín. En resumidas líneas, se trata de una confrontación política entre la Regente y Espartero que se convirtió en la confrontación de clases: los agresores del pueblo bajo persiguen a los elegantes con "gorra de cierta forma o color, pantalón encarnado o sombrero blanco" y sobre todo a las señoras que llevan galgas, "las cintas de seda para sujetar zapatos" para arrancárselas (*Bellaflor* t.I: 166).

4. FONDAS

Las fondas, al contrario, eran sitios donde se reunía gente más variada, de diferente edad, condición social, tanto hombres como mujeres. En la *Fonda del Águila negra* sentados en una misma mesa se encuentran el tío Palique, su hija Juanilla, una señora "obesa, ya entrada en años, sentada entre dos jóvenes y varios hombres agrupados se mostraban en animada conversación" (*Bruja* t.I: 243) e incluso algunos extranjeros: un alemán, un inglés y un italiano, pero "toda es gente muy decente". Este capítulo, bastante corto, nos proporciona más diversos datos sobre las costumbres en una fonda: esperando la comida los clientes se entretienen comiendo las aceitunas sevillanas, que se podía pedir un menú rico por 10 reales, compartiendo la mesa con otros huéspedes, que entre otros manjares incluía una sopa de arroz o de macarrones y algún vino. Nos da referencia de la costumbre de dejar la propina al camarero: "En las fondas ya se sabe: le desuellan a uno, y hay que agradecerlo, y dar propina a los mozos" (*Bruja* t.I: 243). El tío Palique deja la propina de dos reales.

Ayguals de Izco nos presenta este lugar como un sitio bullicioso, sobre todo a la hora de comer, que es la hora "de mayor concurrencia", donde los comensales de una misma mesa podían hablar de cualquier cosa sin temor de ser oídos. Aquí el escritor otra vez utiliza la escena de una fonda para hablar de los temas que le interesan. El tema de los extranjeros, sobre todo esos que vienen a España a escribir sobre sus costumbres, pasan los días durmiendo y comiendo en las fondas y tabernas de Madrid, sin conocer siquiera el castellano y por eso sin una oportunidad real de conseguir una imagen verdadera de la mentalidad, la cultura y las costumbres españolas: "Así escriben ustedes tantos disparates, tantas atrocidades y calumnias contra España" (*Bruja* t.I: 248). Su manera de responder a ese tipo de extranjeros es ponerlos en ridículo, y es implacable.

Un grupo de jóvenes aristócratas de la novela *Pobres y ricos o la bruja de Madrid* para almorzar elige la *Fonda del Caballo Blanco* en la calle del Caballero de Gracia. Por su posición social ocupan la parte de la fonda no

demasiado espaciosa, donde cabe solo una mesa para veinte personas. La sala está completamente aislada y tiene la ventaja de guardar la intimidad de sus clientes gracias a un pasillo por el que se puede entrar y salir sin que nadie de otros cuartos de la fonda se dé cuenta de lo que ocurre allí. El centro del comedor ocupa una mesa lujosa: "Finísimos manteles, elegantes cubiertos de plata, vasos de cristal tallado y copas de diferentes hechuras y dimensiones, colocado todo con inteligencia y simetría" (*Bruja* t.II: 8). Se toman los vinos de Málaga, Jerez, Cariñena y sobre todo el champán.

5. CAFÉS

Los cafés sirven para mucho más que deleitarse con una taza de café. Durante mucho tiempo ir a los cafés se igualaba con ser peligroso revolucionario; con el tiempo la política pierde la importancia primordial en las reuniones de café, pero se conservó la costumbre de pasar tiempo hablando y bebiendo. A diferencia de los cafés de Larra que no se distinguen mucho de una simple taberna, sucios y mal adaptados para el propósito al que sirven, los que pinta Ayguals de Izco destacan como lo mejor entre los establecimientos que sirven bebida: bien decorados y bien iluminados, de lujosos interiores y salones confortables. A los cafés acude gente interesada en tertulias políticas y literarias, conciertos que solían empezar a las diez o a jugar al billar, tresillo o ajedrez.

Uno de los cafés más mencionados es la histórica *Fontana de Oro***,** situado en la Carrera de San Jerónimo que acabó convirtiéndose en la tribuna política con gran influencia en la opinión pública. Una buena parte de las conspiraciones y de los movimientos contra el absolutismo se fraguó en este café de lo que también dará cuenta Galdós en su novela del mismo título. Ayguals nombra el capítulo VII de su novela *María la hija de un jornalero - La Fontana de Oro***.** El vinarocense afirma que este sitio era mucho más que un café, que se convirtió en una especie de centro cultural con la llegada del nuevo dueño,[3] el señor Monier, que ofrecía a sus clientes el "rico depósito" de libros que traía de Francia para que pudieran disfutrar con un libro mientras fumaban su puro y tomaban una copa de ponche.

Siendo el sitio preferido de los liberales de la época, es lógica la decisión de Ayguals de Izco de elegirlo para plasmar su discurso sobre la defensa de España. Con ese propósito desarrolla la escena de la disputa entre el protagonista de la novela, el joven aristócrata Luis Méndoza, la encarnación de valores morales de la patria, que además vive en la *Fontana*, y un francés. Como en la

3 Dentro de una nota al pie de la página el escritor introduce un verdadero anuncio de este establecimiento, parecido a los de hoy en día, en el que habla en términos muy halagadores sobre sus servicios, comodidades de las que dispone, tipo de clientes que lo frecuentan:"Se admiten en él huéspedes a quienes se les atiende con el mayor esmero. Tiene salón de lectura provisto de las mejores obras de todos los países y excelentes baños públicos. Por esta razón y por estar en uno de los puntos más lucidos y céntricos de Madrid, la concurrencia es siempre numerosa, particularmente de extranjeros, que encuentran en esta casa todo tipo de comodidades" (*María* t. I: 84).

narrativa de Ayguals siempre está presente la necesidad de fijar tiempo, sabemos que la escena ocurre el 18 de julio de 1834, el día después de la matanza de los frailes. La conversación en la que se traen todos los tópicos sobre España como un país atroz, donde los hombres "desde niños se acostumbran a la matanza" (*María* t.I: 76), lo que prueban las atrocidades cometidas a los "infelices religiosos", y donde todos están están aficionados a los toros, acaba con el duelo entre el orgulloso español y el arogante francés. En la continuación, el escritor nos describe en unas breves pineladas la habitación de Luis Mendoza de la *Fontana de oro*, "un cuarto desaliñado, como suelen estarlo en las fondas las habitaciones de los jóvenes solteros" (*María* t.I: 83). Pero más que la descripción, al escritor le interesa arremeter contra los extranjeros y prolongar ese tono de antagonismo hacía todo lo que viene del país vecino, que estaba contruyendo en la escena anterior. De una manera medio amarga, medio irónica comenta que en la puerta del balcón del joven español estaba colocado un espejo, que "pendía de una punta de París (porque hasta las tachuelas tienen que ser de París para ser buenas" (*María* t.I: 84).

Otro de los cafés conocidos es la *Cruz de Malta* en la calle Caballero de Gracia, cuya presencia en la vida madrileña se halla documentada desde los últimos años del siglo XVIII. Igual que la *Fontana de oro* se caracterizaba por su marcado carácter liberal de modo que lo frecuentaban José de Espronceda, Evaristo San Miguel o Salustiano Olózaga (Sierra: 2006:79). Es un café elegante que frecuenta la gente diversa, pero no de los barrios bajos. La presencia de dos mujeres sin compañía masculina en el café todavía no es común y no pasa desapercibida. En *La bruja de Madrid*, Enriqueta y su madre Cecilia se van a este café el día de su santo para tomar un café. Como si tomar café fuera todavía una nueva moda, Ayguals de Izco siente la necesidad de explicar por medio de su conversación como se consume esta bebida: caliente, azucarada y no se toma por sed, sino por placer (*Bruja* t.I: 20). Este café también acoge a los jóvenes aristócratas y un grupo de monárquicos que celebraban el regreso de Fernando el Deseado, disfrutando del champán. En el mundo blanco-negro de los buenos y malos, los monárquicos se representan en una luz muy negativa; les caracterizan blasfemias, brindis repugnantes y soeces y una educación que deja mucho que desear: "Apenas sabían leer y escribir, pues su educación esmerada habíase concretado a ciencias más útiles… por ejemplo: la equitación, el baile y la esgrima" (*Bruja* t.I: 26).

El Café nuevo de la calle Alcalá es otro café que reunía a los liberales. Galdós lo menciona su novela *Mendizábal* (2011:34) como uno de los sitios preferidos de Espronceda y sobre todo Larra. Ayguals de Izco también situa al famoso escritor en este local. A través de la anécdota sobre el nombre de este establecimiento "que el último día de su vida era tan nuevo como el día que le bautizaron, porque su padrino tuvo la humorada de ponerle el nombre de *Café nuevo*" (*María* t.II: 49), comenta que al "malogrado Fígaro" no le hizo mucha gracia el nombre y lo censuró en uno de sus artículos. El café se describe como un sitio que por su elegacia y lujoso interior destaca entre otros cafés de la capital: es espacioso, adornado de columnas, espejos y "un colosal reloj". Es

un sitio que está lleno a todas horas, pero la mayor frecuencia es a las vísperas de algún acontecimiento importante, cuando allí se juntaba la gente "de más avanzadas ideas liberales", lista para luchar por sus ideales, como en el caso de la revolución de 1840, un nuevo intento de derrocar el gobierno. La política era el tema predilecto de todas sus conversaciones: en medio de un griterio general se hablaba de las elecciones y del triunfo de los progresistas, de las conspiraciones carlistas. De vez en cuando les interrumpía el sonido de "tapones de las botellas de cerveza que saltaban a combatir el techo dando libertad al comprimido licor, que fermentaba como los ánimos de aquella patriótica concurrencia. (*María* t.II: 50)".

Había otro círculo en el *Café nuevo* donde con no menos pasión se conversaba sobre literatura y teatro. Toda la gente reunida en este círculo compartía las mismas ideas, lo que se reducía a descrédito de teatro, escritores y actores, sobre todo nacionales. Criticaban sin piedad cualquier obra o el estreno de alguna obra teatral y en general, todo lo que no fuera suyo, tenía poco o ningún mérito. Este grupo Ayguals representa como ignorantes e hipócritas, y por consiguiente los aconseja que los conocimientos se adquieren estudiando y no pasando tiempo en los cafés: "Que la celebridad no se adquiere haciéndo cuatro malos epígramas o ensartando chocarrerías a pote en soeces periodicuhos" (*María* t.II: 51).

Al *café Suizo* Ayguals dedica varias páginas de su novela *La justicia divina*. Este café es uno de los cafés de mayor presencia en las obras decimonónicas, aparece en los cuadros de costumbres de las *Españolas pintadas por los españoles*, pero también en los autores posteriores a la época de Ayguals de Izco. La mayor parte de los clientes de este café forman los "jóvenes aficionados al bullicio de la vida social" (*Justicia* t.II: 254), pero lo frecuenta la gente muy diversa atraíada por el lujoso interior, buen servicio y "ventajosa ubicación", ya que está en inmediaciones de la Puerta del Sol, el teatro del Circo, Plaza de toros, el Prado, el Retiro. Una de las razones para que el *café Suizo* adquiriera relevancia entre la alta sociedad de la época se encuentra en el hecho de que sus salones albergaron diferentes y conocidas tertulias. Una parte de este ambiente de tertualias recoge Ayguals de Izco. Parece que los tiene muy poca estima. Nos pinta al público de las tertulias políticas, hombres que acuden a este sitio para participar en las fervientes discusiones sobre las maneras más idoneas de mejorar el país. Irónicamente dice que su nivel de conocimiento de las cuestiones financieras y de la alta diplomacia, igual que la fuerza de sus argumentos, hacen que las autoridades de la talla de Jovellanos, Argüelles, Mendizábal o Maquiavelo parezcan insignificantes. Durante descansos de esta labor ardua y responsable, se relajan leyendo los periódicos y degustando la oferta de la barra. Las tertulias literarias de este café reúnen a los "escritores de sueltos de gacetilla", feroces críticos de todo lo que no está firmado por ellos, pero también los que merecen llevar ese título "imparciales en sus juicios y capaces de criticar lo ajeno por haber dado muestras de su talento aventajado, ora sea en sus artítculos literarios, ora en sus producciones dramáticas" (*Justicia* t.II: 255).

6. CONCLUSIONES

Ayguals de Izco utiliza varias estrategias realistas para pintar la sociedad de su época y situar a los personajes y los hechos que representa en un espacio concreto. Estas pinturas cumplen un variado haz de funciones: refuerzan la credibilidad y sensación de la realidad, posibilitan a los lectores identificarse con el relato, le sirven al autor como pretexto de objetivar sus ideas sobre los temas que le preocupan, pero también le ayudan a caracterizar los personajes y determinar su entorno social, cultural, moral o económico. Como hemos podido ver, los personajes de estas novelas rara vez salen de su entorno, se mueven dentro de un universo cerrado; en los cafés del mundo aygualsiano rara vez se ve un obrero. Las características morales de los personajes determinan el aspecto físico de estos espacios lo que es más acentuado en los espacios de la gente de comportamiento censurable, que suelen ser sitios lúgubres, oscuros, sucios, en un estado de abandono total. En general, con más profusión de detalles describe los sitios que frecuentan los pobres o la gente inmoral y crapulosa que espacios donde se reúnen las clases altas y aristocracia. El criterio de elegir los cafés que incluirá en sus novelas tendrá que ver con la orientación liberal del autor: siempre se trata de un local bien conocido y por lo visto, uno que recogía a los liberales. Los establecimientos que sirven la bebida no son malos por antonomasia en las novelas de nuestro escritor; por un lado tenemos las tabernas y sobre todo los figones, que reúnen a los "malos", marginados sociales, gente que le sirve para presentar los comportamientos y acciones éticamente y socialmente reprobables y por otro los cafés y fondas como espacios que acogen un amplio sector del público y en líneas generales se determinan como espacios del bien.

Referencias bibliográficas

Ayguals de Izco 1845: W. Ayguals de Izco, *María o la hija de un jornalero*, Madrid: Imprenta de don Wenceslao Ayguals de Izco.

Ayguals de Izco 1847: W. Ayguals de Izco, *La marquesa de Bellaflor o el niño de la Inclusa*, Madrid: Imprenta de don Wenceslao Ayguals de Izco.

Ayguals de Izco 1850: W. Ayguals de Izco, *Pobres y ricos o la bruja de Madrid*, Madrid: Imprenta de don Wenceslao Ayguals de Izco.

Ayguals de Izco 1855: W. Ayguals de Izco, *El palacio de los crímenes o El pueblo y sus opresores*, Madrid: Imprenta de don Wenceslao Ayguals de Izco.

Ayguals de Izco 1857: W. Ayguals de Izco, *Los pobres de Madrid. Novela popular*, Madrid: Imprenta de Ayguals de Izco Hermanos.

Ayguals de Izco 1859: W. Ayguals de Izco, *La Justicia divina o El hijo del deshonor: novela original española*, Madrid: Imprenta de Wenceslao Ayguals de Izco Hermanos.

Ayala Aracil 2012: M. A. Ayala Aracil, Literatura y espacio urbano, Alicante: *Anales de literatura española*, 24, Alicante, 181–194.

Baker 1991: E. Baker, *Materiales para escribir Madrid: literatura y espacio urbano desde Moratín a Galdós*, Madrid: Siglo XXI.

Benítez 1979: R. Benítez, *Ideología del folletín español: W. Ayguals de Izco (1801–1873),* Madrid: José Porrúa Turanzas.

Cruz 2003: J. Cruz, La construcción de una nueva identidad liberal en el Madrid del XIX: el papel de la cultura material del hogar, Madrid: *Revista de Historia Económica,* XXI, Madrid, 181–206.

Díaz Larios 1967: L.F. Díaz Larios, Literatura y sociedad en el Romanticismo, Madrid: *Cuadernos Hispanoamericanos*, 215, Madrid, 410–420.

Díaz-Plaja 1952: F. Díaz-Plaja, *La vida española en el siglo XIX*, Madrid: A. Aguado.

Epple 1980: J. A. Epple, Notas sobre la estructura de folletín, Maryland: Hispamérica, Revista de literatura, 358, Maryland, 147–155.

Ferraz Martínez 1992: A. Ferraz Martínez, *La novela histórica contemporánea del siglo XIX anterior a Galdós (de la guerra de independencia a la revolución de Julio)*, Madrid: Editorial de la Universidad Complutense de Madrid.

Frost 2008: D. Frost, *Cultivating Madrid. Public Space and Middle Class Culture in the Spanish Capital 1833 – 1890*, Lewisburg: Bucknell Press.

Labanyi 2011: J. Labanyi, Being there: The Documentary Impulse from Ayguals de Izco to Galdós en: M.A. Harpring (ed.), *Studies in Honor of Vernon Chamberlin*, Newark: Juan de la Cuesta, 95–109.

Lissorgues 2012: Y. Lissorgues, Los espacios urbanos de la miseria en algunas novelas del siglo XIX. Una estética de la verdad, Alicante: *Anales de literatura española*, 24, Alicante, 83–109.

Reyero, 2008: C. Reyero, Gusto y libertad. El arte en la novela María, la hija de un jornalero de Ayguals de Izco, Madrid: *Anales de Historia del arte*, Madrid, 474–488.

Reyes Leoz 2000: J. L. Reyes Leoz, Madrid: cuaderno de la historia (un recorrido por la memoria urbana en: F. Sevilla Arroyo y C. Alvar Ezquerra (coords.), Actas del XIII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas, 4, Madrid, 205–213.

Román Román 2012: I. Román Román, La descripción de espacios urbanos y sus convenciones: del romanticismo a la novela intelectual, Alicante: *Anales de Literatura Española*, 24, Madrid, 247–280.

Romanos 1833: M. Romanos, *Manual de Madrid. Descripción de la Corte y de la Villa*, Madrid: Imprenta de D.M. de Burgos.

Romero Tobar 1976: L. Romero Tobar, *La novela popular española del siglo XIX*, Madrid: Fundación Juan March.

Sebold 2007: R.P. Sebold, *En el principio del movimiento realista. Credo y novelística de Ayguals de Izco*, Madrid: Ediciones Cátedra.

Sierra 2006: J.C. Sierra, *El Madrid de Larra*, Madrid: Sílex.

Zubiaurre 2000: M.T Zubiaurre, *El espacio en la novela realista. Paisajes, miniaturas, perspectivas*, México: Fondo de cultura económica.

Villanueva 1992: D. Villanueva, *Teorías del realismo literario*, Madrid: Instituto de España, Espasa Calpe.

Snežana B. Jovanović

NOTES ABOUT SPACE AND SOCIETY: CAFÉ, FONDA, TABERNA AND FIGÓN IN AYGUALS DE IZCO

Summary

This paper is an approach to the novels of Wenceslao Ayguals de Izco through his vision of society in Madrid and the different types of public establishments that he recreates according to his moral values and profiles in relation to the type of people they host. In these nuclei of meeting and sociability the writer finds the ideal setting for the painting of all layers of Spanish society, their customs and habits, for the promotion of liberal ideas and the introduction of moral education. Our analysis is based on his famous trilogy *María o la hija de un jornalero,* Marquesa *de Bellaflor o el niño de la Inclusa, Palacio de los crímenes o El pueblo y sus opresores* and three ohter novels *Pobres y ricos o La bruja de Madrid: novela de costumbres sociales, Los pobres de Madrid: novela popular, La Justicia divina, o El hijo del deshonor: novela original española*.

Key words: Ayguals de Izco, popular novel, costumbrism, serialised novel, space, society, custom, moral

Примљен: 6. јун 2018. године
Прихваћен: 9. новембар 2018. године

Оригинални научни рад
821.134.2.03=163.41
821.134.2-1.09"11/14"

Наслеђе 41 • 2018 • 139–156

Жељко С. Донић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за иберијске студије

ПРЕВОДИ *ПЕСМЕ О СИДУ* НА СРПСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ (ПРИЛОГ ЗА РЕЦЕПЦИЈУ ШПАНСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЕПИКЕ)

Песма о Сиду (*Cantar del Cid*) представља најстарији, најпознатији, као и једини интегрално сачувани хугларски јуначки спев средњовековне шпанске књижевности. Слабе историјске, културне и економске везе Србије и Шпаније условиле су да шпанска средњовековна епика доста касно уђе у хоризонт очекивања домаће читалачке публике: прво с кратким написима и одломцима у антологијама (1963, 1972), а од средине осме деценије XX века и са целовитим преводима *Песме о Сиду* (1975, 1991). Рад полази од естетике рецепције и теорије књижевности немачког мислиоца Ханса Роберта Јауса, дотичући се у уводном делу специфичности рецепције преводне књижевности у страној средини, језичко-стилске еквивалентности превода, као и питања формалних захтева која пред преводиоца поставља превођење поетских дела. На примеру анализираних одломака превода *Песме о Сиду* указује се на методске приступе и стратегије преводилаца, из чега се изводе закључци о метричкој, структуралној и семантичкој адекватности поетске транспозиције на српскохрватски језик у односу на изворни шпански текст.

Кључне речи: *Песма о Сиду*, рецепција, превод, препев, српско говорно подручје

Међу српским читаоцима, под утицајем живе и богате домаће епске традиције, рано се јавља интересовање за страну епику. Преводи Хомерових класичних епова и националних европских спевова јављају се већ крајем XIX и почетком XX века. Руски спев *Слово о полку Игореву* преведен је на српски већ 1870, а финска *Калевала* 1935. године. Страна епика ипак је у сенци домаће, која је, од романтичарског заноса Вукових следбеника до балканских и светских ратова, играла важну улогу у изградњи националног идентитета. Небројена издања збирки и антологија српских народних јуначких песама широко су доступна читалачкој публици а епска поезија је део наставних програма у школама свих нововековних српских и јужнословенских држава. Од шездесетих година XX века, са интензивирањем филолошких истраживања на универзитетима у Југославији, расте и број превода страних епских спевова. На српски су тада између осталих преведене француска *Песма о Роланду*

1 donzellco@yahoo.com

(1960) и немачка *Песма о Нибелунзима* (1966), које су, узимајући у обзир дуготрајне и снажне везе са француском и немачком културом (још од краја XVIII века), образованим српским читаоцима биле познате доста раније.[2] Слабе историјске, културне и економске везе Србије и Шпаније условиле су да шпанска епика доста касно уђе у хоризонт очекивања домаће читалачке публике: прво с кратким написима и одломцима у антологијама (1963, 1972), а од средине осме деценије XX века и са интегралним преводима спева (1975, 1991).

Ханс Роберт Јаус (Hans Robert Jauß), који је још шездесетих година XX века напустио како традиционални позитивистички метод сагледавања „објективних" чињеница, тако и субјективистичку интерпретацију засновану на анализи аутономног књижевног дела, дефинисањем термина видокруг или хоризонт очекивања теоријски је заокружио мисао да се ниједно дело не појављује као апсолутна новина у неком празном простору (в. Konstantinović 1978: 129–136). У огледу из естетике *Ка речнику појмова теорије уметности* Јан Мукаржовски (1947) објашњава да је „и најсамосвојније уметничко дело срачунато на одређени начин примања, али је овај одређен управо оним што је у развитку новој уметности непосредно претходило. Ако се догоди да дело постане предмет општег занимања у друго доба или у другом друштву од оног у којем је настало, оно ће изгледати другачије него што је изгледало примаоцима којима је првобитно било намењено" (Mukaržovski 1998: 70). У „Предговору југословенском издању" својих текстова о рецепцији Јаус (1978: 32) закључује да методски одговор на питање на шта одговара један књижевни текст или једно уметничко дело не изискује само реконструкцију унутаркњижевног видокруга очекивања имплікованих делом, већ и анализу ванкњижевних очекивања, норми и улога посредованих светом у коме се живи..

У веома инструктивном раду *О питању историје рецепције стране књижевности* Петар Буњак (1998: 18), међутим, наглашава да се феномен рецепције дела у страној средини мора сагледавати као специфична врста рецепције, за коју су, како сматра Ф. Водичка, везани посебни методски проблеми, будући да је већ сам превод у извесном смислу конкретизација коју спроводи посредник-преводилац. Конкретизација је неопходан и довољан услов, али и квалитативна мера рецепције одређеног књижевног дела, и почива на читаочевој *интерпретацији* текста. Како је конкретизација као категорија везана за (Јаусовог) *експлицитног* читаоца, „на њу ће утицати бројни фактори, од којих су свакако најважнији књижевно (естетичко) и животно искуство" (Bunjak 1998: 18). У књизи *Уметност превођења* Јиржи Леви истрајава у уверењу да је књижевни превод пре свега дело уметности, но ипак, „за разлику од

2 У студији *Наука о српском стихотворенију* из 1845. године, тако, упоређујући народни десетерац управо са типичним формама француске и немачке епске поезије Јован Суботић (1845: 43) пише: „овај наш чисто народни стих одговара француском александринском и народном немачком нибелунгском. [...] Французима је александрински, а Немцима нибелунгски стих преповедајућег [sic] стихотворства [...]"

оригинала, превод није самостално умјетничко дјело, и његова основна црта јесте веза с оригиналом"; баш због тога, кад је реч о превођењу, у жижи интересовања је заправо „пут између полазне тачке [оригинала] и резултата стваралачког процеса [превода]" (*apud* Bunjak 1998: 7). Превод је, међутим, „већ само по себи чињеница која сведочи о рецепцији датог страног дела у другој националној средини", јер је ту реч о преводу као о 'конкретизацији' коју спроводи преводилац (Водичка). Већ због преводиочеве независне конкретизације „преводно дело ће пред читаоце стати обавијено мање или више прозирним велом каквог нема у оригиналу […] „Писац оригинала", како каже Јиржи Леви, „не ступа у директан контакт с иностраним читаоцима, већ им се обраћа преко посредника. Категорија посредника, међутим, није сасвим једнозначна, тј. не може се свести искључиво на преводиоца" (*apud* Bunjak 1998: 6). Дакле, преко преводиоца, „кроз његову личност, посредно, њу сачињавају још и неки битни елементи оног што подразумевамо под средином – између осталог, самобитни књижевни процес (традиција и иновација), публика и систем њених мотивација („видокруг очекивања), тј. све оно што предодређује стереотипе књижевне рецепције" (Bunjak 1998: 21).

Превођење поезије са преношењем звучних ефеката које намеће метар као специфична организација стиха, у практичном погледу пред преводиоца поставља далеко веће захтеве него превођење прозе. Радивоје Константиновић (2010: 5) наглашава да се „већ постојећим тешкоћама у преношењу смисла и стилских вредности које проистичу из разлика језика изворника и језика превода придружују и тешкоће репродуковања форме, које је од изузетног значаја у песничком делу. Више но другде у песми се очитује неразлучиво дијалектичко јединство форме и садржине".

Како ћемо се у раду бавити анализом и оценама превода *Спева о Сиду*, њиховом језичко-стилском и метричком еквивалентношћу, осврнућемо се на најважније теоријске и нормативне окоснице тог поступка. Драгутин Мирковић (1980: 211)[3], у студији *Семантичка вредност структуралних*

3 Мирковић (1980: 212) објашњава да су превод као *процес* и превод као *својеврсни текст* – централне тачке теорије уметничког превођења. Прва подразумева упознавање изворника, с избором и разрадом преводиочевог методског поступка, односно метода приступа изворнику, друга пак с опредељивањем за кључна места анализе текста и с избором најпогоднијег пута ка откривању законитости организације тог својеврсног уметничкоестетског артефакта: „Другим речима, у утврђивању свих поменутих чињеница потребно је прећи сложен пут анализе свих аспеката књижевног процеса и открити сву сложеност организма. То је пут понирања у често веома сложен сплет односа делова једне хомогене целине, пут откривања тајни књижевноуметничког дела, које затим спретно и зналачки, са што мање померања о повреда треба пренети на други терен, у други језик. Ово преношење, односно његов завршни чин и резултат разнолико су затим просуђивани и вредновани. На почетку као искључиво статички објекти, супротстављени један другом у облику оригинала и превод, методом филолошке анализе грешака и мана. Тако се дошло до закључка да при извођењу типологије појединих операција треба ићи јединствено и поступно, тј. најпре и увек узимати у обзир по један аспект (нпр. језички део организацију итд.). Тек након добијања свих података могуће је приступити обликовању комплетног

померања у преводу на макро- и микростилистичком плану закључује да ако је књижевно дело „вазда живи и променљиви семиолошки артефакт", који се не завршава актом свршеног чина, него се тек тада уводи у сложен однос комуникације познате тријаде аутор–дело–читалац, није могуће ни превод другачије схватити него као, с једне стране, процес, а с друге – као текст. Тај процес почиње упознавањем преводиоца с изворником односно његовим потпуним сазнавањем, при чему се аналитичким методом тумаче „сви основни делови тог књижевноуметничког артефакта", дакле, сагледавањем његове комплетне „анатомије". Како је превод „својеврсни комплетни и комплексни текст, којим се нешто на посебан начин саопштава", закључује Мирковић (1980: 211), „несумњива је обавеза теорије да објасни његову суштину, начин организације, карактер и законитости његова односа и живота" (Mirković 1980: 211).

Песма о Сиду

Песма о Сиду (*Cantar del Cid*) представља најстарији, најпознатији, и једини интегрално сачувани хугларски јуначки спев средњовековне шпанске књижевности. Ауторством и временом настанка песме бавили су се током претходног столећа бројни истраживачи и историчари књижевности[4], а многа питања у вези с том раном манифестацијом кастиљанске поезије и даље су предмет полемика. Највећи допринос проучавању *Сида* дао је шпански филолог и ерудита Рамон Менендес Пидал (Ramón Menéndez Pidal). Иако су неке његове широко прихваћене теорије, попут оне о двојици аутора (први из Сан Естебан де Гормаса, други

модела превода, утврђујући притом, обавезно, и функцију свих појединих нивоа и елемената те целине. Тек овако добијени резултати могу послужити за образовање тзв. 'граматике текста превода'" (Mirković 1980: 212).

4 У нашој научној средини шпанској епској поезији и *Песми о Сиду* пажња се почиње посвећивати с успостављањем самосталних студија хиспанистике на Филолошком факултету Универзитета у Београду 1971. године. Љиљана Павловић Самуровић је у уџбенику *Шпанска књижевност 1*: *Средњи век и ренесанса* из 1985. године представила све најзначајније одлике шпанске средњовековне епике, како хугларске, тако и клеричке песничке школе. *Песма о Сиду* добила је у тој књизи посебно поглавље у коме је ауторка на основу у том тренутку релевантне литературе, следећи углавном теоријске поставке Рамона Менендес Пидала, детаљно и стручно обрадила теме ауторства спева, рукописа, најважнијих издања, сличности и разликâ између историјског Сида и лика Сида у делу, структуре, стила те метричке форме спева (в. Pavlović Samurović 1985: 76–99). Као прва књижевноисторијска монографија те врсте у Србији, намењена најпре студентима Филолошког факултета, ова књига имала је вишеструки значај за српску хиспанистику: како за повећање видљивости шпанске књижевности у широј академској заједници, тако и за заснивање научног приступа хиспанским темама у нашој средини (Donić 2017: 130). *Песмом о Сиду* у контексту компаративних изучавања српске, шпанске и француске епике, од наших стручњака за шпанску књижевност бавила се Јасна Стојановић, која је 1986. године на Универзитету у Стразбуру (Université des Sciences Humaines de Strasbourg) одбранила магистарску тезу под насловом *Le personnage du musulman dans quelques poèmes épiques espagnols, français et serbes* (*Лик муслимана у неколиким шпанским, француским и српским епским песмама*).

из Мединаселија), или хипотезе о датирању спева, данас углавном превазиђене, Менендес Пидалу се дугује најисцрпнија филолошка и текстуална анализа, која је и данас полазиште за свако озбиљније бављење тим епом. Данас се углавном сматра да је аутор спева један, а као време настанка узима се 1207, година назначена у Пер Абатовом (Per Abbat) препису. Сачуваном рукопису који садржи 3735 стихова, недостаје једна страна на почетку и две стране у средини спева, које је Рамон Менендес Пидал реконструисао на основу историјских хроника (*Crónica de veinte reyes*) поделивши *Песму* у складу са тематским целинама и метричким особинама спева, на три дужа певања (*Destierro del Cid, Las bodas de las hijas del Cid, Afrenta del Corpes*). Опис витезове личности из *Песме о Сиду* у доброј мери је веродостојан, будући да је спев настао у релативно кратком времену након догађаја о којима говори, док је лик Сида у усменом, старом шпанском романсеру током потоњих векова доживео значајније промене (Donić 2011: 310–311). Иако пореклом припадник нижег племства, протагониста епа Родриго Руј Дијас од Вивара, Ел Сид (Rodrigo Ruy Díaz de Vivar, El Cid, 1043–1099), ратничким подвизима успео је да заузме важно место како у историји вишевековне реконкисте, борбе против муслимана на Иберијском полуострву, тако и у шпанској националној свести, где је постао доминантна епска фигура. Најважнија тема спева је Сидово уздизање на друштвеној лествици, сопственим силама, храброшћу и моралом, изнад властитих могућности наметнутих сталежом. Спев се за разлику од француске епике, која је јамачно имала утицаја на његов настанак, одликује реалистичним приповедањем, готово потпуним одсуством фантастичних елемената и предимензионираних ликова, као и неправилношћу метра, односно анизосилабизмом.

Песма о Сиду на српском (српскохрватском) говорном подручју

Иако на име највећег шпанског епског јунака у нашој средини наилазимо већ средином XIX века, у преводима четири историјске романсе из „Циклуса о Сиду", које је 1862. и 1863. у *Даници* објавио књижевник и политичар Јован Суботић (в. Donić 2017: 124), први написи о најпознатијем шпанском средњовековном спеву јављају се читав век касније, 1963. године, у антологији *Шпанска Лирика: два златна века*, преводиоца и филолога Владете Р. Кошутића. Одлуку да преглед шпанске поезије почне стиховима романси, уместо одломком из *Песме о Сиду*, уредник и преводилац у предговору образлаже готово потпуним одсуством лирског у спеву – „маште, трагике, страсти, нежности" – својстава која, према његовом мишљењу, „једно дело чине трајним и ненадмашним". Оцењујући управо по овом критеријуму скромне уметничке домете спева, Кошутић (1963: 8–9) пише: „Читајући неравну и развучену хронику о Сидовим подвизима узалуд смо тражили доказ раног шпанског генија, у шта настоје да нас увере спретни хиспанисти. Али треба бити одвише расположен па спеву без лирских одлика одати признање [...]. Јер уколико оно може да послужи као грађа нечем савршенијем, није вредно

свог ореола. А речит доказ те податности превазилажењу пружа *Песма о Cugy*. Његова ’германска железна чврстина’ навела је критичаре да с правом помисле на утицај Визигота који су Шпанијом владали у VI веку, и певали без осећајности и маште”. Говорећи о стилу спева, Кошутић (1963: 10) напослетку закључује: „Прочитавши овај или било који други одломак, и имајући пред очима наш епски говор, овакво казивање, сувотно и пословно, не узбуђује нас нити привлачи, мада кривица није до садржине већ до песника”.

И поред ове напомене Кошутић у „Предговору” представља два краћа одломка из *Песме о Cugy*. Први фрагмент припада самом почетку спева, у коме јунак креће у изгнанство и на путу кроз Бургос наилази на затворена врата застрашених грађана (45 стихова); други одломак, из трећег певања, у ком Сид пробија маварску опсаду Валенсије, убија краља Букара и задобија мач Тисону (у подбелешци, 26 стихова). Кошутић (1970: 251) се проблемом превођења хугларске епске поезије конкретније позабавио неколико година касније, у раду о разматрањима могућности шпанске метрике у нас (1970), где вели да Сидову славу по суседним хришћанским земљама разносе француски и домаћи певачи, жонглери [*sic*] (*los juglares*), рецитујући стихове о његовим подвизима те сједињујући у њима „романско, мосарабљанско и домородачко предање”. Кошутић (1970: 251) сматра да је, како прописане метрике још није било, рецитовање спевова почивало на „нагласу” те отуд ни број слогова није био важан ни уједначен, због чега је и највећи шпански еп тог времена, *Песма о Cugy*, испеван неједнаким метрима, од деветераца и до двадесетераца (највећи број у четрнаестерцу). Асонанце се јављају на крају сваког стиха, „дајући, како тако, рецитовању неку заобљеност и боју, јер се самогласник асонансе мењао у сваком певању”. Као пример Кошутић наводи један од одломака из Предговора антологији *Шпанска лирика,* где је асонанца на *о – е*, док су стихови мешавина од дванаестерца, петнаестерца и шеснаестерца:

> Myo Çid Rruy Díaz por Burgos entrava,
> en su conpaña. LX. pendones levava.
> Exien lo ver mugieres e varones,
> Burgeses e burgesas por las finiestras son,
> Plorando de los ojos tanto avyen el dolor,
> De las sus bocas todos dizían una rrazón:
> «¡Dios, qué buen vassalo, si oviesse buen señor!»[5] (*Anonim.* 1975: 8).

„у препеву”, сматра Кошутић (1970: 252) – „пошто нам је језик сажетији – стихови су сведени на трохејски дванаестерац”. Видимо из овог примера да је Кошутић присталица идеје да изворни анизосилабизам у препеву

5 Наводе изворног текста дајемо из двојезичног издања Влада Драшковића, сачињеног према факсимилу палеаграфског издања Рамона Менендес Пидала из 1961. године (*Poema de mio Cid*, Madrid 1961). На примеру ове исте руковети, која се појављује у свим преводима на српскохрватски језик, указаћемо на методске приступе и стратегије преводилаца, као и на најважније језичко-стилске одлике њихових препева.

треба заменити правилним метром, и то симетричним трохејским дванаестерцем – александринцем – карактеристичним за француску али и нашу поезију. Кошутић је присталица става о задржавању и преношењу асонантског слика са шпанског на српски, што је на више места образлагао у својим теоријским написима. Тако је и у наведеним стиховима доследно спровео асонанцу *а – а*:

Јашући са својих шездесет јунака
Сид Руј Диас стиже до Бургоса града.
С прозора га гледа свако од грађана,
проливајући сузе од великог јада;
сваки од њих исте речи проговара:
„Боже, да доброга, витеза вазала,
да му је имати добра господара!" (Košutić 1963: 9).

У антологију *Zlatna knjiga španjolske poezije: od XII do XX stoljeća* (1972), Никола Милићевић је први уврстио и на српскохрватски превео три одломка из *Песме о Сиду* („Početak", „Oproštaj od žene i djece", „Bitka kod Alcocera"). Реч је о репрезентативним и уметнички највреднијим фрагментима који обилују лирским и драмским елементима. У предговору антологији Милићевић (1972: 7) наглашава да се *Песма о Сиду*, и по духу и по изразу разликује од француских спевова, под чијим утицајем је могао настати, као дело „više realistično, demokratsko, bez velikih idealiziranja, bez sudjelovanja viših sila. U iznošenju događaja suho, bez ikakve kićenosti". Преводилац (Milićević 1972: 21) образлаже и делимично одступање од изворног римовања у преведеним одломцима: „U originalu, svaki pasus, od početka do kraja, ima istozvučne asonance. Koliko je bilo moguće, to je i u prijevodu nadoknađeno katkada rimom, katkada asonancom". Овај превод стога прати изворну неуједначеност броја слогова, али уноси разноврснију риму, која у изворнику ретко и само изузетно варира у оквиру једне руковети. Показаћемо на истом фрагменту:

Moj Cid Ruy Díaz tada u Burgos navrati,
Šezdeset konjanika njega na putu prati.
I muškarci i žene oko njega se roje,
Burgežani i Burgežanke po prozorima stoje,
velika bol ih muči, na oči suze rone,
i svi iz usta svojih govorili su tada:
„Bože, dobra vazala, da mu je dobar vladar!" (*Anonim*. 1972: 23).

Романиста и универзитетски професор Владо Драшковић, преводилац чувене француске *Песме о Роланду*, аутор је такође првог интегралног превода *Песме о Сиду* на српском језику. Превод тог дела (с поднасловом „старошпански јуначки спев") објављен је 1975. године, као, између осталог, одговор на потребе новоформиране Групе за шпански језик и књижевност (1971), односно уџбеник,[6] намењен пре свега

6 Решењем ректора Универзитета у Београду од 21. марта 1974. године одобрен као стални помоћни уџбеник, штампан у 1000 примерака.

студентима хиспанистике и романистике на Филолошком факултету у Београду. Драшковићев превод приређен је као критичко издање које располаже предговором са основним информацијама о делу (значај спева, историјска подлога, легенде, рукописи, издања, фонетско-ортографске посебности средњовековног језика, версификација итд.), затим двојезично сложеним текстом (изворника и превода), коментаром, речником и додатком у коме се, поред неколико страна факсимила оригиналног текста, представља и библиографија с најрелевантнијим студијама о спеву. Међу рецензентима књиге налази се др Љиљана Павловић Самуровић, у то време доценткиња на Групи за шпански језик и књижевност, што имплицира да је реч о подухвату који је могао рачунати на стручну подршку хиспаниста (Donić 2014: 157).

Бавећи се у предговору формалним аспектима *Песме о Сиду*, Драшковић (1975: 6–7) објашњава да се због неуједначености у погледу броја слогова и места цезуре, старошпанска поезија обично сматра „крајње неправилном", али да би било погрешно неуједначеност броја слогова (анизосилабизам) изједначавати са неправилношћу. Он сматра да се, напротив, ово обиље метричке разноврсности, како у погледу броја слогова и места цезуре, тако и у погледу распореда акцената, може схватити као посебна предност, која доприноси да се у дугим тирадама избегне монотонија којој би неминовно водио крути изосилабизам. Драшковић (1975: 7) наводи да је једно од питања коме је у науци посвећено највише пажње управо питање првобитне форме, те да данас гледиште о изворној анизометричности јуначке епске поезије све више односи превагу. Као другу одлику старошпанског епског песништва аутор издваја „асоновање", односно асонантску риму, која је присутна у читавом спеву и која раздваја руковети, чинећи их засебним целинама.

И поред, како се види, доброг познавања изворне метрике, преводилац се није упустио у њену реконструкцију на српском језику. Без асонансе, чије би равномерно понављање нагласило границу стиха и јединство руковети, Драшковићев превод перципира се као поетизовани прозни текст:

> Moj Sid Ruj Dijas uđe u Burgos
> vodeći družinu od šezdeset konjanika.
> Ljudi i žene izlaze da ga vide,
> građani i građanke stoje na prozorima
> Lijući suze iz očiju od velikog bola;
> svima se iz usta otimahu iste reči:
> „Bože, dobrog li viteza! Kad bi još imao dobrog gospodara!"
> (*Anonim.* 1975: 9)

То је уједно и једна од главних замерки на рачун овог превода: читалац остаје ускраћен за део естетског доживљаја који произилази из једне од важнијих формалних особина спева, асонантске риме. Иако неправа, услед силабичке несамерљивости стихова, ова рима доживља се као снажан сигнал и ритмичка константа. Ипак, прикладно одабрана архаична

лексика, вешто преношење синтаксичких конструкција, макростилистичка верност изворнику, одговарајућа транскрипција средњовековних шпанских имена – надомешћују донекле овај формални недостатак, чинећи Драшковићев превод вредним књижевним текстом.

Упркос чињеници да овај превод, као филолошко издање, првенствено тежи материјалној, фактографској тачности, не могу му се оспорити ни уметнички домети. Поред важности за развој југословенске хиспанистике, ова књига има велики значај за исправно представљање феномена шпанске средњовековне хугларске поезије као и за померање видокруга очекивања југословенске читалачке публике у погледу кастиљанске епике.

Други интегрални превод[7] *Песме о Сиду* је 1991. године за крушевачку Багдалу сачинио Љубомир Б. Ристановић. Ристановић је написао и дужи информативан предговор, у коме се дотакао свих важнијих аспеката дела: сачуване верзије спева, ауторства, језика, устројства текста, историје и легенде о Сиду, садржине, теме, ликова, стила и метрике, држећи се претежно мишљења, интерпретација и података Рамона Менендес Пидала. У предговору Ристановић напомиње да је „нашем читаоцу, који познаје и воли народну поезију, који је навикао на много више лирике, метафоричности, алегорије; више фатумског мешања стварног и измишљеног, више друговања човека са натприродним бићима, више дијалога са природом, откривања њених тајни и лепота; [...] на слике као што су – реинкарнација јунака у сунцу које излази или залази, зазиђивање невеста у стамене градове, умирања од љубави и среће; [...] на јунаке са три срца, на којима змије спавају, тако омађијаном заљубљенику у епску традицију народа, 'Песма о Сиду' може изгледати као сувопаран, монотон еп, исказан звекетом мачева, штитова и оштрих копаља, сав у бојним поклицима и окршајима..." (Ristanović 1991: 30). И поред очигледне разлике у књижевној норми и очекивањима унутаркњижевног хоризонта савременог српског читаоца, Ристановић сматра да ће сензибилитет и колорит ове поезије српски читалац осетити у универзалности њене теме („између тог ломљења оружја, ломе се и људска срца, сузом се тражи лек од превелике радости и превелике туге" (Ristanović 1991: 30), као и у убедљивости њеног реализма, те „величанствене слике свега што је била Шпанија онога времена".

У одељку предговора у коме говори о метрици *Песме о Сиду*, Ристановић (1991: 29–30) подробно образлаже одлуку да анизосилабизам шпанског епа у преводу на српски преиначи у симетрични шеснаестерац.

7 Ристановићев препев, под поднасловом *шпански народни еп [sic],* за који у Багдалином издању није наведен изворник, објављен је још једанпут, у издању Будућности из Новог Сада 1998. године. У тој књизи Ристановић наводи да му је изворник било издање спева (*Poema de Mio Cid*) изавачке куће *Juventud* из Барселоне (1978). Уз изворни текст, за ту књигу адаптацију стиха на савремени шпански урадила је Марија Манент (María Manent), предговор је сачинио Дамасо Алонсо (Dámaso Alonso), а историјско-библиографску белешку Јосе Алсина Франк (José Alcina Franch). Тим критичким апаратом Ристановић се обилато служио у предговору и белешкама.

Како је реч о опредељењу које је утицало не само на значајно ритмичко већ и на језичко-стилско преобликовање дела, осврнућемо се детаљније на Ристановићеву теоријску аргументацију у прилог замени метра, а потом и на њене практичне реперкусије.

По метрици сачуваног текста, која је и даље „права загонетка" за истраживаче спева, истиче на почетку Ристановић (1991: 29), тешко се може закључити какав је био њен извори облик: критичари нису сложни чак ни у полазним тачкама: да ли је текст, како сматрају једни, био извођен уз пратњу инструмента, за шта би „сваки стих морао имати одређени број слогова, без обзира да ли се делио на два једнака или различита полустиха" или је пак, како доказују други, рецитован, што би онда значило, да стих „не би морао ни да се дели на одређене полустихове са цензуром, а ако се и дели, они не морају бити једнаки" (Ristanović 1991: 29). Као метричку константу, Ристановић издваја цезуру, јер је „стих, колико год био неуједначен, ипак подељен у два полустиха", наглашавајући мишљење Маркес де Пидал – које га је сасвим сигурно определило да изврши извврши самеравање стиха у преводу – да се у спеву наилази на зачетке шпанског осмерца, тј. да у „многим стиховима данашње верзије, који имају мање или више од 16 слогова, има много чистих осмераца". Велики број разних врста полустиха навео је Ристановића да се приклони оним филолозима који сматрају да је метрика сачуване *Песме о Сиду* „сасвим конфузна" (1991: 29). О одлуци да избор метра утемељи на претпостављеном укусу српског читаоца, заснованом на домаћој епској традицији Ристановић (1991: 29–30) каже:

> Сва ова неуједначеност, разноликост стиха, полустиха, места цензуре, асонанце; то тешко свођење под било какве ритмичке целине, доприности да се текст сачуване верзије рукописа „Песма о Сиду" данас чита у конфузном ритму, па се тако губи онај епски, хучни, незадрживи вал певања, који је посебан уметнички доживљај у читању, слушању или изговарању епова уједначеног стиха. Управо из жеље да умањимо ту конфузност, версификациону и ритмичну распуштеност, у препеву који нудимо нисмо реконструисали метрику оригинала од стиха до стиха (што је било и немогуће) него смо је свели у осмерце у полустиху, односно – у шеснаестерце у целом стиху. Уосталом, седмерци (који по нашем дељењу на слогове могу бити и осмерци и деветерци [*Sic*]) а и осмерци, најчешћи су стихови у овој верзији спева. Осмерац је најстарији, најчешћи и најпопуларнији стих шпанске народне поезије. Он је основни стих и романсера, а под утицајем ове народне песме, осмерац је најчешћи стих и у модерној шпанској поезији. Буквални превод стихова овога рукописа допринео би да се он у читању приближи некој изломљеној, тешко изговараној ритмичној прози. То би рогобатно звучало посебно нашем читаоцу навиклом на поетску традицију у којој је строго одређен број слогова и у стиху и у полустиху, место цензуре, а тиме ритам и тон, јер би му читање неке епске песме „разбарушених" стихова, било тешко, песнички громадно, далеко од јасног милозвука наше народне поезије (Ristanović 1991: 29–30).

Ристановић је као део аргументације за своју одлуку понудио изводе из метричких мерења Рамона Менендес Пидала која, и тако како

су изложена, не говоре недвосмислено у прилог осмерца за полустих, односно шеснаестерца за стих препева. Наиме, Ристановић (1991: 30–31) наводи Менендес Пидалову статистику која показује да су у спеву испеваном у стопи од 10 до 20 слогова, најчешћи стихови четрнаестерци, петнаестерци и шеснаестерци (270 четрнаестераца, 216 петнаестераца, 115 шеснаестераца, 187 тринаестераца[8]) док су, кад је реч о полустиховима, од 10 врста три метра најчешћа: седмерац (39,4%), осмерац (24%) и шестерац (18%). Простим рачуном ипак види се да је најчешћих метара у спеву краћих од шеснаест слогова (13, 14, 15) готово шестоструко више него шеснаестераца, док је међу полустиховима, оних краћих од осам слогова (6, 7), два и по пута више него осмераца. Ристановић у обзир није узео ни просек учесталости комбинација осмерца са другим врстама полустиха, дужим или краћим, као ни просечну дужину стиха читавог спева, која је – будући мања од изабраног шеснаестерца, уз већу економичност нашег језика – нужно водила појави „вишка" простора у сваком стиху. Вишак слободних слогова настао неопрезним избором дужег стиха преводилац је систематски попуњавао „измишљеним" епским епитетима („љути мач", „верни друг", „доља питома", „гласник послушни", „драги витези", „свето оружје", „сјајна опрема" „врли Родриго", итд.), везницима, заменицама, проширеним изразима и појашњењима, што је неминовно водило знатном удаљавању стила препева од стила изворника на микростилистичком плану:

> I naš Sid Dijas Rodrigo, u Burgos grad je ušao,
> šezdeset sa njim bilo je od kopljanika biranih,
> Жizlaze da ga gledaju ljudi i žene zajedno,
> po prozorima nagnuti oni iz grada Burgosa,
> i suze oči svakome, jer beše teško i njima.
> U sebi svi su klicali, jer svi su tako mislili:
> „O Вože, dobra junaka, da kralj to znade ceniti!" [подвукао Жељко Донић]
> (Anonim. 1991: 38).

Како видимо на овом примеру, упркос декларативном опредељењу да самеравањем неуједначеног стиха ритам спева у препеву прилагоди „уху" домаћег читаоца, Ристановић је за препев одабрао посве необичан метар: јампски осмерац с дактилском клаузулом. Тај стих је у потпуности стран, како нашем епском казивању, тако и нашој (народној) метрици којој је трохејски ритам управо једно од најпрепознативљивих обележја. Кирил Тарановски (2010: 39–43) објашњава да највећи део метричких форми народног српскохрватског песништва – јуначки

8 Иако Ристановић каже да је међу стиховима у спеву највише четрнаестераца, петнаестераца и шеснаестераца, већ у наставку видимо једну нелогичност, да је тринаестереца које не помиње међу „најчешћим" стиховима а које наводи, више него шеснаестераца (187 према 115). То указује да просек дужине метра у *Песми о Сиду* може бити за слог или два или краћи од шеснаестерца, или како је својим препевом у дванаестерцу, у примеру који смо горе навели, сугерисао професор Владета Р. Кошутић.

десетерац, симетрични осмерац, трочлани дванаестерац и др. – показује изразиту трохејску тенденцију у распореду акцената. Уметнички везани стих је у највећој мери сачувао силабичку и акценатску структуру народног стиха, трохеја, премда се од друге половине XIX века по угледу на немачки, енглески и руски стих развија и јамб, кога у народној поезији такорећи ни нема. Отуд се Ристановићева нарација у овом метру, иако вешто компонована, по нашем мишљењу перципира као ритмички једнолична и неодговарајућа за јуначку тематику.

Навешћемо још неке замерке Ристановићевој преводилачкој стратегији и, следствено, последицама на пољу стилистике:

1) Ристановић говори искључиво о метру, тј. броју слогова, у потпуности занемарујући асонантски слик, који се, релативно правилно, од руковети до руковети, као битан елемент ритма протеже дуж читавог спева, и коју је у српском преводу могуће у потпуности реконструисати. Ристановић додуше понегде, спонтано и спорадично, асонује завршетке стихова, служећи се највише неправим граматичким сазвучјима.

2) Уједначавање, тј. самеравање броја слогова у препеву Ристановић заснива на хипотезама о изворном изосилабизму старошпанске епике. Међутим, упркос мањем броју критичара[9], већина филолога и стручњака за *Песму о Сиду,* укључујући и Менендес Пидала, ближи је ставу о метричкој неправилности спева, анизосилабизму, што никако не значи да се ритам прихвата као „конфузан", већ управо супротно, да се трага за изворним ритмичким схемама композиције. Присталице изворног изосилабизма имају највише тешкоћа да објасне како је од претпостављене строге метричке регуларности оригиналног стиха дошло до тако велике неправилности метра у сачуваном Пер Абатовом рукопису. Неубедљиво делују претпоставке да је анизосилабизам последица грешака у преписивању текста или прозификације преписивача, немарног према преношењу метра (али не и риме). Гиљермо Фернандес Родригес-Ескалона и Клара дел Брио Каретеро (2003: 2) стога закључују да је, уколико бисмо рукопис из Вивара прихватили као деградирани препис неког правилног оригинала, та деградација отишла толико далеко да је првобитна правилност метрике изворника у потпуности непрепознатљива. Сачувани рукопис у том случају не би био само препис, већ „аутентична прерада" те би и реконструкција његовог „изворног" изосилабизма била оправдана колико и реконструкција изгубљених спевова на основу сачуваних хроника (Fernandes Rodriges-Eskalona, Brio Karetero 2003: 2). Једна од најприхваћенијих интерпретација метрике у *Песми о Сиду* управо је она која уместо броја слогова као најважнији елемент ритма истиче тонски принцип, правилност понављања иктуса (најчешће два у сваком полустиху), и којој су, у неком облику, блиски стручњаци за *Сида*, као што су Томас Наваро Томас (в. Navaro Tomas 1956), Франсиско

9 Међу савременим шпанским реконструкцијама „изворног изосилабизма" двоструким осмерцем с асонантским сликом, такво је издање спева шпанског медијевалисте Хуана Викторија (Juan Victorio) из 2002. године (в. Viktorio 2002).

Малдонадо де Гевара (в. Maldonado de Gevara 1965), Франсиско Лопес Естрада (в. Lopec Estrada 1982), Antonio Markos Marin (в. Markos Marin 1997), као и многи други.

3) Ристановићевом избору метра заснованом на укусу домаће публике могао би се замерити, с једне стране, етноцентрични приступ, док, с друге стране, треба напоменути да аутор пренебрегава да помене оне облике јужнословенске (епске и епско-лирске) усмене традиције чија метрика много више наликује метрици *Песме о Сиду*, и који нису тако „монолитни" и „уједначени" као десетерци и осмерци, нпр. бугарштице, у којима и место цезуре и дужина стиха варирају: старије имају од тринаест до осамнаест слогова, с тим што је најчешћи стих петнаестерац, док код новијих преовлађује шеснаестерац. Иако су ове песме, које углавном опевају догађаје и личности из српске и угарско-хрватске историје с краја средњег века, остале у сенци касније сакупљених десетерачких епских песама (Deretić 1987: 28) морало би их се имати у виду када се, у потрази за одговарајућом метричким формама за препев, разматрају схеме наше „јуначке" поезије.[10]

4) Можда услед заокупљености формом, нарочито захтевном (али и непотребном) дактилском клаузулом, коју спроводи доследно кроз читав еп, Ристановић занемарује његове битне изворне језичко-стилске одлике, пропуштајући да поетску садржину спева на српски језик транспонује одговарајућим еквивалентним стилским средствима. Поређењем краће 36. руковети из I певања,

> Veriedes tantas lanças premer e alçar,
> Tanta adágara foradar e passar,
> Tanta loriga falsar e desmanchar,
> Tantos pendones blancos salir vermejos en sangre,
> Tantos buenos cavallos sin sos dueños andar.
> Los moros llaman Mafómat e los cristianos Sancti Yagüe.
> Cayén en un poco de logar moros muertos mill e CCC ya (*Anonim.* 1975: 40);

с Ристановићевим препевом,

> I vidiš koplja junačka, padaju il' se podižu,
> tolike jake oklope što prebijeni padaju,
> panciri mnogi slomljeni, ne štite grudi junačke,
> toliki beli barjaci, boju su krvi dobili,
> i mnogi konji sedlani, bez konjanika lutaju.
> Muhamed već se priziva i Jakov vere Hristove.

10 Број слогова у бугарштицама није сталан, код старијих песама креће се од тринаест до осамнаест, с тим што је најчешћи петнаестерац, док код новијих преовлађује шеснаестерац. Карактеристична појава бугарштичког стиха јесте рефрен, који се јавља, иако не увек, после сваког другог стиха. Бугарштице, које углавном опевају догађаје и личностима из српске и угарско-хрватске историје, остале су у сенци касније сакупљених десетерачких епских песама (Deretić 1987: 28).

U boju ovom krvavom, a nije dugo trajao,
palo je mnogo Maura – hiljadu i tri stotine (*Anonim.* 1991: 66)

налазимо да је занемарен читав низ ефектних језичких средстава: анафора у пет узастопних стихова, затим паралелизам у прва три стиха (именица + инфинитив глагола + инфинитив глагола), док је у шестом стиху, изостављањем речи *moros* и *cristianos*, нарушен двоструки контраст (Маври – Мухамед / хришћани – Свети Јаков). И у овој руковети наилазимо на бројне епитете који не постоје у изворнику: *lanças* је преведено као „копља јуначка", *adágara* као „јаки оклопи", *de logar* – „у боју овом крвавом". С друге стране, изворни епски епитети, којима се могу пронаћи еквиваленти у нашој епици, непотребно су замењени: *buenos cavallos* (добри коњи) преведено је са „коњи седлани", *vermejos en sangre* (румене од крвце) – „боју су крви добили". Присутне су и произвољности, неадекватни облици/изрази и мања или већа огрешења о реалије. Тако је у овом одломку реч *adágara* (штит) преведена као „оклоп", *loriga* (верижњача или оклоп) као „панцир", синтагма *sin sos dueños* (без својих господара) – „без коњаника", *desmanchar* (расковани) – конструкцијом „не штите груди јуначке", *Sancti Yagüe* (Свети Јаков) – „Јаков вере Христове". Последњи, седми и нешто дужи стих ове кратке руковети, изворно деветнаестерац, Ристановић је поделио чак на два шеснаестерца, додавши осми стих, који је потом морао попунити додатним проширењима.

У часопису *Свеске* 1991. године, уз један одломак из још необјављеног Ристановићевог препева *Песме о Сиду* (почетак трећег певања *Понижења у Корпесу*), на Багдалино издање кратко се осврнуо Војислав Минић. Држећи се искључиво образложења из Ристановићевог предговора и без додатног упућивања у проблематику, Минић (1991: 217) констатује да је преводилац „дело препевао у (двоструким) осмерцима, традиционалној стопи шпанског певања" уз опаску да је „добро учинио, јер би 'разбарушена' и неуједначена стопа оригинала веома рогобатно звучала уху нашег читаоца, навиклог на милозвучност строго уједначене метрике" (Minić 1991: 217). Минићев став је да се због тога Ристановићев превод може сматрати „првим препевом дела на наш језик" иако му је познато да је „на катедри за романистику Филолошког факултета у Београду професор француског језика – *Драшковић*, пре коју деценију, превео цео текст, трудећи се да следи рогобатну метрику оригинала [*Sic*] и штампао превод као лектиру за студенте" (Minić 1991: 217). Сматрамо да Минићево мишљење није утемељено на чињеницама (које смо у раду образложили), те да произилази из ауторовог површног познавања теме о којој пише.

Закључак

До објављивања првог целовитог превода, романисте Владе Драшковића 1975. године, једно од најважнијих (сачуваних) дела средњовековне шпанске поезије, *Песма о Сиду*, било је у нашој културној средини

познато само кроз кратке одломке и написе у двема антологијама шпанске поезије на српскохрватском језику (1963, 1972). Иако је као универзитетски уџбеник штампан у, за југословенско тржиште, малом тиражу, од 1000 примерака, и остао ограничен на академске кругове, први интегрални превод био је од пресудног значаја за пробијање видокруга очекивања српске читалачке публике. Наредне, 1976. године, на основу Драшковићевог текста сачињено је и издање на Брајевом писму, намењено слепим и слабовидим особама. Драшковићев превод – премда семантички потпуно веран изворнику и опремљен стручним критичким апаратом – у већој мери је испунио филолошке, него песничке критеријуме. Стил превода, приближен језику прозе, и изостанак асонансе, која као ритмички сигнал наглашава границе стиха и јединство сваке руковети, лишили су читаоца утиска и значења што га носи изворно сазвучје песничкога дела. У другом целовитом преводу *Песме о Сиду,* објављеном 1991. године у издању крушевачке Багдале, преводилац Љубомир Б. Ристановић је, уз образложење да је српска публика навикла на уједначеност епског десетерца и осмерца, изворни анизосилазам заменио симетричним шеснаестерцем. Међутим, и поред жеље да ритам спева приближи укусу домаћег читаоца, Ристановић је за препев одабрао метар неадекватан српској епској традицији и јуначкој тематици: двоструки јампски осмерац са дактилском клаузулом. Тај стих у потпуности је стран, како нашем епском казивању, тако и нашој (народној) метрици. Налазимо такође да је неопрезни избор предугачког стиха водио стварању знатног „вишка простора" у преводу, који је преводилац попуњавао проширивањем израза и додавањем непостојећих епских епитета. Анализа превода показује да је Ристановић доста слободно пришао изворнику, занемарујући најчешће његову структуру, лексичке нијансе и стилска средства, што је водило удаљавању стила препева од стила оригиналног дела, највише на микростилистичком плану.

Узимајући у обзир предочену анализу, сматрамо да и поред два интегрална превода *Песме о Сиду*, тај спев у српској култури још није добио довољно верну и адекватну поетску транспозицију, која би, у језичко-стилском погледу, одговарајућим (еквивалентним) стилским средствима пренела све његове најважније особине, како на макростилистичкој, тако и микростилистичкој равни.

Извори (преводи *Песме о Сиду* на српски језик)

--- „Pjesma o Cidu", in N. Milićević (priređivač), *Zlatna knjiga španjolske poezije*: *od XII do XX stoljeća*, sastavio i preveo Nikola Milićević. Zagreb: Matica hrvatska, 1972, 21–26.

Pesma o Sidu = Poema de mio Cid: *starošpanski junački spev*, prevod, komentar i rečnik Vlado Drašković. Kritičko izd. Beograd: Izdavačko-informativni centar studenata, 1975. 255 pp.

Песма о Сиду [Брајево писмо]: *старошпански јуначки спев*, превод и предговор Владо Драшковић Св. 1. Београд: „Филип Вишњић", 1977. 136 pp.

Песма о Сиду [Брајево писмо]: *старошпански јуначки спев*, превод и предговор Владо Драшковић Св. 2. Београд: „Филип Вишњић", 1977. 176 pp.

Pesma o Sidu: španski narodni ep, sa španskog prepevao i predgovor napisao Ljubomir B. Ristanović. Kruševac: Bagdala, 1991. 197 pp.

Песма о Сиду: шпански народни еп, са шпанског препевао и предговор написао Љубомир Б. Ристановић. Нови Сад: Будућност, 1998, 203 pp.

Литература

Anonim. 1972: Anonim., „Pjesma o Cidu", *in*: N. Milićević (ur), *Zlatna knjiga španjolske poezije*: *od XII do XX stoljeća*, sastavio i preveo Nikola Milićević. Zagreb: Matica hrvatska, 21–26.

Anonim. 1975: Anonim., *Pesma o Sidu = Poema de mio Cid*: *starošpanski junački spev*, prevod, komentar i rečnik Vlado Drašković. Kritičko izd. Beograd: Izdavačko-informativni centar studenata.

Anonim. 1991: Anonim., *Pesma o Sidu: španski narodni ep*, sa španskog prepevao i predgovor napisao Ljubomir B. Ristanović. Kruševac: Bagdala.

Bunjak 1998: P. Bunjak, O pitanju istorije recepcije strane književnosti, *Književna istorija*. God. 30, br. 104, 5–26.

Deretić 1987: J. Deretić, *Kratka istorija srpske književnosti*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Donić 2011: Ž. Donić, Stare španske romanse i njihov prepev na srpski jezik, *in*: Ž. Donić (urednik), *Stare španske romanse*, izbor, prevod sa kastiljanskog, predgovor, beleške i glosar Željko Donić; pogovor Jasmina Nikolić, Beograd: Partenon, 11–33.

Donić 2011: Ž. Donić, Glosar, *in*: *Idem,* 305–312.

Donić 2014: Ž. Donić, Prilog za bibliografiju prevoda španske poezije na srpskom (srpskohrvatskom) govornom području, *Anali Filološkog fakulteta,* Beograd, XXVI, I, 149–172.

Donić 2017: Ž. Donić. Prevod i recepcija stare španske romanse u srpskoj kulturnoj sredini, Kragujevac: *Nasleđe,* 36, Kragujevac, 121–136.

Fernandes Rodriges-Eskalona, Brio Karetero 2003: G. Escalona Fernández Rodríguez, C. del Brío Carretero, Sobre la métrica del Cantar de Mio Cid. Deslindes previos, *Lemir,* 7.

Jaus 1978: H. R. Jaus, Predgovor jugoslovenskom izdanju, *in*: H. R. Jaus, *Teorija recepcije, (izbor studija)*, prevela Drinka Gojković, predgovor Zorana Konstantinovića, Beograd: Nolit, 29–33.

Konstantinović 1978: Z. Konstantinović, Estetika recepcije Hansa Roberta Jausa, in: Z. Žiletić, S. Grubačić, S. Bogosavljević, *Polazišta: izbor iz radova Zorana Konstantinovića*. Novi Sad: Prometej, 129–147.

Konstantinović 2010: R. Konstantinović, O prevođenju poezije, *in*: R. Konstantinović, *O prevođenju poezije i drugi ogledi*, Novi Sad: Adresa, 5–29.

Košutić 1963: V. R. Košutić, Predgovor, *in*: V. R. Košutić (urednik), *Španska lirika,* izbor, prepev i predgovor Vladeta R. Košutića. Beograd: Prosveta, 5–65.

Košutić 1970: V. R. Košutić, Španska metrika i njene mogućnosti u nas, *Anali Filološkog fakulteta*, 10, 249–264.

Lopes Estrada 1982: F. López Estrada, *Panorama crítico sobre el Poema del Cid*, Madrid: Castalia.

Maldonado de Gevara 1965: F. Maldonado de Guevara, Knittelvers "verso nudoso", *in*: *Revista de Filología Española*, XLVIII, 39–59.

Markos Marin 1997: F. A. Marcos Marín, *Cantar de Mío Cid*, Madrid: Biblioteca Nueva.

Milićević 1972: N. Milićević, Predgovor, *in*: N. Milićević (priređivač), *Zlatna knjiga španjolske poezije*: *od XII do XX stoljeća*, sastavio i preveo Nikola Milićević. Zagreb: Matica hrvatska, 5–19.

Minić 1991: V. Minić, Pesma o Sidu – španski narodni ep: Najveće špansko delo srednjevekovne književnosti i jedan od najznačajnijih spomenika svetske kulturne baštine, Pesma o Sidu prvi put u celosti objavljuje na našem jeziku u prepevu Ljubomira Ristanovića, a u izdanju kruševačke Bagdale, *in*: *Sveske*. 3, 8, 217–221.

Mirković 1980: D. Mirković. Semantička vrednost strukturalnih pomeranja u prevodu na makro i mikrostilističkom planu, *in*: *MSC Naučni Sastanak Slavista u Vukove dane,* 10/2, Beograd, Novi Sad, Tršić, 211–220.

Mukaržovski 1998. J. Mukaržovski, *Ogledi iz estetike i poetike*, izabrao, preveo i pogovor napisao Aleksandar Ilić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Navaro Tomas 1956: T. Navarro Tomás, *Métrica española: Reseña histórica y descriptiva, Syracuse* (*N. Y.*), Syracuse University Press.

Pavlović-Samurović 1985: Lj. Pavlović-Samurović, Pesma o Sidu, *in*: Lj. Pavlović-Samurović, D. Soldatić, *Španska književnost I*, *Srednji vek i renesesansa*, Sarajevo-Beograd, Svjetlost-Nolit, 77–99.

Subotić 1845: J. Subotić, *Nauka o srbskom stihotvoreniju*, Pešta: Matica Srpska. [Orig.] Суботић 1845: Ј. Суботић, *Наука о србскомъ стихотворенію*, Пешта: Матица српска.

Taranovski 2010: K. Taranovski. Principi srpskohrvatske versifikacije, *in*: K. Taranovski, *O srpskom stihu*, priredila Mirjana D. Stefanović, Beograd: Službeni glasnik, 39–59.

Viktorio 2002: J. Victorio, *El Cantar de Mio Cid*. Estudio y edición crítica, por Juan Madrid, UNED.

Željko S. Donić

TRANSLATIONS OF *THE POEM OF THE CID* IN SERBIAN SPEAKING AREA (CONTRIBUTION TO THE RECEPTION OF THE SPANISH MEDIEVAL EPIC)

Summary

The Poem of the Cid (*Cantar de mío Cid*) is the oldest, the best known, and the only wholly preserved juglar epic poem of the medieval Spanish literature. Due to poor historical, cultural and economic relations between Serbia and Spain, Spanish medieval epic appeared late on the horizon of expectations of domestic readers: initially those were short texts and fragments in anthologies (1963, 1972), and by the mid 1970s the integral translations of *The Poem* appeared (1975, 1991). The starting point of the paper is the German-academic Hans Robert Jauss's Theory of Reception. In the introductory part it is touching on the specificity of the reception of translated literature in a foreign environment, the linguistic/stylistic equivalence of translation, and the issue of formal requirements that are imposed on a translator of a poetic work. In an example of analysed fragments of different translations of *The Poem of the Cid*, the paper points out the methodical approaches and strategies of the translators, from which it draws conclusions on the metric, structural and semantic adequacy of the poetic transposition into the Serbo-Croatian language in relation to the original Spanish text.

Key words: *The Poem of the Cid*, reception, translation, adaptation, Serbian speaking area.

Примљен: 3. марта 2018. године
Прихваћен: 12. октобра 2018. године

Оригинални научни рад
821.163-992.09 Crnjanski M.
821.134.2.09 Unamuno M. de

Мирјана М. Секулић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за хиспанистику

Наслеђе 41 • 2018 • 157–172

ИСТОРИЈА ШПАНСКЕ СВАКОДНЕВИЦЕ – ЦРЊАНСКИ НА ТРАГУ УНАМУНОВЕ ИНТРАИСТОРИЈЕ

Служећи се компаративним приступом у раду се анализира концепција интраисторије коју је осмислио шпански писац и мислилац Мигел де Унамуно и њени трагови у путописним текстовима Милоша Црњанског по Шпанији. Имајући у виду овако постављене циљеве, у раду се најпре дефинише интраисторија у контексту савремених размишљања о историји и нарочито историји свакодневице, при чему се истиче њен значај за спознају обичног народа, најчешће изостављен у књигама историје. Затим се, полазећи од теорија путописа, тумаче места његовог укрштања са идејама које носи историја свакодневице и њој блиска концепција интраисторије. Најзад, у путописима Милоша Црњанског проналазе се моменти који указују на приближавање ових текстова Унамуновој интраисторији преко путописног жанра. У идеаријумима оба аутора, једног који настоји да спозна своју земљу изнутра и другог који се труди да је упозна споља, приметно је концентрисање на обичан народ, најчешће сељаштво и свакодневни живот руралних крајева, преко чега, закључује се, оба аутора настоје да разоткрију суштину шпанског.

Кључне речи: Црњански, Унамуно, интраисторија, историја свакодневице, путопис

1. ПИСАЊЕ ИСТОРИЈЕ И УНАМУНОВА КОНЦЕПЦИЈА ИНТРАИСТОРИЈЕ

Крајем 19. и почетком 20. века шпански интелектуалци сматрали су да им је основни задатак да разреше тзв. шпански проблем, актуелно питање проблематичног односа традиције и модернизације у Шпанији, што је покренуло бројне расправе. Припадници *Генерације '98* бавили су се идејом суштине Шпаније и потрагом за њом, заузимајући одређене ставове о путу којим је Шпанија у датом критичном тренутку требало да крене. Посветили су се проучавању колективног идентитета, а као једно од решења шпанског проблема препознавали су приближавање народу, будући да су интелектуалци осећали дистанцу између народа и себе. На тим основама неки од њих су постали духовне вође нације. Међу поменутим интелектуалцима нарочито се истакао Мигел де Унамуно као

1 msekulic@filum.kg.ac.rs

тумач националне душе који би својим оштроумљем, како то наводи Сторм (2002: 52), могао да подучи нацију да буде верна себи и да пронађе сопствену судбину. Улазећи у расправу о традицији и модернизацији Шпаније, њиховим добробитима и негативним последицама, Унамуно је 1895. године написао пет чланака, касније обједињених под насловом *Суштина Шпаније* (*En torno al casticismo*), посебно значајних јер у њима развија концепцију *интраисторије* (*intrahistoria*).

Унамуново схватање интраисторије настаје на основама немачког романтизма, психологије народа, позитивизма и шпанског краусизма, али и као одраз савремених шпанских размишљања о историји. Интраисторија је филозофски и идеолошки појам који Унамуно развија ради приступа шпанском проблему, крајем 19. и почетком 20. века схваћеног као проблема традиције која се посматрала као заосталост, садашњости чија је преовлађујућа одлика обамрлост, и будућности за коју не постоји јасна оријентација (Fernandes Turijenso 1971: 46). Политичким немирима свог времена Унамуно онда супротставља мир и монотонију свакодневице – интраисторију. Унамунов став је да се нови живот може улити у шпанско друштво само уколико се на површину извуку подсвесне дубине шпанског народа, подземне и живе воде интраисторије (Abeljan 2008: 533). Он сматра да се решење за проблем Шпаније налази у повратку људским и религиозним вредностима који постоје у народној души. Став о моралној надмоћи руралних крајева над градским Унамуно дели са већином припадника Генерације '98 (De Miguel, Barbejto 1998: 40, 51), а из одбацивања убрзане модернизације, према цитираним социолозима, произилази и песимизам ових аутора у погледима на решавање проблема Шпаније.

Унамуно развија теорију интраисторије првенствено на основама две дихотомије у писању историје: свесно–несвесно и званично–анонимно. Интраисторија се изједначава с језиком и подсвесним, а историја с књижевношћу и свесним. Свесни живот је препознатљив у историји и хроникама, но према Унамуну он не чини праву историју – историјски живот настаје на основама живота милиона људи чија имена не доспевају у штампу, а који подупиру друштвени организам. То је живот људи без историје, који су носиоци непроменљиве традиције испод историјских промена. Унамуно зато предлаже бележење живота анонимних људи, који чине суштину друштва, насупрот великим именима као протагонистима Историје. Разлог види у томе што се ови анонимни животи одвијају у сенци традиције, па стога дају смисао и основу догађајима чији су актери позната имена на друштвено-политичком нивоу. Интраисторија тако представља друштвено несвесни живот народа и супстанцу историје, чиме постаје од суштинске важности, како то Унамуно (2010: 31) наводи, жамор ћутљивих људи који живе испод садашње историје, тј. глас људи од крви и меса.

Писана историја не говори ништа суштинско о људима, сматра Унамуно, а уколико не даје никакво сазнање о суштини и духу човека,

потребно је променити начин њеног писања. Унамуно се зато залаже за писање дубоке и живе историје шпанског народа (Rabat 2005: 58), док критикује писање званичне историје засноване на бележењу великих или значајних историјских догађаја. Ипак, он не промишља о ограничењима писања прошлости и немогућности да се она веродостојно представи у историји, већ замера писаним историјама да нису објективне, будући да изостављају или занемарују појединости које се тичу анонимног човека из народа. Шпански историчар Туњон де Лара (1974: 168) Унамунов допринос сагледавању историје препознаје у настојању да ревитализује историју обичног народа, чиме подстиче и најављује историју свакодневице.

Интраисторија се манифестује пре свега у традицији. Вечну традицију треба тражити у живој садашњости а не у мртвој прошлости, под којом Унамуно подразумева ону историјску засновану на памћењу великих догађаја. Традиција је, дакле, оно што остаје од прошлости, док све остало пролази. Садашњи историјски тренутак обележен је површношћу и пролазношћу, што се затим замрзава у књигама и регистрима, те постаје само нека врста омотача, у чијем језгру, тј. у интраисторији, налази се оно заиста вредно. Садашњи историјски тренутак одликује се буком, будући да се ради о таласима историје који се представљају у штампи, али та иста бука се подупире и живи на огромном тихом човечанству, на тихој историји људи који сваког дана „устају на наредбу сунца и одлазе на своја поља да наставе са мрачним и тихим свакодневним и вечним послом" (Unamuno 2010: 24–25)[2]. Интраисторија је стога оно што омогућава континуитет историје једног народа:

> „Тај интраисторијски живот, тих и непрекидан као само морско дно, представља суштину напретка, истинску традицију, вечну традицију, а не лажну традицију која се обично тражи у прошлости закопаној у књигама и папирима, у споменицима и камењу" (Unamuno 2010: 24–25)[3].

Историја у Унамуновом схватању стиче следеће атрибуте: пролазност, површност, случајност, извештаченост и видљивост у човековом животу. Историји припада оно што разликује и међусобно раздваја људе. Интраисторија, насупрот томе, представља нешто стабилно, трајно, спонтано, дубоко и пређутано у људском животу. Њој припада оно што спаја људе – стварност и људска и генеричка дела у виду свакодневних и пређутаних активности (Lain Entralgo 1997: 294).

Према Унамуну, прави протагониста историје је обичан народ, међутим, он интраисторију првенствено повезује са сељацима и руралним амбијентима и то кастиљанским. Остале ниже класе, као што је на

2 "Se levantan a una orden del sol y van a sus campos a proseguir la oscura y silenciosa labor cotidiana y eterna" (Unamuno 2005: 144).

3 "Esa vida intra-histórica, silenciosa y contínua como el fondo vivo del mar, es la sustancia del progreso, la verdadera tradición, la tradición eterna, no la tradición mentira que se suele ir a buscar al pasado enterrado en libros y papeles, y monumentos, y piedras" (Unamuno 2005: 145).

пример радничка, Унамуно не узима у разматрање, што се објашњава чињеницом да ова класа у Шпанији постоји тек од краја 19. века и стога нема своју прошлост. За разлику од радничке класе, сељаци представљају културно богатство са својом традицијом, легендама, романсама, те њихово истраживање, како тумачи Рабат (2005: 73–74) може да се супротстави званичној историји.

Интраисторија као специфична концепција историје и погледа на шпанско друштво, дефинисана у есејима, препознатљива је у различитим жанровима Унамуновог стваралаштва. Унамуно доследно следи своју теорију интраисторије и примењује је у путописима у којима настоји да открије праву Шпанију, недовољно познату и погрешно представљену у сликама страних посетилаца. Оно што се није познавало јесте пејзаж, сељаштво и читав живот шпанског народа, сматра Туњон де Лара (1974: 184–185). Како наводи Љоренс Гарсија (2001: 21), Унамуно се у путописима удаљава од званичне Шпаније у потрази за оном аутентичном. Његови путописи се не интересују за велике историјске догађаје и личности, већ за историју обичног народа руралних крајева, напуштених и забачених села Кастиље, односно он редове путописа посвећује људима без историје или незабележеним у историји, чиме ови текстови постају примери интраисторије. Његова концепција путовања је романтичарска (Majner 2010: 381), а концепција интраисторије, као историје обичног народа, социјалистичка, сматра Гаридо Ардила (2007: 47). Унамуно (2010: 30) и сам наводи већу корист „путописних књига од историјских"[4], јер битнија је садашња историја од прошле, а књижевна дела боље тумаче прошлост од „сујетних историја, папируса и опека"[5] (Unamuno 2010: 30–31). Упркос не упуштању у расправу о дискурсима историје и фикције и њиховој сличности, у Унамуновим идејама расутим по есејима у *Суштини Шпаније* налазе се многе паралеле с каснијим постмодернистичким одбацивањем званичне историје и преиспитивањем историјских истина. Иако не каже да је историја само конструкција, Унамуно одбацује идеју да историја доноси истину.

2. *ИНТРАИСТОРИЈА У ПУТОПИСНИМ ТЕКСТОВИМА ЦРЊАНСКОГ О ШПАНИЈИ*

Путописни жанр заснива се на запажањима путника о стварности земље у коју путује, описима људи које сусреће, простора кроз који пролазе или у коме бораве, те су првенствено везани за садашњи тренутак и оно што је у њима доступно, а тек затим преко трагова прошлости у садашњости они се осврћу на историју.

Путописи изражавају најдубље или најистакнутије друштвене сукобе или немире у областима које путник посећује и упознаје, међутим, за њихово тумачење од великог је значаја утврдити да ли и колико

4 „/.../ de los libros de viajes que de los de historia" (Unamuno 2005: 152).
5 „/.../ sus historias, de la vanidad de los papiros y ladrillos" (Unamuno 2005: 152).

друга питања стичу предност у односу на та питања. На путописцу је, стога, избор између представљања истакнутих савремених или историјских догађаја или сликања свакодневице. На основама теорија Норберта Елијаса, Ивана Спасић (2004: 38) елементе свакодневног живота дефинише терминима као што су рутина, живот народних маса, радника, активности које се понављају из дана у дан, приватни живот, спонтано, нерефлектовано доживљавање и размишљање, а онда и наивно и идеолошко. Путописац, дакле, одлучује о чињеницама које му се чине значајнијим за уношење у текст – да ли ће продубити знање читалаца о историји стране земље, о њеним савременим друштвено-политичким превирањима или ће се осврнути на позадину или подлогу тих догађаја у свакодневици народа. Уношење појединих и изостављање других информација указује на путопишчев однос према теми, одлучује о слици која се ствара о страној земљи а самим тим обликује и рецепцију исте код циљне публике.

Црњански као аутор путописних репортажа у Шпанији тврди да му је намера да пронађе суштину шпанског. Отуд међу разноврсним информацијама он бира оне које најбоље оличавају шпанску душу и, према њему, најпластичније уобличавају слику те земље. Од Црњанског као новинара захтева се бележење битних догађаја са политичке сцене Шпаније, али аутор поред таквих информација у текст укључује и представљање шпанске свакодневице настојећи да се дистанцира од писања репортажа о савременој политичкој ситуацији. С једне стране, то оправдава ставом да се за кратко време не може упознати тако велика земља, али с друге, изражава жељу да је заиста спозна у најдубљим видовима, у чему се препознају основе за идентификовање паралела са Унамуновом концепцијом интраисторије.

Као и Унамуно, Црњански (1995а: 445) сматра да се шпански народ не познаје довољно. Познавати Шпанију за њега је значило удаљити се од шпанске званичне друштвено-политичке сцене и окренути се непролазним вредностима и призорима из живота народа. Унамуно настоји да одбрани Шпанију од површних слика које су о њој изграђене у путописима страних путника и укаже на душу Шпаније, њено аутентично биће, док Црњански, иако странац, полази од сличних премиса презира према страном „пискарању" о Шпанији, о којој се мало зна а много пише. Основа путничке спознаје другог народа – утисак – у Унамуновом схватању није негативне природе, и сам је бележио да се као путник руководио осећањима која у њему изазива виђено и доживљено, а не знањима, те да жели интуитивно да спозна своју домовину. Унамунови, а и путописи Генерације 1898, иако писани ради откривања Кастиље и Шпаније, претежно су лирски и засновани на контемплацији пре него на изношењу фактичких података. Сличан ослонац на утиске одвија се код Црњанског који као странац има изоштренија чула и као путник се не може ослободити утисака, те спознаја Шпаније често зависи од овог интимног увида у шпанску свакодневицу. У потрази за правом Шпанијом Црњански понекад пише како је наслућује у одређеним аспектима

шпанске културе и свакодневице, а управо то наслућивање и утисак праве Шпаније јесте покушај откривања духа вечне Шпаније, који се помаља иза актуелних догађаја. Унамуно сматра да се многи труде „да не допре до живе историје садашњости жамор ћутљивих људи који живе испод ње, глас људи од крви и меса, глас живих људи" (Unamuno 2010: 31)[6]. Црњански жели да опише и истакне управо личности тих људи које нико не слуша и не чује, а који, према његовом мишљењу, чине праву Шпанију. Црњански наглашава потребу одласка међу обичан народ и спознаје живота којим он живи, док се на великој сцени историје одвијају догађаји који се тумаче као судбоносни за шпанску нацију. Стога он наводи како га, на пример, не интересују поступци и ставови председника шпанске републике, па већу пажњу посвећује ластама на председничкој палати као сведоцима протока времена и шпанске историје. То је у складу и са дефиницијом историје свакодневног живота, према којој се врши померање жиже „друштвене историје са објективног, безличног и крупног плана на доживљајни, субјективни и микроплан", односно ка историји „изнутра и одоздо" (Spasić 2004: 28–29). Истовремено, овај моменат представља пример правог сударa оне Унамунове политичке буке и тишине непролазних вредности у њиховој сенци.

Описом политичких фигура и утисака који својом личношћу остављају на путописца уместо представљања њихових политичких одлука и програма, Црњански се већ налази на трагу интраисторије. Црњански попут Унамуна одбацује приказивање званичне Шпаније и тек, како каже, „узгред" указује на оне њене аспекте који му се чине битним, а који заправо сведоче о његовој тежњи према спознаји дубљих истина о Шпанији. Писање о шпанској политичкој ситуацији током Друге републике Црњанском се чинило попут заглушујуће буке којом се одражавају велики друштвени потреси, док је он иза свега тога налазио мирну стварност и у њој „праву" Шпанију. Унамуно је писао да „бука садашњости" збуњује многе, те да су неспособни да утону у тишину из које се та бука рађа (Unamuno 2010: 28). Садашњост уме да збуни, будући да још увек није протумачена и није претворена у текст историје. Црњански сведочи о томе представљајући савремену Шпанију као Вавилонску кулу на којој се нико не разуме, а сви говоре, па тиме само доприносе развоју конфузије о актуелном стању у земљи. Отуд он показује жељу да завири у мирну реалност Шпаније иза вртлога политичких догађаја и тако растумачи њено право биће. Издалека, бележи Црњански, Шпанија је изгледала као хаотична земља, док „изблиза она има своју мирну реалност [...] У њој се једе, пије смеје и пева и нарочито игра, а по вечном закону и по неком добром, невидљивом реду, дабогме, понегде и гладује и плаче" (Crnjanski 1995: 444). Сличне речи налазимо у Унамуновом делу *О трагичном осећању живота* (*Del sentimiento trágico de la vida*), у ком пише да је предмет његовог бављења: „човек од крви и меса, онај који умире,

6 "para que no llegue a la historia viva del presente el rumor de los silenciosos que viven debajo de ella, la voz de hombres de carne y hueso, de hombres vivos" (Unamuno 2005: 152).

једе, пије, весели се, спава, мисли, воли, човек кога видимо и чујемо..." (Unamuno 1991: 3)[7]. Црњански, попут Унамуна, показује занимање за конкретног човека, као и за његову традицију скривену иза поменуте буке званичне слике Шпаније. Тако ће наместо политичких расправа о борбама око земљишних поседа у Елчеу, на пример, Црњанском пажњу привући последице система на сиромашним земљорадницима које види око себе, који у сенци великих друштвено-политичких сукоба трпе, а немају глас да то искажу. У општим цртама, могло би се рећи да историју стварају политичари, а интраисторију народ (Garido Ardila 2007: 154), па се историја и интраисторија односе као владајућа група и анониман народ. Унамуно је писао да они који траже само велике историјске догађаје воде духовном осиромашењу народа. Исти став и Црњански критикује код других страних новинара, за које наводи да у Шпанији траже само сензације које ће забележити. Црњански, као и Унамуно, одбацује протагонизам савремених политичара у историји и вредност придаје обичном народу. Изузетак представља Мануел Асања кога види као далеко интересантнијег и „интелектуалнијег" од политичара који испуњавају светску штампу и који је „на већој муци јунак" (Crnjanski 1995a: 445). Највећи утисак који Асања оставља на Црњанског јесте „дубок нагон живота" (Crnjanski 1995a: 446), а више него његови политички поступци аутора занима његов став према животу и место у народу.

Традицију „која се обично тражи у прошлости закопаној у књигама и папирима, у споменицима и камењу" Унамуно (2010: 25) дефинише као лажну. Можда у овом смислу треба разумети позив Црњанског на удаљавање од туристичких водича који његов, а и поглед других путника, усмерава према споменицима културе и прошлости, онима које Унамуно назива „мртвим стварима"[8]. И сам Унамуно као путник и путописац промишљао је о путовањима, те изражавао став да водич може бити само основа на којој путник гради своја размишљања (Ljorens Garsija 2001: 73), што препознајемо код Црњанског. Несумњива је употреба водича за основне информације о Шпанији, али приоритет погледа у текст уместо у свакодневицу која окружује путника код Црњанског постаје предмет осуде. Туристичко путовање уз обавезни водич, бедекер, предмет је Унамуновог одбацивања исто тако, јер утиче да путник само пренесе већ изграђена мишљења и слике, а самим тим не спозна душу неког народа. Овакав туриста, према њему, непријатељ је путовања (Ljorens Garsija 2001: 67), површан и незналица. Он увек посећује већ позната места, себи не даје много избора и стога не може пуно ни сазнати. Могло би се рећи да водич, исто као и писани документи о великим историјским догађајима, само представља полазиште за упознавање другог (или себе) и не сме замаглити непосредан поглед

7 "El hombre de carne y hueso, el que nace, sufre y muere – sobre todo muere–, el que come y bebe y juega y duerme y piensa y quiere, el hombre que se ve y oye..." (Unamuno 2006: 79).

8 Унамуно сматра да вечну традицију треба тражити „у живој садашњости, а не у мртвој прошлости" (Унамуно 2010: 26).

на оно што је на таквој историји изграђено, односно оно што из те историје опстаје у садашњем времену.

Туристу, како је писао Цветан Тодоров (1994: 330), не занима становник друге земље. Он задржава дистанцу и не залази дубље иза спољашњих појава, не трага за скривеном душом народа. Путници су често условљени одлукама водича који организује путовање, што подразумева упознавање једног народа преко посета музејима и обилазака знаменитих споменика. Црњански показује побуну против оваквог вида откривања живота у Шпанији, будући да на тај начин неће спознати тзв. праву Шпанију. Култура се не своди на дела створена у њеном окриљу, него обухвата и скуп колективних начина живота, такође пише Тодоров (2010: 248). Став савремених студија културе је да се она не везује само за највише домете духа већ и да обележава свакодневни живот обичних људи, па се исказује у једноставним животним навикама, веровањима, укусима, осећањима, који чине специфично културно искуство различитих друштвених група (Đorđević 2008: 17). Под културом се подразумева целокупан начин живота, а тако јој и Црњански приступа у путописима.

Упркос признању да му је путовање по Шпанији протекло у знаку туризма, Црњански се опире поистовећивању с туристима и често истиче моменте који га разликују од његових сапутника. Основна одлика овог раздвајања је исказана жеља да уместо обиласка музеја и споменика и ишчитавања водича зађе у мање туристичке просторе другог и урони у његову свакодневицу у којој би пронашао суштину шпанског:

> „Нисам више имао стрпљења да преврћем слике Историје шпанске уметности и да слушам наше водиче. Моје друштво стојало је пред огромном капијом Сан Виценте [sic], која има куле као страшни оцаци. Пред крстом, пред којим су Немци дискутовали. Прошао сам крај њих и нисам се покајао. Био сам жељан да продрем у тај заостао, паланачки живот који сам запазио, – сред револуције, – и у Бургосу" (Crnjanski 1995б: 557).

Сличан став заступао је Унамуно, који је критиковао потребу људи да више воле уметност од живота, будући да, према његовом мишљењу, и најбеднији живот вреди више од највећег уметничког дела (Unamuno 2010: 27).

У Ескоријалу Црњансково одбацивање туристичке површности доживљава врхунац исмевања:

> „Као стадо оваца, воде нас по дворанама и собама где су некада живели шпански краљеви, са краљицама, инфантима и инфанткињама. Застаје се и дискутује пред раскошним тапетима, пред кинеским вазама, пред сатовима који су стари неколико столећа, пред свиленим фотељама и оружјем на зидовима. [...] Праву сензацију изазвао је улаз у један мрачни кабинет, са сандучетом од плавог велура. То је био нужник краља Карлоса који је сместа фотографисан. Снимци су још истог дана послати, хитно, редакцији Њујорк Хералда" (Crnjanski 1995а: 440).

Пажљивим истицањем предмета интересовања туриста и њихових непримерених поступака пред њима, аутор указује на бесмисао такве посете.

Иако Црњански често на својим страницама оживљава шпанску прошлост, чини се да то углавном чини да би осветлио неки аспект садашњости, те да би унео неку анегдоту и куриозитет за читаоце. Овакав став Црњанског може осветлити студија Гонсалес Тројана (2005: 154–156) о путопису, у којој он раздваја путника који жели да упозна нове крајеве и оног који жели да продуби постојеће знање усмерено неком већ познатом сликом. Стога представља могућност путовања кроз време подстакнутог сугестијама места која су постојала у прошлости, а опстају у садашњем тренутку: куће, улице, тргови града служе као сведоци или као мост између прошлости чије сећање делимично чувају и носталгичног погледа данашњице. Простори који су остали из прошлости омогућавају да се преко њих путник удуби у време у ком су настали и да им прида ново значење, што га онда чини посредником између јуче и данас. Циљ је дати наративни, књижевни смисао прошлости, тј. дати континуитет дисконтинуитету и уобличити потпунију слику од доступних фрагментарних података.

Хулио Пењате Риверо (2005: 62–63) у студији о путопису као значајну истиче везу описа, утиска и историје, те садашњост стиче смисао преко прошлости или прошлост показује свој бесмисао, када наратор подстакнут неким утиском прелази из садашњости у прошлост коју затим наставља да описује у тексту. Речима Унамуна, садашњост је таква захваљујући интраисторијским коренима, а не историјском пореклу које је не може објаснити – историја прошлости онда је „корисна само кад нам помаже да откријемо садашњост", пише Унамуно (2010: 31). Онда када се нађе у улози туристе, Црњански скреће поглед са споменика ка његовом значењу и значају у историји, па преко њега настоји да открије и његов смисао за садашњицу. У Ескоријалу стога настоји да спозна душу Филипа Другог (Crnjanski 1995б: 552), јер га више занима људска димензија од хладних и мртвих споменика. Споменици га, међутим, наводе на промишљање о поукама које они носе за садашњост, па посета Ескоријалу мења путников поглед на свет, како каже Црњански (1995б: 554), и „чини човека сањарем". Споменици као видљиви остаци прошлости наводе на контемплацију и дубоко промишљање о невидљивој позадини импозантне грађевине. Иза њених монументалних размера препознаје се некадашња величина Шпаније, али и указује се на савремену ситуацију у контрасту са њом. У Ескоријалу је „Гроб, гробница, гробље, не само Филипа II него и Шпаније" (Crnjanski 1995б: 552).

Како наводи Кринка Видаковић Петров (2013: 297), Црњанског интересују „жива стварност и живи људи", па отуд лајтмотиви пролазности и опозиције између садашњости и прошлости, што ствара драмску тензију у путописном тексту. Та тензија се разрешава на различите начине: „У средини Шпаније, рудника гвожђа, електричних возова, висоравни засејаних житом, у средини гомила ознојених што су жвакале, дрипчиле,

и хркале, шта ме се тицала, најпосле, та прошлост и меланхолија над Дон Карлосом, и тај врт који је цео у слаповима цветова?" (Crnjanski 1995a: 436–437). Слика прошлости Дон Карлоса посредована је Шилеровом драмом и супротставља се непосредованој стварности коју Црњански затиче у Аранхуесу (Vidaković Petrov 2013: 307). Као и у осталим текстовима, Црњански као привилеговано место путописа види садашњи тренутак и свакодневне активности, међутим, путопис ипак спаја виђено са унутрашњим доживљајем заснованим на утиску:

> „Па ипак, то је била права Шпанија, та меланхолија и смрт, ти цветови што опојно миришу. [...] Сред читаве једне велике државе и земље, сред читаве прошлости једног великог народа, сред читаве збиље једне простране, обрађене, индустријске земље, слушао сам шапат католички, да је све таштина" (Crnjanski 1995a: 437).

У путописним текстовима о Кордоби, Севиљи, Гранади и Кадису, перцепцију града, споменика историје и опште атмосфере прати основна мисао о животу као сну и пролазности. Алхамбра у Гранади и поглед на планине Сијера Неваде одржавају „мисао да је све што гледамо сан" (Crnjanski 1995a: 472). Слепи гитариста испред ове грађевине изазива највећи утисак као човек који је својом музиком „додирнуо пролазност света и најлепшег и најраскошнијег" (Crnjanski 1995a: 473). Џамија у Кордоби у путнику изазива исте утиске о пролазности свега: „Мисао пролазности, пропасти свих држава, раскошних калифата, личности свих живота, прети међу тим арапским стубовима у цркви стално" (Crnjanski 1995a: 468).

У посети Авиле присутно је ауторово одбацивање великих историјских грађевина и споменика, као и личности које су обележиле њену историју, као знакова преко којих се препознаје једна шпанска варош: „Сем цркава, архитектуре, њеног манастира, у Авили, у први мах, ништа не сећа на ону која је добила титулу «la mistica doctora»" (Crnjanski 1995б: 556). Ту исту архитектуру Црњански запоставља у описима па уместо као варош Свете Терезе, Авила се дефинише као „провинцијска варош, пољопривредна, удобна" (Crnjanski 1995б: 556), „весела варош, пуна шпанских гостионица, провинцијских «посада» пред којима стоји увек по неколико магараца. [...] Да је у Авили тражио самостан св. Терезе и аскете слабијег пола, нашао би дебеле пијарице, звонка смеха и крупних бува" (Crnjanski 1995б: 556). Оно што Црњанском привлачи пажњу јесу призори свакодневице која се мирно одвија у сенци ових грађевина и невезане за личност Свете Терезе (Sekulić 2016: 133). У њима се открива права Шпанија:

> „Звона се јављају са цркава св. Терезе. Кроз отворена црквена врата истрчавају деца и вриште око лопте. Играју се и у црквама. У врелим сокацима чују се хармунике. [...] У побочној улици опет зид цркве. На њему пише «se prohibe jugar a la pelota». То је Шпанија. Прелазим преко малог трга, уских улица, идем лагано под прозорима са зеленим, тршчаним завесама. У малом парку седео је на клупи један поп. Ноге је извукао из обуће, па их

хлади. Средином улице, долази нека сиромашна жена. Љута је. Полугласно се свађа сама са собом. На крају улице која је завршена као џак, из једне куће чује се свирка. Иста она коју сам био чуо, пред полазак, кроз зидове мога стана. Гранадос. Стојим занет и мислим како ме прати ова мелодија" (Crnjanski 1995б: 558).

Унамуно сматра да историчар који оживљава историју заправо то чини „дахом вечне интраисторије коју прима од садашњости"[9] (Unamuno 2010: 30). Црњанскови пасажи о шпанској историји највише подсећају на ову Унамунову идеју.

Унамуно посебно вреднује директни контакт са анонимним људима, чија имена нису и неће бити део историјских записа, за спознају праве Шпаније. Црњански, иако ограничен непотпуним познавањем шпанског језика, често на свом путу прави осврт на лица, покрете и поступке оних које сусреће. С некима чак успоставља комуникацију засновану на мимици и гестикулацији и на основу понашања прави закључке о шпанском карактеру. У тим људима које случајно сусреће и на којима му се зауставља поглед Црњански налази оно што је спонтано и право шпанско, неусиљено попут поступака шпанских званичника са обавезом да приме стране госте. У гестовима ових углавном неименованих људи, којима писану вредност дају само Црњанскове забелешке, он налази истинску Шпанију. Ограничење Црњанског као страног путника који не влада шпанским језиком не мора бити потпуно, ако се сетимо путописних теорија по којима, захваљујући путовању, постоји могућност остваривања привилеговане комуникације са Другим. Због одвојености од уобичајене свакодневице и нарочито због извесности да се више неће срести поново, многи отварају душу спонтаније него уобичајени саговорници, тумачи Пењате Риверо (2005: 50).

У својим путовањима, или како их називао „екскурзијама", Унамуно се усмерава према руралним крајевима, желећи да побегне од градске монотоније и буке својствене историји (Majner 2010: 381). За њега се спознаја првенствено везује за поља и планине, јер тамо се налази вечна Шпанија (Ljorens Garsija 2001: 70). Унамуна интересују забачена села у којима изгледа да се ништа не догађа и која делују непроменљиво, стога интраисторијско. Становници оваквих руралних крајева, пастири и земљорадници, живе на дистанци од догађаја у земљи и управо је контакт са њима потребан да би се спознала душа Шпаније.

Интересовање Црњанског за шпански народ усмерено је, пре свега, према једном друштвеном слоју: „Што се мене тиче, мене су много више привлачили шпански сељаци и њихова судбина" (Crnjanski 1995а: 484). У овим речима Црњанског као да се назиру сугестије Унамуна, кога је он срео више пута у Саламанки и Мадриду. Разговори су вођени о многим темама друштвено-политичке и културолошке природе, али Црњански посебно истиче да му је Унамуно предложио да зађе међу шпанске

9 "los anima con un soplo de la intra-historia eterna que recibe del presente" (Unamuno 2005: 151).

сељаке, јер они су „најбоље што Шпанија има" (Crnjanski 1995a: 491). Унамуно (2010: 144) у *Суштини Шпаније* пише: „У Шпанији народ представља бирачко тело које плаћа порез. Како га не воле, не проучавају га, а како га не проучавају, не познају га да би га волели"[10]. На трагу Унамунових речи Црњански истиче да се најмање пажње у политичким одлукама посвећује сељаштву: „Ниједна шпанска политичка странка не би требало да се хвали да је много учинила за тај сталеж" (Crnjanski 1995a: 485). Наш путописац наглашава да страни новинари приликом истраживања шпанских политичких странака најмање чују о овом друштвеном слоју. Говорећи о народу као о изманипулисаној маси која не уме да се бори за своја права Црњански наговештава потребе друштвених реформи у Шпанији, као и да дотадашње реформе током Друге републике нису биле успешне. Посматрањем сељака, показује Црњански, уобличава се представа о односима у шпанском друштву, о успешности модернизацијског напора, али и исправности поступака републиканске власти. Увиђа се да модернизација градова не значи општи бољитак за шпански народ, као и да су многи изостављени на путу модернизације. Будућност Шпаније је ипак, према Унамуну, у рукама обичног и непознатог народа, оног интраисторијског које је потребно за заснивање нове Шпаније. Црњански је препород Шпаније такође видео управо у зависности од поступака обичног народа, а нарочито сељаштва. Попут Унамуна, он показује оптимизам према питању статуса сељака и обичног народа и каже да ће његово време тек доћи, као и да ће његова реч постати битна, иако тек у неком будућем времену: „Сељаци ће доћи на ред тек у једној будућој Шпанији" (Crnjanski 1995a: 486).

Црњански скреће пажњу ка народу који се не види, не чује, не буни, већ ради и ствара, а на основама његовог рада и стварања почива читава Шпанија, што се, опет, не увиђа или намерно занемарује. Док о радничкој класи наводи само понеки детаљ, тек успутно, и не задржава се на њиховим обичајима и положају у друштву, Црњански сељацима поклања више пажње и поставља најразноврснија питања о њима: како се крећу, која су им превозна средства, да ли певају док иду друмом, какви су им плугови, какав им је свадбени обичај, какав им је став према грађанском рату, како се односе према владајућим класама, како се власт односи према њима, итд. Црњански пише како је посматрао сељаке како тргују и како певају, како се дружио и пио са њима, играо у сватовима, био на сахрани:

> „Видео сам их како ору земљу на висини од 1000 метара у Арагону, са плуговима старим сто година. Увек су били лепи, и пешке, и на коњу, и на мазгама са арапским седлом и црвеним кићанкама. Једна суха, висока, поносита, опаљена раса. Задивљено сам посматрао са колико зноја шпански сељак добија од оне тврде, мрке земље раж и овас. Како и у камењару сеје жито" (Crnjanski 1995a: 484).

10 "En España el pueblo es masa electoral y contribuible. Como no se le ama, no se le estudia, y como no se le estudia, no se le conoce para amarle" (Unamuno 2005: 266).

Унамуно би то назвао упознавањем интраисторије, силаском у народ да се спозна аутентични шпански дух.

Унамуно испитује историју Кастиље а затим разматра како је та област допринела да се образује национални карактер. Тумачење психолошких особености или националног карактера заснива се на перцепцији кастиљанског сељаштва, јер, према њему, нижа рурална класа чини интраисторију, а Кастиља представља душу Шпаније. Све то Унамуно чини у контексту шпанске декаденције са намером да преиспита одбрану европеизације (Garido Ardila 2007: 48–49). Црњански кроз тумачење положаја шпанских сељака такође проговара о судбини шпанског народа. У том друштвеном слоју он открива праве Шпанце, истинску шпанску душу, обележену тешким и мукотрпним радом, али и истрајношћу, опстајањем, отуд континуитетом, трајањем. Код сељака Црњански препознаје типичан шпански став према животу. Сељак је у његовим описима пре свега ћутљив, а онда вредан, марљив, истрајан, чврст, искрено гостољубив, мирољубив, поносит.

У селима, нарочито забаченим, као на пример у Канделеди, Црњански налази трагове традиције која опстаје упркос модернизацији шпанског друштва. Ови анонимни животи, о којима аутор оставља белешке, одвијају се у сенци традиције и управо су они који дају смисао великим савременим догађајима, јер на њима видимо преламање шпанске савремене историје: политике модернизације и прихватања страних утицаја или политике традиције и чувања изворних обичаја и вредности. У тексту посвећеном опису сеоске свадбе у поменутој кастиљанској вароши, Црњански изражава суштину онога што је Унамуно назвао интраисторијом: „По селима, човек је прав, и осетљив, а свет који пролази, па чак и оно што се догађа, другде, мало га се тиче. Миран и спокојан, на својој висоравни, удаљеног од света" (Crnjanski 1995a: 482). У селима Кастиље он налази што није пролазно и што траје удаљено од центара догађаја и градске средине, односно интуитивно препознаје интраисторију у свим елементима које је Унамуно раније дефинисао.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Унамуно развија концепцију интраисторије под утицајем немачког романтизма, психологије народа и краусизма ради увођења промена у писање историје, док је интраисторијски приступ код Црњанског проистекао из жеље за потпунијим упознавањем другог народа. То јесте донекле у складу са путописним захтевима да се тематизује сусрет с другим, међутим, тежњом за залажењем у дубину душе једног народа превазилази захтеве путописне репортаже у којима се углавном остаје на нивоу површинског познавања, са честим генерализацијама и без спознаје његовог духа. Путописи имају тенденцију према костумбризму, нарочито зато што се у представљању стварности најчешће наводе сликовити и занимљиви детаљи који чине читање пријатнијим и показују оно што је најистакнутије међу људима и местима (Arbiljaga 2005: 39). Међутим,

појединi путописи се не задржавају само на површном бележењу сликовитих сцена. Путописци могу бити много више него само путници – директни тумачи стране културне стварности. Отуд, путовање постаје погодан инструмент за преиспитивање других нација. На том трагу треба читати и путописне текстове о Шпанији Милоша Црњанског. У њима се јасно одражава тензија између спознаје другог кроз књиге историје, уметности и туристичких водича и непосредног сазнавања преко сусрета са случајним пролазницима, из спонтаних разговора и посматрања посећеног места и народа у свакодневним активностима. У тумачењу истих Црњанском као страном путнику од пресудног значаја јесу утисци, којима он наслућује суштину земље коју посећује, иако се ограђује од могућности њене потпуне спознаје за време кратке посете.

Сам приступ Црњанског који наводи да га више интересује шпански сељак од осталих друштвених слојева, да у шпанској традицији пронађе позитивније аспекте од знакова модернизације и напретка у шпанском друштву, у којима препознаје губитак аутентичности, говори у прилог имплицитног интраисторијског приступа. Црњансков путопис можемо читати као спој историјског и интраисторијског, које аутор посебно вреднује. Пут ка спознаји шпанске душе остварује се интраисторијским представљањем Шпаније, а интраисторију препознајемо у оној мери у којој се ова концепција историје приближава историји свакодневице, кроз ауторове ставове о туризму, свакодневици, спознаји другог, односу према сељаштву, које је, као што се чини из њихових текстова, Црњански делио са Унамуном.

Литература

Abeljan 2008: H. L. Abeljan, *Istorija španske misli: od Seneke do danas*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Arbiljaga 2005: I. Arbillaga, *Estética y teoría del libro de viaje: el "viaje al Italia" en España*, Málaga: Analecta Malacitana.

Vidaković Petrov 2013: K. Vidaković-Petrov, „Crnjanski i Španija", *u*: S. Šeatović Dimitrijević, M. R. Leto, P. Lazarević di Đakomo (red.), *Acqua Alta*, Međunarodni zbornik radova, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 289–312.

Garido Ardila 2007: J. A. Garrido Ardila, *Etnografía y politología del 98: Unamuno, Ganivet y Maeztu*, Madrid: Biblioteca Nueva.

Gonsales Trojano 2005: A. González Troyano, „Del viajero ilustrado al paseo literario", *en*: L. Romero Tobar y P. Almarcegui Elduayen (coords.), *Los libros de viaje: realidad vivida y género literario*, Madrid: Akal/ Universidad Internacional de Andalucía, 151–157.

De Miguel y Barbejto 1998: A. De Miguel, R. L. Barbeito, *El final de un siglo de pesimismo (1898-1998)*, Barcelona: Planeta.

Đorđević 2008: J. Đorđević, „Uvod", *u*: J. Đorđević (red.), *Studije kulture*, Beograd: Službeni glasnik.

Lain Entralgo 1997: P. Laín Entralgo, *La generación del 98*, Madrid: Espasa Calpe.

Ljorens Garsija 2001: R. F. Lloréns García, *Los libros de viajes de Miguel de Unamuno*, Alicante: Biblioteca virtual Miguel de Cervantes.

Majner 2010: J. C. Mainer, *Historia de la literatura española (Modernidad y nacionalismo, 1900–1939)*, Barcelona: Crítica.

Penjate Rivero 2005: J. Peñate Rivero, „Javier Reverte: el viaje, la literatura y el libro", *en*: J. Peñate Rivero (ed.), *Leer el viaje*, Madrid: Visor libros, 45–64.

Rabat 2005: J.-C. Rabaté, „Introducción", *en*: M. de Unamuno, *En torno a casticismo*, Madrid: Cátedra, 9–104.

Sekulić 2016: M. Sekulić, „Apuntes sobre la constitución de la imagen de Ávila en los textos de Miloš Crnjanski y Jovan Dučić", en: A. Pejović *et al.* (eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia*, Kragujevac: FILUM, 129–136.

Spasić 2004: I. Spasić, *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Storm 2002: E. Storm, „Los guías de la nación. El nacimiento del intelectual en su contexto internacional", Madrid: *Historia y política. Ideas, procesos y movimientos sociales*, 8, Madrid, 39–57.

Todorov 1994: C. Torodov, *Mi i drugi (Francuska misao o ljudskoj različitosti)*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Todorov 2010: C. Todorov, *Strah od varvara*, Loznica: Karpos.

Tunjon de Lara 1974: M. Tuñón de Lara, *Costa y Unamuno en la crisis de fin de siglo*, Madrid: Editorial Cuadernos para el diálogo.

Unamuno 1991: M. de Unamuno, *O tragičnom osećanju života*, Beograd: Dereta.

Unamuno 2005: M. de Unamuno, *En torno al casticismo*, Madrid: Cátedra.

Unamuno 2006: M. de Unamuno, *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos*, Madrid: Biblioteca nueva.

Unamuno 2010: M. de Unamuno, *Suština Španije*, Novi Sad/Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Fernandes Turijenso 1971: F. Fernández Turienzo, „Introducción", *en*: M. de Unamuno, *En torno al casticismo*, Madrid: Ediciones Alcalá, 7–65.

Извори

Crnjanski 1995a: M. Crnjanski, „U zemlji toreadora i sunca", *u*: *Putopisi I*, Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, BIGZ, SKZ, L'Age d'Homme, 405–495.

Crnjanski 1995b: M. Crnjanski, „Dodatak II, Rukopisni tekstovi iz zaostavštine Miloša Crnjanskog", *u*: *Putopisi II (Putevima raznim)*, Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, BIGZ, SKZ, L'Age d'Homme, 551–587.

Mirjana M. Sekulić

HISTORY OF THE EVERYDAY LIFE OF SPAIN – CRNJANSKI APROACHING THE INTRAHISTORY OF UNAMUNO

Summary

Through means of a comparative method we analyze the notion of intrahistory, developed by the Spanish writer Miguel de Unamuno, and its traces in travelogues written by Miloš Crnjanski during his visit to Spain in 1933. Considering this aim, in this paper we firstly define the concept of intrahistory in the context of contemporary thought on history and especially on the history of everyday life, highlighting its relevance in the cognition of common people, which is usually omitted from the history books. Then, starting from the theory of travelogues, we interpret the places of its crossing with the ideas of history of everyday life and a notion of intrahistory. Finally, in travelogues of Miloš Crnjanski we find aspects that indicate approximation of his texts to the concept of the intrahistory of Unamuno through the characteristics of travelogue genre. In the ideas of both authors, the one who tries to discover his country from the inside and the other who tries to discover it from the outside, concentrating on common people, primarily peasantry, and everyday life of rural environments is noticeable, through which, we conclude, both authors tend to discover the essence of Spanish.

Keywords: Crnjanski, Unamuno, intrahistory, history of everyday life, travelogues

Примљен: 7. септембар 2018. година
Прихваћен: 17. новембар 2018. година

Оригиналан научни рад
091=163.41"11/16"
821.14'255.4=16"11/16"
271.2-585

Маја М. Анђелковић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

Тихон М. Ракићевић[2]
Манастир Студеница

Александар М. Стојановић[3]
Међународни центар за православне студије, Ниш

Наслеђе 41 • 2018 • 173–188

О РАДОСТОТВОРНОЈ ЖАЛОСТИ. ПРОБЛЕМ ПРЕВОЂЕЊА ИЗРАЗА *ЖАЛОСТ* И *ПЛАЧ* КОД ЈОВАНА ЛЕСТВИЧНИКА, СА ОСВРТОМ НА НАЈСТАРИЈИ ДЕЧАНСКИ И ХИЛАНДАРСКИ ПРЕВОД *ЛЕСТВИЦЕ*[4]

Као део опште монашке литературе, *Лествица* Јована Лествичника заузела је изразито важно место у развоју богословске мисли, византијске и старе српске књижевности, што је произлазило из могућности примене свевремености датих поука, нарочито с аспекта духовног узрастања и човековог непрестаног усавршавања. Прегледност појава које обликују аскетски живот, психолошка заснованост врлина и страсти, разматрање њихових узрока и происхођења, омогућавали су читаоцу *Лествице* Јована Лествичника сагледавање ступњевитости духовног усавршавања, али и јаснијег разумевања одређених појава и њихових корелација. Диференцијација жалости (туге) и плача (суза), одређивање њиховог порекла, те дефинисање радостотворне жалости постала је особит проблем у преводима *Лествице* са грчког на друге језике. На основу најстаријих сачуваних превода и преписа *Лествице* на српскословенски језик (Дечани 71, Хиландар 182), као и на основу Богдановићевог превода *Лествице* на савремени српски језик, може се закључити да је деликатност разликовања жалости и плача остала неразрешена, одн. да се њиховим неразликовањем не може постићи пуно разумевање Лествичникових поука, а самим тим ни узрочно-последичних веза различитих мистичких појава. Стога у раду доносимо и наш нов превод са грчког језика оних места *Лествице* која разматрају питање жалости (туге) и плача (суза), као и рашчитане истоврсне сегменте рукописа Дечани 71 и Хиландар 182, указујући

1 zmajce7@yahoo.com
2 tih.rakicevic@gmail.com
3 megalo.servos@gmail.com
4 Рад је део истраживања на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

анализом на нужност разликовања предочених појава, особито радостотворне жалости, која није ништа друго до спознаја посете Божје благодати, те се као таква сврстава у појаве чије разумевање и доживљавање засигурно омогућава и оно духовно усавршавање које је императив Лествичникових поука.

Кључне речи: Јован Лествичник, *Лествица*, аскеза, богослужење, плач, туга, радостотворна жалост, Дечани 71, Хиландар 182

1. УВОД

Лествица Јована Лествичника део је опште монашке литературе, а по постојању у различитим традицијама, свакако једна од најраспрострањенијих и највише коришћених књига, чији су се фрагменти у форми интертекста нашли у бројним потоњим текстовима средњовековне књижевности и црквене литературе. Због карактеристичне свевремености Лествичникових поука, ова књига је истовремено постала и метафора сваковрсног духовног узрастања човека, те његове спремности на стална усавршавања. Писана је као одговор тада већ чувеног Јована Синајског (Лествичника) на молбу Јована Раитског да састави књигу којом ће објаснити монашки живот и подвизавање зарад спасења (уп. Bogdanović 2008: 23–24).[5]

Сходно тематици и практичним поукама, постоји велики број преписа и превода *Лествице*, почевши од 8. века. У својој драгоценој студији о *Лествици* Богдановић је утврдио да су најстарији преводи сиријски и словенски, те да у словенској рукописној традицији постоји 111 рукописа (Bogdanović 2008: 28–29), да би, на темељу његових резултата, својим обимним истраживањима Попова потом утврдила вишеструко већи број (уп. Popova 2011: 435–443). Они су подељени у две редакције, а најстарији рукопис млађе (потпуније) редакције настао је „вероватно у Србији око 1370. год." (Bogdanović 2008: 29), док Попова у словенској традицији разликује пет текстолошких група, међу којима и српски превод (Popova 2011: 126). И на основу Богдановићевих резултата (уп. Bogdanović 2008: 30) и на основу за ову прилику релевантних каталога српских рукописа[6], може се закључити да се до сада сачувани српски преводи могу датирати од 14. до 18. века. Велики временски распон постојања *Лествице* и велики број рукописа у различитим преводима и рукописним традицијама још једном потврђује да је *Лествица* била интезивно коришћена монашка литература која је имала веома важну улогу како у развоју теолошке мисли, тако и у развоју византијске, старе српске преводне и изворне књижевности.

5 Осим назива *Лествица*, књига је позната и под називима: *Лествица рајска*, *Духовне таблице*, *Подвижничке поуке*, а у ретким случајевима и: *Просветљење*, *Књига против Оригена*. И даље остаје отворено питање да ли ју је сам Лествичник именовао, бар оним основним називом *Лествица*, или је назив(е) накнадно добила у потоњим преписима. Уп. Bogdanović 2008: 24.

6 Уп. Bogdanović 1978: 102–244; Bogdanović 1982: 48–49; о хиландарским и осталим светогорским рукописима уп. Turilov, Moškova 2016.

Као богослужбена монашка литература, установљено је читање Лествичника за Први час Великог поста,[7] а поред тога *Лествица* је имала и осведочен значај при састављању монашких типика, што се у Срба одразило и на самим почецима конституисања монашког устројства, и то најзначајнијих манастира – Студенице и Хиландара. У складу са *Еверѓетидским типиком* као својим узором, *Студенички*[8] и *Хиландарски типик*[9] позивају се на Поуку Светог Лествичника у Глави 7, мада и у претходном делу – у Слову 4 *Студеничкоѓ*[10] и *Хиландарскоѓ типика*[11] има упућивања на нама непознато место од Лествичника.[12] Једна деоница Главе 33 *Студеничкоѓ*[13] и *Хиландарскоѓ типика*[14] сачињена је према мисли Јована Лествичника, исказаној у његовој XXVI поуци.[15] Као интертекст светоотачког порекла, Лествичникове поуке инкорпориране су у текстове оба типика на исти начин на који је Св. Сава то учинио и у *Житију Св. Симеона*, као Првог слова *Студеничкоѓ типика* (уп. Anđelković 2019).[16]

2. О РАДОСТОТВОРНОЈ ЖАЛОСТИ И ПЛАЧУ У ЛЕСТВИЦИ

Као основна тема читавог посебног поглавља у *Лествици* се истичу жалост (туга) и плач.[17] Њих карактерише да се могу наћи у квалитативно различитим позицијама, а што је условљено пореклом, одн. разлозима

7 Види: Dmitrijevski 1895: 516 (red 32)–517 (red 2); Gautier 1982: 20, fn 12. Уз Лествичника се често читао и Теодор Студит, а преузимања његових текстова потврђена су и у *Студеничком* и *Хиландарском типику*. О томе види у: Anđelković 2018: 17; Rakićević 2016: 179–208.

8 Sveti Sava 2018: 63 (srpski tekst), 425 (srpskoslovenski tekst, 15a). Види и Главу 9 (u: Sveti Sava 2018: 64–68). Наводи су према *Поуци IV* из *Лествице*. Упореди: Lestvičnik 1997: 35, 37; PG 88, 681B, 705C.

9 Sveti Sava 1995: 17 (srpskoslovenski tekst, 20r, redovi 31–34), 66 (srpski tekst).

10 Sveti Sava 2018: 56 (srpski tekst), 404 (srpskoslovenski tekst, rkp. str. 4b).

11 Sveti Sava 1995: 11 (srpskoslovenski tekst, 15r, redovi 9–12), 62 (srpski tekst).

12 Иако у тексту *Студеничкоѓ типика* Св. Сава недвосмислено упућује на Лествичника као извор, тај сегмент нисмо пронашли у *Лествици*, нити је тај навод пронашао Готје. Види: P. Gautier 1982: 22, fn 15.

13 Sveti Sava 2018: 91 (srpski tekst), 507 (srpskoslovenski tekst, 56a).

14 Sveti Sava 1995: 42 (srpskoslovenski tekst, 31r, redovi 18–28), 85–86 (srpski tekst).

15 Види: Lestvičnik 1997: 156, Pouka XXVI. Упореди: Lestvičnik 1997: 198–201, Pouka XXX. Види о томе у: Sveti Sava 2018: 91, nap. 146.

16 О интертекстуалности целокупног Житија Св. Симеона, види: Anđelković 2019, а посебно за интертекст светоотачког порекла: Anđelković 2019: 329, 331, 338–341. Кад је реч о светоотачком интертексту, важан сегмент чини и *Мала катихеза 56* Теодора Студита, о чему в. Rakićević 2015a, 294–310; Rakićević 2015b, 451–469; Rakićević 2015c, 14–18; Rakićević 2016, 179–208; Rakićević 2017, 7–20. Поменуто интертекстуално место у *Студеничком типику* налази се унутар пролога који има изражену оригиналност. О оригиналности видети: Rakićević 2019: 27–36. О патристичким цитатима као значајном интертексту в. Bojović 2009.

17 Треба истаћи да се као књижевни жанр плач јавља у византијској књижевости, а да је потом његово постојање запажено и у бројним текстовима старе српске књижевности. До сада јединствен преглед садржи се у Бојовићевој *Антологији плача* (уп. Bojović 2011).

њиховог настанка. У својој студији о лечењу духовних болести Ларше (Larše 2017: 176, 560) разликује два облика туге – као природну страст која омогућава покајање и као болест душе, а када је плач у питању, Јанарас (Janaras 2005: 191) добро запажа: „У тексту *Лествице* светог Јована предлаже се просветљеност расуђивања као претпоставка познања суза које су плод благодати, за разлику од 'природних и неблагодатних суза'". Бавећи се *мистичким појавама*, Димитрије Богдановић подсећа како Лествичник тугу убраја у страсти, док му је плач често показатељ бестрашћа. „У ствари, генеза плача преплиће се са генезом покајања и добрим је делом истоветна с њом" (Bogdanović 2008: 76). И што је још битније: „Плач је 'радостотворан' (χαροποιός).[18] Он ствара радост, разрешавајући супротност између туге и весеља, између старог и новог човека, грешника и покајника" (Bogdanović 2008: 77)[19].

Претходно истицање је у потпуном сагласју са чињеницом да у оквирима једног од најважнијих монашких подвига јесте *подвиг жалости*[20] и туге по Богу. Аскетска литература некада истиче да оваква *радостотворна жалост* или *туга* може да буде праћена плачем и сузама. Заправо, у корелацији су радостотворна жалост (туга) и плач (сузе) по Богу, који произлазе из покајања, јер „туга покајања не представља безизлазну жалост због индивидуалних сагрешења, него 'тугу која доноси радост', односно спознају богатства божанске благодати и лепоте лица Господњег.[21] Чувствени израз ове двоструке спознаје јесте благодатни дар суза" (Janaras 2005: 194).

Имајући у виду значај подвига жалости, није изненађујуће што, иако туђиновање представља предуслов подвижништва, двоструко више простора од *Поуке III О туђиновању* у *Лествици* заузима *Поука VII О радостотворној жалости*.[22]

18 Доноси утеху. Утеха је, на неки начин, већ предокушање вечнога живота. Види: Gondikakis 1998: 41.

19 Код хришћана постоји сложен однос према болу и радости. Откако се у свету чула проповед Јеванђеља, сваки „здрави оптимизам" и свака „радост тела" су осуђени на пропаст (Šmeman 2004: 42). Али, бол хришћана претвара се у „радост у Богу". То је „ново устројство (поредак) у новој твари" (Uspenski 1997: 225). У монашком животу треба да преовлађује есхатолошка радост. Хришћани имају радост истовремено са мученичким схватањем и уверењем. И поред спремности (а у случају монаха и јаке жеље и расположења) да страдају, да трпе и да се жртвују, па чак и да умру из љубави према Богу, хришћани не губе радост. Они таквим настројењем изражавају најдубље спонтане покрете сопствене душе и интимно богоискатељство. Радост мора да постоји, макар пролазили кроз многобројне смрти (2Кор 11, 23). Види: Arhimandrit Emilijan 2004: 225.

20 Види: *Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 805BC.

21 Богу треба да служимо „у радости", ипак молитва треба да буде покренута болом. Види: Starac Pajsije 2005: 310. Бол има есхатолошки смисао. У Отк 19, 6–7 се види да, иако је Јагње заклано, преовлађује радостан тон есхатолошке химне јер се васпоставило Царство Божје. Види: Zizjulas 2004: 17.

22 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 801CD–817A.

Према Лествичнику, монашка „жалост је златни жалац душе, који свлачи (огољује) сваку привржености и везу [са овим светом]"[23]. Свети Лествичник монахе разврстава на оне „који у блаженој жалости још напредују",[24] на оне „који су већ напредовали"[25] и на *савршене* тј. блажене.[26] „Извор суза после крштења већи је од крштења".[27] „Кроз ово (извор суза) поново чистимо и оно (крштење). Да ово (извор суза) није човекољубиво даровано од Бога људима, стварно би били ретки, и тешко да би се и могли наћи, они који се спасавају."[28]

За Лествичника сам призив у монаштво у вези је са жалошћу (тугом): „Онај који нас је овамо позвао, призвао нас је, заиста, да жалимо над самима собом"[29]. Ова жалост је у дубокој вези са плачем и иста је „делање (подвиг)"[30], те треба туговати „у осећању (дубини) срца".[31] Лествичник саветује: „Ако не тугујеш, тугуј због тога; а ако тугујеш, ридај још више".[32] Душа монаха кога је Бог посетио постаје „сузна и влажна и нежна".[33]

Ко достигне до оваквог ожалошћења, предстоји му борба да га сачува.[34] Лествичник саветује: „Чувај њу (богољубиву тугу) као зеницу ока [...] јер је велика моћ тога".[35] Најбитније су оне сузе које потичу због „Бога", „(туге) похвалне", „љубави, сећања на смрт".[36] Стога, „све наше сузе по Богу корисне" су.[37]

23 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 801D: „Πένθος ἐστὶ κέντρον χρύσεον ψυχῆς πάσης προσηλώσεως καὶ σχέσεως γυμνωθέν."

24 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 804A: „Τῶν μὲν προκοπτόντων ἔτι ἐν τῷ μακαρίῳ πένθει..."

25 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 804A: „τῶν δὲ προκοψάντων...".

26 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 804A: „τῶν τελειωθέντων...", „μακάριοι...".

27 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 804AB: „Μείζων τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὸ βάπτισμα τῶν δακρύων πηγὴ καθέστηκεν".

28 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 804B: „Διὰ τούτου (τῆς πηγῆς τῶν δακρύων) δὲ κἀκεῖνο (τὸ βάπτισμα) ἀνακαθέρομεν· ὃ εἰ μὴ δεδώρητο φιλανθρώπως ἐκ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις, σπάνιοι ὄντως καὶ δυσεύρετοι οἱ σωζώμενοι".

29 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 805A: „Πάντως δὲ εἰς πένθος ἑαυτῶν ὁ Καλέσας ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐκάλεσε".

30 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 805B: „πρὸς ἐργασίαν πένθους...".

31 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 808B: „Ὅσοι ἐν αἰσθήσει καρδίας πένθος ἐκτήσαντο..." (Они који су у осећању (дубини) срца изградили жалост...).

32 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 805C: „Εἰ μὲν οὐ πενθεῖς, διὰ τοῦτο πένθει· εἰ δὲ πενθεῖς, διὰ τοῦτο θρήνει μᾶλλον".

33 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 805D: „Ὅταν ἡ ψυχὴ... δακρυώδης καὶ κάθυγρος καὶ ἠπία γένηται...".

34 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 804A: „Κρατῶν πένθους πάσῃ ἰσχύϊ κράτει" (Задобивши жалост, чувај [је] свом снагом).

35 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 808A: „Φύλαξον ταύτην (τὴν λύπην θεοφιλῆ) ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ... πολλὴ γὰρ ἡ ἰσχὺς τούτου".

36 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 808BC: „ἐκ Θεοῦ... ἐξ ἐπαινουμένης (λύπης)... ἐξ ἀγάπης, ἐκ μνήμης θανάτου".

37 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 808CD: „ἅπαντα τὰ κατὰ Θεὸν ἡμῶν δάκρυα ὠφέλημα..."

„Ко ходи у сталној жалости по Богу, његово свакодневно празновање се не прекида".[38] Монах се облачи у „блажену и благодатну жалост као у венчаницу".[39] „[...] Не пада, заиста, онај [монах] који чулним очима плàви своје образе сећањем на смрт и на спотицања (грехове)"[40]. „Сузе бола" потребне су тамо где је дошао грех. „У Адама, пре преступа, није било суза, као што их више неће бити ни после васкрсења, дакле, када се грех укине. Јер, тада ће побећи и бол, и туга и уздах"[41].

Монашка жалост је утешна: „жалост и такозвана туга, садрже у себи радост и весеље, као саће везано за мед!"[42]. „Такво умилење је дар Господњи"[43]. Пост и сузе су украси и добре одлике монаха.[44] „[...] Тако и души која је пала нема друге утехе у часу изласка из тела, осим трудова грла (поста) и суза"[45]. Лествичник учи да је код многих „жалост претеча блаженог бестрашћа".[46] У бездану жалости „види се утеха, и чисто срце прима озарење. [...] Утеха је освежење болне душе, која, као неко мало дете, у исто време плаче у њој и ведро се смеши" јер „претвара сузе бола у сузе радости".[47]

„[...] Ко очевидно рида не засипа се уживањем нити славом"[48]. „Жалост је бол, сазидана у души која се каје".[49] Ова жалост у најдубљој

38 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 808D: „Ὅστις ἐν πένθει διηνεκεῖ κατὰ Θεὸν πορεύεται, οὗτος καθ' ἡμέραν ἑορτάζων οὐ παύεται"

39 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 809A: „Εἴ τις τὸ μακάριον καὶ κεχαρητωμένον πένθος ὥσπερ διπλοΐδα νυμφικὴν ἐνεδύσατο..." (Ако се ко обукао у блажену и благодатну жалост као у венчаницу...). Израз ἡ νυμφική διплоῖς превели смо као *венчаница*. Овај израз је означавао древну свадбену хаљину која се двоструко обавијала око тела. Овде се подразумева младина венчаница, а не младожењина свадбена хаљина (јер је Бог Женик, а душа невеста).

40 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 809AB: „Ἄπτωτος δὲ ἀληθῶς ὁ τὰς ἑαυτοῦ παρειὰς τοῖς αἰσθητοῖς ὄμμασιν ἐκ μνήμης θανάτου καὶ πταισμάτων διηνεκῶς καταβρέχων τοῖς ζῶσι δάκρυσι".

41 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 809C: „Οὐκ ἦν ἐν τῷ Ἀδὰμ πρὸ τῆς παραβάσεως δάκρυον· ὥσπερ οὐδὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν λοιπὸν καταργουμένης τῆς ἁμαρτίας. Εἴπερ ἀπέδρα ὀδύνη τότε, λύπη καὶ στεναγμός".

42 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 812A: „...πένθος, καὶ λύπη λεγομένη τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐφροσύνην ἔνδοθεν ὥσπερ μελικηρίῳ συμπεπλεγμένην κέκτηται".

43 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 812A: „... Κυρίου δῶρον ἡ τοιαύτη κατάνυξις καθέστηκεν".

44 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 813A.

45 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 813A: „...οὕτω καὶ ψυχῆς πεσούσης οὐκ ἔστι παραμυθία τις ἑτέρα ἐν καιρῷ ἐξόδου, ὡς οἱ κόποι τοῦ λαιμοῦ, καὶ τὸ δάκρυον".

46 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 813A: „πρόδρομον ἐν πολλοῖς τῆς μακαρίας ἀπαθείας τὸ πένθος γέγονε".

47 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 813C: „Ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο, καθαρότης δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν... Παράκλησίς ἐστιν ἐνωδύνου ψυχῆς ἀνάψυξις, νηπίου δίκην ἐν αὐτῇ κλαυθμηριζομένης ἅμα καὶ φαιδρῶς μειδιώσης... ἐνώδυνον δάκρυον εἰς ἀνώδυνον θαυμασίως μεταποιήσασα".

48 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 813D: „...καὶ οὐ μὴ προσχῇ ὁ ἐναργῶς θρηνῶν, τρυφῇ, ἢ δόξῃ".

49 *Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 813D: „Πένθος ἐστὶ πεποιωμένη ὀδύνη μετανοούσης ψυχῆς".

је вези са Судом: „Нећемо бити окривљени, о ви (браћо), нећемо бити окривљени у [часу] изласка душе зато што нисмо чудотворили, нити зато што нисмо богословствовали, нити што нисмо постали созерцатељи – него ћемо морати да дамо разлог (оправдање) Богу зашто нисмо непрестано туговали"[50].

3. ПРОБЛЕМ ПРЕВОЂЕЊА ИЗРАЗА ЖАЛОСТ (ТУГА) *И* ПЛАЧ *У* ЛЕСТВИЦИ

Проблеми превођења *Лествице* очигледно да су постојали у јужнословенској и руској рукописној традицији од настанка најстаријих превода, чему у прилог иде појава пратећих речника у бројним преписима (уп. Trifunović 1982), па чак и њихово самостално постојање унутар аскетских зборника (в. Popova 2016: 29). Такође, временом се у српској традицији показала неуједначеност текста превода, те су потом светогорски монаси, по налогу деспота Ђурђа Бранковића, учинили редиговање српског превода, што је резултирало настанком *Браничевске Лествице*, и посведочено записом (1434. год) писара Давида (уп. Trifunović 1994: 247, 248).[51]

Предочена диференцијација жалости (туге) и плача (суза), одређивање њиховог порекла, те дефинисање радостотворне жалости постала је особит проблем у преводима *Лествице* са грчког на српскословенски језик, па и на савремени српски у новијем раздобљу. Наиме, иако је Димитрије Богдановић заиста изванредно превео *Лествицу* Светог Јована, морамо да приметимо како он најчешће преводи старогрчку именицу средњег рода πένθος (τὸ) као *плач*, а само понекад као *туга*. У конкретном случају са овим се не можемо сложити јер ова реч, која је до данас задржала своје изворно значење, одвајкада је означавала *жалост* или *тугу* (λύπη) – дубока мука, велики душевни бол изазван неким губитком, најчешће смрћу блиске особе. Она се везује и за период када је неко у жалости после смрти блиске особе, дакле, када је неко рушан и избегава било какву врсту забаве. Свети Јован Лествичник упоређује црну монашку одећу управо са овим значењем речи πένθος: „Нека те чак и твоја одећа увери на делање (подвиг) жалости" (Πεισάτω σε πρὸς ἐργασίαν πένθους, κἂν αὐτὸ σου τὸ ἔνδυμα).[52]

Богдановић је, са друге стране, превео наслов седме главе *Лествице* (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους) као: „О плачу који доноси радост"[53],

50 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 816CD: „Οὐκ ἐγκληθησόμεθα, ὦ οὗτοι, οὐκ ἐγκληθησόμεθα ἐν ἐξόδῳ ψυχῆς, διότι οὐ τεθαυματουργήκαμεν· οὐδ᾽ ὅτι οὐ τεθεολογήκαμεν· οὐδ᾽ ὅτι θεωρητικοὶ οὐ γεγόναμεν, ἀλλὰ λόγον πάντως δώσομεν τῷ Θεῷ διότι ἀδιαλείπτως οὐ πεπενθήκαμεν".

51 Запис писара Давида доноси драгоцене податке о начину настанка новог превода. Текст записа види у: Trifunović 1994: 248.

52 *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 805BC. Напомињемо да Грци користе и данас ову реч у изразу „дан жалости" (εθνικό πένθος – у буквалном преводу: национална жалост).

53 Lestvičnik 1997: 72, Pouka VII.

са чим се, такође, не можемо сложити. Овде се, дакле, ради о једном од најважнијих израза монашке, аскетске и духовне литературе, али и хришћанске етике, психологије и антропологије, па се тај израз мора разјаснити. Православни богослови, у задњих тридесетак година, овај израз преводе као *радостотворна туга*, што је доста тачније.[54] Дакле, говоримо о жалости (или тузи) која твори, која ствара радост. Следећи монашку литературу и православно учење, наглашавамо да се реч πένθος не може превести само као *плач*, јер она има шире значење. Радостотворна жалост је стање у ком треба да се непрестано налази сваки хришћанин, а посебно монаси. Оно понекад доноси и плач, али не увек. Изузетно су ретки и међу монасима они који имају дар непрестаног плача, будући да је то индивидуални дар од Бога. Најкраће речено, радостотворна жалост је, са једне стране, жалост и туга због сопствене грешности и недостојности пред Богом, често и туга због неправди у овом свету, али, са друге стране, то је и радост спасења, осећање благодати Божје, утехе Духа Светога, која није од овога света, и која је предукус вечног и блаженог живота у Царству Небеском.[55]

Богдановићев делимично непрецизан превод у овим случајевима врло вероватно да је делом и последица непостојања предочене диференцијације жалости (туге) и плача (суза) чак и у најстаријим сачуваним преводима *Лествице* у оквирима српског рукописног наслеђа. Поређењем рукописа Дечани 71 (1350/60. год)[56] и Хиландар 182 (трећа четвртина XIV века)[57], може се закључити да се неретко плач појављује уместо жалости (туге) која као таква постоји у *Лествици* на грчком језику. Стога у табели доносимо сегменте *Лествице* на грчком језику (према *Patrologia Graeca*), наш превод на савремени српски и истоврсне сегменте најстаријег сачуваног дечанског (Дечани 71) и хиландарског (Хиландар 182) рукописа.[58]

54 Види: Mitropolit Amfilohije, *Pogrebno slovo Patrijarhu Pavlu*, http://www.spc.rs/eng/node/6790, 7. 7. 2018.

55 Иначе, за овај израз најуже је везана и реч χαρμολύπη (ἡ), коју је Богдановић правилно превео као *радосна туга* (Lestvičnik 1997: 73, *Pouka VII*; *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′ (Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους), PG 88, 804B). Реч χαρμολύπη се користи и данас у Грчкој, не само у црквеној терминологији, већ и у књижевности, поезији и музици. Места где је Д. Богдановић употребио реч плач, а где ми преводимо као жалост или туга су следећа: Lestvičnik 1997: 28, *Pouka III*, Lestvičnik 1997: 72–73, 81, *Pouka VII*.

56 О рукопису види каталошки опис: Bogdanović 1982: 48.

57 О рукопису види каталошки опис: Bogdanović 1978: 103; Turilov, Moškova 2016: 168.

58 У табели је након сваког одељка грчког и српскословенског текста назначен извор (одељак у PG; рукописна пагинација).

Лествица – грчки текст *Ἰωάννου Σιναΐτου*, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′, Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους, PG 88, 801CD–817A	*Лествица* – превод на српски	*Дечани 71*	*Хиландар 182*
Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους (PG 88, 804B)	О радостотворној жалости	О радостотворимѣмъ плачи· слово ·ѯ· (58б)	О радостотворномь плачи, ст(є)пнь ·ѯ:✓ (82а)
Ἢ οὕτως· πένθος ἐστὶ κέντρον χρύσεον ψυχῆς πάσης προσηλώσεως καὶ σχέσεως γυμνωθέν· καὶ ἐν ἐπισκοπῇ καρδίας ὑπὸ τῆς ὁσίας λύπης καταπηχθέν (PG 88, 801D)	Или овако: жалост је златни жалац душе, који је огољен од сваке [земаљске] привржености и везе, [а] заboden је од богопосвећене туге ради надгледања срца.	плачь есть, остень златъ д(оу)ши въсѣкого пригвождєнїа и любве wбнажень· и въприсѣщенни ср[ь]д[ь]чнѣмъ wт[ь] пр[є]п[о]д[о]бныѫ печали сътвръждень· (58б)	Или сице, плачь ѥс(ть) wстьнь златъ д(оу)ше, всякого пригвождениꙗ и wдрьжаниꙗ wбнажень· и вь посѣщенїи ср[ь]д[ь]ца, wт[ь] прѣподобнїѥ печали вьдроужень· (82а)
Τῶν μὲν προκοπτόντων ἔτι ἐν τῷ μακαρίῳ πένθει ἰδίωμα ἡ ἐγκράτεια καὶ σιωπὴ τῶν χειλέων (PG 88, 804A)	Својство оних који у блаженој жалости још напредују је уздржање и ћутање усана.	оуспѣваѭщїимъ оубѡ еще на блаженѣмъ плачи, свонство, въздръжанїе· ⁘ыганїе оустнаꙗ· (59а)	прѣспѣваюшимь оубо ѥще вь бл(а)женоⷨ(ь) | плачи, свонство вьздрьжанїѥ· и ⁘ыганїѥ оустьнь· (82а–82б)
Κρατῶν πένθους πάσῃ ἰσχύϊ κράτει (PG 88, 804A)	Задобивши жалост, чувај [је] свом снагом.	дръѫѫ плачь, крѣпостїѧ въсеѫ дръѫи· (59а)	дрьже плачь, всакою крѣпостию дрьжи· (82б)
Οὐκ ἔστιν ἡμὶν, ὦ οὗτοι, ἐνταῦθα ἡ τοῦ γάμου κλῆσις, οὐκ ἔστιν, οὔκουν· πάντως δὲ εἰς πένθος ἑαυτῶν ὁ Καλέσας ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐκάλεσε (PG 88, 805A)	Није нам, о ви (браћо), овде свадба на коју смо позвани. Није, никако! Онај који нас је овамо позвао, призвао нас је, заиста, да жалимо над самима собом.	Нѣс(ть) намъ ѡ пр[є]п[о]добнїи зде брачнаго званїа· да оубѡ въсѣко на плачь нашь въздавыи нас(ь) зде поⷤ⟨в⟩а· (60б)	Нѣс(ть) намь ѡ си зде брачноѥ званиѥ· да оубо всако на плачь нашь вьздавы нас(ь) зде позва· (84а)

Πεισάτω σε πρὸς ἐργασίαν πένθους, κἂν αὐτό σου τὸ ἔνδυμα. Πάντες γὰρ οἱ νεκροὺς θρηνοῦνες, μέλανα περιβάλλονται (PG 88, 805BC)	Нека те чак и твоја одећа увери на делање (подвиг) жалости. Јер сви који оплакују мртве, облаче се у црно.	Да принѫждаеттѧ на творенїе плача, понѣта твоа ѡдежда· въси бѡ мр҇твець плачѧщеи сѧ, въ чръно ѡблачѧтсѧ· (61а)	да приноудить текь дѣланию пл(а)ча, понето твоѥ ѡдѣꙗниѥ· вси бо иже мр҇твьць плачющеи се, вь чрьна ѡдѣꙗниѥ ѡблачет[ь] се· (84б)
Εἰ μὲν οὐ πενθεῖς, διὰ τοῦτο πένθει· εἰ δὲ πενθεῖς, διὰ τοῦτο θρήνει μᾶλλον, ὅτι ἐξ ἀπόνου τάξεως εἰς ἐπίπονον ἑαυτὸν κατήγαγες διὰ τῶν σῶν πταισμάτων (PG 88, 805C)	Ако ниси жалостан, буди жалостан због тога; а ако си жалостан, ридај још више, зато што си свео себе са безболног положаја на веома болан.	аще оубѡ плачеши сѧ, того ради плачи· аще ли не плачеши сѧ, того ради кричи паче, ꙗко ѡт[ь] бестроудна чина въ троудень сам сѧ съведе грѣховь своихъ ради· (61а)	Аще оубо плачеши, сего ради плачи· аще ли не плачеши, сего ради паче рыдаи· ꙗко ѡт[ь] бестроу|дна чина вь троудни себе свель ѥси твоих(ь) ради прѣгрѣшенїи· (84б–85а)
Φύλαξον ταύτην (τὴν λύπην θεοφιλῆ) ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ ἄχρις οὗ ὑποχωρήσῃ· πολλὴ γὰρ ἡ ἰσχὺς τούτου, ὑπὲρ τὴν τοῦ ἐξ ἡμετέρας σπουδῆς καὶ ἐπινοίας προσγινομένου (PG 88, 808A)	Чувај њу (богољубиву тугу) као зеницу ока, док се не повуче. Јер је велика моћ овога, већа од онога што је настало од нашег труда и наума.	съхрани ꙗко ꙁѣницѫ ока, донелиже не ѡтидеть· многа бѡ крѣпость сего паче прибываѫщаго ѡт[ь] нашего спѣха и оумышленїа· (61б)	сьхрани сию ꙗко ꙁѣницоу ѡка· дондѣ же ѡтидеть· многа бо оумилѥниꙗ сего крѣпос(ть)· паче ѥже ѡт[ь] нашего потьщаниꙗ, и оумышлѥниꙗ прибывшиꙗ· (85б)
Ὅστις ἐν πένθει διηνεκεῖ κατὰ Θεὸν πορεύεται, οὗτος καθ᾽ ἡμέραν ἑορτάζων οὐ παύεται. Ὡς σωματικῶς ἑορτάζων οὐ παύεται, τοῦτον πένθος αἰώνιον μέλλει διαδέχεσθαι (PG 88, 808D)	Ко ходи у сталној жалости по Богу, његово свакодневно празновање се не прекида. Онај [пак] који празнује [само] телесно, примиће ону вечну жалост.	Иже въ плачи приснѣмъ б(ог)а ради ходить, сии по всѧ| д(ь)ни праꙁдноуѫ не почиваеть· а иже тѣлеснѣ праꙁдноуѫ не прѣстаеть, того плачь вѣчныи хощеть прїѧти· (62б–63а)	Иже вь плачи всегдашнѥм(ь) по б(о)ꙁѣшьствоуѥть, сьѿ на всакь д(ь)нь праꙁдноуѥ не прѣстаѥть· а иже | тѣлеснѣ праꙁдноуѥ не прѣстаѥта, сего хощеть плачь вѣчни прѣѥти· (86б–87а)

Εἴ τις τὸ μακάριον καὶ κεχαρητωμένον πένθος ὥσπερ διπλοΐδα νυμφικὴν ἐνεδύσατο, οὗτος τὸν τῆς ψυχῆς πνευματικὸν ἐγνώρισε γέλωτα (PG 88, 809A)	Ако се ко обукао у блажену и благодатну жалост као у венчаницу,[59] он је познао духовни смех душе.	Иже блаженымъ и ѡбрадованнымъ плачемъ ꙗкы въ соугоубѫ ризѫ ꙁѧтьскѫ ѡблѣче сѧ, сии д(оу)шевныи позна смѣхь· (63а)	Аще кто бл(а)женнимь и ѡбрадованимь плачемь, ꙗкоже ѡдеждею женишкою ѡдѣꙗ се· сьѣ̑ ѥже д(оу)ше д(оу)ховни позна смѣхь· (87а)
Ἐγὼ δὲ και αὐτὴν τὴν τῆς κατανύξεως ποιότητα ἐννοῶν ἐξίσταμαι· πῶς δὲ πένθος, καὶ λύπη λεγομένη τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐφροσύνην ἔνδοθεν ὥσπερ μελικηρίῳ συμπεπλεγμένην κέκτηται (PG 88, 812A)	Но, размишљајући о самој каквоћи умиљења, ја се чудим: Како, пак, жалост и такозвана туга, садрже у себи радост и весеље, као саће везано за мед?!	аꙁ[ь] же и того пооувръꙁенїа качьство, чюждѫ сѧ помышлѣѫ· како оубѡ плачь и печали гл(аго)лемѣ, радость и веселие ѧтрьѧдоу ꙗко пчель сѫть съплетень имѧт(ь)· (64б)	аꙁь же и самоѥ то оумилѥниꙗ качьство раꙁоумѣѥ, оужасаю се, како плачь и печаль г(лаго)лѥма, радос(ть) и веселиѥ вьноутрь юдоу· ꙗкоже медь сь тоу сьприплетенно имоуть· (88б)
Πρόδρομον ἐν πολλοῖς τῆς μακαρίας ἀπαθείας τὸ πένθος γέγονε, προευτρεπίσαν, καὶ προσαρῶσαν, καὶ ἀναλῶσαν τὴν ὕλην (PG 88, 813A)	Код многих је жалост постала претеча блаженог бестрашћа, која унапред припрема и унапред мете, и уништава вештаство [греха].	прѣд[ь]теченїемъ мноꙁѣмъ блаженнааго бестр(а)стїа плачь бы· прооуготовавыи и погоубивыи и раꙁоривыи вещь· (66а)	пр[ѣ]дчꙗ вь многыхь бл(а)женнаго бестр(а)стиꙗ, плачь быс(ть)· прѣдоуготовавь и прѣд[ь]пометь, и иꙁноуривь вещь· (90б)
Ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο, καθαρότης δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν (PG 88, 813C)	У бездану жалости види се утеха, и чисто срце прима озарење.	беꙁдьнь оубѡ плачь, оутѣшенїа оуꙁрѣ· чистота же ср[ь]д[а]чнаа, прїѧ просвѣщенїе· (66а)	беꙁ[ь]дна оубо плача, оутѣшениѥ оуꙁрѣ· чистота же ср[ь]д[ь]чнаа приѥть просвѣщениѥ· (90б)

59 „Ако се ко обукао у блажену и благодатну жалост као у венчаницу...” Израз ἡ νυμφική διπλοΐς превели смо као *венчаница*. Овај израз је означавао древну свадбену хаљину која се двоструко обавијала око тела. Овде се подразумева младина венчаница, а не младожењина свадбена хаљина (јер је Бог Женик, а душа невеста).

Πένθος ἐστὶ πεποιωμένη ὀδύνη μετανοούσης ψυχῆς, καθ' ἡμέραν ὀδύνας ὀδύναις προστιθεῖσα, ὡς ἡ τίκτουσα καὶ ὀδύνουσα (PG 88, 813D)	Жалост је (за стално) сачињена бол душе која се каје, и сваки дан додаје бол на бол, као [жена] која рађа и мучи се.	плачь есть, разгнила сѧ болѣзнь къ болѣзни прилагаѫщи· ꙗкы раждаѫщи и въ збалѣѫщи· (67а)	Плачь ѥс(ть) вькачьствае на болѣзнь кающеѥсе д(оу)ше· по все д(ь)ни болѣзни болѣзнемь приложивши· ꙗкоже раждающиꙗ и болѣщиꙗ· (91б)
Οὐκ ἐγκληθησόμεθα, ὦ οὗτοι, οὐκ ἐγκληθησόμεθα ἐν ἐξόδῳ ψυχῆς, διότι οὐ τεθαυματουργήκαμεν· οὐδ' ὅτι οὐ τεθεολογήκαμεν· οὐδ' ὅτι θεωρητικοὶ οὐ γεγόναμεν, ἀλλὰ λόγον πάντως δώσομεν τῷ Θεῷ διότι ἀδιαλείπτως οὐ πεπενθήκαμεν (PG 88, 816CD)	Нећемо бити окривљени, о ви (браћо), нећемо бити окривљени у [часу] изласка душе зато што нисмо чудотворили, нити зато што нисмо богословствовали, нити што нисмо постали созерцатељи – него ћемо морати да дамо разлог (оправдање) Богу зашто нисмо непрестано били жалосни.	Не ѡгрѣхоуим[ь] сѧ ѡ прѣп[о]добнїи не ѡ грѣхоу им сѧ въ исходь д(оу)шныи, понеже нечюдо дѣиствовахом[ь]· ни зане, не б(о)гословихомъ· ни понеже прозорливи не быхомъ, нѫ слово въсѣко дамы б(огосло)ви (sic!), зане бес[ь]прѣстани не плакахомъ ⁘ · (68а)	Не ѡгрѣшимъ се ѡ(ть) сѝ не ѡгрѣшимъ се вь исходѣ д(оу)ше, занѥж(е) нечюдо творихом(ь)· ниже занѥ не б(о)го|словихомь· ниже занѥ в[и]дителни не быхомь· нь сл(о)во всако дамы б(ог)оу, занѥ беспрѣстани не плакахомь:✓ (92б–93а)

4. ЗАКЉУЧАК

Као део опште монашке литературе, *Лествица* Јована Лествичника заузела је изразито важно место у развоју богословске мисли, што се потврђује њеним постојањем у бројним преводима и преписима различитих рукописних традиција. Истовремено је *Лествица* имала значајан удео у стварању нових дела, када су мањи или већи сегменти Лествичникових поука као интертекст преузимани и бивали инкорпорирани у жанровски веома различита дела, а што је произлазило из могућности примене свевремености датих поука, нарочито с аспекта духовног узрастања и човековог непрестаног усавршавања.

Прегледност појава које обликују аскетски живот, психолошка заснованост врлина и страсти, разматрање њихових узрока и происхођења, омогућавали су читаоцу сагледавање ступњевитости духовног усавршавања, али и јаснијег разумевања одређених појава и њихових корелација. Једна од примарних појава јесте покајање, које не само да јасно позиционира страсти и бестрашће, грех и спознају Бога, него

истовремено дефинише могућност оксиморонских појава које нису изражене тек само на књижевно-теоријском плану, у смислу одлика старе књижевности. Као репрезентативан пример намеће се *радостотворна жалост* која кореспондира са плачем по Богу, а чему је покајање нужан предуслов.

Диференцијација жалости (туге) и плача (суза), одређивање њиховог порекла, те дефинисање радостотворне жалости постала је особит проблем у преводима *Лествице* са грчког на друге језике. На основу најстаријих сачуваних превода и преписа *Лествице* на српскословенски језик (Дечани 71, Хиландар 182), као и на основу Богдановићевог превода *Лествице* на савремени српски језик, може се закључити да је деликатност разликовања жалости и плача остала неразрешена, одн. да се њиховим неразликовањем не може постићи пуно разумевање Лествичникових поука, а самим тим ни узрочно-последичних веза различитих мистичких појава.

Нашим новим преводом са грчког језика оних места *Лествице* која разматрају питање жалости (туге) и плача (суза), а за које смо у досадашњим преводима утврдили преводилачке грешке, указали смо на нужност разликовања предочених појава, особито радостотворне жалости, која није ништа друго до спознаја посете Божије благодати, те се као таква сврстава у појаве чије разумевање и доживљавање засигурно омогућава и оно духовно усавршавање које је императив Лествичникових поука.

Извори

Lestvičnik 1997: Свети Јован Лествичник, *Лествица*[2], Друго, исправљено издање, Превео са старогрчког Димитрије Богдановић, Хиландарски путокази бр. 5, Манастир Хиландар.

PG: Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλῖμαξ, Λόγος Ζ′, Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους, *Patrologia Graeca 88*, 801CD–817A.

Рукопис Дечани 71, 1350/60. год, Манастир Дечани

Рукопис Хиландар 182, Трећа четвртина XIV века, Манастир Хиландар, друге сигнатуре: S 98; Sa 249; T 279.

Sveti Sava 1995: Sveti Sava, *Hilandarski tipik, Rukopis CHIL AS 156*, Prir. D. Bogdanović. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Zavod za međunarodnu naučnu, prosvetnu, kulturnu i tehničku saradnju Srbije.

Sveti Sava 2018: Свети Сава, *Студенички типик* / Saint Sava, *The Studenica Typikon* / Святой Савва, *Студеницкий типикон*, ур. Маја Анђелковић, Тихон Ракићевић, са српскословенског на српски превела Маја Анђелковић, Студеница: Манастир Студеница.

Литература

Anđelković 2018: M. Анђелковић, *Студенички типик* Светог Саве, у: Свети Сава, *Студенички типик* / Saint Sava, *The Studenica Typikon* / Святой Савва, *Студеницкий типикон*, ур. Маја Анђелковић, Тихон Ракићевић, са српскословенског на српски превела Маја Анђелковић, Студеница: Манастир Студеница, 13–25.

Anđelković 2019: M. Anđelković, Savino *Žitije Svetog Simeona* i intertekstualnost, Niš: *Crkvene studije* 16/1 (Tematski broj o Svetom Savi), 329–346.

Arhimandrit Emilijan 2004: Arhimandrit Emilijan, iguman manastira Simonopetre, *Pečat istiniti. Pouke i reči*, Manastir Žiča.

Bogdanović 1978: D. Bogdanović, *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*, u: D. Bogdanović, *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara* / D. Medaković, *Stare štampane knjige manastira Hilandara*, Beograd: SANU, 7–813.

Bogdanović 1982: D. Bogdanović, *Inventar ćirilskih rukopisa u Jugoslaviji (XI–XVII veka)*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, I odeljenje, knjiga XXXI, Beograd: SANU.

Bogdanović 2008: D. Bogdanović, Jovan Lestvičnik u vizantijskoj i staroj srpskoj književnosti, Banja Luka: Romanov.

Bojović 2009: D. Bojović, Ponavljanje patrističkih citata u srpskoj crkvenoj književnosti, *Philologia Mediana*, god. 1, br. 1, 39–47.

Bojović 2011: *Antologija plača (od Svetog Save do Patrijarha Pajsija)*, Izbor, predgovor i propratni tekstovi D. Bojović, Beograd: Prosveta.

Gautier 1982: P. Gautier, Le Typicon de la Théotokos Évergétis, *De la Revue des Études byzantines*, tome 40, Paris, 5–101.

Dmitrijevski 1895: А. Дмитриевский, *Описание литургическихъ рукописей, хранящихся въ библиотекахъ православнаго востока*, томъ I, Τυπικά, част первая, Памятники патриаршихъ уставовъ и ктиторские монастырские Типиконы, Киевъ.

Gondikakis 1998: V. Gondikakis, Sveta Liturgija, *otkrivenje nove tvari – Elementi liturgijskog doživljavanja tajne jedinstva u Pravoslavnoj Crkvi*, sa grčkog preveo Episkop bački Dr Irinej, Novi Sad: Beseda.

Larše 2017: Žan-Klod Larše, *Lečenje duhovnih bolesti. Uvod u asketsku tradiciju Pravoslavne crkve*, ur. D. Bojović, S. Orlović, Niš, Beograd: Međunarodni centar za pravoslavne studije, Službeni glasnik.

Popova 2011: Т. Г. Попова, Лествица Иоанна Синайского в славянской книжности, Саарбрюкен.

Popova 2016: Т. Г. Попова, Сербские рукописи Лесвицы Иоанна Синайского (XIV в.), *ПКЈИФ*, 82, 19–36.

Rakićević 2015a: T. Rakićević, Zapovesti Svetog Save monasima Studenice (1206/7) u odnosu na uzor, *Bogoslovlje,* 1, 294–310.

Rakićević 2015b: T. Rakićević, Pitanje raščitavanja jednog mesta u: Žitiju Svetog Simeona od Svetog Save, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 152 (3/2015), 451–469.

Rakićević 2015c: T. Rakićević, Šta je čitao Sveti Sava u Studenici 1206/7. godine?, *Pravoslavlje, Novine srpske Patrijaršije*, 1149, 14–18.

Rakićević 2016: T. Rakićević, Eshatološka vizija Teodora Studita (Hilandar 387) u Ktitorskom žitiju Tipika Manastira Studenice (IX H 8 [Š 10]), Beograd: ZRVI, 53, 179–208.

Rakićević 2017: T. Rakićević, Nastanak završnog dela Savinog Žitija Svetog Simeona u svetlu Hilandarskog rukopisa br. 387, *Hilandarski zbornik*, 14, 7–20.

Rakićević 2019: T. Rakićević [Arhimandrit], Ideologija bratstva Svetog Save, Niš: *Crkvene studije,* 16/1 (Tematski broj o Svetom Savi), 27–36.

Starac Pajsije 2005: Starac Pajsije Svetogorac, *Poslanice*, Vranje: Manastir Sv. prvomučenika i arhiđakona Stefana.

Trifunović 1982: Đ. Trifunović, Rečnik uz srpske prepise *Lestvice*. Prilog poznavanju srpske srednjovekovne leksikografije, *Južnoslovenski filolog*, 38, 79–87.

Trifunović 1994: Đ. Trifunović, Stara srpska književnost. Osnove, Beograd: Filip Višnjić.

Uspenski 1997: Л. Успенский, *Богословие иконы православной Церкви*, Москва: Братство во имя св. блгв. князя Александра Невского.

Šmeman 2004: A. Šmeman, Za život sveta, Sveta Gora Atonska: Manastir Hilandar.

Zizjulas 2004: J. Zizjulas, Evharistija i Carstvo Božije, *Beseda*, knjiga 6, Novi Sad, 5–40.

*

Mitropolit Amfilohije, *Pogrebno slovo Patrijarhu Pavlu*, http://www.spc.rs/eng/node/6790, 7. 7. 2018.

Наслеђе 41 • 2018 • 173–188

Maja M. Anđelković
Tihon M. Rakićević
Aleksandar M. Stojanović

ABOUT JOY-MAKING MOURNING. THE PROBLEM OF TRANSLATING THE EXPRESSIONS *MOURNING* AND *WEEPING* IN THE WORKS OF JOHN OF THE LADDER, WITH REFERENCE TO THE OLDEST TRANSLATIONS OF *THE LADDER OF DIVINE ASCENT* BY THE DEČANI AND CHILANDAR MONASTERIES

Summary

As part of the general literature for monks, *The Ladder of Divine Ascent* by John of the Ladder, has taken an extremely significant place in the development of theological thinking, Byzantine and old Serbian literature, which has resulted from the possibility of implementing the timelessness of the given morals, particularly from the aspect of spiritual growth and incessant advancement of mankind.

The explicitness of the phenomena forming the ascetic life, the psychological basis of virtues and passions, analysis of their causes and consequences have enabled readers of *The Ladder of Divine Ascent* by John of the Ladder to conceive the graduality of spiritual advancement, but also to get a clearer understanding of certain phenomena and their correlations.

The differentiation between mourning (sorrow) and weeping (tears), determination of their origin, thus definition of the joy-making mourning has become a specific problem in the translations of *The Ladder of Divine Ascent* from the Greek language into other languages.

Based on the oldest saved translations and transcripts of *The Ladder of Divine Ascent* into the Serbo-Slavonic language (Dečani 71, Chilandar 182) and based on Bogdanović's translation of *The Ladder of Divine Ascent* into the modern Serbian language, it is possible to conclude that the delicacy of distinguishing between mourning and weeping has remained unsolved, i.e. that by failing to make a distinction between the two it is not possible to achieve full understanding of St. John's morals nor of the causal-consequential link of the different mystic phenomena.

Thus, we also bring in this work our new translation from the Greek language of those places in *The Ladder of Divine Ascent* dealing with the question of mourning (sorrow) and weeping (tears) as well as transcribed segments of the same kind Dečani 71 and Chilandar 182, pointing out by analysis to the necessity of making a distinction between the above mentioned phenomena, particulary of the joy-making mourning, which is nothing else but a recognition of God's blessing and is as such classified among phenomena, the understanding and experience of which certainly enable also the spiritual advancement which is the imperative of St. John's morals.

Keywords: John of the Ladder, *The Ladder of Divine Descent*, asceticism, worship, weeping, sorrow, joy-making mourning, Dečani 71, Chilandar 182

Примљен: 16. новембар 2018. године
Прихваћен: 23. новембар 2018. године

Претходно саопштење
82.09"04/14"
26-246.4
821.112.2-2.09 Goethe J. W.

Наслеђе 41 • 2018 • 189–200

Јелена М. Тодоровић Васић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

МОДЕЛ ИСКУШАВАЊА У БИБЛИЈСКОЈ И АПОКРИФНОЈ ПРИПОВЕСТИ О ЈОВУ СА ОСВРТОМ НА ГЕТЕОВОГ *ФАУСТА*

Предмет рада је искушавање праведника Јова у *Књизи о Јову* и апокрифу *Житије и подвизи праведног Јова* са освртом на *Пролог на небу* из Гетеовог *Фауста*. Инсистираћемо на предочавању мотива и различитих манифестација теодицеје у наведеним делима, не занемарујући карактеристике жанрова којима дела припадају. Настојаћемо представити искушавање и искупљење људске душе што је и основа хришћанства. Посебну пажњу ћемо посветити симболу страдалника са освртом на суштину људског постојања и судбине у спрези за традиционалним учењем и трансформацијама истог. Различите појавности архетипске личности праведника Јова и различит приступ теми супротстављености Бога и ђавола су својеврсни развојни пут верника и самог хришћанства. Циљ рада је истицање сличности и разлика у представљају праведника Јова и његовог искушавања као симбола читавог човечанства.

Кључне речи: *Стари завет*, апокриф, Гете, Јов, теодицеја, искушавање

Зашто, Господе, стојиш далеко, кријеш се кад је невоља.
Псалам 10, 1.

Боже, Боже мој! Зашто си ме оставио удаљивши се од спасења мојега, од ријечи вике моје?
Псалам 22, 1.

Старозаветна прича о праведнику Јову има и своју апокрифну варијанту, *Житије и подвизи праведног Јова*, која није одабрана да буде канонски текст. Намеру искушавања човека која је наведена у *Књизи о Јову* искористиће и Гете у једној од оквирних прича свог *Фауста*, *Прологу на небу*[2]. У раду ћемо се бавити мотивом искушавања и положајем човека

1 jelena.todorovic@filum.kg.ac.rs

2 *Пролог на небу* Константиновић (1974: 34–35) назива једним од увода у Гетеову драму са напоменом да је у њему представљен свет онако како је средњовековна црква желела да буде, са Богом на престолу, са ђаволом који је подређен и човеком који је у центру и није представа индивидуалне већ општечовечанске судбине, коју помиње и Лукач (1956: 145). Милош Тривунац (1921: 68) *Пролог* назива првим органским делом *Фауста*, а не уводом у драму.

у *Књизи о Јову* и различитом обрадом истих у житију и Гетеовој драми. Настојаћемо детаљном анализом дискурса истаћи разлике које постоје у наведеним делима, са осврtом на жанровске карактеристике. Покушаћемо да представимо својеврсни процес трансформације симбола искушаника и искушаваоца од мудросне књижевности, преко житијне до драме. Проблемом теодицеје ћемо се бавити кроз изражену потребу за поседовањем моћи над људским животом и ишчекивање пада и пропасти човека. Постојање вечитог сукоба Бога и ђавола је суштина човечје трагичности, што ће у Гетеовом *Фаусту* кулминирати мотивом опкладе. Тежићемо доказивању да је претходно поменути мотив опкладе утицао на перцепцију *Књиге о Јову*, па чак и апокрифа, мада у њима нема помена опкладе. Касније настала драма имаће утицај на разумевање примарног текста, што говори о својеврсној трансформацији дискурса или можда чак и интерференцији која постоји између наведених дела. Ишчитавање опкладе између Господа и ђавола у библијском тексту (и апокрифном) Јелена Арсенијевић Митрић (2018: 272) назива „интерпретативном заблудом" која настаје као последица утицаја Гетеове обраде.

Свет дешавања у *Књизи о Јову*, *Житију и подвизима праведног Јова* и *Фаусту* је егзистенцијални простор Бога, човека и ђавола или *axis mundi*. Такав свет представља вертикалну осу света, али и основу поимања универзума хришћанина, који перципира несагледиве делове простора као горње и Божје и доње тј. подземне, ђавоље. У таквом поретку човек се налази између двају супротних сила, при чему је тај простор између, једини егзистенцијални простор који је њему уистину познат, али је таквим одређењем човек увек биће на граници. Како наслов *Пролога на небу* одређује место почетка драме и зачетак идеје кушања је егзистенцијални простор Бога. Појам Бога је у *Старом завету* имао развојни пут условљен животом народа, односи се превасходно на заједничко искуство народа које је у процесу константног развоја, стална је само идеја „да постоји онај ЈЕДАН који је врхунска вредност и највиши циљ човеков" (From 2000: 21–22). У односу на Господа човек је подређен, настао је по његовом лику и не може опстати без истог. У старозаветном лику Јова представљена је сва сличност Бога и човека и не мисли се нужно на морфологију човека, јер Јов „спознаје унутрашњу антиномију Бога" (Jung 1978: 237). У пророчким књигама је вишеструко наведено да човек има могућност да бира између добра и зла, мада је наведено и да је одувек наклоњен злу (From 2000: 137). Дајући човеку слободну вољу, Господ се одрекао мешања у људску одлуку. Захваљујући чему постоје малобројни људи који су лишени могућности да греше, у смислу да у њима нема злих мисли и тежњи, што их одређује као „савршене" или „праведнике" (From 2000: 137). Такве су христолике фигуре, што подразумева да се уклањају од зла, али и да су спремни истрпети деловање злих сила не реагујући.

Старозаветна прича о Јову и житије као апокрифни текст су у појединим сегментима изразито различити, што није нужно за однос канонског и апокрифног текста. Сам почетак приповести се драстично разликује, у *Књизи о Јову* је на почетку наведен попис Јововог богатства,

док је у житију почетак прилагођен житијној књижевности. Мисли се на ретроспективно приповедање потомству у виду исповести на болесничкој постељи, при чему се Јов представља као онај који је од Бога добио име и кога је Бог научио како да се моли. У библијском тексту Јов је представљен на почетку: „Бијаше човјек у земљи *узу по имену Јов; и тај човјек бијаше добар и праведан, и бојаше се Бога, и уклањаше се од зла" (Jov 1, 1.), чиме се занемарује сегмент о Јововом преобраћању у хришћанина који у житију постоји. Набрајање материјалних добара је готово идентично у *Књизи о Јову* и житију, што додатно говори о непромењености симболике бројева или животиња у канонским и апокрифним текстовима. Јов има седам[3] синова и три[4] кћерке, затим седам хиљада оваца, три хиљаде камила и пет хиљада волова за вучу.

Перспектива која је коришћена при почетку искушавања и уопште приступања човеку је веома значајна. Првенствено представља одраз различитих теолошких принципа, затим одлике књижевног жанра и коначно однос Бога и човека. У *Књизи о Јову* је наведено:

> „А један дан дођоше синови Божји да стану пред Господом, а међу њих дође и Сотона. И Господ рече Сотони: 'откуда идеш?' А Сотона одговори Господу и рече: 'проходих земљу и обилазих'. И рече Господ Сотони: 'јеси ли видио слугу мојега Јова? нема онакога човјека на земљи, добра и праведна, који се боји Бога и уклања се од зла.' А Сотона одговори Господу и рече: 'еда ли се узалуд Јов боји Бога? Нијеси ли га ти оградио и кућу његову и све што има свуда унаоколо? дјело руку његовијех благословио си, и стока се његова умножила на земљи. Али пружи руку своју и дотакни се свега што има, псоваће те у очи.' А Господ рече Сотони: 'ево, све што има нека је у твојој руци; само на њега не дижи руке своје.' И отиде Сотона од Господа." (Јов 1, 6–12)

Ђаво представља „архетип бездомника, луталице, некога ко је изгубио уточиште и смирење, божанску љубав, а задобио вечити дух негације, немира и деструкције", и у старозаветној причи о Јову он је онај узурпатор који ремети хармонију, док је Јов његов опонент, „праведни слуга Божији" (Arsenijević Mitrić 2018: 727). Наведен је дијалог Господа и ђавола у форми сукоба „антрополошког оптимисте" Господа, који верује у Јовову праведност и „антрополошког песимисте" ђавола, који верује да ће Јов постати пали човек у тренутку ускраћивања овоземаљских добара (Arsenijević Mitrić 2018: 727). Господ допушта кушање, али не одустаје од душе као бесмртног дела човековог бића, ђаво не сме да такне у Јовову душу. Нортроп Фрај (1985: 240) примећује да је ђаво у улози „циничног тужитеља" и да његова појава успоставља очекивани поредак суднице,

3 Број седам се у *Старом завету* појављује 77 пута и симболизује завршеност циклуса, али је сам број моћан, магијски број. У библијском смислу представља прелаз од познатог у непознато (Ševalije, Gerbran 1983: 586–587).

4 Број три има јединствену симболику у свим деловима света, сматра се темељним бројем, одразом реда између разума и духа, симболише тројединство бића као резултат сједињења неба и земље, мада је као први непаран број број неба. Божанства је у већини религија представљено као тријада (Отац, Син и Свети дух) (Ševalije, Gerbran 1983: 709–712).

мада се поменута представа укида ђаволовим уклањањем са сцене, већ у другој глави. За разлику од старозаветне приповести у апокрифној је Сотона свеприсутан, што је најочигледније када признаје Јовову храброст и издржљивост:

> „Видиш, Јове! Ја теби многа зла учиних, и претрпео си страдања велика на телу свом. И опет са телом остајеш макар и ране имао. Ја сам дух, али, ево, у великој жалости јесам: као када једног од старијих ученика, који је јачи, у борби поразиш и обориш га, затим узмеш песак, саспеш у уста ономе који лежи доле, јер не можеш поднети јачег од себе, и веома завапи побеђени и узвелича се." (*Житије и подвизи правednoga Јова* 2000: 182)

Након признања Сотона се уклања од Јова, како он сам наводи, на три године, али се у житију више не појављује. У Гетеовој драми Мефистофелес је увек уз Фауста, са напоменом да метаморфозира, што значи да је свеприсутан само у различитим обличјима. Мефистофелес се уклања са сцене у тренутку искупљења Фаустове душе, јер не може да присуствује вазнесењу.

У *Житију и подвизима праведноѓа Јова* постоји глас који се обраћа Јову, првенствено упозоравајући га да је место на коме се моли ђаволе, а затим га и упозорава шта ће се све десити ако поруши жртвеник. Глас, тј. анђео преноси Божје речи, тако да нема директног обраћања Бога Јову, већ преко посредника:

> „Овако говори Господ: Бићеш мртав ако очистиш место ово Сатанино. Подићи ће се са гневом да те уништи, а смрт ти неће моћи задати, него ће ти нанети ране и ожиљке љуте, и све твоје погубиће, и децу твоју поубијаће, али ако истрпиш, овако рече Господ: Узвеличаћу име твоје у свим родовима земаљским у векове векова." (*Житије и подвизи правednoga Јова* 2000: 174)

Након наведеног дела, Сотона долази пред Јовова врата која је овај претходно затворио, захтевајући од вратарице да Јов изађе да разговарају. У житију не постоји наведени дијалог између Бога и ђавола, као што не долази до дијалога између ђавола и Јова или Бога и Јова, већ и ђаво и Бог приступају Јову преко посредника (анђела и вратарице). Јов не излази већ шаље вратарицу да њој Сотона каже због чега је дошао, на шта он каже: „Реци Јоваву: 'Дај ми хлеб из руку твојих да једем'" (*Житије и подвизи правednoga Јова* 2000: 174). Хлеб је основна људска храна, као што је познато Јевреји су са Мојсијем прешли пустињу хранећи се хлебом (Ferber 2007: 35–36). Хлеб је симболично сам Господ, дајући га Сотони, Јов би се одрекао Господа. Потоње повезивање симбола хлеба са Исусовим телом је у кореспонденцији са Јовом као претечом самог Христа[5]. Јов Сотони шаље загорели хлеб, на шта му бива поручено:

5 Јовова судбина се може сматрати наговештајем каснијих Христових мука, а он се може посматрати као „архетип Христа, као онога који страда без кривице" (Arsenijević Mitrić 2018: 728).

„Овако реци, вратарице, Јоваву: 'као што је овај хлеб огорео, тако ћу ја сажећи тело твоје. За један час оставићу те без читавог имања твога'" (*Житије и подвизи правednoga Јова* 2000: 175). Наведеним бива јасно да Јов добија двоструко упозорење, првенствено га упозорава анђео шта ће се са њим десити, а затим пре извршења и ђаво. Поред тога, постоји мотив заклетве: „И пошто одступи од мене, Сотона узиђе ка Богу. И закле се Господу да ће све моје узети. И узе све моје богатство." (*Житије и подвизи правednoga Јова* 2000: 175). Наведено је да је дошло до сусрета Господа и ђавола, али њихов дијалог није наведен, за разлику од *Књиге о Јову*. Перспектива узлажења ђавола ка Господу је неизмењена, ђаво је онај који припада доњем свету и клања се Господу, тражећи дозволу за кушање, што је у житију имплицитно наведено. Ђаво је, по средњовековној традицији, потчињен Господу, хијерархијски му је подређен, не може да дела без дозволе, од чега се не одступа ни у старозаветном, ни у апокрифном тексту. У старозаветној приповести ђаво није зли дух (Harrington 1987: 280), док ђаво апокрифног текста јесте, он је начињен по обичајима касније библијске традиције, али и сегмената фолклористике.

У Гетеовом *Фаусту* је делимично измењен моменат почетка искушавања човека, Јова у библијском тексту, а Фауста у драми. Очигледно је да је Гете користио *Књигу о Јову* као предложак за настанак *Пролога на небу*, тако да су многобројне сличности очекиване. Чињеницу да је *Књига о Јову* утицала на настанак *Пролога* први помиње сам Гете у разговору са својим пријатељем Екерманом (18. јануара 1825) (Trivunac 1921: 69). Гете задржава назив Господ како је у *Књизи о Јову*, мада ђавола именује Мефистофелес, што је хебрејски назив и значи „рушитељ доброг, уништитељ доброг" (Đokanović 2013: 130–131). Лик ђавола у Гетеовој драми надраста средњовековну или библијску фигуру ђавола, он се са страхопоштовањем обраћа Господу и свакако му је подређен, али је истовремено и покретач драмске радње. Јунг (1978: 239) Сотону означава као сумњу, оног повратника који наставља окретање против човека. Лукач (1956: 184) за њега каже да је „живи песнички лик" и да су сви покушаји коначног одређења његовог лика безуспешни. Мефистофелес долази пред Господа са анђелима Рафаилом, Гаврилом и Михаилом и проговара ступајући пред њега:

> Кад си већ, Боже, опет амо свратио
> да питаш како смо и шта све ново има,
> а наклоност ми досад обично ниси кратио,
> ево и мене заједно са свима.
> (Gete 1999: 16)

А затим описује човека називајући га „малим богом" и „скакавцем" (Gete 1999: 16), након чега ће Бог упитати за Фауста, називајући га својим слугом[6]. Мали бог је свакако алузија на хришћанску идеју да је човек створен по угледу на Божји лик, а то се сматра најбитнијим одређењем човека у *Библији* (From 2000: 56). Мефистофелесово називање човека скакавцем је у сврху представљања човека као безвредног и у супротности је са безграничном Божјом љубави и вером у човека. Иако Мефистофелес Фауста представља речима да „Та луда храну неземаљску куша" (Gete 1999: 17), Господ верује у Фауста и у човека уопште: „Баштован зна, кад дрвце зазелени, / да ће будућа лета донети цвет и плод" (Gete 1999: 18). Што ће изазвати Мефистофелеса: „А да л' бисте се кладили у то?" (Gete 1999: 18), а на његов предлог опкладе у Фаустову душу Господ пристаје: „Док је на Земљи и ходи између људи, / нека ти није забрањено то. / Догод за нечим тежи, човек блуди." (Gete 1999: 18). У Гетеовој драми долази до опкладе Бога и Мефистофелеса око Фаустове душе, или уопштено посматрано човечије душе, док у житију постоји мотив заклетве, једностране жеље за кушањем Јова. Читав *Пролог* је формиран у виду стереотипичног односа добра и зла, а опклада око Фаустове душе је стереотипна борба (Lukač 1956: 193). Поменути мотиви не постоје у *Књизи о Јову*, али је појава *Пролога на небу* утицала на перцепцију библијске приче. О постојању опкладе у *Књизи о Јову* говоре Нортроп Фрај (1985: 240) у *Великом код(екс)у*, затим Колаковски (1990: 45) у *Јов или Антиномија врлине*, Јасмина Ахметагић (2012: 119) у раду са насловом *Мерило живота*, али и Лаш Свенсен (2006: 71) у студији *Филозофија зла*, мада истинске опкладе нема.

Поступак кушања Јова у старозаветном и апокрифном тексту се не разликује значајно, започиње одузимањем материјалних добара, што у суштини и није вредност у хришћанству. Наставља се умирањем деце и болешћу тела, да би кулминирало колебањем жене и пријатеља. У *Фаусту* Мефистофелес омогућава свом кушанику сва овоземаљска блага у замену за његову душу, тако да њему не бива ништа одузето већ дато, али је он за разлику од Јова добровољно пристао на уговор са ђаволом. Фауст своју душу продаје ђаволу због незадовољства стеченим знањем и из жеље да постане попут Бога (Konstantinović 1974: 28). Мефистофелес је потценио човека, чиме је обманuо самога себе, дарујући човеку овоземаљска блага, заборавио је да погледа у тог истог човека и увиди да ли је задовољан и миран (Menj 1997: 10). Фауст је константно незадовољан, он тражи више до коначног самозадовољства у служењу другима (Isto), док је за разлику од њега Јов задовољан, он не жели овоземаљска блага, већ страхује само од губитка љубави Божје.

Мотив потписивања уговора са ђаволом постоји у апокрифима *Књиге о Адаму и Еви* и *Елагује*, као и у двема приповеткама, о Карулу и о Теофилу. Мотив уговора у наведеним апокрифима је сродан ономе

6 У *Књизи о Јову* постоји исти моменат Божјег питања за Јова међ свим људима на земљи, постављеним питањем се издваја. У житију не постоји питање, већ директно обраћање Јову.

у Фаусту, са напоменом да Адаму ђаво долази по сопственом нахођењу, док га Еладије призива, моли му се. У апокрифу *Књиґа о Адаму и Еви* ђаво покушава да надмудри Адама речима: „Моја је земља, а Божија су небеса и рај. Ако хоћеш мој бити, онда ради земљу. Ако ли хоћеш Божији бити, онда пођи у рај. […] Не дам ти земљу радити док ми не запишеш рукописање своје да си мој" (*Knjiga o Adamu i Evi* 2000: 471). Адам зна да све припада Богу и земља и небо и пристаје на уговор, мада уместо да буде преварен он превари ђавола, кога Господ „сатре". Еладије почиње да се моли ђаволу како би му помогао у освајању Корасије и ђаво му се јави. У наведеном апокрифу ђаво је именован као Фармакија и он прихвата Еладија напомињући да треба да се одрекне Христа, јер ако се покаје и помоли у самртном часу, биће му опроштено. Фармакија захтева: „Потпиши ми рукописаније твоје" (*Eladije* 2000: 383). Еладије добија од Фармакија Корасију, као што и Фауст добија овоземаљска блага, али на крају бива спасен молитвама, као што и Фауст бива помилован молитвама трију искупљеница.

У житију постоји пристанак Јова на кушање, јер он зна шта ће се са њим догодити и то знање није добијено само од злих сила већ и од анђела, тако да се он перципира као својеврсна добровољна жртва. У *Књизи о Јову* нема упозорења, нити Јов поседује знање о својој судбини. На основу наведеног се поставља питање теодицеје, праведности бога и оправданост вере у истог. Помисао да Бог не може да спречи зло сведочи о његовој немоћности, док размишљање да не жели да га спречи доводи до закључка да Бог није безнадежно добар (Đokanović 2013: 128). Не може се занемарити разлика између старозаветног учења и идеја које доноси *Нови завет*. Старозаветна прича о Јову не познаје награду за овоземаљске муке која уследи након смрти, већ само идеју да се у овоземаљском животу добија заслужено. У том смислу, теодицеја у *Књизи о Јову* је заснована на Божјем даривању слободне воље човеку и одрицању од деловања на самог човека. У житију Јов такође има избор и он бира пут искушавања, док Гетеова драма ипак познаје новозаветна учења, па се може прецизније разматрати мотив теодицеје. Како Свенсен (2006: 54) наводи: „Дозволити зло, као што Бог чини, највећа је доброта". У складу са наведеним, јасно је да: „Бог допушта зло, дозвољава искушавање, јер не жели да ускраћује слободу ни људима ни анђелима, у овом случају палом анђелу Сотони. У таквој допуштеној слободи дешава се Јовова трагедија. Уколико би одузео човеку слободну вољу, дакле, могућност да бира између добра и зла, ускратио би му оно по чему му човек суштински наликује" (Arsenijević Mitrić 2018: 727). Слободну вољу коју Господ даје и Сотони Јунг (1978: 239) објашњава као дозволу самога Господа да буде преварен, као што и истиче да се према Сотони опходи са „неком чудном трпељивошћу и обзирношћу". Господ је даривалац слободне воље, он не оспорава ово право никоме, као што константно показује беспрекорну веру у човека и љубав према њему, док ђаво чини супротно. Свенсен сматра да:

> „Теодицеја није толико објашњавање божје доброте и праведности колико изналажење изговора за постојање патњи и неправди на свету. [...] Теодицеје су зле зато што једино могу да допринесу оправдању и одржавању неправде. Праведност и није природни закон, већ принцип који су увели људи" (2006: 74).

Оно што нас упорно нагони да размишљамо о Божјој праведности и његовом неделању у спречавању Јовове патње су управо стеге традиционалних старозаветних учења. Очекујемо од Господа да у самом почетку примети шта се дешава међ људима, брзо дела и сатре зло у заметку (Menj 1997: 78). До наведеног не долази ни у старозаветној, ни у апокрифној причи, ни у Гетеовој драми. Најексплицитнији пример Божјег делања постоји у житију, када Господ упозорава Јова и предочава му на које начине ће бити искушаван, у *Фаусту* Господ опкладом предаје човека у ђавоље руке чиме се у потпуности уклања од даљих дешавања.

Јов и у старозаветном и у апокрифном тексту не проклиње Бога како његова жена тражи, али Фридман (2012: 26) сматра да проживљава најгоре изгнанство које подразумева напуштеност од Господа. Жена и пријатељи у *Књизи о Јову* нису дати као Јовов ослонац, већ то може бити једино Господ (Arsenijević Mitrić 2018: 725). Жена га наговара да се одрекне своје издржљивости и да умре, она дела онако како ђаво очекује од људске природе, са разликом да то не добија потврду у лику Јова. У житију је наведен готово идентичан мотив људског пада са симболичним поменом да је жена од Сотоне који се преобразио у пекара добила хлеб за Јова у замену за своју косу[7]: „Устани сам, узми хлеб и насити се, и реци реч Господ и умри! Ја ћу затим поћи одлазећи од твоје болести" (*Žitije i podvizi pravednoga Jova* 2000: 181). Грета у *Фаусту* је недоступна Мефистофелесу, како он сам наводи, јер није згрешила, тек посредством накита и Марте успева да допре до ње. Наведеним бива јасно да је грешност један од неопходних елемената за доступност демонским силама. За разлику од жене, пријатељи су у старозаветној причи они који наступају човечно, долазе пред Јова и дуго ћуте (Menj 1997: 79). Поред пријатеља који ћуте, ћути и Јов, али ћути и Господ (Arsenijević Mitrić 2018: 724), чак нема ни симболичног проговарања Господа. У житију нема експлицитног изношења речи, али постоји симболично проговарање Господа у тренутку указивања Јовове деце на небесима[8], што је уследило након молитве и исповести. Долазак пријатеља нема злих намера, иако их Јов назива „досадним тјешиоцима" (Jov 16, 2), а Фрај (1985: 239) примећује да су питања која постављају очекивана и изазвана ситуацијом. Пријатељи су заступници старозаветних учења у смислу изношења убеђења да Бог награђује племените, а кажњава зле. Фрај (1985: 239) их назива дубоко побожним људима, што је свакако произашло из њихових верских ставова, који се не ниште

7 Сматра се да коса симболизује човекове врлине у духовном смислу, а сматрала се и једним од примарних оружја жена. Ритуално шишање косе је поступак који се везује за покајништво (Ševalije, Gerbran 1983: 283–285)

8 „И погледаше цареви и жена моја и видеше децу моју са пресветлим венцима како стоје у слави небеској" (*Žitije i podvizi pravednoga Jova* 2000: 188).

са тада општеприхваћеним начелима. Јелена Арсенијевић Митрић (2018: 725) наводи да је једина Јовова узданица Господ, називајући га и „јединим егистенцијалним излазом". За разлику од старозаветне приче у житију три цара долазе пред Јова, како је у житију наведено:

> „Кад окончах седам година у страдању мом и у ранама, чуше цареви за патње моје и подигоше се свако са своје земље и дођоше да ме утеше. Кад ми се приближише, повикаше са сузама и сви хаљине своје царске раздраше и збацише на земљу, и уместо мене земљу целиваху. Остадоше седам дана и седам ноћи и никоме не дадоше прићи, жалећи ме и тешећи ме" (*Žitije i podvizi pravednoga Jova* 2000: 182).

У житију не постоји мотив ћутања већ мотив покајања, пријатељи се понашају у складу са средњовековном књижевном традицијом, одричу се раскоши и унизавају се. Мада након наведеног следе питања да ли је Јову остало нешто од његовог богатства и да ли је то одиста он. Поновићемо претходно наведену Фрајеву идеју да су питања пријатеља очекивана. Значајна разлика у односу на *Књигу о Јову* је мотив тешења, јер пријатељи у старозаветној приповести нису приступили Јову како би га утешили, док је у житију то њихова примарна намера. Симболичном унизавању царева следи њихов плач, чиме ће се изразити саосећање са Јововом судбином. Пријатељи и жена својим речима и падом у материјално, падом пред искушењима додатно унизавају Јова.

У Јову постоји страх од Бога и страх од сопства, а оба су произашла из мотива искушавања праведника. Како Фридман (2012: 30) наводи: „Јововo искушавање јесте то што можда неће бити у стању да превазиђе проклињање сопственог постојања – да ће можда сматрати немогућим да изнесе своје страдање". Јов пада у патњу и изгнанство, пролази кроз специфичан процес кајања, који није одраз казне за дела већ кушања (Fraj 1985: 239). Постоји наглашени: „Страх од Бога [...] јесте страх од Бога који ћути, стрепња да не изгуби благодат и љубав Божију" (Arsenijević Mitrić 2018: 726). У оба наведена искушавања Јов истрајава успевајући да измири страхове у својој непоколебљивој вери у Господа.

Старозаветна приповест о Јову се завршава јављањем Господа и враћањем добара које је Јов поседовао: „И Господ поврати што бјеше узео Јову [...] и умножи Господ Јовову двојином све што беше имао" (Jov 42, 10). Добио је и три ћерке и седам синова „И умрије Јов стар и сит живота" (Jov 42, 17). У житију је поступак враћања добара сличан ономе у старозаветном тексту: „Тада ме благослови Господ и даде ми за једно двоструко. А сада, чеда моја, ја одлазим из живота мојег" (*Žitije i podvizi pravednoga Jova* 2000: 190). Након чега Јов дели своју имовину синовима и кћерима опраштајући се од њих. У житију се уводи мотив трију жилница које бивају дарови за кћери које је Јов добио од Господа. Апокрифна приповест о Јову се завршава чудесним успењем његових ћерки на небеса опасивањем жилница и сахраном: „Тело његово положисмо у гроб са трима ћеркама његовим и прослависмо Господа песмама Божијим" (*Žitije i podvizi pravednoga Jova* 2000: 192). У Гетеовој драми се Фаустова

бесмртна душа успиње на небеса посредством анђеоске песме и трију искупљеница које га засипају ружама. Како Јовове ћерке (Даница, Касија и Амалтија) препојасавањем жилница своје гласове придружују анђеоској и херувимској песми, тако и искупљенице са анђеоским хором уздижу Фаустову душу.

У раду смо кроз компаративну анализу настојали истаћи сличности и разлике које постоје у представљању мотива искушавања у старозаветној *Књизи о Јову*, апокрифу *Житије и подвизи праведнога Јова* и Гетеовој драми *Фауст*. За разлику од старозаветне приповести и драме, у житију је перспектива приповедања ретроспективна, а приповедач је сам Јов. Посебно смо се бавили мотивом опкладе Бога и ђавола и теодицејом са освртом на старозаветна учења. Костур или модел искушавања Јова или Фауста се не разликује значајно, као што и симболика није значајније измењена, али се поједини елементи ипак разликују. Поменуто подразумева превасходно однос Јова одабраног искушаника у *Књизи о Јову*, Јова добровољне жртве у житију и Фауста самовољног потписника уговора са ђаволом. Док у старозаветној и житијној приповести ток искушавања бива исти (прво се одузимају материјална добра, затим деца, чему следи болест тела и неподржавање жене и пријатеља), у драми је поступак обрнут, јер Фауст добија све што затражи. Настојали смо истаћи специфичност односа Господа, ђавола и човека у трима делима, са посебним освртом на положај човека као бића на граници која подразумева подређеност.

Јов и Фауст су представници читавог човечанства, мада престају да буду *every man* када Господ упита баш за њих, до чега долази у *Старом завету* и у драми, док у житију постоји обраћање. Посебност њихових карактера је у процесу искушавања који пролазе остајући доследни сопству, као и у проналаску смисла и сврхе у таквој егзистенцији. Јовова истрајност и љубав према Господу је хришћански идеал који признаје и Сотона у житију, а против чега ђаво старозаветне приповести и драме не може да се избори. Повлачење или уклањање ђавола није само победа човека, већ признавање пораза доње, зле силе узвишеној Божјој сили, што бива наговештено већ на почетку сва три дела. Не долази до ремећења устаљеног и општеприхваћеног поретка горњег и доњег света и човека који је потчињен обема сферама, али такође опстаје и визија вечите победе доброг, што има форму поуке.

Извори

Gete 1999: J. V. Gete, *Faust*, Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo. [orig.] Гете 1999: Ј. В. Гете, *Фауст*, Нови Сад: Издавачка књижница Зорана Стојановића; Београд: Гетеово друштво.

Eladije 2000, u: Stara srpska književnost: (izbor iz srednjovekovne književnosti: poezija, pohvale, apokrifi) / izbor i propratni tekstovi Tomislav Jovanović, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [orig.] Еладије 2000, у:

Стара српска књижевност: (избор из средњовековне књижевности: поезија, похвале, апокрифи) / избор и пропратни текстови Томислав Јовановић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Žitije i podvizi pravednoga Jova 2000, u: Stara srpska književnost: (izbor iz srednjovekovne književnosti: poezija, pohvale, apokrifi) / izbor i propratni tekstovi Tomislav Jovanović, Beograd: Zavod za udženike i nastavna sredstva. [orig.] Житије и подвизи праведног Јова 2000, у: *Стара српска књижевност: (избор из средњовековне књижевности: поезија, похвале, апокрифи)* / избор и пропратни текстови Томислав Јовановић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Knjiga o Adamu i Evi 2000, u: Stara srpska književnost: (izbor iz srednjovekovne književnosti: poezija, pohvale, apokrifi) / izbor i propratni tekstovi Tomislav Jovanović, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [orig.] Књига о Адаму и Еви 2000, у: *Стара српска књижевност: (избор из средњовековне књижевности: поезија, похвале, апокрифи)* / избор и пропратни текстови Томислав Јовановић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Sveto pismo ili Biblija Staroga i Novoga zavjeta 1973: (Đ. Daničić, V. Karadžić, prev.), Beograd: Izdanje britanskog i inostranog biblijskog društva. [orig.] *Свето писмо или Библија Старога и Новога завјета* 1973: (Ђ. Даничић, В. Караџић, прев.), Београд: Издање британског и иностраног библијског друштва.

Литература

Arsenijević Mitrić 2018: J. Arsenijević Mitrić, Sedam dana ćutanja u Knjizi o Jovu, u: *Crkvene studije*, br. 15, str. 723–731. [orig.] Арсенијевић Митрић 2018: Ј. Арсенијевић Митрић ,Седам дана ћутања у *Књизи о Јову*, у: *Црквене студије*, бр. 15, стр. 723–731.

Ahmetagić 2012: J. Ahmetagić, Merilo života, u: Zbornik radova sa VI međunarodnog skupa *Srpski jezik, književnost, umetnost*, (ured. Dragan Bošković), Kragujevac: FILUM, str. 113–122. [orig.] Ахметагић 2012: Ј. Ахметагић, Мерило живота, у: Зборник радова са VI међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*, (ур. Драган Бошковић), Крагујевац: ФИЛУМ, стр. 113–122.

Drejn 2003: Dž. Drejn, Uvođenje u Stari zavet, Beograd: Clio. [orig.] Дрејн 2003: Џ. Дрејн, *Увођење у Стари завет*, Београд: Clio.

Đokanović 2013: Problem zla u Geteovoj drami *Faust*, u: *Nasleđe* br. 24, str. 127–140 (ure. Dragan Bošković), Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. [orig.] Ђокановић 2013: А. Ђокановић, Проблем зла у Гетеовој драми *Фауст*, у: *Наслеђе* бр. 24, стр. 127–140, (ур. Драган Бошковић), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Jung 1978: K. G. Jung, *Psihološke rasprave*, Novi Sad: Matica srpska.

Kolakovski 1990: L. Kolakovski, *Razgovori sa đavolom*, Beograd: BIGZ.

Konstantinović 1974: Z. Konstantinović, Predgovor, O Geteovom životu i delu, u: *Faust*, Beograd: Prosveta. [orig.] Константиновић 1974: З. Константиновић, Предговор, О Гетеовом животу и делу, у: *Фауст*, Београд: Просвета.

Lukač 1956: Đ. Lukač, *Gete i njegovo delo*, Sarajevo: Izdavačko preduzeće Veselin Masleša.

Menj 1997: A. Menj, *Radosna vest*, Beograd: Logos. [orig.] Мењ 1997: А. Мењ, *Радосна вест*, Београд: Логос.

Svensen 2006: Laš Fr. H. Svensen, *Filozofija zla*, Geopoetika: Beograd.

Trivunac 1921: M. Trivunac, *Geteov Faust: književna studija*, Beograd: Izdavačka knjižnica Rajković i Ćuković. [orig.] Тривунац 1921: М. Тривунац, *Гетеов Фауст: књижевна студија*, Београд: Издавачка књижница Рајковић и Ћуковић.

Fraj 1985: N. Fraj, *Veliki kod(eks)*, Beograd: Prosveta.

Fridman 2012: M. Fridman, *Problematični pobunjenik*, Beograd: Službeni glasnik.

Ferber 2007: M. Ferber, *A Dictionary of Literary Symbols*, New York: Cambridge Universaty Press.

Harrington 1987: W. J. Harrington, *Uvod u Stari zavjet: spomen obećanja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ševalije, Gerbran 1983: Ž. Ševalije, A. Gerbran, *Riječnik simbola*, Zagreb: Naknadni zavod Matice hrvatske.

Jelena M. Todorović Vasić

A MODEL OF TEMPTATION IN THE BIBLICAL AND APOCRYPHAL NARRATIVE OF JOB WITH A REFERENCE TO GOETHES'S *FAUST*

Summary

The subject of the paper is the testing of the righteous Job in the *Book of Job* and the apothecary of *The Hagiography and Accomplishments of Righteous Job* and the revelation of the *Prologue in the Sky* from Goethe's *Faust*. We will insist on presenting the motifs and various manifestations of the theodicy in the above-mentioned works, adhering to the characteristics of the genres to which they belong. We will try to present the temptation and redemption of the human soul, which is the basis of Christianity. We will pay special attention to the symbol of the sufferer with a reference to the essence of human existence and the destiny in conjunction with the traditional religion and transformations of the same. The different appearances of the archetypal personality of the righteous Job and the different approach to the themes of the opposition of God and the devil are a kind of developmental path of the believer and Christianity itself. The aim of the paper is to highlight the similarities and differences in representing Job's righteousness and his temptation as a symbol of entire humanity.

Key words: The Old Testament, apocrypha, Goethe, Job, theodicy.

Примљен: 9. марта 2018. године
Прихваћен: 28. новембар 2018. године

Претходно саопштење
271.2-555-051.2:7:82
2-145.22:621.057

Наслеђе 41 • 2018 • 201–209

Слободан П. Аничић
Српска православна црква
Епархија бањалучка

ДИЈЕТЕ: БЕЗЛИК БЕЗ СРАВЊЕЊА

Раније је писано о дјетету у контексту сврхе хришћанског брака (Aničić 2015: 93–115). Том приликом су предложени разлози за одбацивање становишта по којем су дјеца његова сврха. У првом реду је истакнут неспоран став хришћанства да брак не произилази од страсти, нити пак од тијела, већ је саткан од нераскидивог јединства духовног карактера, скромности. Линијом оваквог поимања, предочено је да истинити садржај хришћанског брака није само породица, већ пројава љубави. Оваква сврха брака се може испунити са дјецом и без дјеце, јер и једно и друго су дарови од Бога. Закључак је дакле да дијете није сврха Свете тајне брака. У овом кратком осврту настојаће се да се путем теолошко-филозофских поимања феномена полова, њихових улога и међусобних односа укаже на могуће разлоге маргинализације улоге и значаја дјетета у књижевности, као и у другим гранама умјетности. Како би постављени циљ рада био испуњен, чланак је подијељен на двије цјелине. Рад почиње представљањем улоге једне од централних тема и покретача умјетничког стваралаштва – пола. У кратким цртама је представљена корелација лика Божјег и пола људског. У другом дијелу рада настојано је да се контекстуализује главна карактеристика полности – сексуалност.

Кључне ријечи: дијете, пол, сексуалност, умјетност

1. ПОЛ, УМЈЕТНОСТ И ДИЈЕТЕ?

Потом рече Бог Хајде да начинимо човека по свом образу и подобију [...] (Пост. 1, 2631 и 2, 47). Човјек је, дакле, саткан по лику Божјем и од тада Лик није само темељ друштва с Богом већ и темељ друштва људи. Ликом човјек постаје круна стварања. Пошто је Бог један у својој суштини и тројству у откривању и заједништву са стварањем и човјеком, тако човјек, и мушко и женско, имају функционалну улогу у друштву људи. Само у међуљудским односима може да се реализује тројно обличје (Ver 1997: 92, Vancu 1995: 24). На овоме почива друштвена функционалност Лика, да декларише духовни живот и види другу особу као неодвојивост од лика Божјег (Stamulis 2004: 206–209). Коријене овоме можемо тражити још у факту имплантације два дрвета у Рају: дрвета живота и дрвета знања о добру и злу (ΓΕΝ. 3.22 και 2.16). Знајући да је јединство Свете Тројице приказано унутар човјечанства (Sjotu 1982: 13, Skalca 2004: 87–107) полове не треба схватити као дистинктивне различитости.

Посебне карактеристике и мушкараца и жена су, евидентно, додатне одлике. Према Св. Грегорију Ниском, ове карактеристике су повезане и односе се на физичку материју човјека и нарочито се односе на репродукцију. Несмањење родне подјеле у лику, који је дат првом креирању, посљедица је чињенице да је та разлика страна за Божје биће. Друго стварање, у којем се појављује родна подјела, није ни првобитно одредиште, нити крајње стање човјека, већ је средња фаза Божјег плана за човјека (Mucula 1965: 73, Marcelos 1998: 168, Macukas 1992: 16–188). Свети Хризостом, односећи се на лик жене, примјећује да је жена облик образца, а не принципа. Полови не могу бити један цијели или дио божанског Лика, јер у божанству нема такве разлике, као у њиховом есхатолошком превазилажењу, гдје су и прекинути. Дакле, разлика полова није онтолошка и није повезана с Ликом, иако је саставни дио људске природе. Ова разлика се своди на разлику енергија „која се види у божанском архетипу"[1], а која је референтна веза или имитација манифестована у односима између мушкарца и жене – темељу сваког друштвеног облика живота. Стога, потенцирање на разлици између два пола подразумјева превид квалитативног еквивалента божанског,[2] оно не води испуњењу друштвене функције њихових носиоца. Напротив, води ка друштвеној дисфункционалности изазваној борбом за вјештачким изједначавањем вјештачки поларизованих разлика. Насупрот овој ткивној деструкцији предложено је признање једнакочасности ових различитости људских (Aničić 2015: 93–115).

Овде је потребно нагласити да разлика међу половима, иако неонтолошка, није случајан догађај природе или једноставни биолошки феномен. Родна подјела на два пола, као и сексуални идентитет, дар су милости Божје (Kazancaki 1999: 32). Због тога друштво са овде описаним корелацијама није дјело ђавола или проналаска човјека. Ово наглашавам због могућих забуна усљед погрешних и јеретичких учења која проистичу из грчке филозофије и јеврејских вјеровања о браку. Тако Платон, у покушају да објасни љубав, представља родну подјелу као казну у којој је Бог издвојио први андрогени разлог непослушности или ароганције (Sikurti 1990: 119–120, Macukas 1990: 11–13). Дакле, гностицизам, који дефинише свој дуализам према којем је свака материја и свако тијело зло, ствар одређује као принцип зла, таме, док је дух принцип добра и свјетлости. Материја припада човјековом тијелу, а сама материја

1 Grigorije Niski, O stvaranju čovjeka, 16, Patologija Grka 44, 184D–185A [autorov prevod] „[...] pošto je stvoreno (postalo) od stvaranja, početak njegov nalazi se u raspadu, i od prirode ima ovaj pravac (smjer). Zato Onaj što poznaje sve i prije postanja ili rađanja njihovog kao što kaže proročasntvo, [...] svemu što se suprotstavlja samoodržanju i samostalnosti čovjekove dobre volje, vidješi šta će se desiti, stvara muškarcu ikonu, a ženi dodjeljuje različitu koja ne gleda na Božanski arhetip te više liči više na alogosnu prirodu."

2 Grigorije Niski, O načinjenju, Patologija Grka 44, 181.B [autorov prevod] „Duplo je dakle stvaranje naše prirode, ona koja se poistovjećuje sa božanskim i ona koja je rascijepljena u ovoj razlici. [...] prvo govoreći da je Bog stvorio čovjeka po ikoni svojoj i po podobiju ga stvori, i ponavljajući prema ovome što je rečeno da muža i ženu stvori koji i kada se sa Bogom poistovjećuju ili upodobljavaju ipak su nešto različito (ili strano)."

је, према овом учењу дјело зла бога, резултат и извор гријеха, па је однос два пола прљав и ђаволски проналазак (Vancu 1972, Karavidopulos 2001: 13–17). Значи, према њиховом поимању, брак као сједињење тијела је акт злог бога. Због тога би апстиненција од брака била императив, јер кроз њега остаје зло у свијету. Брак и ширење људи, према оваквом погрешном учењу, представљају зло које мора бити одбачено (Zisis 1971: 137, Aguridi 1980: 241–242).

Полазећи од пола, а не од Лика, друштво је своју историју погрузило конфликтима између неистих облика и сталном статусном борбом за изједначавањем различитости које таквим начином само утврђује и на којима инсистира. У тако конципираном друштву, дијете као недовршен пол остаје изопштено на маргинама или сведено на пуки објекат односа између носилаца пола. Полазећи од пола који је материјалност, а не од Лика који је суштина, јеретици су развили погрешна дуалистичка учења о злу и добру о браку и прокреацији. У таквим учењима дијете се јавља као неуспјех ултимативне борбе против продужења зла. Као плод акције умности и осјећајности, поникао из различитих енергија божанског архетипа, умјетност не субјективизује дијете – свога несубјекта које и само јесте плод истих елемената распоређених у другачију композицију. Црквено поистовјећивање појмова умјетничке креације и дјетета видно је и из тумачења Христових ријечи: Који љуби оца или матер већма него мене, није мене достојан; и који љуби сина или кћер већма него мене, није мене достојан (Матеј, 10, 32–38; 19, 27–30. зач. 38), које је дао Свети Владика Николај Велимировић, а према којем „Под синовима и кћерима треба разумети, по унутрашњем смислу, наша дела, наше послове, наша стварања, зидања, писања и све остало, чиме се ми поносимо као производом свога ума или својих руку" (Велимировић [3]2014). Стога, дијете и умјетност као једнородници не стоје у међусобној сукобљености, мада се због визијске слабости често међусобно искључују. На тај начин се превиђа да дијете као ималац Лика је потпуно и превасходније од умјетничког дјела. Умјетничко дјело ипак остаје само резултат пута људске душе ка „сличном" и као такво преставља мање или више успјешан, али увијек посредан одраз Лика.

2. ФУНКЦИЈА СЕКСУАЛНОСТИ

Полне разлике код људи су другачије од полних разлика код животиња јер, како смо видјели, пол код људи није биолошка потреба или пуко стање репродукције. За људе, еротско осјећање и сексуална функција су основни елементи живота који нуде радост и срећу самом бићу. Кроз радост и срећу, човјек иде у своје психосоматско јединство чувајући уравнотеженост душевних моћи. То је егзалтација постојања која се креће од биолошке до духовне заједнице. Стога, сексуалност има за циљ да изађе из егоцентризма и изолације, и представља сједињење два пола (Fotios 1994: 41). Овако схваћена, афирмација сексуалности може да се врши само кроз љубав јер једино љубав је та која води до потпуног

сједињења два бића и даје могућност сагледавања једноликости. Сходно овој линији поимања, уживање еротске везе унутар брака није морално одбациво.[3] Због тога схватање сексуалног чина као средства неопходне или обавезне намјене се не може оправдати. Тако би се ограничавањем брака на двије сврхе: мудрост и пород (Zisis 1969: 298) ограничила не само слобода човјека већ би се и иста еротска веза инструментализовала у просто средство сузбијања страсти или у искључиво средство за продужавање људске врсте. Међутим, овакво уско поимање полази од критеријума моралне нужде и слабости људске природе (Zisis 1969: 303) и као такво не може се користити за основ легализације спајања тијела. Тако оправдано спајање би било инструментализовано и лишено сваке врсте духовне референце (Behr-Sigel 1990: 30). Неспорно, тјелесни односи унутар брака нису гријех. Гријех би уништио и напустио брак уколико би сексуалност постала само нагонска, инстинктивна функција (Skalcis 2001: 81–82, Varvalculja 1998: 588–600). У неодвојивости од љубави, сексуално дјело јесте облик комуникације, без обзира да ли се њиме репродукује живот.[4]

Супротно овоме, аутономна употреба сексуалности доводи до пада. Љубав јесте дар од Бога, али са падом човјека, ерос као њен елемент „није истинит, већ идол, негирање праве љубави"[5]. У том смислу, Беринтјеев запажа претпоставке за овакав сценарио, примјећујући да је сексуална привлачност „промјењива" јер је „основни елемент сексуалности елементарни и безлични карактер [...]" (Meskos 2001: 60–65). Као таква сексуална жеља „савршено је компатибилна са преносом наше жеље од једног објекта до другог. Сексуална привлачност истргнута из описане функционалности бави се уобичајеним и безличним аспектима полова" (Meskos 2001: 60–65). Међутим, за Беринтјеева, контекстуализовани „ерос и љубав као предмет имају једну посебну и непоновљиву јединствену особу" (Meskos 2001: 60–65). Тако сексуалност као карактеристика пола, с једне стране је опција љубави, а с друге стране је опција депресије у животињско стање (Schmemann 1984: 188).[6] Овакво схватање

3 Jovan Zlatousti, Tumačenje Svetog proroka Isajije, Besjeda četvrta Patologija Grka 62, 690 [autorov prevod], „I mnogo puta posmatrao bih nominalizovani seksualni odnos koji zakonopostavlja se. [...] ostavlja nekog da uživa u ovoj želji i da se približava drugom sjedinjenju predajući mu se potpuno i nekažnjeno.."

4 Jovan Zlatousti, Zabilješka za Titovu Poslanicu, Besjeda šesata, Patologija Grka 62, 689 [autorov prevod], „[...] i prvo prvo pošto je posto tjelesna potreba i želja ploti obaveznost ovog čina je očigledna jer i uz mnogo bola opstaje jer je urođen u prirodi".

5 Dionisije Areopagitski u Patologija Grka 3, 709.

6 Dionisije Areopagitski, O Božijim imenima, Patrologija Grka broj 3 709, [autorov prevod], „Posebnost seksa jeste u tome što je njegova organska povezanost sa najvišim Božijim darovima čovjeku, darom ljubavi, i da postaje centar ove tragične amfilogije koja se nalazi duboko unutar pale čovjekove prirode. Vaistinu sa jedne strane seks ne samo da je ispoljavanje ljubavi, već je i sam ljubav. A sa druge strane je izraz i 'mjesto' čovjekove tradicije u životinjskom stanju, rizično cijepanje prirode i čovjekovog života, gubitak njegove ipostasi. Dva 'pola' i 'putovoditelji' seksa – voljene želje – jesu nerastvoreno pomješane i nemoguće ih je razlučiti jednu od druge. Odavde izvire i istinski antinomski karakter teorije seksa od strane crkve."

у потпуној је сагласности са Богом дарованом слободом људског избора садржаној у слободи интелекта. Оно што бива искривљено није могућност избора, већ сам избор који људи начине, а којим се помјерају од врлине према злу. Избор је то што егзистира, а зло ван опције нема физичко постојање.

Дакле, код носилаца пола, еротски чин укључује одговорност и слободу. Видјели смо да је код животиња сексуални нагон само биолошка енергија, док је код човека сексуалност мистагошки акт који се завршава (Patronu 2000: 266, Thomas 1955: 225–226, Ford 2001: 32–48, Clement 1981: 128–146, Calivas 1995: 24–275, Stylianopoylos 1977: 266). У вези два пола, ерос је природна привлачност која позива на заједницу душе и тијела. Ово спајање подстакнуто је тјелесном жељом, која постаје елемент јединства и љубави (Zisis 1971: 143, Chryssavgis 1996: 9). Спајање два пола кроз сексуални чин значи да свако открива себе, своје тијело и своје цијело постојање. Као такво, ово једињење не може бити заробљено само у задовољству биолошких потреба. Оно мора бити смањење „ја" у „ти", жеље за понудом и захвалношћу (Vlahu 1997: 68–81). Тако и ерос треба схватити као уједначавајућу и ограничавајућу силу која своје испуњење исходи у друштвеном животу људи (Mancaridis 1975: 259). Штавише, можемо тврдити да сваки друштвени однос не може постојати осим ако нема еротске референце, чији степен одређује врста друштвеног односа. Ерос је одлазак од индивидуалности и фокусира се на комуникацију са другим. Као ткиво друштвених односа и комуникацијски конвертор сингуларитета у плуралитет, ерос је поетика умјетности.

Дијете не комуницира еросом, или макар не на начин и интензитетом као одрасли. Због тога сам у уводном дијелу и нагласио да дијете не манифестује акције умности и осјећајности путем нама опазиве материјализације. Нисам, дакле, тврдио да је дијете лишено те способности. Сматрам да је неодржива тврдња да дијете не дјелује вољно према својим умним перцепцијама и осјећањима. Таква тврдња би подразумјевала прихватање нетачног становишта да дијете нема душу или да је душа дјетета другачије каквоће од душе одраслих. Није, дакле, у питању недостатак предуслова за умјетничку субјективизацију дјетета. Рекао бих да је у питању другачија манифестација креативности овог субјекта. Као таква, она остаје неуоквирена у рам наших шаблона. Тако ће и остати јер ми узимамо себе као јединицу мјере свега и по степену укалупљености истог, историодног, истоврсног, неистог, другачијег, другог, различитог, супротног, у наше кантаре цијенимо вриједности, па чак и сврсисходности.

3. ЗАКЉУЧНЕ РИЈЕЧИ (ПОЈАШЊЕЊЕ НАСЛОВА)

Кроз дискусију о полу представио сам појаву његове апсолутизације и истовремено занемаривање суштине и функције Лика. Посљедица оваквих поставки јесте неизбјежно изопштавање дијета које је носилац полности, али је недовршеног пола, због чега оно остаје на маргинама

или бива сведено на пуки објекат односа између актуелизованих носилаца пола. Ово се испољава и у области умјетности. Чак иако је схваћена као плод акције умности и осјећајности, који је поникао из различитих енергија божанског архетипа, умјетност не субјективизује дијете – свога несубјекта. У овом дијелу дискусије је указано на супстантивно сродство дјетета и умјетничког дјела који се разликују само по композитности. На овај начин указано је на чињеницу непрепознавања међу историодницима због њихове манифестоване неистости. Ова чињеница је значајна за развој дискусије у другом дијелу рада. Дискусија о дистинктивној функцији људске сексуалности указала је на њену улогу која је шира од репродуктивне и која као таква надилази и улогу средства за регулисање односа два пола. У односу полова сексуалност и ерос имају за циљ излазак из егоцентризма и изолације, и представљају сједињујуће стапање два пола. Због своје овакве природе, сексуалност и ерос су основа сваког друштвеног односа. Ерос као одлазак од индивидуалности фокусиран на комуникацију са другим јесте општи комуникацијски канал и основ сваке умјетничке поетике.

Уопштено говорећи, сваки еросом некомуницирајући лик остаје лишен опазиве изражајности и од своје околине обезличен, несубјективизован. За тему овога рада од значаја су биле двије околности. Прва је та да дијете уистину не бива субјектом у доминантној пропорцији свеукупног умјетничког стваралаштва. Друга околност је дјететово посједовање свих карактеристика које одређују субјекта умјетности. Такође, узимајући у обзир ријеч развојне биологије, психологије и других наука које се баве развојем човјека и његовог социјабилитета, негирање дјететове прожетости еросом било би неутемељено. Пажњу је дакле било потребно посветити овој другој околности како би се схватили узроци оне прве. Имајући у виду све наведено у дискусији сам закључио да не можемо прихватити да је дијете креативно-пасивно, већ да је у питању другачија манифестација креативности код овог субјекта. Узроци прве околности су дакле у неуклапању дјететове изражајности у нама читљиве поетике. Због тога овај лик, као и други ликови у његовој ситуацији, бива обезличен – несубјективизован. Наглашавам да је у питању лик који је као такав, иако несубјективизован у умјетничкој али и у широј друштвеној сфери, заправо потпун и превасходнији од свих рукодјела. Своју потпуност и ово своје превасходство оно црпи из чињенице да је ималац Лика док је све друго само резултат пута људске душе ка „сличном" и као такво преставља мање или више успјешан, али увијек посредан одраз Лика.

Листа референци

Aguridi 1980: S. Aguridi, Ιστορία των Χρόνων της Καινής Διαθήκης, Θεσσαλονικη.

Aničić 2015: S. Aničić, Hrišćanske percepcije pojma i svrhe braka po učenju Pravoslavne Crkve: prilog o raspravi o redefiniranju tradicionalnog braka, Banja Luka: *Srpska pravna misao,* 48, Banja Luka, 93–115.

Behr-Sigel 1990: H. Behr-Sigel, Ετερότητα του Άνδρα και της γυναίκας, *εν 'Σύναξη'* 30–36.

Calivas 1995: A. C. Calivas, The Sacrament of Loveand Communion, εν Grothr, 40, 24–275.

Chryssavgis 1996: J. Chryssavgis, Love, Sexuality and the Sagrament of Marriage, Brooklin Massachusetts: Holy Cross Orthodox Press.

Clemen 1981: O. Clement, Life in the Body, ενER, 33, 128–146.

Ford 2001: D. Ford, Διαφορές μεταξύ των σπουδαιοτέρων ΠατέρωντηςΑνατολικής και Δυτική ςΕκκλησίας σχετικά με τη γυναίκα και τη σεξουαλικότητα, μετφρ. Απόστολος Αποστολίδης, ενΣύναξη, 77, 32–48.

Fotios 1994: S.Fotios, Ο Γάμος ως Μυστήριο Αγάπης κατά την Καινή Διαθήκη, Αθηνα: εκδ. Αρμός.

Karavidopulos 2001: J. Karavidopulos, Αιρετικές Αποκλίσεις στις Διαφυλικές σχέσεις, εν Σύναξη, 77, 13–17.

Kazancaki 1999: S. Kasancaki, Ερμηνεία Περικοπών της Παλαιάς Διαθήκης, Θεσσαλονικη: εκδ. Πουρναράς.

Macukas 1990: N.Macukas, Η Εύα της Θεολογίας και η Γυναίκα της Ιστορίας, εν Συναξη, 36, 11–22.

Macukas 1992: N. Macukas, Οι Δύο «Δημιουργίες» στο έργο του ΓρηγορίουΝύσσης, εν Μυστήριον επί των Ιερώς κεκοιμημένων και άλλα μελετήματα, Θεσσαλονικη: εκδ. Πουρναράς.

Mancaridis 1975: J. Mancaridis, Γάμος και Αγαμία εις την Εκκλησία, εν ΓΠ, 58, 240–259.

Mancaridis, 1981: J. Mancaridis, Χριστιανική Ηθική, Θεσσαλονικη.

Marcelos 1998: J. Marcelos, Η Εννοια της Δημιουργίας κατά τον Γρηγόριο Νύσσης, Θεσσαλονικη: εν Πρακτικά, 1Η' θεολογικού Συνεδρίου με θέμα Ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, 150–169.

Meskos 2001: A. Meskos, Η Πτώση των Πρωτοπλάστων και το σεξ, μερικά ερωτήματα που ζητούν απαντήσεις, εν Σύναξη, 77, 60–65

Mucula 1965: I. Mucula Η Σάρκωσις του Λόγου και η θέωσις του Ανθρώπου κατά την Διδασκαλίαν ΓρηγορίοοτουΝύσσης, Αθηναι.

Patronu 2000: G. Patronu, Θεολογία και Εμπειρία του Γάμου, εκδ. Δόμος.

Runco 2010: M. A. Runco, *Empirical possibilities of the personal theory of creativity.* Preuzeta referenca od: Charlotte 2011: D. L. Charlotte, Dimensions of the Creative Episode: Old Categories, New Perspectives, *Creativity Research Journal*, *23(1),* 51–59.

Schmemann 1984: A. Schmemann, Εξ Ύδατος και Πνεύματος, λειτουργική μελέτη του βαπτίσματος, μετφρ. Ιωσήφ Ροηλίδη, Αθηνα: εκδ. Δόμος.

Sikurti 1990: J. Sikurti, Πλάτων Συμπόσιον, Αθηναι: εκδ. Ι.Κ.Κολλάρου.

Sjotu 1982: M. Sjotu, Η Καινή Διαθήκη περί της Ισότητας των δύο φύλων, Αθηναι: εκδ. Εκκλησιαστικού Επιστημονικού και Μορφωτικού Ιδρύματος Ιωάννου και Εριέττης Γρηγοριάδου.

Skalca 2004: G. Skalca, Το Άφυλο του Θεού και η Ανθρώπινη Σεξουαλικότητα, ιστορική μελέτη στη θεολογική σκέψη των πρώτωνχριστιανικών αιώνων, Αθηναι: εν Φύλο και Θρησκεία, Αθηναι 87–107.

Skalcis 2001: P. Skalcis, Λοχεία και Καθαρότητα της γυναίκας, αναφορά στις σχετικές ευχές της Εκκλησίας ενΣύναξη, 77–82.

Stamulis 2004: H. Stamulis, Κάλλος το Άγιον, προλεγόμενα στη φιλόκαλο αισθητική της ορθοδοξίας, Θεσσαλονικη: εκδ. Ακρίτας.

Stylianopoylos 1997: T. Stylianopoylos, Toward a Theology of Marriage in the Orthodox Church,,εν Grothr 22, 253–268.

Thomas 1955: F. G. Thomas , Christian Ethics and Moral Philosophy, New York.

Vancu 1972: H. Vancu, Ο Γάμος και η Προετοιμασία αυτού εξ Απόψεως Ποιμαντικής, Αθηνα1.

Vancu 1995: H. Vancu, Θέματα Ποιμαντικής Ψυχολογίας, εκδ. Γ, – *Θεσσαλονικη.*

Varvalculja 1998: G. Varvalculja, η Θεολογική προοπτική της φιλαυτίας κατά τον ΆγιοΜάζιμο τον Ομολογητή και τα παράγωγα της, εν ΓΠ, 588–600.

Velimirović 2014: N. Velimirović, *Jevanđelje o sledovanju Hristu*, treće izdanje, Šabac: Manastir Svetog Nikolaja 2014.

Ver 1997 : K. Ware, Το Ανθρώπινο Πρόσωπο ω Εικόνα της Αγίας Τριάδος, εν συλλ Τόμο, Ενότης εν τη Ποκιλία επιλογή κειμένων από τοθεολογικό περιοδικό sobornost, εκδ. Ακρίτας, σειρά ορθόδοξη μαρτυρία.

Vlahu 1997: G.Valhu, Το Πρόσωπο στην Ορθόδοξη Παράδοση, εκδ. Ι.Μ. Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελάγιας) 68–81

Zisis 1969: T. Zisis, Η Περί του Γάμου Διδασκαλία των Ιωάννου του Χρυσοστόμου, *εν K,* 2, 288– 298.

Zisis 1971: T. Zisis, Άνθρωπος και Κόσμος εν τη Οικονομία του Θεού κατά τον ιερόν Χρυσόστομον, Θεσσαλονικη: εκδ.ΠΠΠΜ.

Slobodan P. Aničić

A CHILD AS NOTHING AND SUBSTANCE OF EVERYTHING

Summary

In my previous discussion I was writing about a child in the context of the purpose of a Christian marriage. On that occasion I discussed an almost dominant viewpoint according to which the purpose of marriage is giving birth to children. I suggested two reasons why such a view should be rejected. In the first place, the position of Christianity that marriage does not result from passion, nor from the body, but is saturated with inseparable unity of spiritual character, modesty, therefore, as a virtue, is indisputable. Following the line of the proposed perception it becomes self-evident that the purpose of a Christian marriage is not only a matter of love, but sacrifice. Such a purpose of marriage can be fulfilled with or without children, because both occurrences are gifts from God. In addition, from the conception of childbirth as the sole purpose of marriage, the real problems of today that are arising. In this way, contrary to the meaning of Christianity, happiness is identified with marriage, and the meaning of bearing the cross as the basic path for the declaration of love is neglected. The conclusion is therefore that a child is not the purpose of the Holy Secret of marriage.

In this brief review, I will try to point out the possible reasons for the marginalization of the role and significance of a child in literature as well as in other branches of art through the theological-philosophical notions of gender phenomenon, their role and mutual relations. Here I point to the necessary distinction between the discussion of marriage that the Holy Secret is and from the discussion of artistic creativity that is the result of human creativity and as such is the reflection of human soul. The significance of this distinction is not only terminological but rather deterministic. Namely, the Holy Bishop Nikolai Velimirović truly described the gift of the Spirit as God's self-giving. He describes the soul as a creature of three powers, mind, sensation and action. Because of this structure, I think that the soul is a prerequisite for artistic creativity. Creativity is defined as the skill of combining and transforming different experiences, which is nothing else but (volitional) actions of different structuring of mind and sensibility. The manifestation of this action is the materialization of diverse but determined artistic compositions. By this distinction I do not negate the role and function of the senses in marriage, which is, like in art, undeniable, but I hold to their contextualization given in earlier discussions.

What is already evident now is that writing about the aforementioned categories of marriage, charge, senses, mental, emotional and active powers, and also artistic creativity, does not associate with a child. As something that is devoid of passion, as something that does not manifest the action of mind and feelings through observable materialization for us, the child

remains an unfinished subject of artistic creativity. Even allegorical titles such as the title of this work, do not seem to give any active role to the child.

In order to fulfil the goal of the research, the article is divided into two parts. The paper starts with the role of one of the central themes and creators of artistic creation - half. In short, the correlation between Personality of Godhead and human sexuality is presented. In the second part of my paper, I tried to contextualize the main characteristic of the sex - sexuality.

Keywords: Child, sex, sexuality, arts

Примљен: 15. октобар 2018. године
Прихваћен: 30. новембар 2018. године

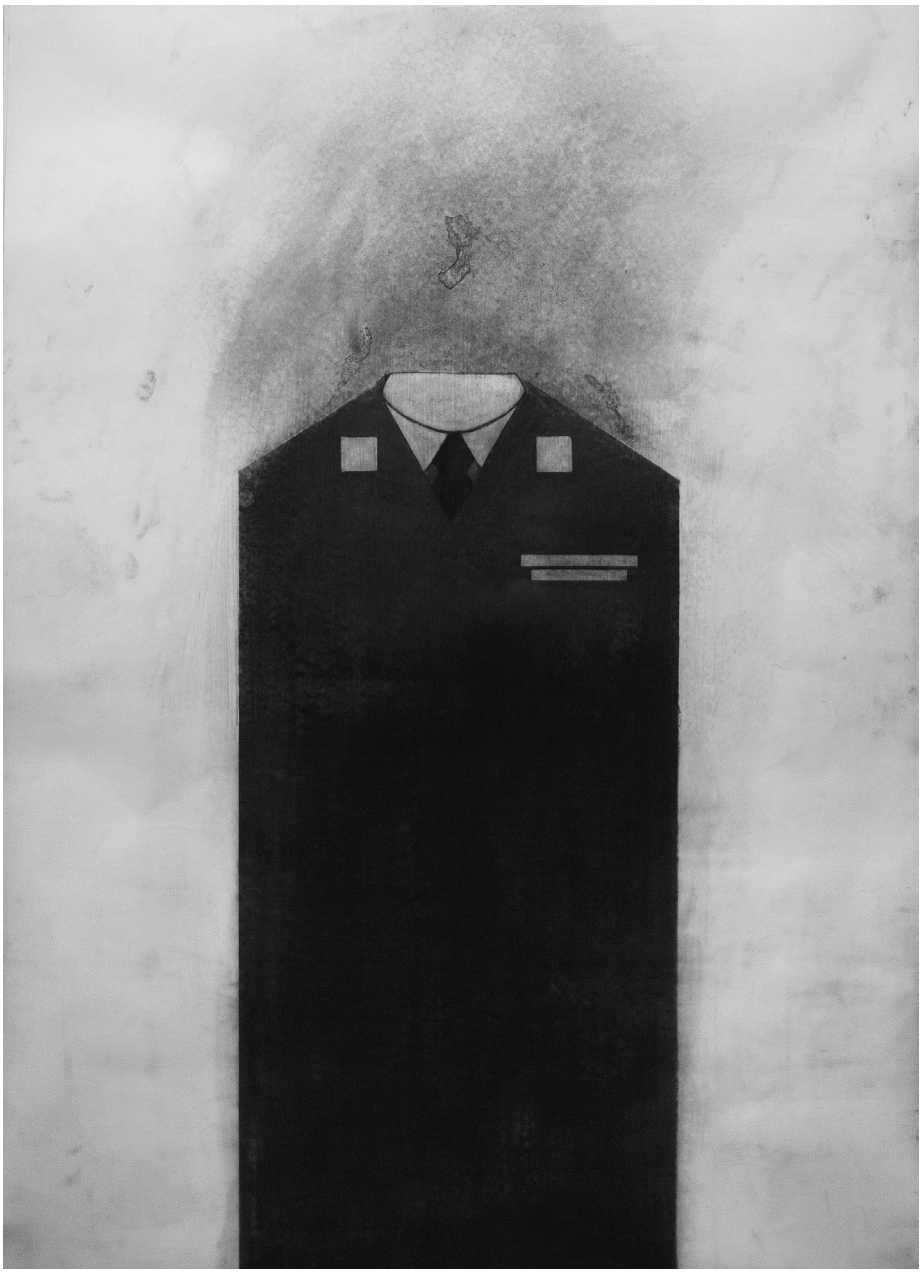

„Орден”, угљен, графит, пигмент, 70x100цм, 2010.

Претходно саопштење
371.671:94
340:725.945
94(100)"1914/1918"

Весна С. Трифуновић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука
Департман за друштвено-хуманистичке науке

Ружица Ж. Петровић[2]
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука
Департман за друштвено-хуманистичке науке

Наслеђе 41 • 2018 • 211–222

КУЛТУРА СЕЋАЊА: СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА У САДРЖАЈИМА УЏБЕНИКА *ИСТОРИЈЕ* У ГИМНАЗИЈАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА О ВОЈНИМ СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈИМА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА[3]

Институционализовано образовање представља један од важних чинилаца очувања културе сећања и својеврсно повезивање међу различитим генерацијама. Избор наставних садржаја у оквиру предмета *историја* на различитим нивоима образовања (а) може да успостави континуитет у развоју културе, укључујући и културу сећања или (б) може да представља активан чинилац у стварању дисконтинуитета у развоју културе и културе сећања. Тенденција одвајања садашњости од прошлости у модерном српском друштву доводи до читавог низа дисконтинуитета у његовом развоју. Одбацивање сећања на властиту прошлост, чији је израз и занемаривање војних спомен-обележја из Великог рата (1914–1918), онемогућава спознају историје, спознају себе самих и *других* које *додирују* одбачена колективна сећања. У раду се истиче (а) важност колективног сећања за формирање културног идентитета; (б) важност преношења колективног сећања преко институционализованих медијатора новим генерацијама у циљу успостављања континуитета са историјском прошлошћу. Предмет овог микроистраживања су наставни садржаји гимназијских уџбеника историје са аспекта присутности информација о спомен-обележјима из Великог рата и анализа законске регулативе о војним спомен-обележјима из Великог рата који представља преломну тачку у модерној историји Срба са аспекта разумевања и чињења по питању државности (територије, суверенитета и идентитета). Циљеви су били утврђивање присутности садржаја

1 vesna.trifunovic@pefja.kg.ac.rs
2 prof.ruzica@gmail.com
3 Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

о спомен-обележјима из Великог рата новим генерацијама гимназијалаца. Пошло се од опште претпоставке да су у гимназијским уџбеницима *историје* заступљени садржаји који пружају основне информације о најзначајнијим војним спомен-обележјима из Великог рата. Налази истраживања, међутим, показују да у анализираним уџбеницима има мали број одредница који упућује на спомен-обележја српске војске. У раду је коришћена дескриптивно-аналитичка метода.

Кључне речи: култура сећања, Велики рат, војна спомен-обележја, културни идентитет, наставни садржаји

УВОД

Прошлост и садашњост су повезане: пренето „друштвено памћење" креира стварност, а садашњост „ствара" знање о прошлости тако што „представа о прошлости уобличава друштвени поредак" (Konerton 2002). Обликовање и преношење колективних слика прошлости су „друштвено конструисани" (Fajnberg 2012: 80), а актуелизовање сачуваних садржаја зависи од изабраног система тзв. врховних вредности у датом друштву. Прошлост отвара питање *памћења* које Асман (Alaida Asman) назива културално памћење, а оно настаје „тек на основу индивидуалног опажања, вредновања и опажања које посредују медији, установе културе и образовне институције" (Asman 2011: 66). Култура памћења, према Т. Куљићу (Тодор Куљић), представља и својеврсно „искривљавање" прошлости које се постиже како чувањем одређених садржаја, тако и заборавом других (Kuljić 2006).

У овом раду под културом сећања се подразумевају друштвено преношење, обликовање, одржавање и прерада прошлости и развијање колективних слика прошлости које су у функцији „тумачења садашњости и стварања визије будућег развоја" (Kuljić 2006: 11). Култура сећања у српском друштву у раду је разматрана у следећим контекстима: (а) у контексту утицаја ширих интеграционих процеса на културну политику савременог српског друштва – пошло се од претпоставке да у културној политици Србије процеси хармонизације са жељеном целином добијају првенство над преношењем културе сећања; (б) у контексту односа које културна политика успоставља према културном наслеђу – пошло се од претпоставке да у културној политици Србије постоји подела на значајно и мање значајно наслеђе и, посебно, да су маргинализовани споменички артефакти из Великог рата (1914–1918).

Образовање је институционализовани медијатор преношења културе (Ogbu 1989). О *избору* и *начину* преношења културе укључујући и представе о прошлости смернице дају образовне политике, које се увек формирају у складу са политичком вољом владајућих групација.

Нове генерације се, дакле, срећу са прошлошћу превредновану мерилима садашњости, која су под пресудним утицајем прагматичних политичких избора. Прошлост-које-се-сећамо и коју преносе друштвено признати медијатори делује на (а) појединачном нивоу – наметањем

матрице разумевања прошлих догађаја и (б) групном нивоу – наметањем избора симбола групне припадности. Сам чин сећања, дакле, може да развија вредносне судове и колективне емоције.

Колико је важно памћење-оног-што-је-било, исто толико је важно и његово *вредновање*. Знања сачувана у колективном сећању долазе у средиште интересовања друштва из перспективе „вредности које су садржане у описима знања" (Gevirc, Krib 2012: 187) и са којима појединци и групе комуницирају кроз простор и време, тј. кроз „актуелну културну свакидашњицу и живућу историју, културну традицију" (Božilović 2007: 14).

Разумевање-оног-што-је-било претпоставља познавање и очување културног наслеђа. Културно наслеђе представља тзв. „опсежни списак ствари" карактеристичан за дато друштво којим се „настоји да се појединцу [...] стави на располагање списак 'свега што треба знати' о одређеној земљи" (Tomas i Ikson 2011: 28). Друштва кодификују знања вредна очувања и обележавају границе између „признатог и искљученог" знања (Kiper i Mške 2008: 52). Неговањем културе сећања у друштву је могуће успоставити континуитет са одговарајућом историјском прошлошћу (Hobsbom i Rejndžer 2002).

Теоријски оквир за анализу односа према војним спомен-обележјима из Великог рата у српском друштву развијен је на основу литературе која истражује колективна сећања као важног чиниоца формирања културног идентитета и то следеће аспекте: (1) култура сећања као друштвено конструисано сећање (Konerton 2002); (2) тумачење и учвршћивање прошлости (рад прошлости) на обликовање садашњости (Moris 2013); (3) култура сећања као успостављање континуитета са историјском прошлошћу (Asman 2002; Assman 2011). Ови аспекти културе сећања коришћени су у анализи као основа за препознавање друштвене релевантности догађаја који је у основи сећања.

МЕТОД

У оквиру овог микроистраживања анализирани су:

1) Гимназијски уџбеници историје изабрани према следећим критеријумима: њихову употребу је одобрило Министарство просвете; уџбеници су се користили после 2000. године. Анализирани су следећи уџбеници:

(1) *Николић, К., Жутић, Н., Павловић, М. и Шпадијер, З.* Историја 3/4. Београд: Завода за уџбенике и наставна средства, 2002.

(2) *Ђурић, Ђ., Павловић, М.* Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера. Београд: Завод за уџбенике; Београд: Службени гласник, 2010.

За потребе анализе, јединице посматрања су смештене у основном тексту уџбеника и у допунским текстовима (тзв. текстовима за оне који желе да знају више). Уџбеници су анализирани на следећи начин (а) праћена је заступљеност текстова о војним спомен-обележјима у

анализираним уџбеницима – идентификовани су и наведени релевантни садржаји; (б) извршена је квалитативна анализа издвојених садржаја.

2) Дат је преглед законских докумената која се односе на војна спомен-обележја из Великог рата (1914–1918) у земљи и ван ње и чињење у складу са тим: анализиран је, посебно, однос према војним спомен-обележјима у Бившој Југословенској Републици Македонији (БЈРМ), као парадигми односа према спомен-обележјима страдалим српским војницима у Великом рату.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

1. Тематика Великог рата се у гимназијама у посматраном периоду проучавала из заједничког уџбеника намењеног ученицима III разреда гимназије природно-математичког смера и IV разреда гимназије општег и друштвено-језичког смера.

(1) У уџбенику *Историја 3/4*, (2002), тема V носи назив *Први светски рат 1914–1918* (стр. 89–117). Ову тему чине следеће наставне јединице: (1) Почетак светског сукоба (стр. 89–92); (2) Ток рата у Европи (стр. 93–97); (3) Крај царства и рађање комунизма у Русији (стр. 98–100); (4) Октобарска револуција и грађански рат (стр. 101–104); (5) Србија и Црна Гора на почетку Светског рата (стр. 105–109); (6) Албанска голгота, Солунски фронт и ослобођење земље 1915–1918. (стр. 110–114); (7) Српски народ под окупацијом (стр. 115–117).

Само у наставној јединици 6. *Албанска голгота, Солунски фронт и ослобођење земље 1915–1918*, среће се два пута синтагма *споменик војницима*:

(а) Синтагма *споменик војницима* у основном тексту наведених наставних јединица није експлицитно употребљена. Међутим, у тзв. *тексту за оне који желе да знају више* (стр. 111), описан је гест немачког фелдмаршала Макензена, који је током офанзиве немачких снага на Србију октобра 1915. наредио да се тела мртвих бранилаца Београда покупе и *сахране* у јединствену гробницу на Кошутњаку, да им се ода највиша ратна почаст и одмах подигне *споменик*, са натписом на српском и немачком језику: „Овде леже српски јунаци". Дакле, једино упућивање на *споменик војницима* српске војске је споменик који је подигнут у складу са наредбом команданта непријатељске војске. Споменици које је „подигла" држава у славу браниоцима слободе нису истакнути.

(б) У делу текста који описује евакуацију српске војске из Драча на Крф (1916), синтагма *споменик војницима ни*је експлицитно употребљена већ се среће израз *сахрањивање војника* „према старој традицији, у морским таласима, у 'плавој гробници'" (стр. 113). Следи информација о песми „Плава гробница" која чува успомену на страдале српске војнике.

(2) У уџбенику *Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера* (2010), тема III носи назив Први светски рат – Велики рат (стр. 72–105). Ову тему чине следеће наставне јединице: (1) Међународна

криза и почетак Светског рата, ратна 1914. (стр. 72–76); (2) Европа у рату – ратне 1915. и 1916. (стр. 77–81); (3) Година 1917, прекретница Великог рата. Револуције у Русији и ступање САД на светску сцену (стр. 82–86); (4) Србија и Црна Гора 1914. (стр. 87–92); (5) Србија 1915. и 1916. Повлачење преко Албаније и окупација. Држава у изгнанству (стр. 93–98); (6) Пробој Солунског фронта и крај рата (стр. 99–101); (7) Стварање заједничке државе Јужних Словена (стр. 102–105).

Само у наставној јединици 5. *Повлачење преко Албаније и окупација. Држава у изгнанству*, среће се два пута синтагма *споменик српским војницима*:

(а) У основном тексту наведених наставних јединица није експлицитно употребљена синтагма *споменик војницима*. Али, у тзв. *тексту за оне који желе да знају више* (стр. 94), описан је гест немачког фелдмаршала Макензена, који је наредио да се српски војници сахране и да им се подигне споменик. У датом тексту се истиче да се немачки фелдмаршал „похвално изразио о храбрости српске војске и народа. После заузимања Београда, наредио је да се погинули српски војници сахране уз војне почасти и да им се подигне споменик у Кошутњаку" (стр. 94). И у овом уџбенику је једино упућивање на *споменик војницима* српске војске – споменик који је подигнут у складу са наредбом команданта непријатељске војске. Не помињу се споменици српским војницима које је „подигла" држава у знак сећања на браниоце слободе.

(б) На стр. 96 синтагма *споменик војницима* није експлицитно употребљена, ипак, у опису агоније српске војске при пребацивању на Крф (1916), упућује се на начин сахрањивања војника: „Свакодневно се умирало од исцрпљености и болести. Мало острво Видо у близини Крфа било је претворено у болницу. На њему је умрло више од 5000 Срба. Због каменитог терена сахрањивање није било могуће, па је већина њих била спуштена у море – плаву гробницу, како ју је назвао песник" (стр. 96). Назив песме и име песника се не помињу.

У основном тексту гимназијских уџбеника *Историје* нигде експлицитно није употребљена синтагма *српска војна спомен-обележја из Првог рата,* нити постоји писани траг о називима војних спомен-обележја у земљи и ван земље, који би постали део колективног памћења нових генерација. Дешавањима у Србији у Првом рату сразмерно мање простора је припало у односу на текстове који описују дешавања у Европи у истом периоду. Аутори уџбеника су се задржали само на представљању чињеница према хронолошком редоследу не улазећи у детаљнију дескрипцију стања у Србији тог доба и димензијама страдања српског народа и војске у рату. Чињеница је да није споменуто ниједно спомен-обележје страдалим војницима (1914–1918) ни у земљи, ни ван земље, које је изградила српска држава или појединац из народа. Искључивање комплекснијих знања о страдањима и победама Срба у Великом рату и споменика који о томе сведоче у уџбеницима историје у гимназијама обликује основу за формирање културног идентитета нових генерација

у којој, као да се „прекида" спона са слободарским традицијама генерација предака. Истакнут је гест једног генерала окупацијске војске чија је наредба спасила од скрнављења и пропадања земне остатке српских војника бранилаца Београда, што из историјско-цивилизацијске перспективе јесте вредно памћења. Нема, међутим, никаквих података о српским војним обележјима из Првог рата који је однео око 35% укупног становништва Србије – споменицима који су део државне бриге о страдалим војницима.

Институционализовано образовање учествује у процесу посредовања између појединца и друштва: садржајима које преноси ствара основу за обликовање идентитета учесника образовног процеса и може јачати осећај припадности одређеним групама као ослонцима у фрагментираној стварности. Образовање, наравно, може да избегне могућност да оствари утицај на идентитарном пољу, препуштајући другим чиниоцима формирања идентитета пресудан утицај. Образовне политике стварају оквир деловања институционализованог образовања на плану формирања идентитета и то у складу са владајућом политичком вољом. Образовне политике су, дакле, израз укупне развојне политике конкретног друштва. Одговор на питање зашто се у гимназијским уџбеницима историје запостављени садржаји који обрађују споменичку културу као знак живог сећања на пресудне догађаје из прошлости за опстанак Срба, њихове државе и културе захтева комплексно интердисциплинарно истраживање које превазилази оквире овог рада, зато аутори истичу извесну „склоност" Срба ка непоштовању сопствених жртава.

2. Законска регулатива о војним спомен-обележјима из Великог рата (1914–1918)

(1) *Нормативна регулатива.* Према одредби члана 16. Закона о министарствима („Службени гласник РС", број 44/14) Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања обавља послове државне управе који се односе и на *неговање традиција ослободилачких ратова Србије и заштиту споменика и спомен-обележја ослободилачких ратова Србије, војних гробова и гробаља бораца, у земљи и иностранству.* Ово министарство је „наследило" нормативна документа која су регулисала однос према војним спомен обележјима у социјалистичкој Југославији (СФРЈ) и социјалистичкој Србији (СРС).

(а) Према Закону о гробљима и гробовима бораца у иностранству („Службени лист СФРЈ" бр. 29/73 и 29/76) прописан је Правилник о начину уређења и одржавања гробаља и гробова бораца у иностранству, прикупљању података и вођењу евиденције („Сл. Лист СФРЈ", бр 56/77). Овим актима су регулисани начини обележавања и чувања спомен обележја у иностранству бораца народноослободилачког рата, *бораца из ранијих ратова* и Југословена ратних заробљеника, интернираних лица и других жртава непријатељског терора из Другог светског рата и *ранијих ратова.* Нормативна документа из периода социјалистичке Југославије којима су регулисани обележавање и чување војних спомен-обележја била су усмерена, у првом реду, на комплексе из Другог

светског рата (1941–1945), док су српска војна спомен-обележја из Првог рата, у већини, препуштена сама себи јер се традиција коју су представљали није уклапала у идеологију нове социјалистичке државе.

(б) *Закон о уређивању и одржавању гробаља бораца* (југословенских бораца и ратних заробљеника, интернираних лица и других жртава непријатељског терора палих за ослобођење на територији Социјалистичке Републике Србије у Другом светском рату и *ранијим ратовима* („Сл. гласник СРС", бр. 22/64, 51/71 и 11/76) у Члану 1, истиче се, налазе се под посебном заштитом и уређују се и одржавају на начин који одговара пијетету према палим борцима. И поред донетог Закона, Социјалистичка Република Србија није много учинила да се на територији Македоније, на којој је сахрањено око 100 000 (сто хиљада) српских војника, уређују и одржавају гробови *бораца из ранијих ратова*. Евидентирано је 35 српских меморијала из периода Првог и Другог балканског рата, Великог рата и Другог светског рата, мада се процењује да је њихов број далеко већи и да постоји изузетно велики број пуковских гробаља и појединачних гробних места. Истовремено, СР Србија није учинила готово ништа да реконструише разрушени споменик на Зебрњаку, споменик подигнут у сећање на победу српске војске над турском код Куманова (1912) и девастирану спомен-костурницу на Кајмакчалану, споменички комплекс подигнут у сећање на прву победу српске војске (1916), годину дана после повлачења из Србије.

(в) Законом о обележавању и одржавању гробаља и гробова припадника савезничких армија и других страних армија на територији Југославије („Сл. лист СФРЈ", бр. 60/75) и Правилником који уређује ову област („Сл. лист СФРЈ", бр.55/77) утврђен је начин евидентирања и њиховог чувања. У склопу традиције заштите ратних гробова, полазећи од начела и норми домаћег законодавства и међународног права у хуманитарној области, одредаба Женевских споразума (1949) и Споразума о заштити жртава међународних оружаних сукоба и протокола који их допуњавају (1977), Влада Републике Србије и после 2000. наставља доношење аката у циљу заштите војних спомен-обележја. Један од њих је и Акт о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Владе Словачке Републике о заштити ратних гробова (2008).

И поред законских решења у овој области, ипак, не постоји прецизна евиденција о стварном броју и стању војних спомен-обележја из Првог рата. Тек повремени написи у медијима скрећу пажњу јавности на ову проблематику. У тексту „Славни преци почивају у корову", објављеном на званичној интернет презентацији дневног листа „Вечерње новости" (2012), истиче се својеврсни немар државе по питању обележавања и очувања српских војничких гробаља. Истиче се да се гробови српских војника, учесника у ослободилачким ратовима у 20. веку, а сматра се да их има око 300 000, налазе на обележеним и необележеним локацијама у различитим државама; о великом броју војних гробаља и меморијала држава деценијама није водила одговарајућу бригу, тако да се огроман број њих налази у веома лошем стању. Република Србија, као

дугорочно решење овог проблема, истиче се, види у потписивању споразума са државама на чијим се територијама војничка гробља налазе, а заузврат би Србија бринула о њиховим меморијалима; такви споразуми су потписани са Словачком и Русијом, а „чека се одговор" Италије, Румуније и Македоније (www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:405712-Slavni-preci-pocivaju-u-korovu).

(2) *Српска војна спомен-обележја на територији БЈРМ*. На садашњој територији Бивше Југословенске Републике Македоније (БЈРМ) налазе се бројна српска војничка гробља из Балканских (1912–1913) и Великог рата (1914–1918). Државна политика Србије је одржавање српских војних спомен-обележја из Великог рата на територији некадашње Југославије препуштено ентузијазму појединаца и различитих удружења – изостаје системска државна брига.

Културно-информативни центар Срба у Македонији (СПОНА), чији рад делимично суфинансира Министарство културе и информисања Републике Србије (од институција Македоније нема финансијску подршку) пружа увид у стање српских војних спомен-обележја из балканских и Првог светског рата на територији БЈРМ. Непосредни увид у њихово стање извршен је јула 2003. од стране екипа стручњака ресорних министарстава Владе Републике Србије, Републичких завода за заштиту споменика културе Србије и Македоније, заједно са представницима тадашње амбасаде Србије и Црне Горе (СЦГ) у Скопљу. Након обиласка дата је стручна оцена стања следећих спомен-обележја: спомен–костурнице Зебрњак код Куманова и у Кривој Паланци; спомен-капеле са костурницама на Брегалници и Сењаку у Штипу, селу Доње Каласларе код Велеса и Удово у општини Валандово, на крајњем југу Македоније; српских војничких гробаља у Битољу, селима Добровени и Скочивиру; остатака некадашње зграде Врховне команде српске војске у време пробоја Солунског фронта у селу Бач; споменичког комплекса на Кајмакчалану, на Ниџе планини уз граничну линију са Грчком. Тада је процењено да је већина обиђених спомен-обележја девастирана, многи од њих захтевају санацију или комплетну реконструкцију, међутим, државни органи Србије и Македоније нису започели са реализацијом најављених пројеката (www.arhiva.srbi.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=98&lang=sr).

Историјска свест уобличава идентитете, стога је место историје у курикулумима и основних и средњих школа изузетно важно, а историјске представе не смеју бити усклађиване са краткорочним политичким циљевима како би нове генерација биле заштићене од идеологизације и инструментализације прошлости.

Чак ни између два светска рата, а нарочито после Другог, чињенице о улози Србије и српске војске у Великом рату нису истицане, напротив, сви режими после 1918. су се понашали истоветно – о њима се, готово, није говорило у јавности, у школским уџбеницима се површно прелазило преко тог историјског периода, није створена традиција

обележавања (сећања) на најзначајније догађаје тог доба. Они који су часно испунили своју дужност према *заједници* уклоњени су из главних токова јавног живота, као што је и њихово сведочење скрајнуто из културе сећања попут епског књижевног остварења *Српске трилогије* (*Деветсто четрнаеста, Под крстом, Капија слободе*), учесника Великог рата, Стевана Јаковљевића. О тим „српским" манама писао је А. Рајс (R. A. Reiss) двадесетих и тридесетих година 20. века, Швајцарац који је био сведок страдања Срба у Великом рату и неподаштавајућег односа државе према својим војницима после рата. Његово упозорење: *Чујте Срби, чувајте се себе!* (1928) се показало истинитим: историјска дешавања у протеклих сто година потврдила су Рајсову процену да Срби сами себе највише изневеравају, преверавају, издају. Владајуће групације у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевини Југославији после рата показују да, процењује Рајс, „безмало, мрзи оне који су учинили услуге отаџбини" и сматра да су узроци томе недостатак *захвалности* и то што су „доброчинитељи нације жив прекор онима који ништа нису дали својој земљи" (Рајс 2004: 13–14).

Релативизација прошлости, међутим, није особена карактеристика само српског модерног друштва већ модерног друштва као таквог. Модерност означава прекид са прошлошћу и одбацивање континуитета са вредностима прошлости. Модерна западна култура са којом српска култура жели да се „хармонизује" је „одређена заборавом сећања уопште" (Koković, 2005). Брзе и дубоке промене у српском модерном друштву проблематизују преношење културе између генерација – долази се до спознаје да *начин живота* и *избори* предака представљају само једну могућност у низу других. Крајње последице ове спознаје су релативизација колективних вредности, колективних идентитета, колективног памћења и тежња ка њиховом искључивању из процеса стварања властитог света.

ЗАКЉУЧАК

Култура сећања се код Срба у савремености своди на селективно обележавање догађаја из прошлости са намером остваривања политичке добити, најчешће краткорочне. Нису јасно дефинисане културне и образовне политике које би деловале са циљем успостављања континуитета сећања између различитих генерација, нарочито сећања која се тичу слободарских традиција из Великог рата (1914–1918).

Војна спомен-обележја показује везу са заједничком прошлошћу и обавезивање на заједничко сећање; споменици су сећање на прошле догађаје, антиципирање оних који тек треба да се догоде и, истовремено, опомена будућим генерацијама да остану јединствени (Asman, 2002). Међутим, смисао који споменик настоји да овековечи брзо се расточи – ове симболичке јединице националног памћења нове историјске околности дестабилизују и урушавају.

Понашање различитих власти у Србији према српским војним обележјима из Великог рата на сопственој територији, као и на територијама других држава, у протеклих сто година указује на континуитет њихове склоности ка *заборављању*. Уместо системске државне бриге о војним спомен-обележјима, она су, углавном, препуштена појединцима и удружењима која воде бригу о њима.

Литература

Asman 2011: A. Asman, *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Asman 2011: J. Asman, *Kultura pamćenja: pismo, secanje i politicki identitet u ranim visokim kulturama*. Beograd: Prosveta. str. 364**.**

Asman 2002: A. Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju: kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*.Beograd: Čigoja štampa.

Božilović 2007: N. Božilović, *Kultura i identiteti na Balkanu*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.

Đurić, Pavlović 2010: Đ. Đurić, Pavlović, M. *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike; Beograd: Službeni glasnik.

Fajnberg 2012: W. Feinberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti (Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika)*. Beograd: Fabrika knjiga.

Gevirc, Krib 2012: Š. Gevirc, A. Krib. *Razumevanje obrazovanja (Sociološka perspektiva*). Beograd: Fabrika knjiga.

Hobsborn, Rejndžer 2002: T. Hobsborn, E. Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX; Beograd: Čigoja štampa.

Jakovljević 1974: S. Jakovljević, *Srpska trilogija: Devetsto četrnaesta*. Beograd: Prosveta.

Jakovljević 1974: S. Jakovljević, *Srpska trilogija: Pod krstom*. Beograd: Prosveta,

Jakovljević 1974: S. Jakovljević, *Srpska trilogija: Kapija slobode*. Beograd: Prosveta

Kiper, Mške 2008: W. Kiper, H., Mschke. *Uvod u opću didaktiku*. Zagreb: Educa.

Konerton 2002: P. Konerton, Kako društva pamte. Beograd: Samizdat B92.

Koković 2005: D. Koković, *Pukotine kulture*.Novi Sad: Prometej.

Kuljić 2006: T. Kuljić, *Kultura sećanja*, *Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja.

Moris 2013: A. Moris, *Društveni okviri pamćenja*. Beograd:Mediterran.

Nikolić, Žutić, Pavlović i Špadijer 2002: K. Nikolić, N. Žutić, M. Pavlović i Z.Špadijer. *Istorija 3/4*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva.

Ogbu 1989: J.G Ogbu, *Pedagoška antropologija*. Zagreb: Školske novine.

ONLINE Večernje novosti. *Slavni preci počivaju u korovu,* 2012. ‹http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:405712-Slavni-preci-pocivaju-u-korovu.›. 24. 7. 2014.

Pravilnik o načinu uređenja i održavanja grobalja i grobova boraca u inostranstvu, prikupljanju podataka i vođenju evidencije, 1977, „Sl. List SFRJ", br 56/77. Beograd: Službeni glasnik.

Pravilnikom o načinu obeležavanju i održavanju grobalja i grobova pripadnika savezničkih armija i drugih stranih armija na teritoriji Jugoslavije, 1977, „Sl. list SFRJ", br.55/77. Beograd: Službeni glasnik.

Rajs 2004: A. Rajs, *Čujte Srbi: čuvajte se sebe*. Beograd: Srpski privredni i kulturni klub.

Spona: kulturno-informativni centar Srba u republici Makedoniji. *Spomenici*, 2003. ‹http://www.arhiva.srbi.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=98&lang=sr.›.29. 5. 2018.

Tomas, Ikson 2011: K. Tomas, D. Ikson, *Kulturna inteligencija*. Beograd: Clio.

Zakon o grobljima i grobovima boraca u inostranstvu, 1976. Službeni list SFRJ br. 29/73, 29/76. Beograd: Službeni glasnik, 1976.

Zakon o uređivanju i održavanju groblja boraca, 1976, „Sl. glasnik SRS", br. 22/64, 51/71, 11/76. Beograd: Službeni glasnik.

Zakon o obeležavanju i održavanju grobalja i grobova pripadnika savezničkih armija i drugih stranih armija na teritoriji Jugoslavije, 1975,„Sl. list SFRJ", br. 60/75. Beograd: Službeni glasnik.

Vesna S. Trifunović
Ružica Ž. Petrović

THE CULTURE OF REMEMBRANCE: THE GREAT WAR MEMORIALS IN THE CONTENTS OF THE *HISTORY* TEXTBOOKS IN HIGH SCHOOLS IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND LEGAL REGULATIONS ABOUT MILITARY MEMORIALS FROM THE GREAT WAR

Summary

The separation of the present from everything which precedes it as one of the present processes in the contemporary Serbian society leads to a whole series of discontinuity in its development. The rejection of the remembrance of their own past, whose expression is also the neglecting of memorials from the Great War (1914-1918) disables the cognition of history, cognition of themselves and *others who touch* the rejected collective memories. In the paper the emphasis is placed on (a) the importance of collective remembrance for the formation of the cultural identity; (b) the importance of the transfer of the collective remembrance via institutionalized mediators to new generations with the aim of the establishment of the continuity with historical past.

The institutionalized education participates in the process of mediation between an individual and society: the content which is transferred creates the basis for the formation of the identity of participants of the educational process and may strengthen the sense of belonging to certain groups as the supports in fragmented reality. Education may also avoid the possibility of the realization of the influence to the creation of the bases for the formation of the cultural identity by marginalizing the knowledge about their important elements or letting other factors of the formation of the identity have the crucial influence. Education policies create the scope of activities of the institutionalized education in the plan of the formation of the identity pursuant to the ruling political will. In the previous century, even though the developmental paradigms and social orders changed, the educational policies had the common feature in the presentation of the role of the Serbian army in the Great War: they are marginalized in

school textbooks. The response to the question why it occurred requires a complex interdisciplinary research which exceeds the scope of this paper so the authors emphasize the existence of certain phenomena in the Serbian culture and society, which are, maybe, connected to the process of the collapse of the culture of remembrance: (a) the tendency of Serbs towards failing to respect their own victims; (b) the necessity of different authorities, with the aim of creating a harmonized unit with others, under the influence of the so-called Yugoslavian idea (1918), Communist ideology (1945) or admission to the EU (after 2000) – to neglect "*the Serbian population*" and actively participate in the process of fostering a specific culture of forgetting. It is exactly this selective remembering, isolating or rejecting of certain events or artifacts which testifies on those that indicate in practice to the establishment of the cultural continuity and the connection between past and present generations or, a completely opposite process, the creation of discontinuity and the separation of "ancestors" and "descendants". The minimum space which is granted in the analyzed high school textbooks in memory of Serbian soldiers, who were killed in the Great War in fight for freedom (there is no single datum on the memorials built by the state), which shows that the latter process is ongoing. Simultaneously, the review of legal documents referring to the military monuments from the Great War (1914-1918) in the country and outside and the acting in accordance with it: and especially, the attitude towards the military memorials in FYRM as a paradigm of the attitude towards the memorials of Serbian soldiers killed in the Great War – showing that the ancestor generations are insufficiently respected by the generations of their descendants nowadays.

Keywords: the culture of remembrance, the First World War, military memorials, cultural identity, teaching contents

Примљен: 15. јун 2018. године
Прихваћен: 26. новембар 2018. године

Претходно саопштење
808.25(450.621):929 Quintilianus M. F.

Наслеђе 41 • 2018 • 223–235

Емилија Д. Станковић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Правни факултет
Катедра за грађанско право

Срђан С. Владетић[2]
Универзитет у Крагујевцу
Правни факултет
Катедра за грађанско право

КВИНТИЛИЈАН – ПРАВНИК И ПРОФЕСОР

Марко Фабије Квинтилијан (*Marcus Fabius Quintilianus*) (око 35. године – 96. године после Христа) пореклом је из Шпаније. У Рим је дошао као дечак и ту се и школовао. Најпре је био адвокат, да би потом отворио реторску школу, која брзо постаје једна од најпрестижнијих. Иако је често критиковао постојеће образовање, није био противник владајућег режима. Вероватно да је то био један од главних разлога за Веспанзијана да га постави за државног професора реторике (плаћан је из државне благајне). Међутим, већ у то време реторика почиње да губи нека своја својства која су до тада била доминантна, тј. почиње да губи своје темеље, слободни говор. Претпоставља се да га је та појава навела да напише своје прво дело, које није сачувано, *De causis corruptiae eloquentiae*, а које нам говори о узроцима пропадања беседништва. Након тога Квинтилијан се повлачи са места професора реторике и пише своје животно дело, уџбеник реторике, који носи назив *Institutio oratoria*. Овај уџбеник резултат је његовог двадесетогодишњег професорског искуства. Многи критичари сматрају да ово дело није оргинални прилог реторици. Ипак не може се оспорити чињеница да оно представља свеобухватни приказ доташњег реторичког искуства. И не само то, Квинтилијан се трудио да прикаже морални основ реторике, негирајући схватање да је реторика само средство наговарања. Свакако да су два аспекта изучавања Квинтилијановог доприноса реторици најзначајнија: теоријски и педагошки. Будући да је дуго био професор, имао је бројне истакнуте ученике, од којих је најпознатији Плиније Млађи и, вероватно, Јувенал. Циљ рада је упознавање са Квинтилијаном правником, ретором, адвокатом и аутором једног од најзначајнијих античких уџбеника, као и његовом садржином. Истовремено овај уџбеник никада није губио на актуелности јер у њему има делова који би могли с правом бити делови данашњих уџбеника за *public speaking*. У раду је коришћен историјско-правни метод.

Кључне речи: уџбеник, реторика, историја реторике, правник-ретор

1 emilija@jura.kg.ac.rs
2 svladetic@sbb.rs

КВИНТИЛИЈАН

Марко Фабије Квинтилијан (*Marcus Fabius Quintilianus*) (рођен око 35. године – 96. године после Христа), који је дао изузетан печат римском говорништву, рођен је у Калагурису (*Calagurris*) у северној Шпанији (*Tarraconensis*), тадашњој римској провинцији (Eusebius Sophronius Hieronymus: A. D. 88). Може се, чак, с правом рећи да је други по реду у значају, одмах иза Цицерона (*Cicero*). У Рим је дошао као дечак, и ту је провео највећи део свог живота. Школовао се у Риму, а према коментатору Јувеналове шесте сатире, учитељ му је био Ремије Палемон (*Remmius Palaemon*), писац прве римске граматике, иако Квинтилијан, цитирајући Палемона, ни на једном месту не наводи њега као свог учитеља (Juvenal: VI, 452; Kvintilijan: I, 4, 20). Претпоставља се да је још Квинтилијанов отац имао школу реторике и да је вероватно то и определило пут његовог образовања. Он је реторику учио код чувеног ретора Домиција Афера (*Domitius Afer*) из Нарбонске Галије (*Galia Narbonensis*), којег је Квинтилијан пратио и дивио се његовом достојанственом и одмереном говору (Plinije Mlađi: II, 14, 9–10). Учећи од својих професора Квинтилијан се прилично осамостаљује стварајући, могло би се рећи, нови правац. Будући да му је Цицерон био узор, он ствара и теоријски образлаже његов стил, стварајући у стилистици „цицеронијанизам". Иако следбеник овог правца, Квинтилијан не занемарује ни тзв. „нови стил" чији је творац Сенека, а који је супротан Цицероновом (Budimir, Flašar 1978: 50, 89).

Након школовања, као адвокат, вратио се у Шпанију, у свој родни град Калагурис (*Calagurris*). Верује се да је имао намеру да отвори школу реторике. Међутим, његово познанство са тадашњим гувернером Шпаније, Сервијем Сулпицијем Галбом (*Servius Sulpicius Galba*), сасвим другачије је усмерило његов животни пут. Након Неронове смрти Галба, који ће касније бити проглашен за цара, враћа се у Рим и са собом води и Квинтилијана као свог клијента. Повратак се догодио 68. године после Христа и отада Квинтилијан почиње да гради своју каријеру (Eusebius Sophronius Hieronymus: A. D. 68). Најпре се прославио као адвокат, а касније и као учитељ реторике (Kvintilijan: IV, 2, 86, VII, 2, 5 и 24; IX, 2, 73). Чуди чињеница да је Квинтилијан преживео доста државних преврата, као један од најугледнијих, јер су се за веома кратко време сменила четири владара на престолу. Обично би сваки од њих фаворизовао неког свог говорника, што се Квинтилијану није догодило. Након свих тих преврата, на власт долази Веспанзијан који Квинтилијана поставља за професора реторике који ће бити плаћен новцем из државне благајне. Веспанзијан је основао Катедру латинске и грчке реторике, а од нарочите важности је чињеница да је она финансирана новцем из фиска, при чему је „годишња плата грчким и римским реторима била сто хиљада сестерција" (Eusebius Sophronius Hieronymus: A. D. 88; Svetonije: Vespazijan, 18, 1). Може се рећи да је Квинтилијанов успон био релативно брз, а углед толики да је постао професор на државној школи. То нам указује на

чињеницу да је углед реторике у образовању тог доба био на завидном нивоу. Сматра се да је римска држава у различитим фазама свог развоја имала различите ставове према школама реторике – од забране реторских школа, преко њихове толеранције, дошло се до школа у којима су владари плаћали наставнике (Stanojević, Avramović 2002: 85).

КВИНТИЛИЈАН: АДВОКАТ – РЕТОР

Римљани су од оснивања своје државе изузетну важност придавали праву. Вероватно да због тога и своје „правничке генијалности" су и створили правни систем који није имала нити једна античка цивилизација, а да је притом велики број правних правила тог система права постао основ највећег броја модерних европских земаља. У почетку, у доба Републике и Принципата, у Риму су постојала лица са правничком спремом, под називом *advocatus*, која су помагала странкама у току судског поступка. Међутим, *advocatus*, по правилу, није непосредно наступао пред судом јер су тај посао обављали говорници *rhetores, oratores* (Romac 1975: 42; Berger 1953: 352). Истовремено, правници би само саветовали странке у избору и састављању потребних акција (*actio*) и формула за актуелни спор, па би говорницима давали правне савете. Због оваквог првобитног односа, тј. повезаности професије адвоката и ретора јављали су се проблеми, које је тешко било објаснити и тада, а још теже је схватити ту везу са данашњег гледишта. Наиме, проблем утицаја реторике на римску јуриспруденцију предмет је контроверзе. Притом су покушаји негирања било каквог утицаја бескорисни, док је реално врло тешко утврдити тај утицај са сигурношћу. Ипак, не треба заборавити да су правници у својој младости студирали реторику, као и сви добро образовани Римљани, те је за њих било сасвим нормално да се користе речима и фразама које су чули и научили од својих професора (Berger 1953: 685). Адвокатура је у Риму била једна од омиљених делатности оних који су се бавили политиком, јер су на тај начин могли постати познати као говорници, али су истовремено имали и могућност да се повежу са најутицајнијим личностима које су се јављале као клијентела (Aranđo Ruic 1967: 138). На тај начин су стицали одређен, не тако мали углед. Може се једноставно рећи да су беседништво и правна наука били у веома тесној вези. Правници су морали имати неке способности ретора, као што су и ретори знали прилично тога о правном систему. Један цитат из Дигеста нам врло сликовито говори о томе: „Срамота је за једног Римљанина вишег сталежа, и још адвоката уз то, да не зна право своје земље" (D. 1, 1. 2. 43). Квинтилијан чак у свом уџбенику *Образовање говорника* има посебно поглавље под називом „Говорнику је потребно познавање грађанског права" (Kvintilijan: XII, III). Правници и ретори су међусобно сарађивали, али је било и неслагања између њих. Говорници су тражили помоћ од правника када су у питању били сложенији случајеви. Иако су говорницима често били неопходни савети правника, они су са надменошћу гледали на њих јер су једноставније и

брже стицали популарност од јуриспрудената. Квинтилијан сматра да се правом баве они који немају талента за говорништво.

Ипак, у Риму је постојала разлика између адвоката (*patronus, orator*) и правника. Статус правника могао је да користи у стицању политичке каријере на вишем нивоу, као што је могао бити изабран за судију у важним споровима; могао је давати савете новоизабраном градском претору за припремање едикта (*edictum*) за следећу годину (Aranđo Ruic 1967: 138). Правници су били изузетно важне личности и знатно су утицали на целокупан правни, а и друштвени живот. Раст њиховог значаја довео је до ситуације да им Август да право да јавно дају своја мишљења (*ius publice respondendi ex auctoritate principis*) која су због ауторитета самог принцепса имала обавезну снагу. Током читавог Принципата правници имају изузетан утицај. Они временом постају саветници владара, као и што им помажу у спровођењу закона који се доносе.

Услуге адвоката у почетку нису биле плаћене, уосталом као и неке друге услуге, на пример услуге лекара и сл. Набројане професије и њихове услуге припадале су тзв. слободним вештинама (*ars liberalis*) (Berger 1953: 580)[3] и чиниле су част, због чега су у најранијој историји њихове услуге биле бесплатне. Због важности и поштовања ових професија, најчешће су њихови носиоци били ослобађани од јавних обавеза (*munera*). Била је то посебна привилегија коју је најпре додељивао Сенат у форми декрета (*senatus consultum*), а затим у време Царства, цар у форми едикта (*edictum*) (Berger 1953: 492) појединцима, припадницима одређених сталешких група, као и неким професијама: професорима, правницима, реторима, свештеницима или одређеним насељима или територијалним подручјима (Romac 1975: 227; Berger 1953: 461, 589).

Да су ретори били ослобођени одређених јавних дажбина и да су имали тзв. *munerum vacationem* сведочи нам едикт Веспанзијана и Хадријана (D. 50, 4, 18, 30). Овим едиктом ослобађање од дажбина дато је граматичарима, ораторима, лекарима и филозофима. Сличан је и рескрипт цара Домицијана, који такође даје привилегије реторима. Потврду оваквих ставова и давања привилегија реторичарима налазимо и у једном Модестиновом тексту (D. 27, 1, 6, 1–4). Према овом тексту, граматичари, учитељи реторике и доктори у пракси били су изузети од туторства и старатељства. Даље, у сваком граду био је фиксиран број оних који су изузети од јавних дужности (између осталог, и дажбина), што произилази из рескрипта Антонина Пија (*Antoninus Pius*) упућеног провинцији у Азији, а који се могао примењивати и на друге провинције. Постојање овог рескрипта потврђено је и у „Царској повести" (*Scriptores Historiae Augustae*), где се наводи да је Антонин Пије доделио плате и почасти филозофима и реторима који су живели по провинцијама (Carska Povest: Antonije Pije, XI, 3). Затим, у Модестиновом тексту наводи се да, према овом рескрипту, мали градови могу имати пет лекара, три реторичара и три граматичара који су изузети од јавних терета (давања),

3 *Artes liberales* или интелектуалне делатности, како су означене неке делатности у античком Риму (Knežić – Popović 2008: 16).

већи градови могу имати седам лекара, четири реторичара и четири граматичара, а највећи градови могу имати 10 лекара, 5 реторичара и сличан број граматичара. Овако утврђени бројеви ове три категорије занимања не могу бити повећани ни одлуком градских већа, већ само смањени, уколико је то у јавном интересу. Лекари, ретори и граматичари уживали су ове повластице све док савесно обављају свој посао" (D. 27, 1, 6, 1–4).

Са ослобађањем од *munera* наставља се и у каснијем периоду, што се да закључити из Константинових конституција, а проширује се на нека друга занимања: архитекте, занатлије, ветеринаре, управнике водоснабдевања итд. (Codex Theodosianus: 13, 4, 1–2). Овакав развој указује не само на потпуно подржављење културе већ и на давање посебног значаја образовању и култури уопште, као значајном инструменту унапређења царске власти (Knežić Popović 2006: 259–273).

ОБРАЗОВАЊЕ

У најранијем периоду римске историје деца су образовање стицала у оквиру породице. Судећи по Јувеналу деци треба давати добре примере, али их истовремено треба чувати од лоших призора (Јувенал, XIV, 44). Сматрало се тада, као и данас, да је мајчино млеко незаменљиво, па Фаворин моли мајке да доје своје бебе (Gellius, XII, 1). Овакав начин најранијег васпитања саветовали су Плутарх и Сенека. Ипак, већина аристократских и богатих породица ангажовала је дојиље које су истовремено биле задужене и за почетно образовање деце. Дојиље су најчешће биле Гркиње (Djurant 1996: 419; Korkopin 1981: 109). Аристократске, као и богаташке породице су за подучавање своје деце ангажовали учитеље. Квинтилијан сматра да тај облик образовања није био добар јер дете није имало ривале нити је могло стицати пријатеље међу својим вршњацима.

Дечаци, као и девојчице слободних сталежа уписивали су се у основну школу са навршених седам година. Након уписа у школу била је обавезна и пратња *ūедагōга*, чије задужење је било да пази на безбедност и понашање деце (Djurant 1996: 419). На читавој територији римске Империје осниване су основне школе, а највише их је било у градовима, примера ради у Помпеји и сл. Најчешће су и *ūедагōг* и учитељ (*ludi magister*) били грчки ослобођеници или робови (Антички Рим 1967: 59). Магистер (*magister*) је назив и за наставника у било којој наставној дисциплини[4] (D. 50. 16. 57). Учитељи, као и наставници, за свој рад су добијали и одређене накнаде. Па се тако зна, да је сваки ђак из времена Хорацијеве младости плаћао учитеља осам аса месечно (Horacie, Satires, I, 6.75). Захваљујући Диоклецијановом Едикту о максималним ценама (*Edictum de pretiis rerum venalium*), ми добијамо податке о платама које су имали учитељи и професори. Тако је, према Едикту, максимална месечна плата за учитеља у основној школи, из предмета: гимнастика,

4 Тешко је термин *magister* из периода о коме говоримо уподобити данашњем појму професора, али је ипак реч о професору по тадашњем поимању тог занимања.

педагогија, основно образовање, писање и палеографија износила 50 денара по ученику (Карајовић 1997: 126). Учитељи аритметике и стенографије добијали су 75 денара по ученику месечно, док је месечна плата од 200 денара по ученику, била резервисана за предмете грчког и латинског језика и геометрије; највише је добијао учитељ реторике, 250 денара по ученику месечно (Edictum, 7,67; 7,68; 7,70; 7,71).

Крајем периода Републике и у Периоду принципата постојала су три нивоа проучавања говорништва: у оквиру основног образовања (граматичке школе), специјализовано средње образовање и образовање у реторским школама (високо школство). У време Августа основно образовање обухватало је: читање и писање, латинску књижевност (песнике, историчаре и реторе), граматику, геометрију, право, грчки језик, музику и игру.

Нема поузданих података о прелазу из основне у средњу школу, али се зна да су успешни ученици диплому средње школе добијали у тринаестој години. Такође се наводи податак да је око 130 године након Христа у Риму било 20 таквих (средњих) школа (Djurant 1996: 420). Наставници средњих школа (*grammatici*) су, као и учитељи, скоро увек били Грци, најчешће грчки ослобођеници. Наравно да су они, учећи ђаке у школи, неговали и фаворизовали грчку литературу и историју. Све до другог века римско образовање носило је грчки печат (Karkopin 1981: 113). Иако су Римљани учили на тековинама и традицији хеленске реторике, њихово беседништво ће временом попримити квалификативе аутентичног праксиса, по коме ће добити значајно место у историји светског беседништва (Milinković 2005: 27).

Ако бисмо поредили римско и данашње образовање, онда можемо констатовати да је пандан данашњем средњошколском и универзитетском образовању било римско образовање у школама ретора (Djurant 1996: 420; Karkopin 1981: 112). Прву реторску школу на латинском језику отворио је Полије, 95. године пре Христа. Најчешће су правничко и реторско образовање ишли заједно. Реторика као посебна дисциплина и врста образовања је била омиљена, а реторичара је било у изобиљу јер је постојао велики број реторских школа. Ретори су обављали различите послове: држали су говоре за своје клијенте на суду; писали су говоре за њих (клијенте); држали су јавна предавања; подучавали су у говорничкој вештини. Реторске школе су ученици уписивали у шеснаестој години, плаћајући притом високу школарину од 2000 сестерција по течају (Djurant 1996: 421). Предмети који су изучавани су: ораторство, геометрија, астрономија и филозофија. (Djurant 1996: 421; Institutio oratoria I, 36, 37, 46). Студент је могао похађати више течајева, при чему није било временског ограничења. Ако су желели да се даље усавршавају, путовали су у Атину за студије филозофије, у Александрију за студије медицине и на Родос за најсавршеније школовање у реторици.

Цар Веспанзијан први пут отвара државну школу грчке и латинске реторике. Завидно висока плата професора од 100.000 сестерција

годишње, плаћана је новцем из државне благајне, из фиска (*fiscus*) (Svetonije 1978; 18, 1). Иако постоје подаци о оснивању државних школа не постоје подаци о броју наставника који су имали ову привилегију, нити се зна који су то градови имали част отварања оваквих школа. Постоје подаци да је Плиније Млађи основао школу у Кому (Gaj Plinije Mlađi 1982: II. 3). Традицију неговања и подстицања образовања у реторици наставио је Трајан, обезбедивши школовање за 5.000 сиромашних, али талентованих ученика. Хадријан финансира средње државно образовање у свим провинцијама римске Империје, чак и оним потпуно сиромашним (Karkopin 1981: 111).

Квинтилијан је био професор реторике на државној школи за образовање говорника и након владавине Веспанзијана, за време царева Тита и Домицијана. Ипак, након одређеног времена, око 90. године, Квинтилијан се повлачи са дужности професора и посвећује се писању. Као најугледнији професор латинске реторике, уживао је велико поштовање. У својим Епиграмима, Марцијал (*Marcus Valerius Martialis*) му се обраћа као врховном старатељу римске несталне младости и ономе који је прославио римску тогу (Marcijal: II, 90). Он је подучавао многа чувена имена као што су Јувенал (*Decimus Iunius Iuvenalis*), чувени римски сатиричар, и Плиније Млађи (*Gaius Plinius Caecilius Secundus*), који су често исказивали осећај поноса што су били његови ученици. У Јувеналовој шестој сатири муж који затиче жену у превари (*in flagranti*) очекује од ње да каже: „Хајде, помагај, Квинтилијане, аргументацију молим" (мислећи да би јој у тој ситуацији тешко могао помоћи и врхунски ретор, као што је Квинтилијан) (Juvenal: VI, 285). Поздрављајући драгог Фундана (*Fundanus*), Гај Плиније Млађи (*Gaius Plinius Caecilius Secundus*) хвали Јунија Назона (*Iunius Naso*) као кандидата за конзула, између осталог, и тиме што свакодневно, као и он, одлази да слуша Квинтилијана (Plinije Mlađi: VI, 6, 3).

КВИНТИЛИЈАН: ПРОФЕСОР – ПИСАЦ

Несумњиво да је Квинтилијан највећи домет постигао у професорској професији. Ипак, морамо се осврнути и на његове списатељске способности, као и на дела која је за собом оставио. Како је своју каријеру започео као адвокат, јасно је да је почетна фаза, у складу са тадашњом традицијом, била и заступање на суду. Дакле, морао је припремати и писати судске говоре. Иако није сачуван велики број Квинтилијанових судских говора, мало њих је објављено.

Када су друга његова дела у питању, општи је став да је најзначајније дело *De institutione oratoria* (*О образовању говорника*), уџбеник реторике, који је због својих изузетних квалитета преведен на све светске језике, те и на наш (не у целини).[5] Квинтилијан, први римски учитељ беседништва

5 Превод је сачинио Пејчиновић, П. под називом *Образовање говорника*, а целокупно Квинтилијаново дело садржало је 12 књига, преведене су прва, друга, део шесте, осма, девета, десета, једанаеста и дванаеста књига (Pejčinović 1985).

је у овом свом уџбенику сачувао укупни систем античке реторике (Jelić 2001: 9). Пре но што је настало ово капитално дело Квинтилијана, настало је једно можда мање познато, али не мање важно. Заправо, Квинтилијан је добар део времена на почетку своје каријере посветио критици беседништва у Риму (Budimir, Flašar 1978: 87, 88). Било је то, према њему, доба опадања беседничке вештине. Те своје ставове изнео је у делу *De causis corruptae eloquentiae* (*О узроцима пропадања говорништва*). Дело није сачувано, али се могло реконструисати, што је и учињено, на основу његовог главног дела *De institutione oratoria* (*О образовању говорника*). Главни разлог за опадање беседништва у Риму видео је Квинтилијан у окретању од Цицерона, кога је он сматрао својим незаобилазним узором и ауторитетом (Tadić 1995: 154). Нарочито је критиковао теоријски приступ реторици и „суве" декламације. Он каже да је, „кривицом учитеља, пракса декламовања толико опала да су необуздана слобода и незнање декламатора постали главни разлог пропадања говорништва" (Kvintilijan: II, 10, 3). Овај Квинтилијанов спис се с правом доводи у везу са Тацитовим делом под називом *Dialogus de oratoribus* (*Разговор о говорницима*). Тацит и Квинтилијан су, може се рећи, живели и радили у исто доба. Тацит је живео до 117. године после Христа, а такође је критиковао постојеће беседништво (Budimir, Flašar 1978: 87, 88). Претпоставља се да изгубљени Квинтилијанов спис претходи Тацитовом делу (Tadić 1995: 154). Анализирајући поменута дела ова два античка великана долази се до закључка да разлика свакако постоји. Квинтилијан указује на искварeност римског беседништва, као и на узроке те искварености, док их Тацит само констатује (Tadić 1995: 154). У том смислу, Тацит пише да „насупрот ранијим временима у којима је цветала генијалност и слава толиких изврсних говорника, баш овај наш век, јалов и лишен говорничке лепоте, једва познаје и сам израз говорник" (Tacit: I).

Будући да је Квинтилијан живео и радио у време након пада републике, када је и иначе дошло до наглих друштвено-економских промена, до опште „пометње" и разарања старих институција и вредности, као и вредносних ставова, не чуди што је он, као и многи други традиционално образовани људи, био против уништавања „старе добре традиције". То схватање се савршено уклапа у свакако јако изражену конзервативност Римљана, па самим тим и римског друштва. Вероватно да стварне узроке његове велике критике опадања беседништва треба тражити и у његовом неодобравању новог државног поретка, царског апсолутизма, који је наметао ограничење слободе говора и, самим тим, полако губи карактер демократске дисциплине. Као што је већ речено, по природи, Квинтилијан није био бунтовник да би позивао на неке револуционарне облике борбе, већ се борио оним у чему је био најбољи. Најбољи говорник и професор морао је да критикује нарастујуће негативне појаве у говорништву. Зато и не чуди чињеница да се Квинтилијан чувени професор реторике и „кикероновац", из времена цара Домицијана, опредељује за Сенекин „нови стил", чиме реторика добија значајније место чак и у

песништву (Budimir, Flašar 1978: 50; Avramović 2008: 140). То значи да је то период у коме је реторика била главна дисциплина не само у образовању већ је доминирала, рекло би се, у целокупном културном животу. Дакле, реторика значајно утиче и на песништво, а тек се ретки гласови дижу против толиког утицаја реторских школа (Budimir, Flašar 1978: 50). Квинтилијан у тој мери велича Цицерона да га проглашава меродавним стилским узором, а његове принципе примењује у новом времену, тако да настаје читав нови правац под називом „кикеронијанизам", који даје печат не само реторици већ и књижевности (Budimir, Flašar 1978: 89).

Може се рећи да је садржајно главно Квинтилијаново дело *De institutione oratoria* (*О образовању говорника*) заправо израз његовог дугогодишњег (20 година) професорског искуства. Реч је о књизи коју није сам Квинтилијан написао. То су учинили његови ученици користећи белешке које су хватали током његових предавања. Наравно да је сам Квинтилијан извршио „редакцију", односно да је те белешке редиговао (Stanojević, Avramović 2002: 85). Сам спис је пронађен у манастиру Сент Гален у Швајцарској, 1416. године. Датира из 95. године после Христа. Први пут је штампан 1470. године. *De institutione oratoria* (*О образовању говорника*) садржи дванаест књига. Прва књига говори о елементарном образовању реторичара из граматике, музике и геометрије; друга књига говори о првим вежбама из говорништва, као и о основама и границама теорије реторике. У трећој књизи налазимо увод у целокупни систем реторике. Четврта, пета и шеста књига посвећене су суштинским расправама о деловима говора, са додацима о *patos-u, ethos-u* и *досетки*. Друга половина књиге, седма књига говори о осмишљавању и редоследу излагања материје. У осмој, деветој, десетој и једанаестој књизи говори се о стилу, излагању, памћењу и о школовању. На крају дванаеста књига говори о идеалу савршеног говорника, његовом карактеру и општем знању (Tadić 1995: 52).

Квинтилијаново дело *De institutione oratoria* (*О образовању говорника*) није добило оцену оргиналног дела у реторици. Ипак, не може му се порећи значај у делу који је не мање важан, а то је: да на основу овог дела имамо свеобухватан критички приказ реторичког искуства до тада знаног, као и да представља најзначајнији документ римске класичне књижевности, уз то садржи преглед не само римске, већ и грчке књижевности, а осим тога има огроман значај у погледу школског система и педагогије (Juvenal: VI, 75, напомена 24; Tadić 1995: 155). Оваква оцена, као и констатација да поједини антички документи, чак и када им се оспорава нека од вредности, имају значај драгоцености као сведочанство свог времена, није ретка појава, поготово у римској дуготрајној историји. Можда је мало смела, али ипак присутна паралела са једним важним документом из касније историје, Диоклецијановим Едиктом о ценама, који није постигао циљ и сврху због чега је донет, али је непроцењив са гледишта сведочанства о друштвено економским односима доба у коме је донет, још прецизније привредом (Karajović 1997: 151).

Квинтилијан живи у времену када реторика од једне узвишене дисциплине, по угледу на грчку реторику, због политичких оклоности, почиње да се мења и прераста у дисциплину која губи тај свој карактер. Реторика се све више претвара у учење говора, њихову „декламацију", учење језичких финеса и сл. Све ове појаве сметале су му и навеле га да се врати ауторитету Цицерона, који је за њега неприкосновен. Квинтилијан за Цицерона каже да је он највећи мајстор психагогије, руковођења људским душама (*summus tractandorum animorum artifex*) (Kvintilijan: VI, 1, 85). У складу са тим је и његова тежња да беседништву да или врати морални основ. На тај начин је Квинтилијан побијао став да је реторика ништа друго, до пуко средство наговарања. Његов основни циљ је „да одгаји идеалног говорника, а најбитнији услов за то је да он мора бити поштен и честит човек, те од њега не тражи само изузетне говорничке способности, већ и све одлике доброг карактера. Иако Квинтилијан није дао неке значајније новине у говорништву, он је својим делом дао најпотпунију синтезу античке реторике, као што је дао занимљив узор идеалног говорника, који пре свега мора бити *честит човек* (Milinković 2005: 30). Овакав став близак је Платоновом ставу, према коме добро говорити значи „истину говорити". Он се не слаже са онима који су сматрали да принципи на којима се заснива поштен и честит живот улазе у подручје филозофских изучавања. Према Квинтилијану, грађанин који обавља своје грађанске дужности и који је дорастао да учествује у управљању приватним и јавним пословима, који је способан да даје савете и упутства градовима, да им законодавством удара чврсте темеље и својим судским одлукама искорењује пороке, несумњиво није нико други него наш говорник" (Kvintilijan: I, predgovor, 9–10).

Закључак

Квинтилијан је евидентно био свестрано образован и захваљујући томе могао је у својој каријери да се бави различитим професијама: правничком, професорском, а био је и писац. Какав је став био према овим професијама и какав друштвени углед су оне имале? Када се постави питање професија у античком Риму, отварају се различите дилеме сходно чињеници да је однос према раду био специфичан захваљујући, пре свега, робовласничком карактеру друштва. Такође, не треба занемарити ни друштвене промене које су биле знатне у појединим развојним фазама римског друштва. Како год, оно што је прихваћено као општи став и генерална карактеристика је чињеница да је земљорадња била једино занимање које је кроз читаву римску историју уживало највиши углед и поштовање.[6] Пољопривреда је била најпожељније и најдостојније занимање слободног човека, као и трговина, нарочито она на велико, а обе ове делатности су првобитно улазиле у круг

6 „Међутим, од свих занимања која су извор прихода, ниједно није боље, ниједно издашније, ниједно пријатније, нити слободног човека достојније од земљорадње." (Cicero: I, 151).

слободних вештина (*ars liberalis*) (Knežić Popović 2008: 16). Будући да је римска држава трајала јако дуго и да је друштвено-економска структура мењана коренито (затворена кућна привреда, развијена робно-новчана производња, натурализација привреде), мењали су се и ставови о томе које делатности су улазиле у круг слободних вештина (*artes liberales*). Без обзира на све разноликости и промене којима је римско друштво било изложено, ипак се најчешће ставља знак једнакости између *artes liberales* и интелектуалног рада (Knežić Popović 2008: 16). Дакле, и професије којима се бавио Квинтилијан улазиле су у круг професија *artes liberales*. У почетку бесплатне, да би временом, најпре кроз одређене повластице, биле прихваћене и награђене, а касније и кроз државну плату обезбеђивале својим носиоцима добар живот, али и одређени, не мали, друштвени углед. Квинтилијан је био и адвокат и беседник, био је и професор, као што је био и писац. Скоро да је немогуће одвојити сасвим сваку од ових професија и гледати Квинтилијана као носиоца једне од њих. Ипак, највише је постигао као професор и највидљивији су резултати његовог педагошког рада, што никако не умањује његов значај као писца или адвоката, што је био на почетку своје каријере.

Извори

Carska Povest (*Scriptores Historiae Augustae*), preveli s latinskog Miroslava Majher i Žarko Petković, Beograd: Srpska književna zadruga.

Ciceron 1978: M. T. Ciceron, *Filozofski spisi – O Dužnostima* (*De Officiis*), preveli dr Branko Gavela i Vasilije Tomović, Novi Sad: Matica srpska.

Eusebius Sophronius Hieronymus 1996: M. A. Donalson, *Chronicon* (Translation of Jeromes Chronicon with Historical Commentary), Lewiston: Mellen University Press.

Far 1952: C. Pharr (ur.), *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, New York: Greenwood Press.

Gelije: A. Gellius, *Atic Nights*, vol. II/ XII, Cambridge: Harvard University Press, Leob Classical Library.

Juvenal 1998: Juvelan, *Šesta Satira*, prevela Marjanca Pakiž, Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Kvintilijan 1985: M. F. Kvintilijan, *Obrazovanje govornika* (*Institutio Oratoria*), Sarajevo: Veselin Masleša.

Marcijal 1919: M. V. Martial, *Epigrams*, vol. I, translation by Ker, W., London: W. Heineman; New York: G. P. Putnam's sons.

Plinije Mlađi 1982: G. Plinije Mlađi, *Pisma* (*Epistulae*), preveo Albin Vilhar, Beograd: Srpska književna zadruga.

Tacit 1969: G. K. Tacit, *Germanija – Razgovor o govornicima* (*Dialogus de Oratoribus*), I, prevod D. Nevenić Grabovac, Beograd: Rad.

Trankvil 1978: G. S. Trankvil, *Dvanaest rimskih careva* (*De Vita Caesarum*), preveo Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed, Zagreb.

Votson 1998: A. Watson, *The Digest of Justinian*, vol. I, II, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Литература

Avramović 2008: S. Avramović, *Rhetorike techne*, Beograd: Službeni glasnik.

Aranđo Ruic 1967: V. A. Ruic, *Antički Rim, Panorama jedne civilizacije*, Zajedničko izdanje, Beograd, Ljubljana: Vuk Karadžić, Prosveta, Mladinska knjiga.

Berger 1991: A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: The American Philosophical Society Independence Square.

Budimir, Flašar 1978: M. Budimir, M. Flašar, *Pregled rimske književnosti De auctoribus Romains*, Beograd: Univerzitet u Beogradu.

Djurant 1996: V. Djurant, *Istorija civilizacije, Cezar i Hrist*, prevod Ljubomir Veličkov, Beograd: Narodna knjiga.

Jelić 2001: V. Jelić, *Antička i srpska retorika*, Beograd: Čigoja.

Karajović 1997: E. Karajović, *Dioklecijanov Edikt o cenama*, Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.

Carcopino 1981: J. Carcopino, *Rim u razdoblju najvišeg uspona carstva*, Zagreb: Naprijed

Knežić Popović 2006: D. Knežić-Popović, *Artes liberales* – jedna zanimljiva evolucija, *Zbornik Pravnog fakulteta u Istočnom Sarajevu,* 2/2006, Sarajevo: Pravni fakultet u Istočnom Sarajevu.

Knežić Popović 2008: D. Knežić-Popović, Istorija slobodnih profesija od Artes liberales do savremenog doba, *Strani pravni život*, 2, Beograd: Institut za Uporedno pravo, 7–28.

Lauffer 1971: S. Lauffer, *Diokletians Preiedikt*, Berlin.

Milinković 2005: M. Milinković, M., *Retorika sa izabranim besedama*, Čačak: Legenda.

Romac 1975: A. Romac, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb: Informator.

Stanojević, Avramović 2002: O. Stanojević, S. Avramović, *Ars rhetorica Veština besedništva*, Beograd: Javno preduzeće Službeni list SRJ.

Tadić 1995: Lj. Tadić, *Retorika, Uvod u veštinu besedništva*; Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Emilija D. Stanković
Srđan S. Vladetić

QUINTILIAN: A JURIST AND A PROFESSOR

Summary

Marcus Fabius Quintilianus (around 35 – 96 AD) was born in Spain, but came to Rome as a boy where he started his education. He first worked as a lawyer and then opened a public school of rhetoric, soon to become one of the most prestigious schools of that kind. Although he often criticized the existing educational system, he was not the opponent of the ruling regime. Probably this was the reason for the Emperor Vespasian to appoint Quintilian to the position of the rhetoric teacher (paid from the state budget). However, at that time the interest for rhetoric started to decrease, i.e. free speech began to lose its foundation. Probably this led Quantilian to become a writer and produce his first piece of work which was not preserved, De causis corruptiae eloquentiae, where he spoke about the causes for the decline

of rhetoric. Quantilian retired from teaching and started writing his most prominent work Institutio oratoria. This textbook was the result of his twenty-year long teaching experience. Although many critics believe that this work was not the original contribution to rhetoric, it cannot be denied that it represented a comprehensive overview of the rhetoric study of that time. Moreover, Quantilian attempted to present the ethical foundations of rhetoric contrary to the beliefs that it was merely a means of negotiations. Nevertheless, two aspects of exploring Quantilian's work were the most significant: theoretical and pedagogical. Since he was a teacher for a long period, a list of his pupils is extensive, including distinguished names, such as Pliny the Younger and Juvenal. The goal of this paper is to introduce Quintilian as a jurist, rhetorician, lawyer and author of one of the most significant legal textbooks, as well as to introduce the contents of the book. This textbook retained its contemporary nature and, indeed, some of its chapters could be used as parts of a modern textbook on public speaking. The author presented this paper using historical and legal method.

Key words: textbook, rhetoric, history of rhetoric, jurist, rhetorician

Примљен: 4. октобар 2018. године
Прихваћен: 1. децембар 2018. године

„Шаптач”, угљен, графит, туш, 50x70цм, 2010.

Претходно саопштење
930.85(=919.83)
398(=18)
811.18:811.163.41

Наиље Р. Маља-Имами[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за албанологију

Наслеђе 41 • 2018 • 237–251

ПОЗИТИВНА ПЕРЦЕПЦИЈА О АЛБАНЦИМА

Циљ рада је да се представе ставови српских аутора са позитивним предзнаком у вези са различитим питањима из српско-албанских односа. Први озбиљнији научни радови о Албанцима код Срба јављају се у другој половини 19. века, тј. када су у та истраживања све више почели да се укључују аутори попут Владимира Карића, Бранислава Нушића, Стојана Новаковића, Марка Миљанова. После Првог светског рата знатно се ширио круг аутора и из других области, и то са Јованом Цвијићем на челу. Велики корак у томе учињен је покретањем часописа *Архив за арбанску старину, језик и етнологију* у Београду (1923–1926). Овде треба додати и то да је Савет Филозофског факултета Универзитета у Београду 30. маја 1925. донео одлуку о почетку у настави у „Семинару за албанску филологију", коју је водио професор др Хенрик Барић. Тематски наставни курсеви обухватали су даљу историјску прошлост албанског народа, његов језик, обичаје, фолклор, ономастику и др.

Кључне речи: Албанци, Срби, перцепција, албанологија, етнографија, фолклор.

Увод

О сваком народу, његовом језику и култури постоје уврежена мишљења и различити стереотипи, који нису увек позитивни. Такође, постоје различите теорије о пореклу једног народа, о његовој старини на одређеној територији, као и различити погледи на неке историјске личности и догађаје. Ми овом приликом желимо да изнесемо афирмативна гледишта српских (и неких других) аутора с краја 19. и почетка 20. века којима се у то време желело променити уврежено мишљење о наведеним темама везаним за Албанце. Промењена мишљења су утицала и на увођење албанског језика и књижевности у редовну наставу на Универзитету у Београду. Дакле, с обзиром на речени циљ рада, у нашем фокусу у овом прилогу неће бити полемика са појединим наведеним ставовима српских аутора.

О Албанцима

Први спис о некој албанској личности и опису земље где Албанци живе од стране српских писаца објављен је на италијанском језику, а потиче од Мартина Сегона, каноника католичке Цркве Свете Марије, у рударском насељу Ново Брдо, данас на Косову и Метохији: „родом

1 auri2000@gmail.com

Которанина а пореклом Србина из Новогамонта друкчије Новобрда названог". У спису „Трактат о припремању Отранта и о турском војном уређењу и његовом поријеклу", Сегон изводи следеће: „Ко је, наиме, послије тих римских похода икада покушао да нападне ове покрајине, изузев Ђорђије Кастриот назван Скендербег, чувени поглавар Епираца, који је толико пута презријевши пребогате дарове Турчина и обећања, често нападајући сусједне народе, сам продирао до Струме и све до границе Македонца и Трачана". (Petrusi 1981: b. p.). Будући да на то указује и Сима Ћирковић, овде посебно треба истаћи да „Сегон доследно назива Албанце Епиротима (Epirote, Epirotice gentes), као што су то чинили и хуманисти из круга око краља Матије" (Ćirković 1980: 125–129; 1988: 337).

Међу прве озбиљније радове о Албанцима код Срба убраја се рад етнолога Драгољуба К. Јовановића *О Арбанасима*. У писању рада, како сам наводи, служио се студијама тада познатих аутора у Европи: Хопфа, Пасганела, Хамера, Хана, Јастребова, Амиа Буеа, Лежана. У приступу истиче да су Албанци народ „који се сматра као староседелац на овом југоисточном тропољу, и који је и са нама стајао некада у тесној, политичкој вези". Упозорава:

> „Само необавештеност и непознавање заједничких интереса с' једне, као и уплив турске владавине, у свези са пропагандом католичком с' друге стране, могоше учинити, да се заметне и постигне непријатељство између нас и Арбанаса, који су дотле са нама делили и добро и зло. Нарочито, могу рећи, да су ме на овај рад покренули најновији догађаји у Арбанији, који су још прошле године покренули и толике друге писце на страни, те су са истим циљем, у кратким и опшрним цртама, писали о истом народу." (Jovanović 1880: 1)

Занимљив је библиографски подухват архитекте Ђорђа Т. Петровића (Georges T. Pétrovitch), који је студирао Политехничку школу у Цириху и Минхену. Он је у Паризу 1881. објавио списак богате литературе о Скендербегу у Европи (*Scanderbeg: essai de bibliographie raisonnée*. XXIX + 187 str.), дела писаних на француском, енглеском, немачком, латинском, италијанском, шпанском, португалском, шведском и грчком језику (репринт ове библиографије штампан је 1967. у Минхену) (Petrović 1881).

Оснивач српске географије, Владимир Карић (1848–1894), у студији *Србија и Балкански савез* (Београд 1893) критикује однос Грчке према устанаку подигнутом 1821. године против Турака, који је назван грчким. В. Карић се пита „што је та буна крштена грчком". Он се слаже са немачким историчарем Фалмерајером, који је био и савременик тог устанка, да је судбина буне пре свега зависила од Албанаца и каже следеће: „тај пак јуначки народ нису били Грци већ Арбанаси, који нису ни појма имали о томе какву земљу, по старини њеној, газе, већ су је сматрали као своју рођену, те се за то, ради ње, онако јуначки и борили. Грци су у тој борби имали са свим секундарну улогу, већ и по маленом броју свом. Они буну нису дигли него су у њу увучени." (Karić1893: 80–81).

Краљевски жандармеријски официр, Алекса Ђ. Богосављевић, штампао је у Нишу 1897. књигу *О Арнаутима*, у којој је настојао да код читалаца афирмише албански народ, с којим, према његовом мишљењу Србија треба да развија добре односе:

> „Ако будемо искрени према себи, и бар у души признамо своје грешке које смо чинили, и још једнако чинимо, онда смо тиме нашли могућност и начин, две ствари да поправимо. Јер дугогодишње скупо искуство, које смо до сада стекли, ваљда нас је научило, да од сада изаберемо прави пут. Према Арнаутима тај прави и најкраћи пут био би: да се ми непосредно, без икаквих посредника, зближимо с њима, упознамо и миримо."

На корицама књиге исписани су стихови: „Нема Србу бољег пута / Па да к лепшој срећи пође, / Нек' загрли' Арнаута / Те да к' циљу своме дође." (Bogosavljević 1897: 108).

Познати српски комедиограф и академик, Бранислав Нушић (1864–1938), вицеконзул у Приштини 1893–1900. године, аутор је етнографске студије *Косово: Опис земље и народа*, у две свеске, у издању Матице српске у Новом Саду. О даљој прошлости Косова он наводи:

> „Арнаути дакле, али не и доцније поарнаућени елементи, најдавнији су староседеоци на овим пределима или боље, потомци староседелаца онаквих какви су они пре римских завојевања били. Погрчавање међу тим староседеоцима, које су на Балканском полуострву истовремено вршили кад и наведено латињење, није никад допирало до ових области већ се вршило на југу само, та појава није ни имала утицаја на физиономију становништва којим се овај спис бави. После оних знатних кретања, која су отпочела крајем III, па се продужавала кроз цео IV, V и VI век, појављују се у овим пределима и Срби, који овде затичу Илире (Арбанасе) и полатињене Илире (Влахе)". (Nušić 1902: 72)

Марко Миљанов (1833–1901), који је у младости био перјаник поглавара Црне Горе, Николе I Петровића, а затим и његов војвода, тек у шестој деценији живота је научио да пише. Отуда је Миљанов у позним годинама написао три књиге о црногорским и албанским обичајима, које су му пак постхумно објављене (1904–1905): *Примјери чојства и јунаштва*, *Племе Кучи у народној причи и пјесми* и *Живот и обичаји Арбанаса*. Све три књиге побудиле су велику пажњу, не само шире читалачке публике, већ и научне јавности. Слависта Герхард Геземан, у студији *Чојство и јунаштво старих Црногораца* (на немачком језику: Берлин, 1943; на српском језику: Цетиње 1968) истиче да је Марко Миљанов то дело написао „да би код својих земљака Црногораца, и код Срба уопште, сузбио предубеђење да су Арбанаси прави варвари". Сам Миљанов у књизи *Живот и обичаји Арбанаса* каже: „обичаји арбанашки нашијема људима, нијесу познати, који су мало даље од њи; стога се чини једнијема да су они сурови и дивји, више од другије народа, а мене се не чини да је тако." (Miljanov 1947: 137–138).

Српски академик и истакнути аутор са краја 19. века Стојан Новаковић (1842–1915), филолог, историчар књижевности, хералдичар,

дипломата, политичар, у појединим својим радовима дотицао се и Албанаца. У културно-историјској студији *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима: Леґенда о Владимиру и Косари* (1893) пише о далекој прошлости Албанаца:

> „Очевидно да је словенска стихија прешла преко целе Арбаније и зауставила се на крају њеном. Арбанаси су непознати у историјским споменицима чак до XI века; маса Словена која их је окруживала, може се рећи и да их је заслонила од целога света. По именима места ми смо се усудили одредити како је стајала северна, планинска Арбанија, у којој је остало житељство арбанаско, према средњој, по којој су се разлили Словени. Теже је казати какво је било етнографијско положење јужне Арбаније, где данас живе Арбанаси Тоске уз Грке. Земља та, као и суседни јој део Ливадије, пуна је словенских имена, помешаних с грчким и арбанаским". (Novaković 1893: 38–39)

О врло осетљивој балканској теми, о насељавањима и расељавањима међу балканским народима, кад је реч о Албанцима, Јован Цвијић наводи следеће:

> „После доласка Словена у VI и VII веку, Арбанаси су се повукли у планине и на арбанашко приморје, нарочито јужно од Скадра; ту су остали изоловани и нису давали знака народнога и државнога живота. У ово су доба само местимично прелазили долину Црнога Дрима на Истоку, можда једва где и северну границу Епира на Југу. И у овако ограничену етнографску Арбанију населили су се многи српски досељеници (нарочито у северној и средњој Арбанији) за време дуге српске владавине". (Cvijić 1922: б. п.)

По стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије, у српској науци се све више придавала важност проучавању историје, језика и фолклора албанског народа. Озбиљније филолошке, историјске и етнолошке студије које су се тицале албанског језика, историје, етнологије и фолклора потекле су из пера тада најпознатијих српских научника и професора универзитета Хенрика Барића, Тихомира Р. Ђорђевића, Веселина Чајкановића, Глише Елезовића и других.

На иницијативу Јована Цвијића (1865–1927), Српска краљевска академија покренула је издавање зборника *Насеља и порекло становништво* о српском народу, који је обухватао етнографске материјале и о Албанцима, међу којима посебно место заузимају радови Андрије Јовићевића (1870–1939) *Плавско-ґусињска област* (1921) и *Малесија* (1923). У својим истраживањима, Ј. Цвијић је придавао важност и присуству албанског народа на Балкану, што пада у очи у његовом капиталном делу *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (1922).

У српској историографији илирско порекло Албанаца се доводило у питање. Међутим, неки аутори су прихватали ту тезу, што потврђује одредница „Арбанаси" у *Народној енциклопедији* проф. Ст. Станојевића: „потомци су старих Илира" (Народна енциклопедија 1925: 71) и иста одредница у *Свезнању*: „претстављају грану индоевр. групе; потомци старих Илира". (*Sveznanje* 1937: 107).

Више деценија касније, археолог и академик, Милутин Гарашанин (1920–2002), порекло Албанаца је овако објаснио:

> „Тек су бурна и компликована збивања касне антике и сеобе народа са досељењем Словена довела највећим делом до потпуног нестанка староседелачког становништва, иако се и у касније време сигурно констатује њихов делимични даљи живот. У том погледу посебно треба указати на остатке старог романизованог становништва – Влаха. У том оквиру, наравно, поставља се и питање Албанаца, о чијем палеобалканском пореклу не може бити сумње, иако је оно у смислу супстрата за који се везују и територије на којој су настали предмет бројних дискусија и подељених мишљења". (Garašanin 1988: 75)

На пољу историје, историчар и академик Мита Костић (1886–1980) у више радова бавио се појединим историјским питањима из српско-албанских односа. У *Архиву за арбанску старину, језик и етнографију* објавио је чланак „Прилози историји српско-арбанског устанка 1689–1690. г.", у коме говори о последицама, како по Србе, тако и по Албанце, пораза аустријске војске у борби против Турака 1690. године.

> „После пораза код Качаника Аустријанци су за десет дана напустили цело Косово и једва су се задржали у Прокупљу и Новом Пазару. Међу првима који су ћесарску војску гонили био је пећки паша Махмуд-Беговић; без боја је узео Призрен и Пећ, патријаршију и варош је спалио, заостале калуђере побио и по целој околини је међу заосталим Србима и хришћанским Арбанасима начинио страховит лом". (Kostić 1925: 18)

О албанском језику и књижевности

Један од првих Срба који је показивао интересовање за Албанце и албански језик био је Доситеј Обрадовић, који се 1769. године, када је обилазио Епир и Јужну Албанију, задржао неколико месеци у Хормову, близу Ђирокастре, где је успео да научи албански језик. „Ја сам већ могао доста добро *албанески говорити*. Њихов језик је једноставан, и зато веома лако може да се научи; може да се пише са нашим словима као да су за њега начињена. Две године касније у Венецији упознао је, како сам каже, „некога попа Теодора", реч је о албанском просветитељу Теодору Хаџифилипију (Даскал Тодри) „који је и на штампу издао био нешто албанески с греческими словами". Доситеј је сматрао да се грчким словима није могло писати „као са славенскима" (Obradović 1783: б. п.).

Албанци су у то време користили различита писма, зависно од утицаја, латинско, грчко, арапско, али и ћирилично писмо. После њега слависта Јернеј Копитар је сугерисао Вуку Караџићу 1826. године да проучи албански језик. Те године Вук је писао Руској академији да жели да састави граматику бугарског и албанског језика.

Вук Караџић је 1830. године послао Јернеју Копитару у Беч 13 краћих албанских народних песама са Косова и Метохије (3 лирске и 9 епских) и једну енигматичну питалицу (врсту загонтеке), које је записао од једног

калуђера из Пећке патријаршије Довица Обрадовића (*Arnautske pesme* 1972: 350–359).

Прве две песме Вук је, како сам каже, „преписао" од једног калуђера који је из Пећи био дошао у Крагујевац. Прва песма „Mori Hollë, kush të hoq-e" (Мори Холе, ко те ограби) лирске је природе. На реторичко питање лепотица Хола одговара да ју је ограбио Мустафа Ујка са једним другом, те је зато и платио главом. Друга песма „More Barjo, bir i Imerit" (Море Барјо, син Имеров) у тринаест стихова, епске је природе. Опева борбу јунака Барје (Барје, Бајрама) против Хасан бега, Јусуф Требине, Муртез аге и извесног Даута, зато што му је овај, како каже последњи стих, посекао рођака. (Plana 1987: 59–60) (Imami-Beko 2018: 202–203).

Те песме су побудиле велико интересовање научних кругова у свету. Њих је анализирао и аустријски албанолог Норберт Јокл у чланку „Арнаутске песме", који је објавио у Београду на немачком у *Зборнику филолошких и лингвистичких студија, посвећеном 25-годишњици научног рада Александра Белића*. У чланку је посебно истакао да је Вук разликовао албанске фрикативе 'dh' и 'th', као и мукло е (ë). (Jokl 1921: 33–87).

Међутим, Вук није успео да оствари своју жељу да обиђе крајеве у којима живе Албанци, „да познам добро језик и обичаје оније народа" и да напише „арнаутску граматику" и „мали рјечник". Успео је да испуни молбу Јернеја Копитара да му обезбеди превод *Светог писма* на албански језик, које је на Крфу издало Енглеско библијско друштво, са чијим се представником Х. Д. Ливзом (Leevs) лично познавао. Реч је о *Новом завету* који је на албански превео највероватније Ванџел Мекси (Stojančević 1962: 237–240).

Потреба за вишејезичним речницима је најбољи доказ да је постојала жеља за комуницирањем међу народима Балкана, па и између Срба и Албанаца. Тако је у Београду 1873. године штампан *Речник од четири језика* (српски, македонски, арбанаски и турски) Ђорђа Пуљевског (1838–1895), архитекте (зидара) из Галичника, код Дебра. Аутор се на књизи потписао тројако, на српском и македонском Ђорђе Пуљевски, на албанском Ђорђи Пуљес и на турском Ђорђе Пуљеоглу. Речник има око 1.000 конверзационих фраза, а албанске и турске речи штампане су српском ћирилицом. Ова књига је први практични приручник за учење ових језика. Две године касније (1875), Пуљевски је у Београду објавио и *Тројезични речник македонско-албанско-турски*, са пуно конверазционих фраза и са ћириличним словима за албанске и турске речи. Овде је изостављен српски језик али је сачувао ћирилично писмо. Љуба Кујуницић, Србин из Ораховца, 1902. године објавио је српско-албански речник под насловом „Гухтар српо-шиптарче". „Српско-арнаутски речник" је имао 1450 речи и око 900 фраза. У Албанији је 1933. године штампан мали Југословенско-италијанско-албански речник за војну употребу. У Београду је нови речник штампан 1935. године (*Речник албанско-српско-хрватског*). Од 1902. до1906. године на српском, албанском и понекад на француском језику, објављиван је лист *Албанија*, чији је власник био Јашар Еребара. Укупно су изашла 44 броја.

Колико је познато, први превод неког текста са албанског на српски био је превод Бранислава Нушића. Он је превео три кратке лирске албанске народне песме и објавио их 1885. године у часопису *Бранково коло*, под насловом „Цвеће са истока" (*Brankovo kolo* 1885: 334).

О албанској музици

Албански мелос привлачио је посебну пажњу српских композитора и музиколога, међу њима и хрватског композитора који је живео и радио у Београду Јосипа Славенског (1896–1955). Компоновао је по народним мотивима „Шиптарске песме", које је штампао у Паризу 1936. године, а у свом најпознатијем делу, симфонијској свити оп. 10, коју је назвао *Балканофонија*, „има посебан ставак који носи назив 'Албанска песма', где је на врло успео начин приказао богатство шиптарског народног мелоса, контрастирајући две велике теме у самој песми". (Kosi 1974: б. п.).

О албанским народним песмама Јосип Славенски писао је:

> „Нарочито у Македонији, на Косову и Метохији и у Албанији сачуване су многе старе мелодије и то у тонско-природном систему, чији распон почиње с два и достиже до педесет и три звука у октави. То је уистину звучна основа свих нијанси у тоналитету, зато што се све мелодије развијају унутар тог амбитуса, не узимајући у обзир никакву скалу нити ону с најмањим бројем звукова. Ти интервали су чудесни који се не подударају са европским темперованим системом, са системом дванаест тонова, што у први мах с тешкоћом могу да се објасне. Музичари који нису зашли у суштину схватања тих мелодија, увлаче то у четврт-тонски систем, уместо да то верификују са електричним инструментима. Мелодијске скале код Албанаца на Косову и Метохији врло су различите, врло су блиске и са оним старогрчким, нарочито са еолским, дорским, фригијским и др., али најинтересантнија је сигурно она пентатонска – хипојонска са варијантом пентатонско-еолском (сол-Ла-До-ре-ми-сол) у коме 'сол' и 'До' су за један степен нижи на тој лествици што је интересантно брза промена центра тоналитета, од 'До' у 'Ла' и обрнуто, или неочекивани свршетак у доњем 'сол-у'. Ова основна лествица понекад се шири са покретним и непостојаним интервалима (узлазне у 'фис' дорске сексте) и са силазним распоном мелодије у 'ф' (еолске сексте)". (Slavenski 1950: 236)

Композитор и фолклориста, Коста Р. Манојловић (1890–1949), издао је 1933. године у Београду осам нотних свезака албанских народних и божићних песама. Такође је објавио ноте и речи албанске државне и краљевске химне са стиховима у оригиналу и у преводу. У томе му је помогао студент теологије у Београду Панди Папанастас. Песме је извео Хор чланова Првог београдског певачког друштва који су по К. Р. Манојловићу „првоборци за југословенску и балканску солидарност и заједницу". Међу песмама које је хорски обрадио биле су: „Hajde dul Cupa" (Изашла је девојка), „Fryen veriu" (Дува северац), „Asamar or syr i zi" (Ох, твоје црне очи), „Kanga e dhandërisë" (Песма младожење) и др. (Kosi 1974: b. p.).

Руски композитор и музиколог, Јуриј Арбатски (1911–1963), који је завршио конзерваторијум у Лајпцигу, а у Београду је био хоровођа и оргуљаш у католичкој катедрали, инспирисан албанским народним мелодијама компоновао је 1938. године „Фантазију" коју је на разним концертима сам изводио на клавиру. Обрадио је и две песме за хор: „Këndojnë bylbylat" (Певају славуји) и „Ishin dy kunata" (Биле су две заове). Неколико година је истраживао музички фолклор Балкана и сакупио је велики фолклорни материјал, између осталог око 300 албанских народних песама. Нажалост, његови фонографски записи су уништени за време бомбардовања Београда 1941. године. После Другог светског рата, једно време је живео у Прагу, а затим и у САД, где је познат под именом Yury Arbatsky.

У београдском часопису *Уметничка реч* (1939, бр. 1), Ј. Арбатски је објавио чланак „Музички напредак Албаније", у коме истиче:

> „Ретко је наћи у Европи место, где би се аутохтона народна музика потпуно очувала од утицаја општепрактицираног, такозваног 'западњачког музичког система'. Такву непосредну земљу представља Албанија. Њен народ је у току дугог времена био изолован од утицаја страних култура и цивилизација. Неоспорно богато надарен од природе, он се музички развијао веома самобитно и створио је своју независну музичку културу. […] Албански народ је све до сада очувао архаичне мелодије, које се крећу у прастарим скалама. Новије мелодије су више у духу Истока, али су ипак и једне и друге толико самобитне да прилагођене западњачком систему оне ће потпуно да изгубе своје лице". (Arbatski 1939: 5–6)[2]

О албанистици на Универзитету у Београду

Иницијативу да се студира „етнографија, језик и говор Арбанаса и балканских Турака" покренуо је 1907. године Јован Цвијић, ректор Универзитета у Београду, који је био посвећен идеји да „наши лингвисти саставе граматику [арбанашког] и сакупе арбанашки фолклор". „Студије о етнографији, језику и дијалектима Арбанаса" Јовану Цвијићу, који као ректор излаже своју приступну беседу, отварају „пространо, и већим делом ново, поље рада". Почетак изучавања и развој албанологије на Београдском универзитету до средине 20. века био је везан за име Хенрика Барића, који је обележио неколико деценија развоја албанологије, не само у Београду него и шире, и који је дао значајан допринос и низу других научних дисциплина (општој лингвистици, романистици, историји књижевности и др.). Хенрик Барић је рођен 28. јануара 1888. године у Дубровнику. Године 1920. објавио и прве расправе из лингвистике и то на немачком језику у Лајпцигу и Сарајеву о албанским, румунским и словенским лингвистичким питањима (*Veiträge zur slavschen Spraschgeschihte*, *Wien und Leipzig 1918*; *Albanorumänische Studien*, *1*, *Sarajevo 1919*), у којима се већ тада представио као балконолог

2 Овај чланак је на албански језик превео Филип Фишта за часопис *Shkolla kombëtare* / *Национална школа* (1939, бр. 25).

и албанолог и наговестио основне смернице свог научног истраживања. Године 1920. Хенрик Барић је дошао у Београд, на наговор Љубомира Стојановића, истакнутог филолога и професора Београдског универзитета.[3] Од школске 1920/1921. године уведен је предмет *Историја и граматика албанског језика*, што се сматра почетком албанологије на Београдском универзитету. Барић је тада постао први научник код Срба који је темељно почео да проучава албански језик. За ванредног професора је изабран 1923. године, а исте године заједно са етнологом Тихомиром Ђ. Ђорђевићем (1868–1944), као власником, покренуо је часопис *Архив за арбанску старину, језик и етнографију*, први албанолошки часопис у свету (I–IV, 1923–1928), којем је био главни уредник и сарадник. Занимљиво је да часопис почиње свој живот пре него што се Семинар за арбанашку филологију успоставља као самостална организациона јединица, што се догађа 1925. године, када делује у факултетском простору у улици Скопљанској 24, и када на Филозофском факултету од семинара филолошког усмерења постајао само српски, словенски, оријентални и немачки семинар (Vraneš 2013: 52).

Главни разлог за покретање овог часописа био је у томе да се „осетио јачи интерес за испитивање прошлости, обичаја и језика старих наших суседа Арбанаса, чија је историја кроз векове била у врло тесној вези са историјом српског народа". Такође је програмски одредио да ће се посветити проучавању српско-албанских односа, културних и политичких. „Али он ће настојати да према својим снагама потпомогне и испитивање веза између Арбанаса и предсловенских народа балканског полуострва, балканских Романа, Грка, старих Трачана и Илира." (Đorđević, Barić 1923: б. п.) Штампана су укупно три броја часописа, а када је 1927. био одштампан и 4. број у Учитељској тискари у Љубљани, цео тираж је мистериозно нестао, што се доводио у везу са заоштравањем односа између Југославије и Албаније. Од прикупљених рукописа за тај број штампана је 4. свеска у Приштини, као допуна репринта претходна три штампана броја, чији је издавач био др Rudolf Trofenik, München, 1971.

За успешан рад семинара, 20. маја 1925. године др Џеват Корча, емигрант из Албаније, који је раније био директор гимназије у Скадру, изабран је за хонорарног лектора за албански језик и књижевност[4]. Џ. Корча је рођен 1893. године, а положио је докторат на Бечком универзитету 1923. године под насловом „Три питања из живота Скендербега". Међутим, Корча се није дуго задржао у Семинару за арбанаску филологију. До 1927/1928. године је држао курс арбанаског језика за почетнике, а потом је напустио Београд и отишао у иностранство. За упражњено место је било новца у буџету, тако да је априла 1930. учињен покушај

3 Сусрет са нашим познатим научником. Професор Хенрик Барић, Дуга, бр. 503, 24. јул 1955. стр. 6.

4 Филозофски факултет – Ректору Универзитета у Београду, бр. 1047, 21. мај 1925. године, на седници Савета Факултета су поред Х. Барића били А. Белић, С. Кульбакин, А. Афанасијев, К. Петковић, С. Лозанић, М. Миланковић, В.Новак, Ј. Ердељановић. М. Кос, М. Поповић, и др.

да се постави нови лектор. За то место је конкурисао Албанац Антон Ашику, који је рођен 1878. године. Основну школу и гимназију је завршио у Скадру, апсолвирао је теологију у Тиролској провинцији 1908. године, а потом радио као професор филозофије и целокупне теологије у католичким духовним школама. Ашику је још новембра 1929. године упутио молбу тадашњем ректорату београдског Универзитета, професору Правног факултета Чедомиру Митровићу, тражећи да буде постављен за наставника албанског језика, позивајући се на школске квалификације, познавање неколико језика, али и на личне и породичне заслуге за југословенску државу и српски народ „још од времена књаза Данила". Ректор га је упутио на Савет Филозофског факултета, а Савет је по пријему молбе и препорука министра Богољуба Јевтића и Божидара Максимовића, почетком априла 1930, изабрао професоре Хенрика Барића, Николу Вукића и Виктора Новака да реферишу да ли Ашику има прописане квалификације за лектора. Међутим, и поред добрих препорука и мишљења Комисије, до тога није дошло и Антон Ашику није изабран за лектора. Хенрик Барић 1930. године је изабран за редовног професора и он је дао кључни допринос раду Семинара, где је поред *Архива за арбанашку старину, језик и етнографију* покренуо и *Библиотеку Архива* (I–IV, 1925–1927) и лингвистичку библиотеку (I. 1938). Он је објавио у научној периодици низ запажених радова о албанском, румунском и другим балканским и индоевропским језицима, романистици, и народној књижевности итд. У новембру 1937. године искористио је позив посланства Албаније на свечаност у Тирани поводом 25. годишњице независности Албаније да разговара на надлежним местима „О покушајима организације неких научних послова у области албанологије". Декан Филозофског факултета и ректор Универзитета су му одобрили десетодневно одсуство, а Универзитетска управа му је за овај пут доделила 1.000 динара из Фонда Луке Ђеловића Требињца.[5] Следеће, 1938. године, Барић је од ректората добио одсуство за путовање са супругом Меланијом у Италији ради научних послова.[6]

Тек 1935. године на Конкурсу за лектора волонтера изабран је Војислав Данчетовић, Србин са Косова и Метохије, који је те године дипломирао романистику у Загребу, а знао је добро албански језик. Иако је била велика потреба за наставним кадром, професору Данчетовићу часови албанског језика су плаћени као хонорар јер није било новца у буџету. Због политичко-историјских околности семинар је прекинуо рад 1937. године. И поред тога, професор Данчетовић је држао волонтерски часове албанског језика и лекторске вежбе.

5 АСм БУ.ф.I, бр. 99/1937, Х. Барић – декану Филозофског факулта , 22. новембар 1937. године, ректорат, бр. 17875,22. новембар 1937.

6 АС.Бу.Ф. I, br. 69/1938, Х.Барич – Ректорат 17. август 1938; Ректорат – Управа Града Београда, бр. 11418, 17. август. Треба поменути да је у међуратном периоду Барић паралелно са наставно-научним радом и изградњом каријере формирао и породицу. Оженио се Меланијом рођеном Живојиновић 1898. у Сомбору и са њом је имао три сина: Ивана 1925, Срђана 1927. и Јована 1933. (ИАБ, Управа Града Београда, Пријавни лист др. Хенрика Барића).

Током рата 1944. године, Хенрика Барића, у листу „Борба", оштро је критиковао Елија Финци у вези са радом СКЗ. Оквалификован је као „Морална пропалица" и стављено му је на терет учествовање у раду Немачког научног инситута у Београду, за који је писао реферат о организацији и одржао једно стручно предавање о остацима источно-германских елемената у балканским језицима и топономастици. Међутим, уклањањем са Београдског универзитета није био крај научног и наставног рада Хенрика Барића. Он је ангажован као хонорарни сарадник државних просветних и научних органа (Комитета за школе и науку ФНРЈ и Савета за науку и културу ФНРЈ) и установа (Српска академија наука, у којој је био члан лексикографског одсека, Југословенска академија знаности и уметности) и често консултован као ауторитет код питања из области албанског језика, израде уџбеника и речника албанског и српскохрватског језика, и на другим пословима који су били од користи за реализацију планиране сарадње двеју земаља. Државним органима у Албанији се журило да за практичне школске и привредне потребе што пре издају уџбеник и речник српскохрватског језика, и у том циљу су сами вршили истраживања и прикупљали материјал и тражили помоћ од југословенских установа и стручњака. Покушаји израде уџбеника током 1947. године нису добили позитивне оцене за објављивање. И сам Барић 1946. године, по позиву Председништва Владе ФНРЈ, интензивно је радио на прикупљању грађе и изради српско-арбанашког речника, за шта му је Комитет за школе и науку као хонорарном службенику исплаћивао месечни хонорар од 8.500 динара.[7] Ради прикупљања података он је, поред рада у Српској академији наука у Београду, путовао у Загреб и радио у Југославенској академији знаности и умјетности и загребачким библиотекама и користио књиге Балканског института и Државног музеја у Сарајеву, пошто је његова богата албанолошка библиотека изгорела на почетку рата.[8] Крајем децембра 1947. године била је завршена обрада речничке грађе на листићима, на основу које је Барић јануара 1948. године почео преписивати руком текст, да би га с њега прекуцавали дактилографи. Крајем септембра 1948. године Барић је завршио рукопис од 2.006 страна у којем је истумачено арбанаским речима 60.180 српских речи са различитим значењима и фразеологијом. Грађа је била акцентована, и због енциклопедијског значаја речника пропраћена научном латинском номенклатуром. Дактилографски препис је био завршен до слова Њ и износио је 1.326 страна, а у току је био коначан преглед и попуна речника.[9] После многих тешкоћа први том Речника спрскога или хрватскога и албанаскога језика (слова А–П) објављен је средином 1950. године у Издавачком заводу Југославенске акаде-

7 AJ, 315-54,127, Комитет за школе и науку, бр. 12013, 20, децембар 1947.

8 A, 315-54-127, Комитет за школе и науку, бр. 3646, 28. мај 1947; Исто, Комитет за школе и науку ФНРЈ) – Комитету за школе и науку БиХ, бр. 6488, 5. септембар 1947; Исто, Х. Барић – Комитету за школе и науку, бр. 6488, 28. август 1947, Извештај о раду на речнику.

9 AJ, 315-54-127м Извештај Х. Барића о раду на речнику, 12. октобар 1948.

мије у Загребу. Барић је у Предговору говорио о потреби за речником арбанаског и српскохрватског речника која није раније остварена због „затегнутих политичких односа" и „потцењивања које је српска буржоазија показивала према младој албанској нацији". Према његовим речима после Народноослободилачког рата су уклоњене предрасуде између два народа, а Научни институт у Тирани 1947. године објавио је *Српско-хрватско албански речник*, који је био по свему лош и незадовољавајући, што га је подстакло да се „одазове позиву да среди и у што краћем року приреди за штампу своју до тада прикупљену грађу, како би се с тим бар донекле, задовољила једна неопходна потреба која не трпи одлагање". Тешкоће су остале присутне и у раду на другом делу речника, који на крају није ни објављен.[10] На крају Хенрик Барић је 1953. године прешао у Сарајево, где је остао до смрти (Bondžić 2013: 71–72).

После Другог светског рата обнављање рада Семинара за албанологију било је повезано с низом проблема и потешкоћа. Професор Хенрик Барић је избачен са Београдског универзитата и прешао је да живи прво у Загребу, а касније и у Сарајеву, где се посветио даљем изучавању балканских и албанских судија. За то време професор Војислав Данчетовић се налазио у Албанији, где је радио као наставник у Научном институту на изради *Речника српскохрватско-албанског језика*. Семинар је наставио рад школске 1948/49, када се Војислав Данчетовић вратио из Тиране. Године 1950. придружио му се асистент Антон Чета, а три године касније и лектор Идриз Ајети.

Први студенти који су 1948. године започели студије албанологије изучавали су граматику савременог албанског језика шест семестара, историју албанског језика са дијалектологијом два семестра, историју албанске књижевности четири семестра, етнолошки преглед Албанаца два семестра, увод у лингвистику два семестра, грчки или латински језик два семестра и граматику савременог српскохорватског језика четири семестра. Тај студијски програм неколико пута се мењао, али су се промене односиле углавном на помоћне предмете. С обзиром на то да наставни план и програм није остварен у потпуности, 1949. године је одлуком Комитета за науку и културу НР Србије укинута албанолошка група и уместо ње образован посебан лекторат. Дотадашњи студенти те групе прешли су на друге групе Филозофског факултета. У пракси Лекторат није имао ниједног студента пошто су бивши студенти албанолошке групе и даље похађали наставу у ранијем Семинару. После непуна два месеца, Комитет је изменио своју одлуку и наставу албанологије вратио у пређашње стање (Životić 2013: 15).

Када је основан Филозофски факултет у Приштини 1960. године, тамо су прешли асистент Антон Чета и лектор Идриз Ајети. Семинар се поново суочио са мањком наставног кадра, тако да је Војислав Данчетовић, који је докторирао 1962. године, изабран за вишег предавача. Године 1962. изабран је Ремзи Несими као нови лектор. После оснивања

10 Исто, стр. VII/XII.

Филолошког факултета у Београду 1960/61. године, Семинар за албанологију је наставио рад као Одсек за албански језик и књижевност, који је водио професор др Војислав Данчетовић. После његове смрти, годину дана (1974) шеф Одсека био је професор балканистике др Момчило Савић, који је једно време предавао и историју албанског језика. Затим је за шефа изабран проф. др Халит Трнавци, фолклориста, који је на том факултету 1970. године одбранио докторску тезу „Мотив о сестри и мртвом брату у усменој књижевности балканских народа". За потребе наставе 1990. године ангажовани су професори из Приштине, проф. др Љатиф Муљаку и Љатиф Бериша. Лектори за савремени албански језик били су Ђустина Шушка и Ремзије Ајети (Životić 2013:1 6).

Током 90-их година у наставни процес су укључени др Вања Станишић, Наиље Маља Имами и Мерима Кријези, запослени на овом факултету. Од 2007. године Филолошки факултет препознаје потребу да у настави активно учествују и гостујући професори из Албаније: проф. Стефан Чапаљику, проф. Теф Топали, Алфред Чапаљику, Примо Шлаку, песникиња Ледије Души и др. Не могу се поменути сви чија су имена ушла у историју ове катедре, као културни посленици, књижевници, професори и научници. Захваљујући свима њима, ова катедра већ деценијама припрема наставнике и преводиоце, као и све друге профиле стручњака албанског језика и књижевности. Данас с поносом можемо закључити да расте интересовање за истраживања у овој научној области и све већи број студената показује интересовање да студира албански језик. Многи од њих осим академских студија настављају и мастер и докторске студије и постижу солидне резултате. Данас, Катедра има 58 курсева: 34 обавезна стручна курса и 20 факултативних, при чему сваке године студије албанистике упише десетак студената.

До сада је на овој катедри, ранијем одсеку, дипломирало преко 400 студената, од 1958. године и више десетина је магистрирало, међу којима и угледни универзитетски професори и књижевници на Косову и Метохији: Рамиз Кељменди, Демуш Шаља, Мехди Бардхи, Хиљми Агани, Бесим Бокши, Гани Љуботеи, Љатиф Муљаку, Фахредин Гунга, Енвер Ђерђеку, Дин Мехмети и др.

Закључак

Иако Срби и Албанци живе у суседству више од једног миленијума, не може се рећи да се у позитивном светлу међусобно добро познају. Академик Сима Ћирковић о томе каже:

> „У проучавању етничких односа Албанци су пасторчад европске, па и балканске историографије. Оно мало интересовања које привлаче везује се за проблеме илирског порекла, континуитета, најстарије постојбине, тако да се друге важне теме и не обрађују". (Ćirković 1997: 179)

Код Срба се у писаним споменицима из 11. и 12. века помињу и Албанци. Међутим, тек у другој половини 19. века јавило се озбиљније

интересовање за проучавање прошлости албанског народа. Томе су нарочито допринели Владимир Карић, Бранислав Нушић, Стојан Новаковић, Марко Миљанов, Јован Цвијић. Плодне године за албанолошка истраживања биле су на преласку из 19. у 20. век, као и између два велика светска рата. Тада је српска наука дала видан допринос албанологији, историографији, лингвистици, етнографији и фолклористици. У то време својим радовима посебно су се истицали Хенрик Барић (лингвистика), Тихомир Ђорђевић (етнолог и фолклориста), Глиша Елезовић (филолог), Мита Костић (историчар). Они су знатно допринели научном упознавању албанског народа од стране Срба. Појава часописа *Архив за арбанску старину, језик и етнологију* (1923–1926) побудила је пажњу светске научне јавности. За изучавање албанолошких тема од велике важности је Одлука Савета Филозофског факултета Универзитета у Београду од 30. маја 1925. да се организује настава у оквиру „Семинара за албанску филологију", који је био претеча данашње Катедре за албански језик на Филолошком факултету у Београду.

Literatura

Arbatski 1939: J. Arbatski, 5–6. *Muzički napredak Albanije*, Beograd: u Umetnička reč, br.1.*Arnautske pesme*, Zapisi narodnih pesama drugih naroda", u: O Crnoj Gori – Razni spisi, sabrana dela Vuka Karadžića, knj. XVIII, Beograd, 1972.

Barić 1939: , H. Barić, *Istorija arbanaškog jezika*, Sarajevo: Naučno društvo BiH, Djela, knj. XII. [orig.]

Bogosavljević 1897: A. Bogosavljević, *O Arnautima*, Niš.

Bondžič 2013: D. Bondžić, Henrik Barić – Prilog za biografiju, u: Nastava albanskog jezika kao stranog: *Mësimdhënia e gjuhës shqipe si gjuhë të huaj*, Beograd, Filološki fakultet.

Vraneš 2013: A. Vraneš, Nastava albanskog jezika i književnosti na Univerzitetu u Beogradu, u: *Nastava albanskog jezika kao stranog*: *Mësimdhënia e gjuhës shqipe si gjuhë të huaj*, Beograd, Filološki fakultet.

Đorđević Barić 1923: Đorđević-Barić, b.p. *Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju*, knj. 1, св. 1-2. Garašanin 1988: M. Garašanin, *Nastavak i poreklo Ilira*, Beograd: *Iliri i Albanci*, Srpska akademija nauka i umetnosti.

Jovanović 1880: D. K. Jovanović, *O Arbanasima*, Beograd.

Karić 1893: V. Karić, *Srbija i Balkanski savez*, Beograd.

Kostić 1925: M. Kostić: *Prilozi istoriji srpsko-arbanaškog ustanka* 1689–1690. g. Arhiv za arbanašku starinu, jezik, i etnologiju, knj. II, Beograd.

Hudhri 2012: Ferid Hudhri, *Shqiptarët në artin botëror,* Tiranë.

Koci 1974: A. Koci, *Elementi šiptarskog muzičkog folklora u delima naših kompozitora*, Beograd: Rad XIV kongresa Saveza folklorist Jugoslavije (u Prizrenu 1967), zbornik, Beograd.

https://www.rastko.rs/rastko-al/umetnost/akoci-muzika_l.php

Matoš, 1898: A. G. Matoš, (M-š) *O Arnautima*, Napisao Aleksa Đ. Bogosavljević, Nada, Sarajevo, 15.03.1898, br. 6.

Miljanov 1947: M. Miljanov Život i običaji Arbanasa, Beograd: u Djela, Narodna enciklopedija, 1925, Zagreb, knj. 1.

Novaković 1893: S. Novaković: *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima*: Legenda o Vladimiru i Kosari, Beograd, Sveznanje, Beograd, 1937.

Petrović 1967 [1881]: G. Pétrovitch, *Scanderbeg: essai de bibliographie raisonnée*, Leroux.

Sveznanje, 1937, Beograd. [orig.]

Novaković 2000: S. Novaković, *Balkanska pitanja*, Beograd.

Nušić 1902: B. Nušić, Kosovo: *Opis zemlje i naroda* (Izdanje sa slikama), 1. Novi Sad.

Slavenski, Josip, 1950.*Kangët popullore të shqiptarëve të Kosovës e Metohis*, Jeta e Re, [orig.]

Stojančević 1950: V. Stojančević, *Rad Vuka Karadžića na albanološkim istraživanjima, Gjurmime albanologjike*, 1, Prishtinë, 1962. Prishtinë, 1950, br. 4. [orig.]

Ćirković 1977: S. Ćirković, *Rabotnici, vojnici, duhovnici*, Beograd.

Cvijić 1922: J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Beograd, 1922. b. p., http://macedonia.kroraina.com/serb/cvijc/cvijic_balkansko_poluostrvo_1.pdf/ 28. 03. 2018. [prilog u serijskoj publikaciji dostupan online]

Nailje R. Malja-Imami

THE POSITIVE PERCEPTION OF ALBANIANS AMONG SERBIAN AUTHORS AT THE END OF THE 19 AND THE BEGINNING OF THE 20 CENTURY

Summary

The goal of this article is to present an overview of attitudes of Serbian authors with positive stance on the Serbian-Albanian relations in different disciplines. First significant scientific papers about Albanians among Serbian authors appeared in the first half of the 19th century when in these researches prestigious Serbian authors such as Vladimir Karić, Branislav Nušić, Stojan Novaković, and Marko Miljanov appeared, whereas after the First World War the number and circle of scientists across disciplines has significantly increased, headed by Jovan Cvijić. An important step in this direction has been the establishment of the magazine Archive of Arban folklore, language and ethnology (1923-1926)/Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju (1923-1926) in Belgrade. In addition to this, on the 30 May 1925 the Council of Belgrade University decided to introduce the studies "Seminar for Albanian philology" to be managed by professor doctor Henrik Barić. The thematic interest was in the distant past of Albanian people, their language, tradition, folklore, onomastics, etc.

Key words: Albanians, Serbians, albanology, ethnography, folklore

Примљен: 15. новембар 2018. године
Прихваћен: 23. новембар 2018. године

„Сенка”, угљен, графит, туш, 70x100цм, 2010.

Претходно саопштење
316.774:324(497.11)"2017"
821.111-2.09 Pinter H.

Наслеђе 41 • 2018 • 253–267

Наташа З. Антонијевић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ПИНТЕРОВО ВИЂЕЊЕ ПРОБЛЕМА МЕДИЈСКИХ СЛОБОДА: *ВРЕМЕ ЗАБАВЕ, ПЕПЕО ПЕПЕЛУ, ЈОШ ЈЕДНО ПРЕД ОДЛАЗАК*[2]

Рад хипотетише о ставовима Харолда Пинтера у односу на савремене српске медије узимајући у обзир његове ставове о истини, говору и тишини. Пошто је Пинтер своје ставове уткао у своје драме, у раду су анализирана три позоришна комада која се баве проблемима прећуткивања истине и креирања идеологизованих виђења стварности: *Време забаве*, *Пепео пепелу* и *Још једно пред одлазак*. Закључује се да, како би што више аспеката истине било доступно јавности, медији сносе свој део одговорности, власт свој, али да ни појединци не могу бити изузети. У том смислу, није важно само изречено, већ и оно неизречено: као што нам драме Харолда Пинтера показују, тишина уме бити гласнија од говора.

Кључне речи: медији, тишина, Србија, председнички избори 2017, Харолд Пинтер, *Време забаве*, *Пепео пепелу*, *Још једно пред одлазак*

1. Увод

Ако сагледамо ставове које излажу Жан Пол Сартр и Мишел Фуко, политичка ангажованост представља један од фундамената нашег постојања. Фуко тврди да свакога треба да занима политика, пошто од политичког функционисања друштва зависи суштина живота појединца. Међутим, политичка ангажованост се данас третира као необичност коју треба правдати. Фуко сматра да наведени став треба изокренути, јер проблем настаје када интересовања за политичко нема (Čomski i Fuko 2011: 53–54).

Фукоов став је неколико деценија раније срочио Сартр у делу *Шта је књижевност?* које се бави питањем политичке ангажованости писца. Прозног писца треба да занима политика, али његово интересовање је делом професионално. Пошто писац ствара током епохе у којој живи,

1 antonijevic.090153@gmail.com

2 Рад је у облику усменог саопштења под насловом *Пред/постизборни медијски мрак у Србији 2017. године: шта би Пинтер рекао?* изложен на X научном скупу младих филолога Србије, одржаном 31. марта 2018. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

он неизбежно постаје „саучесник" у свим догађајима. Свако делање писца представља активан гест, укључујући и одабир да се не дела: говор и ћутање су тада два лица исте делатности (Sartr 1981: 4–5). Ћутање се посматра наспрам говора, јер тишина не подразумева немост, већ одбијање да се говори, чиме се поручује да је у питању свесна одлука. (29). Тишина као прећуткивање неминовно представља политички гест и може носити веће значење од онога изреченог. Када Фуко дефинише дискурс као праксу која поштује извесна правила, он наводи да дискурс рефлектује однос знања и моћи. Онај ко контролише о чему се може причати контролише које знање сме бити доступно, а оно даље одређује појединца који у друштву живи (Fuko 1998: 195–200).

Важну улогу у контролисању доступног знања и последичном формирању одређене концепције стварности код друштвених субјеката обављају медији. Како наводи Андреа Ратковић, савремени медији у Србији добијају значајну улогу у креирању и наметању идеолошко-политичких концепција стварности. Циљ наведеног поступка јесте идеологизација друштвених субјеката, која се очитава кроз потискивање индивидуалности, неспособност критичког и самокритичког мишљења и слепо прихватање представа и образаца (Ratković 2017: 56–59). Чланови друштва формирају слику стварности на основу личног искуства, али се ослањају и на изјаве политичара и медије који им помажу да протумаче догађаје. Пошто појединци верују презентованим вестима, идеолошка манипулација медијима нужно доводи до медијске манипулације појединцима (66).

Манипулација медијима се најсликовитије очитава кроз униформност извештавања, због које је легитимно довести у питање степен медијских слобода у држави. На основу ранг-листе организације „Репортери без граница" за 2017. годину, ниво медијских слобода у Србији опада,[3] а униформност у извештавању нарочито је постала уочљива током председничких избора 2017. године. У првом делу рада приказаћемо медијску слику Србије пре и после председничких избора, са освртом на ниво заступљености ставова власти у медијима и начин извештавања о протестима организованим након објаве резултата избора. Други део рада бавиће се претпоставком реакције Харолда Пинтера на описано стање у Србији узимајући у обзир његове ставове о истини, говору и тишини. Пошто је Пинтер своје ставове уткао у своје драме, у раду ћемо анализирати три комада која се баве прећуткивањем истине и креирањем идеологизованих виђења стварности: *Време забаве*, *Пепео пепелу* и *Још једно пред одлазак*.

3 Србија се налази на 66. месту од 180 држава на листи за 2017. годину, што је за седам места ниже у односу на 2016. годину, а за 12 места ниже у односу на 2014. годину. За детаљније информације в. „Репортери без граница: Медијске слободе у Србији у опадању": ‹https://www.krik.rs/reporteri-bez-granica-medijske-slobode-u-srbiji-u-opadanju/›, 27. 4. 2017.

2. Српски медијски простор 2017. године

Истраживања показују да је заступљеност председничких кандидата у медијима била несразмерна пошто је кандидат владајуће странке добио много више медијског времена од осталих кандидата.[4] Доминантност присутности поменутог кандидата у медијима последица је чињенице да се он појављивао у две улоге – као тренутни премијер и као председнички кандидат – и да се често те функције нису могле раздвојити у његовим јавним наступима.[5] Најупечатљивији детаљ медијске доминације догодио се последњег дана кампање, када су насловне стране дневних новина, са изузетком листа „Данас" и „Информера", биле идентичне – на њима се налазио предизборни лого наведеног кандидата[6], који је на изборима освојио преко 50% гласова у првом кругу гласања.

Реакција јавности на резултате избора, изборну процедуру и медијску доминацију кандидата владајуће странке била је отпочињање протеста на улицама Београда, Новог Сада и Ниша 3. априла, дан након избора, да би се наредног дана протести проширили на остале градове. Извештавање о „Протестима против диктатуре" је од почетка било оскудно.[7] Када говоримо о односу владајуће странке према протестима, новоизабрани председник и представници власти покушавају да протестима умање значај[8], док истовремено желе себе да прикажу у светлу „демократске слободе" јер се јавно не противе протестима сматрајући их мирним изражавањем политичког мишљења.[9]

Изостанак отворене реакције власти и оскудно извештавање о протестима јесу облици ћутања који носе дубље политичко значење. Наведена тактика може се дефинисати као „рат исцрпљивањем".[10] У

4 Према извештају Бироа за друштвена истраживања, кандидат владајуће странке добио је 250 минута више у главним информативним емисијама у периоду од 3. до 23. марта 2017. године у односу на осталих једанаест кандидата заједно; извор: ‹http://www.birodi.rs/tematska-praznina-kampanje-za-predsednicke-izbore/›, 27. 4. 2017. Подаци агенције Клипинг показују да је исти кандидат заузео 51,15% медијског времена у периоду од 20. до 26. марта; извор ‹http://www.danas.rs/izbori.1180.html?news_id=342219&title=Apsolutna%20dominacija%20Vu%C4%8Di%C4%87a%20na%20TV›, 27. 4. 2017.

5 Податак је наведен као пример функционерске кампање у извештају Бироа за друштвена истраживања; извор: ‹http://www.birodi.rs/tematska-praznina-kampanje-za-predsednicke-izbore/›, 27. 4. 2017.

6 ‹http://rs.n1info.com/Vesti/a238783/Vuciceve-reklame-na-naslovnicama-novina.html›, 27. 4. 2017.

7 Опширније в. "Serbian protesters accuse media of turning blind eye, as anti-corruption rallies continue": ‹https://www.independent.co.uk/news/world/europe/serbia-protests-media-aleksandar-vucic-prime-minister-police-a7673532.html›, 27. 4. 2017.

8 ‹https://www.dnevnik.rs/politika/vulin-trazicu-smenu-rukovodstva-rts-17-04-2017›, 27. 4. 2017.

9 Опширније в. прилоге: ‹http://rs.n1info.com/Vesti/a240268/Vucic-Protesti-su-pravi-znak-demokratije.html›, ‹http://rs.n1info.com/Vesti/a240382/Vucic-o-protestima.html›, и ‹http://rs.n1info.com/Vesti/a240175/Reakcija-vlasti-na-proteste.html›, 27. 4. 2017.

10 Рат исцрпљивањем је ратна стратегија коју је први применио римски војсковођа Квинт Фабије Максим током Другог пунског рата. Уместо директног сукоба са Ханибаловом војском, он је пресекао Картагињанима доставу хране и осталих средстава, и уз мање нападе временом је поразио исцрпљене противнике. Детаљније в. Hikman 2015.

случају „Протеста против диктатуре", рат исцрпљивањем подразумевао је умањивање њиховог значаја и изостанак отвореног напада власти на демонстранте. Протести су временом престали да буду масовни и свакодневни[11], а због недостатка извештавања није познато када су они званично окончани.[12] Потенцијални разлог престанка протеста може бити чињеница да су они били усмерени против апстрактних идеја – диктатуре и система – које нису пријемчиве широј јавности и одају утисак параноичности демонстраната. Такође, немогућност конкретизације циљева протеста (јер је фокус био искључиво на аспектима „против" којих се протестује) и сукоб око смера будућег делања проузроковали су поделу демонстраната у две фракције.[13]

Наспрам описаних облика ћутања стоји говор представника власти који медији преносе. Наведени говор, који се употребљава у јавним наступима, можемо описати као пример Шопенхауерове еристичке дијалектике, која се заснива на тврдњи да није битно рећи објективну истину већ представити лично виђење као истинито. Поента је одбранити своје мишљење и побити туђе (в. Šopenhauer 2007), и онда одбрањено мишљење наметнути што већем делу становништва, што се постиже првенствено путем медија. Додатно се може пласирати идеја да свака алтернатива доминантном мишљењу води ка хаосу, чиме се превласт идеологије ојачава. Пример описаног поступка током председничких избора 2017. године може се уочити у првом предизборном споту кандидата владајуће странке, у којем се сукоб пилота и копилота око управљања авионом пореди са потенцијалним сукобом председника државе и премијера, који је неминован ако они не припадају истој политичкој опцији.[14]

Одлика актуелног политичког дискурса у Србији јесте и двоструки говор, који је суштински бесмислен – много тога се прича, а заправо се ништа не каже. Политички двоструки говор се употребљава за прозивање противника и скретање пажње са сопствене некомпетентности (Ratković 2017: 65). Битно је напоменути да наведени кандидат није једини који употребљава двоструки говор, већ говоримо о општој одлици политичког дискурса у Србији. Међутим, он је представник владајуће странке, која је током изборних догађаја добила већи медијски простор од осталих, чиме је обезбедила идеолошку хегемонију.

Идеолошка хегемонија омогућава стварање одређене слике света. Тада друштво престаје да преиспитује и постаје инертно, а оно што није обухваћено наметнутим виђењем стварности пада у колективни

11 ‹http://rs.n1info.com/Vesti/a242982/Protesti-protiv-diktature-18.-april.html›, 27. 4. 2017.

12 Последњи протест који је медијски пропраћен био је протест организован 23. јуна 2017. године, на дан свечане инаугурације председника Србије; извор: ‹http://rs.n1info.com/a278139/Vesti/Vesti/Protest-Protiv-diktature-na-Trgu-republike.html›, 16. 8. 2017.

13 За детаљније информације о наведеним двема групацијама демонстраната и њиховим ставовима о резултатима протеста и разлозима њиховог гашења в. „Протести 'Против диктатуре': Зашто су престали и шта су донели": ‹https://insajder.net/sr/sajt/tema/5444/›, 16. 8. 2017.

14 ‹https://www.youtube.com/watch?v=m70_ycr2Fh0›, 27. 4. 2017.

заборав. Инертност друштва ојачава културна индустрија, која као индустрија забаве спречава људе да мисле и реагују. У тексту „Културна индустрија", Адорно и Хоркхајмер наводе да забава подразумева сагласност оног који се забавља, али и заборав:

> Забављање увек значи: не мислити на то, заборавити патњу чак иако се она приказује. Његова основа је немоћ. Забављање јесте, у ствари, бег, али не као што оно само то тврди, бег од лоше стварности, него од задње помисли на отпор која још може да остане у тој стварности.
>
> (Adorno i Horkhajmer 2012: 84)

Наведени цитат показује да медији врше две друштвене улоге. Као инструменти идеологија они обезбеђују превласт жељеног мишљења, а као део индустрије забаве затрпавају појединце садржајима који одвлаче пажњу од друштвених проблема, терајући их да се баве тривијалностима. Као примере наведених садржаја у 2017. години можемо узети ријалити програме, који заузимају значајан простор на српским телевизијама.

Након успостављања превласти идеологије, циљ постаје одржати је што дуже. Важан предуслов за остварење тог циља јесте довести медије под контролу, чиме они постају инструменти манипулације друштвеним субјектима. Ратковић разликује позитивно и негативно медијско деловање. Позитивно деловање подразумева рад независних и критички настројених медија, док негативно деловање подразумева злоупотребу медија зарад остварења сопствених интереса (Ratković 2017: 67). У Србији 2017. године уочавамо обе стране медијске праксе. Наспрам медија који подржавају власт и преносе њене ставове без преиспитивања постоје медији који изложене ставове критикују. Они су у мањини и изложени су притиску власти која жели да контролише њихову „непослушност". Притисцима је тако изложена телевизија „Н1", која је редовно извештавала о протестима, а којој би потенцијална промена медијских закона угрозила рад.[15] Међу штампаним медијима који су извештавали о протестима, један од најугроженијих јесте дневни лист „Данас", који је нагло изгубио оглашиваче, чиме је постојање листа доведено у питање.[16]

Из описаног стања медија можемо закључити да ставови који добијају већински медијски простор представљају тренутно важећу истину, која није нужно објективна, већ представља конструкт преовлађујуће идеологије. Дати ставови представљају говор, који не можемо потпуно разумети без селективног пређуткивања догађаја и ставова који преиспитују идеологизовану слику света. Ћутање о „Протестима против диктатуре" и рат исцрпљивањем који се може протумачити као један од могућих узрока њиховог престанка можда су гласнија порука владајуће идеологије од свих њених говора које медији преносе.

15 ‹http://rs.n1info.com/a245309/Vesti/Vesti/Namera-da-se-onemoguci-rad-N1.html›, ‹http://rs.n1info.com/a247889/Vesti/Vesti/Cosic-za-NIN-Licemeran-stav-ministarstva-kulture.html›, 17. 8. 2017.

16 ‹http://www.danas.rs/drustvo.55.html?news_id=343086›, 17. 8. 2017.

3. Шта би Пинтер рекао?

Шта би о описаном стању у Србији рекао Харолд Пинтер? Пинтер би био релевантан коментатор пошто се бавио проблемом истине у позоришту и свеукупним друштвеним околностима. Он наводи да позоришна истина вечито измиче, али је упркос томе морамо тражити. Притом у драмској и позоришној уметности постоји више истина које се мимоилазе, игноришу или сукобљавају (Pinter 2005: 1). Истина у драми и позоришту осветљава пут ка истини живота, а политичари и моћници нису заинтересовани за њено откривање. Њихов циљ је задржати моћ, и зато је неопходно држати људе у незнању, јер је једино неупућенима могуће владати без потешкоћа (3). Пинтер упоређује непоузданост перцепције истинитог са посматрањем сопственог одраза у огледалу и описује улогу писца у откривању друштвене истине:

> Када се погледамо у огледалу, мислимо да је слика коју видимо тачна. Али померимо ли се за милиметар, слика се мења. Ми заправо гледамо бескрајан низ одраза. Али понекад писац мора да разбије огледало – јер се с оне стране огледала налази истина која зури у нас.[17] (12)

У тексту „Писање за позориште", Пинтер продубљује питање спознаје истине преиспитујући и сопствене ставове и бранећи читаоцима да његове изјаве тумаче као апсолутне. Он зна да је прошлост и садашњост подједнако тешко утврдити, те да се истина стално преобликује (Pinter 2002: 23–25). Пинтер уочава варљивост говора и наглашава да постоје две врсте тишине: „Једна када ниједна реч није изговорена. Друга када се можда користи читава бујица језика. Тај говор говори о језику који је испод њега... Говор који чујемо је индикација онога што не чујемо" (28).

Други разлог валидности Пинтеровог коментара данас била би чињеница да тишина представља један од кључних елемената његових комада. Он је рано препознао значај прећутаног и обилато га употребљавао како би пренео неизрециво значење. Како наводи Питер Хол, у Пинтеровим драмама постоје три типа „прекида". Најдужи прекид је *тишина*, након које долази до промене стања лика у односу на почетно стање. Прекид средње дужине је *пауза*, која је препуна оног неизговореног, док је најкраћи прекид обележен са три тачке и означава оклевање лика (в. Bilington 1996: 176).

Посебан значај за тумачење односа медија и српских власти према „Протестима против диктатуре" има текст „Никада се није десило", у којем Пинтер критикује САД због укључености у сукобе широм света и одговорности за злочине почињене у њима. Упркос осудама, САД се не обазиру јер су свесне свог доминантног положаја (Pinter 2002: 253–254). САД отворено чине злочине широм света који су документовани, али се о њима не говори – сви знају за њих, али се понашају као да се ништа није десило (255–256). Однос власти и медија у Србији према „Протестима

17 Сви преводи са енглеског језика у овом тексту су преводи аутора рада.

против диктатуре" је идентичан, јер су они свесни протеста, али их игноришу, а позиција моћи даје легитимност таквом опхођењу.

Тумачећи стање друштва и медијске слободе у Србији, Пинтер не би морао превише да дода, јер његове драме описују већину елемената са којима се суочавамо. Потенцијално најприближнији пример може бити драма *Време забаве* (*Party Time*) из 1991. године, која описује владајућу и буржоаску класу која се изолује од уличних дешавања. У почетним напоменама нема података о држави у којој се радња драме одвија, чиме се наглашава да је описано стање примењиво на било коју средину. Пинтер само наводи да се радња одвија у Гевиновом стану. У списку драмских лица нема података о ликовима осим њихове старости, али из дијалога можемо закључити да припадају вишој класи и да многи имају везе са влашћу.

Организатор забаве је Гевин, за којег из дијалога можемо закључити да је функционер власти, вероватно члан Владе или на некој другој значајној позицији у држави. Извесно је и да се на улицама одвијају немири, блокада или полицијски час, јер се ликови жале да су због блокираних улица једва стигли до стана (Pinter 1991: 431–432). Међутим, уместо да се суоче са стањем у земљи, окупљени гости се баве тривијалностима своје свакодневнице. Опис клуба чији су они чланови показује да они себи могу приуштити лагодан живот и да њихов спокојни свет не угрожавају турбуленције друштвено-политичких немира.

Сваки покушај разговора о уличним немирима се сасеца у корену. Главни пример представља Дасти, која Гевина и свог мужа Терија упорно пита шта се десило њеном брату Џимију. Тери једнако упорно тврди да се Џимију ништа није десило и забрањује Дасти да запиткује и размишља о ситуацији на улицама (433). Он оспорава Дастино право на објашњење, па јој прети и убиством ако настави са запиткивањем (445–446). Шарлот се такође распитује о уличним дешавањима, али њу прекида Фред, напомињући да улице треба препустити „њима" (450). За разлику од Дасти, Шарлот не инсистира на одговорима. „Они", којима треба препустити улице, остају недефинисани, али можемо претпоставити да су то представници режима. Осим Гевина, описаној групи припадају Фред и Даглас, који наводе да у држави треба завести „гвоздени мир", а њихове стегнуте песнице показују да се режим неће устручавати да употреби силу (436–437). Групи припада и Тери, који својим опхођењем према Дасти показује да заступа режимске интересе.

Забава у Гевиновом стану је затворени круг, уски простор живота на који се присутни фокусирају, а спољни свет се посматра као сабласт која их опседа, угрожава и на крају продире у стан. На вратима се појављује бљештава светлост из које искорачује Дастин брат Џими. Иако се сви ликови осим Дасти труде да забране говор о уличним дешавањима, Џими проговара у име спољног света. Он је оскудно одевен, и иако не знамо шта му се тачно десило, изгледа као војник који се борио против режима. Можемо претпоставити да је Џими заробљен у тамници јер описује таму као све што има (456). Међутим, постоји и могућност да је

он већ мртав, те да говори „с оне стране" границе живота и смрти. У оба случаја, Џими даје глас онима које власт покушава да игнорише и тиме им укине постојање.

Да бисмо разумели зашто су пређуткивања описана у *Времену забаве* могућа данас, треба се вратити у прошлост и видети како нас је она обликовала. *Пепео пепелу* (*Ashes to Ashes*) је драма из 1996. године која имплицитно говори о Холокаусту и логорима нацистичке Немачке. Мајкл Билингтон наводи да је Пинтер написао ову драму инспирисан биографијом Алберта Шпера, једног од кључних људи Трећег Рајха и одговорног за појаву нацистичких радних логора (Bilington 1996: 374). Међутим, Пинтер истиче да драма не говори само о нацизму, већ и о нашем виђењу нацизма, прошлости и историје, те како оно утиче на данашњицу (385–386). Датом ставу доприноси почетна напомена да се догађаји описани у драми одвијају „сада". Једини ликови су Девлин и Ребека, обоје у четрдесетим годинама, који разговарају у дневној соби куће на селу. Однос између Девлина и Ребеке остаје нејасан кроз читаву драму, јер се његова природа непрекидно мења зависно од тока дијалога. Зато и њихови идентитети остају нејасни, па се Девлин и Ребека могу посматрати као супружници, љубавници, психијатар и пацијенткиња, свештеник и жена која се исповеда, а на крају и као злочинац и његова жртва.

Поента дијалога јесте покушај да се дефинише мушкарац којег Ребека описује: он је Ребеку обожавао, упркос садомазохистичкој природи њиховог односа. Сцена дављења коју Ребека препричава на почетку драме (в. Pinter 1996: 3–7) симболизује свакодневно насиље које се може тумачити као отисак Холокауста у колективном сећању. Ребекин мистериозни мушкарац је радио у путничкој агенцији као „водич" чији је задатак био да на железничкој станици отима бебе од мајки, али је радио и у „фабрици" која није била уобичајена. Ребека је једном посетила фабрику с њим и видела да га радници дубоко поштују због његове „чистоте" и чврстине уверења (19–27). Наведени опис дужности мушкарца отворено алудира на нацистичке радне логоре.

Девлин покушава да контролише дијалог постављајући питања, али Ребека их игнорише. Он покушава да фиксира знање о непознатом мушкарцу и зато пита Ребеку како је изгледао, када га је упознала и зашто досад није причала о њему. Међутим, Ребека не даје довољно информација и скаче с теме на тему, чиме стичемо утисак да се у њеној причи прошлост и садашњост преплићу толико да постају нераздвојиве.

На крају драме долази и до преплитања искустава. Ребека описује сцену на железничкој станици када њен мистериозни вођени мушкарац отима од једне жене бебу сакривену у шал. Она приповеда у трећем лицу, чиме стичемо утисак да је она посматрач са стране. Након *паузе*, долази до промене: Ребека описује исти догађај у првом лицу, као да се њој догодио. Та промена мења и Девлина, који жели да инсценира чин дављења чијим описом драма почиње, али Ребека одбија да учествује. Драма се завршава Ребекиним монологом, у којем она детаљно описује неуспешно сакривање бебе и касније порицање да је бебу уопште и имала (71–85).

Ребекино понашање може се двојако протумачити. У првом случају, Ребеку можемо посматрати као жртву Холокауста која је потиснула трауму, али је на крају драме изнова проживљава кроз сећање које испливава на површину. Она осећа кривицу јер се није опирала, већ је предала бебу. Губитак детета је био толико трауматичан да је решила да заборави да је икада била мајка. Крај драме показује да је Ребека престала са самообманом, јер је себи дозволила присећање на трауму, што може бити знак помирења са прошлошћу и први корак ка исцељењу. У другом случају, Ребека може бити неутрални сведок који се временом идентификује са жртвом трауме. Идентификовање се дешава под притиском гриже савести коју Ребека осећа због допуштања злочина. Главну назнаку да Ребеку гризе савест видимо у епизоди са оловком. Ребека каже Девлину да јој је оловка пала на под и додаје да је то „савршено невина оловка". Девлин је исправља: Ребека не може тврдити да је оловка невина јер не зна у чијим је рукама раније била и шта је све њом у прошлости написано (35). Девлинова напомена има важну импликацију: ако ниједну оловку *a priori* не можемо сматрати невином, исто мора важити и за појединце. Сваки поступак и свако нечињење носе одговорност, јер се у оба случаја излаже лични став. Ребека је постала саучесник у злочину тиме што је немо посматрала отмицу детета, па можемо закључити да Ребекина свест о кривици оловке индиректно буди свест о сопственој кривици.

И као жртва и као посматрач злочина, Ребека потискује трауматично сећање. Стога Пинтерова напомена да се догађаји драме дешавају „сада" добија додатно значење. Појединац може потиснути сећање, али када оно дође у свест, догађај се изнова проживљава и постаје једнако актуелан као у тренутку у ком се дешавао. Зато се злочин Холокауста у драми *Пепео пепелу* одвија *сада* и *увек* – трајан је колико и сећање на њега.[18] Стичемо утисак да Ребека осећа дужност да прича и то чини импулсивно, као да се ослобађа унутрашњег притиска вербализујући сећање, иако јој Девлин оспорава право говора. Она тада описује догађај у трећем лицу, па Девлин сматра да она нема ауторитет да прича јер се злочин није десио њој. Ребека пориче да је била жртва, изјављујући да се њој никада тако нешто није десило (41). Међутим, чак и да се њен исказ на крају драме није променио, Девлин није у праву. Сваки појединац мора имати право да захтева истину колико год била комплексна, јер ако се истина пређуткује, лако нестане из вида, а њено место заузима илузија чији је мото једнак наслову већ поменутог Пинтеровог текста: *Никада се није десило*.

Анализиране Пинтерове комаде можемо посматрати као ступњеве у развоју аутократске државе који, ако изостане реакција друштва,

18 У интервјуу под насловом „Писање, политика и *Пепео пепелу*" из 1996. године, Пинтер наводи да се овим комадом повлачи паралела између нацистичке Немачке и данашње демократије на Западу, која у себи садржи дубоко укорењене нацистичке одлике: „оно што називамо нашим демократским друштвима одобрава репресивне, циничке и равнодушне убилачке чинове" (в. Pinter 2002: 96–98). Наведено запажање додатно показује ниво актуелности догађаја који су описани у комаду *Пепео пепелу*.

воде ка наредном ступњу: легитимизованом укидању слободе говора и обрачуну са противницима власти, током којег ће непоколебљиви појединци бити „уклоњени", а они које режим сломи и „преваспита" биће реинтегрисани у друштво. Опис трећег корака можемо наћи у комаду *Још једно пред одлазак* (*One for the Road*) из 1984. године. Овај комад спада у групу текстова у којима се Пинтер отворено бави политичким питањима. Насупрот томе, каснији приступ у драми *Пепео пепелу* је универзалнији.[19] Захваљујући конкретности у приступу, комад *Још једно пред одлазак* детаљније обрађује две теме које комад *Пепео пепелу* само назначава. Прва тема јесте ауторитет Бога, без чијег постојања ће свет склизнути у хаос (39–41), док је друга тема питање спремности да се умре за своју државу (51).

Изузев списка ликова и њихове старости, Пинтер не даје почетне напомене у тексту драме, тако да читалац податке о месту, времену и актерима мора тражити у дијалогу. Недостатак почетних информација можемо тумачити као поруку да се догађаји у драми могу десити било где и да важе подједнако за прошлост, садашњост, а вероватно и будућност. Из интеракције ликова сазнајемо да се радња одвија у соби за испитивање, у згради неке институције владајућег режима. Једини лик који је стално присутан јесте испитивач Николас. Преостали ликови – Виктор, његова супруга Џила и њихов син Ники – наизменично улазе у собу како би их Николас испитивао. Драма се састоји из четири сцене, које раздваја гашење светла.

Установа у којој Николас ради налик је „фабрици" из *Пепела пепелу*, јер се ту људи доводе, испитују, али и туку: доказ употребе насиља јесу Викторове и Џилине модрице и поцепана одећа. Додатна тачка сличности са горепоменутом драмом јесте лик Николаса. Он би лако могао бити Ребекин „водич", пошто он руководи испитивањима, а сви га поштују јер „Бог говори кроз њега" (Pinter 1991: 374). На крају драме Николас изјављује да је задужен да „одржава свет чистим у Божије име" (395). Чистота, чврста уверења и непопустљивост зарад виших циљева јесу и особине неименованог мушкарца из Ребекине приче. Наведени ликови се такође слично опходе према деци. Ребекин „водич" је на железничкој станици отимао децу од мајки, а Николас поступа идентично са Никијем, који до краја драме нестаје и претпостављамо да је Николас наредио његово убиство.

Николас се у више наврата позива на Бога као ауторитет који легитимизује поступке режима. Војници под Николасовом командом су „војници части, Божији војници" (392), и зато смеју да испретурају кућу Викторове породице и помокре се на тепихе (377), силују Џилу (391) и сукобе

19 Како напомиње Радмила Настић, Пинтер у датом комаду повезује лични и политички план како би показао да се корени насиља налазе у најмањој друштвеној ћелији – породици и личним односима (в. Nastić 2011: 65–90). Наведеним приступом Пинтер проширује и надограђује питања којима се бавио у ранијим комадима (укључујући и *Још једно пред одлазак*), па се дато проширење тематике у драми *Пепео пепелу* може протумачити као могући узрок недефинисаног односа између Ребеке и Девлина.

се са седмогодишњим Никијем (385). Неименовани човек који управља државом влада у име Бога, а Николас је његова продужена рука; стога је сваки Николасов поступак безгрешан (381). Јавља се култ вође као Божјег изасланика на Земљи, што је била одлика апсолутистичких монархија. Пошто Бог проговара кроз властодршца и режим, њихова реч не подлеже преиспитивању, што води ка тиранији. Николас не скрива одушевљеност вођом: „Никада нисам био тако дирнут, целог свог живота, него када [...] је човек који управља овом државом објавио држави: Сви смо ми патриоте, ми смо као једно, сви ми делимо заједничко наслеђе" (Исто). Наведена објава властодршца слична је изјавама које амерички председници користе попут обрасца за заслепљивање маса:

> Обратите само пажњу на начин на који председник Клинтон – а пре њега Буш, а пре овога Реган, а пре Регана сви остали – изговара на телевизији речи 'амерички народ' [...] И нација бризне у плач.
> [...] Овде се речи користе да би мишљење држале на одстојању. Речи 'амерички народ' су као меко податно јастуче које улива сигурност. Не морате уопште да размишљате. Само се завалите на јастуче. Оно можда гуши вашу интелигенцију, али ви то не знате.
>
> (Pinter 2002: 254)

Виктор и његова породица очито нису допустили да режим угуши њихову способност критичког мишљења, због чега бивају кажњени. На испитивање први долази Виктор, претучен и у исцепаној одећи. Николасови покушаји ћаскања с Виктором су неуспешни, што је супротно Николасовим сазнањима да Виктор воли да учествује у жустрим дебатама (Pinter 1991: 378). Пошто дебате подразумевају исказивање личног мишљења, могуће је да је у њима Виктор говорио против режима, што би проузроковало привођење породице на испитивање.

Скоро у целој првој сцени Николас води главну реч, а циљ његове приче и готово узгредних питања јесте сламање Викторове воље. Након Николасовог цитирања вођиног говора наступа *тишина*, која у Пинтеровим драмама означава промену стања лика у односу на почетно стање. *Тишину* окончава Виктор молбом да га Николас убије (381). Молба представља тренутак Викторовог слома, када Николас спознаје да може да преобликује Виктора по својој жељи. Он наводи да Викторова молба представља очај, који Николас презире, сматрајући да то осећање треба „кастрирати". Искуство је показало да кастриран човек престаје да очајава и уместо тога постаје срећан (382). Кастрација би код Виктора представљала лишавање појединца личног става и способности критике.

На испитивање затим долази Ники, Викторов и Цилин седмогодишњи син. Николас га најкраће испитује, а кључ разговора лежи у завршним репликама. Николас га пита да ли би волео да буде војник кад порасте, на шта Ники одговара потврдно. Николасу се одговор допада, али он грди Никија јер је пљувао и шутирао војнике који су их привели. Ники изјављује: „Нису ми се свидели ти војници", на шта Николас одговара: „Не свиђаш се ни ти њима, душо" (385). Николасова последња

реплика је злослутна, па предосећамо да ће дечак бити убијен. Његова смрт се чини неминовном, јер деца говоре искрено и њиховим ставом није могуће манипулисати као ставом одраслих. Стичемо утисак да је Николас свестан немоћи да промени Никијево мишљење о режиму, чиме дечак постаје „изгубљен случај" којег треба елиминисати пре него што постане већа претња. Николас бира драстичне мере јер Ники представља будућу генерацију која може угрозити режим. Након ових реплика се сцена замрачује, појачавајући утисак да ће Никија и дословно „прогутати мрак".

Џила је последња коју Николас испитује. Као и Виктор на почетку, она се појављује у поцепаној одећи и са модрицама. Николас јој упорно поставља бесмислена питања и за сваки њен одговор тражи објашњење „Зашто?". Џила попушта под притиском и непрекидно мења исказ (386–392). На помен Џилиног оца Николас бива згрожен. Њен отац је био частан човек који се борио за своју земљу и веровао у Бога. Николас га је обожавао и зато сматра да је страшно што је ћерка тако величанственог човека изрод. Он наводи да Џила не заслужује да помиње свог оца јер тиме вређа успомену на њега (391). Николас критикује Џилу и као мајку јер је погрешно одгојила Никија: уместо да га васпита да буде добар, научила га је да не поштује режимске војнике (392). Николас тако на Џилу сваљује кривицу за Никијеву смрт, иако он отима дечака од ње.

У последњој сцени поново видимо Виктора у соби за испитивање. Међутим, сада је лепо одевен и Николас се спрема да га пусти на слободу. Промена Викторовог изгледа симболизује промену става према режиму, због чега он заслужује реинтеграцију у друштво. Такође, Виктор сада неразговетно прича јер му је језик повређен. Повреда језика може се тумачити као казна за критиковање режима и подсетник да убудуће не сме тако да говори. Николас обавештава Виктора да ће и Џила ускоро изаћи на слободу. Када Виктор мрмљајући упита за Никија, Николас поручује да заборави на сина: „Твој син? О, не брини се за њега. Он је био мали кретен" (395). Нагласак у Николасовој изјави треба ставити на прошло време глагола – *био је*, дакле више није, чиме се слутње о Никијевој смрти обистињују. Виктор након цитиране реплике зури у Николаса, али се не усуђује да настави с питањима, и његовим ћутањем се комад завршава. Виктор тако показује да га је режим преваспитао, јер не сме да преиспита ни изјаве које се тичу његове породице.

4. Пинтер и Србија 2017. године

Одабрани Пинтерови комади нуде могућност директног повезивања са стањем у српским медијима и политици 2017. године. Када бисмо особине Пинтерових ликова повезали са стањем у Србији, свако би персонификовао одређену друштвену групу. У *Времену забаве*, Гевин, Тери, Фред и Даглас очекују да се ситуација на улицама среди сама од себе, што се поклапа са ратом исцрпљивањем који је примењен током протеста у Србији. Шарлот и остали гости који се површно баве уличним дешавањима и фокусирају се на тривијалности једнаки су инертном

делу друштва који не анализира изјаве представника власти и пристаје да живи у привиду знања, не сагледавајући истину из више углова. Дасти, коју Тери покушава да уђутка претњама, једнака је медијима који критички извештавају о власти и труде се да упознају становништво са протестима. Цими као представник спољног света који продире у изоловани стан истовремено представља учеснике протеста и њихову верзију истине коју покушавају да саопште.

Ребека из *Пепела пепелу* умногоме обједињује Дастине и Цимијеве особине јер проговара о трауми упркос Девлиновом убеђивању да њен исказ није легитиман. Она осећа дужност да проговори, било као жртва трауме, било као њен сведок, па би истовремено могла персонификовати и учеснике протеста у Србији и критички настројене медије. Девлин је пасиван и инертан, али ипак нешто другачији од сличних ликова из *Времена забаве*: разликује га убеђивање Ребеке да нема право да говори о трауми, као и тренутак када преузима улогу злочинца желећи да инсценира Ребекино дављење. Девлинови поступци показују да он као појединац који не преиспитује ставове власти полако почиње да их присваја, чиме постаје заступник идеологије и њене тренутно важеће истине.

Још једно пред одлазак је драма чији ликови нису само персонификације садашњих друштвених група у Србији, већ и назнака како се оне могу даље развијати. Николас јесте део режима, али је некада био обичан грађанин чија је свест временом пала под утицај режимске идеологије, што се види из одушевљења вођиним говором. Николас је научен да брани интересе режима, који се приказују као једнаки Божјој вољи, и зато сматра да никада не може поступити погрешно. Доживљавање вође као Божијег изасланика на Земљи релевантно је за и Србију 2017. године. Пошто вођа и режим говоре у име Бога, њихови ставови се не преиспитују. Критичко сагледавање режимске идеологије се обесхрабрује тврдњом да сумња у одлуке режима води државу у хаос. Описани поступци су одлика демагогије владајуће странке и актуелног политичког дискурса у Србији, што можемо видети из тона предизборне кампање. Свака алтернатива режиму представљена је као опасност по државу, јер би њен избор нарушио стабилност коју је режим успоставио.

Виктор би могао представљати критички настројене медије који попуштају под притиском власти и пристају на аутоцензуру, док би Ники представљао будућу генерацију која може запретити режиму. Као што Николас напомиње, родитељи нису одгојили Никија да буде послушан, већ да се буни против режима. Пошто са идеологизацијом треба почети што раније, прекасно је да се Никијев став промени и зато он страда. Никија можемо посматрати као део нараштаја који може покренути нове протесте, али његова судбина показује како би се режим у будућности могао обрачунавати с њима.

Пинтерови комади нам говоре да оно што игноришемо не нестаје. У случају *Времена забаве*, игнорисање је покушај одржања привида, јер иако гости већински одбијају да констатују свет изван Гевиновог стана, његово објективно постојање се не може укинути. Доказ да оно игнорисано

наставља да постоји јесу Дасти, која не престаје са запиткивањем, и Џими, који продире у свет владајуће класе упркос покушају изолације. Не може се укинути ни постојање злочина и Ребекине трауме у драми *Пепео пепелу*, иако Девлин покушава да јој одузме право говора. Ники јесте настрадао у драми *Још једно пред одлазак*, али његови родитељи остају живи. Иако Виктор не сме да прича против режима, он *зна* зашто више нема сина. Докле год то сазнање постоји, макар и потиснуто – као Ребекино сећање на губитак детета – постоји могућност да се истина кад-тад прикаже из другог угла, а не само из перспективе власти. Оно потиснуто увек нађе пут и буде изречено; најгласније се о њему говори ћутањем.

***

У текстовима у којима полемише о истини, говору и тишини, Харолд Пинтер наводи да је истина комплексна, због чега се она никада не може сагледати целовито, али јој упркос томе треба тежити. Да би што више аспеката истине било доступно јавности, власт сноси свој део одговорности, медији свој, али ни појединци нису изузети. Поменути ставови се директно надовезују на размишљања о ангажованости појединаца, нарочито писаца, која формулишу Мишел Фуко и Жан Пол Сартр. Они наводе да се од одговорности не може побећи – живећи у одређеном друштву, ми смо (са)учесници дешавања у њему, а ћутање нас не ослобађа одговорности, већ подразумева сагласност. Појединца мора да занима политика: он не може приуштити незаинтересованост. Као одговоран члан друштва, он треба да тражи различите изворе информисања и да преиспитује ставове са којима се сусреће, а не да слепо прихвата све понуђено. И писци као чланови друштва треба да осете дужност да пишу, а друштво треба њихова дела да схвати као потенцијални извор неког аспекта истине.

Анализиране Пинтерове драме представљају конкретне примере ангажованог драмског стваралаштва, а могућност директног повезивања датих комада са стањем у српским медијима и политици 2017. године додатно наглашава актуелност тема којима се баве. Осим што се могу протумачити као конкретне персонификације постојећих друштвених група, Пинтерови ликови су и назнака њиховог могућег развоја у будућности. Најзад, судбине протагониста у комадима *Време забаве*, *Пепео пепелу* и *Још једно пред одлазак* показују да игнорисање појединих аспеката истине не значи њихов нестанак. У том смислу, није важно само оно изречено, већ и оно неизречено: као што нам драме Харолда Пинтера показују, тишина уме бити гласнија од говора.

Извори

Pinter 1991: H. Pinter, *Plays 1-4*, London; Boston: Faber and Faber.
Pinter 1996: H. Pinter, *Ashes to Ashes*, London; Boston: Faber and Faber.

Литература

Adorno i Horkhajmer ²2012: T. Adorno i M. Horkhajmer, Kulturna industrija, *u*: J. Đorđević (ured.), *Studije kulture: zbornik*, Beograd: Službeni glasnik, 66–99.

Bilington 1996: M. Billington, *Harold Pinter*, London: Faber and Faber.

Čomski i Fuko 2011: N. Čomski, M. Fuko, *O ljudskoj prirodi: pravda protiv moći*, Loznica: Karpos.

Fuko 1998: M. Fuko, *Arheologija znanja*, Beograd: Plato. [orig.] М. Фуко, *Археологија знања*, Београд: Плато.

Hikman 2015: Hickman, K. *Fabian Strategy: Wearing Down the Enemy*. ‹https://www.thoughtco.com/fabian-strategy-overview-2361096›, 16. 08. 2017.

Nastić 2011: R. Nastić, Harold Pinter: ideje koje žive i neponovljiva dramaturgija, *u*: H. Pinter, *Novi svetski poredak*, Beograd: Arhipelag, 65–90.

Pinter 2002: H. Pinter, *Razni glasovi: proza, poezija, politika: 1948–1998*, Novi Sad: Svetovi. [orig.] Х. Пинтер, *Разни гласови: проза, поезија, политика: 1948–1998*, Нови Сад: Светови.

Pinter 2005: Pinter, H. *Harold Pinter: Art, Truth & Politics. Nobel Lecture, December 7, 2005*. ‹ https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/pinter-lecture-e.pdf›, 21. 11. 2018.

Ratković 2017: A. Ratković, Mediji i ideološka pozadina jezika aktuelnih politika u Srbiji, Novi Sad: *Politikon*, 16, Novi Sad, 56–71.

Sartr 1981: Ž. P. Sartr, *Šta je književnost?* Beograd: Nolit.

Šopenhauer 2007: A. Šopenhauer, *Eristička dijalektika ili Umeće kako da se uvek bude u pravu objašnjeno u 38 trikova*. Novi Sad: Adresa.

Nataša Z. Antonijević

PINTER'S VIEW ON THE PROBLEM OF MEDIA FREEDOM: *PARTY TIME*, *ASHES TO ASHES*, *ONE FOR THE ROAD*

Summary

The first part of the paper describes the media conditions in Serbia in the months before and after the presidential elections in 2017, focusing on the amount of presence of the views shared by the ruling political party and its presidential candidate, as well as the manner of reporting about the protests organised throughout the country after the election results had been announced. The second part of the paper, dedicated to Harold Pinter, predicts his reaction to the described media conditions in Serbia taking into account his views on truth, speech, and silence. As Pinter made his views part of his dramatic opus, the paper analyses three plays that deal with problems of suppressing truth and creating ideology-based views of reality: *Party Time*, *Ashes to Ashes*, and *One for the Road*.

Key words: media, silence, Serbia, presidential elections 2017, Harold Pinter, *Party Time*, *Ashes to Ashes*, *One for the Road*.

Примљен: 15. мај 2018. године
Прихваћен: 20. новембар 2018. године

„Смена”, угљен, графит, туш, пигмент, 70x100цм, 2010.

Оригинални научни рад
342.228(497.11):37.018.7:78

Наслеђе 41 • 2018 • 269–282

Биљана М. Павловић[1]
Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић
Катедра за методику наставе

Драгана Ј. Цицовић Сарајлић[2]
Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
Факултет уметности у Приштини – Звечан
Катедра за музичку педагогију

Биљана Љ. Мандић[3]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за музичку теорију и педагогију

ЗАСТУПЉЕНОСТ И ВАСПИТНИ ЗНАЧАЈ ХИМНЕ *БОЖЕ ПРАВДЕ* У ОСНОВНОШКОЛСКОЈ НАСТАВИ ПРЕДМЕТА МУЗИЧКА КУЛТУРА[4]

У раду се разматра заступљеност и васпитни значај српске државне химне *Боже правде* у основношколској настави предмета Музичка култура. Полазећи од чињенице да је државна химна један од најзначајнијих националних симбола, чијом се перцепцијом у наставном процесу актуелизује национални сегмент васпитања, циљ истраживања је усмерен на утврђивање у којој мери ученици осмог разреда основне школе могу да перципирају химну *Боже правде*. У складу са циљем, дефинисани су истраживачки задаци којима је утврђивано у којој мери је химна *Боже правде* заступљена у наставним програмима и уџбеницима предмета Музичка култура, те у којој мери ученици могу слушно и текстуално да идентификују државну химну Србије. Сматрајући да је континуум осмогодишњег образовања омогућио усвајање елементарног знања о најзначајнијим српским националним симболима и активирао адекватне емоционалне дражи, истраживање смо започели претпоставком да су ученици на крају основношколског образовања довољно упознати са мелодијско-текстуалним карактеристикама државне химне *Боже правде*, што је делимично потврђено. Наиме, утврђено је да већина ученика идентификује песму *Боже правде* као српску државну химну, али да не познаје њен текст у целини. Резултати истраживања спроведеног у мају

1 biljana.pavlovic@yandex.ru
2 dsarajlic@gmail.com
3 biljana.mandic@gmail.com
4 Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција", који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2016. године у основним школама Централне Србије и Косова и Метохије, на узорку од 534 ученика осмог разреда, указују да се обради државне химне у основношколској настави не приступа студиозно. У елаборирању добијених података коришћене су дескриптивна метода и метода теоријске анализе и синтезе.

Кључне речи: национално васпитање, државна химна, настава музичке културе, основна школа

Теоријска полазишта

Интересовање за проучавање заступљености и значаја српске државне химне *Боже правде* у основношколској настави предмета Музичка култура подстакнуто је чињеницом да су српске патриотске песме запостављене у наставним плановима и програмима овог предмета (Pavlović, Cicović Sarajlić 2015: 1144–1154). Треба имати на уму да су патриотске песме вредни садржаји националног васпитања, које у време динамичних глобализацијских токова све више добија на значају. Глобализација је процес који тежи унификацији и хомогенизацији друштва на глобалном нивоу (Šuvaković 2014: 38), при чему се традиционалне националне вредности и специфичности неосетно потискују из свакодневног живота. Зато је важан задатак националног васпитања афирмација и преношење знања о националним вредностима и идентитету као „спознаји заједничких карактеристика припадника једне нације које се разликују од других нација" (Bazić 2012: 70). Заправо, када је реч о националном идентитету, суштинска питања јесу – *ко смо, одакле смо, коме припадамо*. Према Смиту, битна обележја националног идентитета су: историјска територија, односно домовина, заједничка култура и систем вредности, заједнички језик, заједнички митови и историјска сећања, заједничка религија, економија и слично (Smit 2010: 30). Национални идентитет се формира у процесу социјализације управо прихватањем националних вредности – језика, културе, вере, традиције, обичаја (Šuvaković 2010: 132), али и упознавањем и усвајањем традиционалне и уметничке музике свог народа. Осећај националне припадности најпре се испољава кроз привржености и позитиван однос према сопственој нацији као и кроз фаворизовање појединих националних садржаја и симбола који се идеализују и постају окосница самоодређења (идентитета) појединца (Bazić 2012: 43).

Препоруке Унескове Међународне комисије о образовању за XXI век указују да је на путу превазилажења супротности између традиције и савремених тенденција битно спознати самог себе и прилагодити се захтевима савременог друштва без одрицања сопствених корена (Delor 1996: 10–12). Заправо, национално васпитање треба да допринесе синхронизованом и равномерном развоју и напретку друштва на локалном и глобалном плану, уз поштовање особених националних и општечовечанских хуманистичких вредности. Када се, како истиче Данило Марковић, прихвати потреба за националним васпитањем, „онда треба осмислити његов садржај да би оно било чинилац патриотских осећања

и доприносило очувању националног културног идентитета и државног територијалног интегритета" (Marković 2010: 34). С обзиром на то да је музика медиј који нам „омогућава урастање у догађаје удаљене и временски и просторно" (Bodrožić 2015: 176), она у великој мери може да обогати и употпуни сазнања и доживљаје ученика о историјском и културном развоју народа коме припадају, те да допринесе формирању позитивних ставова и уверења о њему. Будући да српску културу одликује богатство традиције и духовности, као и исконска везаност за историју и претке нације, треба указати на значај очувања вредности српске националне музике ради правилног моралног и духовног развоја младих генерација.

Музика је – поред језика, вере, традиције, обичаја и митологије – кроз историју одувек била значајан чинилац српског националног идентитета, доприносећи његовом формирању али и реконструкцијама (Bazić, Pavlović 2017: 279–298). Национална музика, било да се ради о жанру фолклорне, духовне или уметничке музике, доприноси упознавању, разумевању, доживљавању, усвајању и вредновању сопствене националне културе, те очувању националног идентитета у време глобализације и у контексту сложених међунационалних односа на локалном нивоу. Национално васпитање је неопходно и посебно значајно на територији Косова и Метохије, где због наметнутих друштвено-политичких услова живота српском народу прети опасност од асимилације и прихватања образаца туђе културе и традиције. Извођење музичких садржаја националног карактера на овом простору треба да омогући повезивање са српском културом и традицијом, доприносећи националном утемељењу и јачању осећања одговорности према властитим националним вредностима (Pavlović 2013: 12). Музички садржаји патриотске тематике, на адекватан начин искоришћени у васпитно-образовном процесу, свакако би допринели сврсисходнијем и квалитетнијем националном васпитању ученика и зато им у основношколској настави треба посветити већу пажњу. С тим у вези, државна химна као симбол и најзначајнија патриотска песма неоспорно заслужује посебан третман.

Наставак и развој српске државне химне Боже правде

Значајну улогу у буђењу националне свести током XIX века имале су такозване песме *будилнице* – родољубиве песме, које су настајале као одраз друштвено-политичке стварности и специфичних услова живота. Настајале су у народу, али су их стварали и српски композитори који су кроз песму изражавали бунт против нечовечних односа у друштву, пркос и тежњу за бољим и хуманијим животом. Већ почетком XIX века песме будилнице су извођене у оквиру певачких друштава, нарочито у Војводини, заузимајући важно место у политичкој и просветној делатности српског грађанства. Уз композиције изразито родољубиво-борбеног и политичког карактера – *Устај, устај, Србине*, *Радо иде Србин у војнике*, *Већ се застава вије*, *Где је српска Војводина*, *Оро кликће са висина* и друге – групе српских родољуба су водиле јаку политичку пропаганду

„усмерену ка остваривању тадашњих националних идеала – ослобођење од стране доминације" (Đurić Klajn 1971: 70). Извођене на беседама, концертима и другим националним окупљањима, ове песме су бодриле и подстицале на борбу за слободу и правду.

У романтичарско-херојском и националном духу компонована је и химна *Боже правде*, за коју је текст написао Јован Ђорђевић, а музику Даворин Јенко. Ова композиција је првобитно била део сценског комада *Маркова сабља*, који је први пут изведен у Народном позоришту у Београду 10. августа 1872. године поводом прославе пунолетства и ступања на престо кнеза Милана Обреновића. Пошто је поменута представа касније често извођена, песма је врло брзо постала популарна међу грађанством. Званична химна је постала 21. фебруара 1882. године, када је у преуређеном облику изведена на дан проглашења Милана Обреновића за краља. Након Мајског преврата (1903) династија Карађорђевић долази на власт, а поменута песма, с обзиром на то да је симболизовала династију Обреновић, престаје да буде химна. Тако је од 1903. до 1909. године Краљевина Србија била без званичне химне, а у функцији химне извођене су многе пригодне патриотске песме, најчешће *Ор'о кликће са висина*, коју је написао Васа Живковић 1870. године.

На Петровдан 1909. године краљ Петар Карађорђевић је донео одлуку да песма *Боже правде* поново буде проглашена за химну Краљевине Србије. Међутим, стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918), химна је била прилагођена новим друштвеним и политичким околностима и уз њу су извођени делови како хрватске химне *Лијепа наша домовино,* тако и словеначке химне *Напрej заставе* (Павловић 2007: 29–42). С обзиром на то да се ниједна од постојећих химни Срба, Хрвата и Словенаца није могла наметнути као општа, нужно је било пронаћи ново књижевно-музичко дело које би по свом идејном и уметничком садржају одговарало химни уопште, као и идеји југословенства. У овим околностима промовише се стара пансловенска песма *Ој, Словени*[5] – касније *Хеј, Словени* – која почетком тридесетих година прошлог века постаје нова државна химна Краљевине Југославије. У оваквој форми химна је извођена све до почетка Другог светског рата, када је прихвата и револуционарна социјалистичка омладина. Песма *Хеј, Словени* након рата постаје химна и нове државе – Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Химна *Боже правде* није коришћена све до 1990. године, када је, услед нових друштвено-политичких промена, опет почело њено извођење на територији Србије. У мају 1992. године одржан је референдум на коме су грађани Србије одлучивали о песми која ће представљати државну

5 *Панславизам* – политичка доктрина и покрет за уједињење свих Западних и Јужних Словена под вођством царске Русије. Идеја о повезивању Словена датира још из XII века, али је први пут почела организовано да се испољава од I словенског конгреса одржаног у Прагу 1848. године као замисао ослобођења Словена од Турске и Аустроугарске (Mala enciklopedija 2, 1978: 766). Песму *Хеј, Словени* написао је Самуел Томашик у Прагу 1834. године.

химну. У предлогу за химну биле су композиције *Марш на Дрину* (мелодија: Станислав Бинички; текст: Милоје Поповић), *Боже правде* (мелодија: Даворин Јенко; текст: Јован Ђорђевић) и *Вос̄тани Сербије* (текст: Доситеј Обрадовић; мелодија: Варткес Баронијан). Међутим, спроведени референдум је био безуспешан и ниједан предлог није добио већину гласова. Тако је, све до 2006. године, као државна химна извођена композиција *Хеј,Словени*, када је Уставом из 2006. године одлучено да песма *Боже правде* поново постане званична химна Републике Србије.

Методолошке основе рада

Полазећи од чињенице да државна химна *Боже правде* представља један од најзначајнијих националних симбола, циљ истраживања је био да се утврди у којој мери ученици познају химну на крају основношколског образовног процеса. У складу са циљем, формулисани су задаци истраживања: 1) утврдити у којој је мери химна *Боже правде* заступљена и представљена у основношколским наставним програмима предмета Музичка култура; 2) утврдити степен представљености и заступљености химне *Боже правде* у основношколским уџбеницима предмета Музичка култура; 3) утврдити степен аперцепције код ученика осмог разреда о песми која представља државну химну Србије и 4) утврдити да ли ученици осмог разреда могу у целости да идентификују текст државне химне. Хипотезе истраживања гласе: 1) химна *Боже правде* је у довољној мери заступљена и представљена у наставним програмима за предмет Музичка култура; 2) химна *Боже правде* је у довољној мери заступљена у уџбеницима предмета Музичка култура; 3) већина ученика осмог разреда зна да државну химну Србије представља песма *Боже правде*; 4) већина ученика осмог разреда зна текст химне у целини.

Истраживање је спроведено средином маја 2016. године у 24 основне школе у Србији, односно у 12 школа на Косову и Метохији и 12 школа Централне Србије[6]. Овим истраживањем је обухваћена популација ученика осмог разреда. Узорак су чинила 534 ученика – 306 ученика (57,3%) из Централне Србије и 228 (42,7%) са Косова и Метохије. Добијени подаци су обрађени комбинованом квалитативном и стандардном квантитативном анализом. Подаци су обрађени помоћу програма SPSS, специјализованог за статистичку обраду, а од статистичких мера и поступака коришћене су фреквенције, проценти, аритметичка средина

6 Истраживање је спроведено у следећим основним школама на Косову и Метохији: „Доситеј Обрадовић" Прековце, „Краљ Милутин" Грачаница, „Десанка Максимовић" Косовска Каменица и Ајновце, „Миладин Поповић" Пасјане, „Шарски одред" Врабештица и Севце, „Рајко Урошевић" Готовуша, „Петар Кочић" Брњак и Бубе, „Благоје Радић" Зупче, „Свети Сава" Косовска Митровица, „Лепосавић" Лепосавић, „Вук Караџић" Звечан, „Јован Цвијић" Зубин Поток; и у Централној Србији: „Свети Сава" Бор, „Сутјеска" Рашка, „Димитрије Туцовић" Краљево, „Коле Радишић" Ниш, „Кнегиња Милица" Трстеник, „Нада Поповић" Крушевац, „Младост" Београд, „Драгиша Михаиловић" Крагујевац, „Краљ Александар I" Пожаревац, „Свети Сава" Младеновац, „Меша Селимовић" Нови Пазар и „Алекса Дејовић" Севојно.

и стандардна девијација, t-тест и χ-квадрат тест. У истраживању су коришћене дескриптивна метода и метода теоријске анализе и синтезе.

Резултати емпиријског истраживања

Први истраживачки задатак био је утврдити у којој мери је химна *Боже правде* заступљена и представљена у основношколским наставним програмима.

Табела 1. *Заступљеност химне Боже правде у наставним програмима и уџбеницима предмета Музичка култура за основну школу*

Разред	Наставни програми	Уџбеници музичке културе Завода за уџбенике	Уџбеници музичке културе Креативног центра
Први	*Боже правде*	–	–
Други	*Боже правде*	–	–
Трећи	*Боже правде*	–	–
Четврти	*Боже правде*	–	–

Разред	Наставни програми	Уџбеници музичке културе Завода за уџбенике	Уџбеници Новог логоса
Пети	*Боже правде*	*Боже правде*	*Боже правде*
Шести	*Боже правде*	*Боже правде*	*Боже правде*
Седми	*Боже правде*	*Боже правде*	*Боже правде*
Осми	*Боже правде*	–	*Боже правде*

Евидентно је (Табела 1) да је химна *Боже правде* заступљена у наставним програмима за музичку културу од 1. до 8. разреда (Pravilnik 2010; 2011; 2013; 2013а; 2013б; 2014; 2017), али је методички приступ обради химне у великој мери изостао. Наиме, осим назива химне, нема других података о њој као ни општих препорука за њено извођење. Констатујемо да је химна *Боже правде* заступљена у наставним програмима за музичку културу, али није на одговарајући начин представљена с обзиром на њен значај, што делимично потврђује прву помоћну хипотезу. Имајући у виду значај и велику васпитну улогу химне, сматрамо да је у наставним програмима неопходно навести дидактичко-методичке смернице за њено извођење у основној школи – указати на значајне државне датуме, прилике и догађаје када би је требало певати и слушати. То би подстакло наставнике на чешће извођење ове песме. Адекватан методички приступ свакако би побудио интересовање ученика за упознавање националних вредности и симбола, што би допринело јачању патриотизма.

Други истраживачки задатак био је да утврдимо у којој мери је химна *Боже правде* заступљена и представљена у основношколским уџбеницима музичке културе. Тако је уочено да у уџбеницима од 1. до 4. разреда издавачких кућа *Завод за уџбенике* (Stojanović, Vasiljević, Drobni 2006; Stojanović, Vasiljević 2007; Stojanović 2007; Stojanović 2009) и *Креативни центар* (Ilić 2005; Ilić 2008; Ilić 2008a; Ilić 2009) српска државна химна

није заступљена (Табела 1). У уџбеницима музичке културе за старије разреде основне школе (5, 6. и 7. разред, аутори Stojanović, Rajčević 2009, 2009а, 2009б) представљен је нотни и литерарни текст химне, наведени су њени аутори и дат кратак опис настанка химне, док је у уџбенику за 8. разред (истог издавача и аутора, 2009в) државна химна потпуно изостављена. У уџбеницима музичке културе издавачке куће *Нови логос* (Paladin, Mihajlović Bokan 2012; 2012а; 2012б) наведени су нотни примери у свим разредима (од 5. до 8. разреда), али без упечатљивијих методичких смерница. На основу анализе констатујемо да у уџбеницима музичке културе химна није довољно заступљена као и да није представљена на одговарајући начин, што је у супротности са другом помоћном хипотезом овог истраживања.

Трећи истраживачки задатак био је утврдити да ли ученици осмог разреда знају која песма представља државну химну Србије. У оквиру овог задатка желели смо да сазнамо у којој мери су ученици имали прилику да у основној школи слушају државну химну, као и да ли знају која од понуђених песама представља химну Републике Србије.

Табела 2. *Колико често су ученици осмог разреда основне школе имали прилику да слушају државну химну у школи*

Регион	f %	Веома често	Често	Понекад	Ретко	Никада	Укупно
Централна Србија	f	49	88	102	45	12	296
	%	16,6%	29,7%	34,5%	15,2%	4,1%	100,0%
Косово и Метохије	f	50	44	82	32	15	223
	%	22,4%	19,7%	36,8%	14,3%	6,7%	100,0%
Укупно	f	99	132	184	77	27	519
	%	19,1%	25,4%	35,5%	14,8%	5,2%	100,0%

Нешто више од трећине испитаника (35,5%) одговорило је да је *понекад* имало прилику да чује државну химну, док је 25,4% анкетираних ученика проценило да у школи *често* слуша химну (Табела 2). Свега 19,1% испитаника сматра да *веома често* имају прилику да чују државну химну. Да *ретко* имају прилику да чују химну одговорило је 14,8% ученика, а око 5,2% ученика је одговорило да *никада* нису имали прилику да у школи чују државну химну. На постављено питање није одговорило 15 ученика. Одговори ученика из Централне Србије и са Косова и Метохије се статистички значајно не разликују, а веће одступање није уочено ни у одговорима између ученика јужног и северног дела Косова и Метохије. Истичемо да је обавеза наставника да подстичу интересовање ученика за упознавање државних симбола као и да развијају поштовање и љубав према њима.[7]

7 У појединим земљама се свакодневно пред почетак првог школског часа интонира химна (Pavlović 2007: 13), што је пример позитивног односа према националним вредностима.

Табела 3. *Познавање државне химне*

Регион	f %	Тамо далеко	Боже правде	Ој, Србијо, мила мати	Востани Сербие	Ово је Србија	Укупно
Централна Србија	f	4	292	1	2	0	299
	%	1,3%	97,7%	0,3%	0,7%	0,0%	100,0%
Косово и Метохије	f	1	216	3	1	1	222
	%	0,5%	97,3%	1,4%	0,5%	0,5%	100,0%
Укупно	f	5	508	4	3	1	521
	%	1,0%	97,5%	0,8%	0,6%	0,2%	100,0%

Иако се у вези са претходним питањем један део ученика изјаснио да су само *понекад* и *ретко* имали прилику да у школи слушају државну химну (Табела 2), већина ученика (97,5%) зна да државну химну представља песма *Боже правде* (Табела 3). Јасно је да осим основношколске наставе, упознавању државне химне доприносе и медији, спортски догађаји и различите културне манифестације на којима се она може чути, па смо зато и очекивали да ученици осмог разреда знају која песма представља државну химну. Међутим, ово истраживање је показало да основна школа као значајна васпитно-образовна установа није довољно искоришћена за промовисање државне химне као значајног и вредног националног симбола. Између одговора ученика из Централне Србије и са Косова и Метохије није забележена статистички значајна разлика.

Четврти истраживачки задатак био је утврдити у којој мери ученици осмог разреда познају текст државне химне као и која осећања она у њима буди.

Табела 4. *Познавање текста државне химне*

Регион	f %	Написан тачно у целини	Тачно написан део	Нетачно написан	Без одговора	Укупно
Централна Србија	f	70	151	1	84	306
	%	22,9%	49,3%	0,3%	27,5%	100,0%
Косово и Метохије	f	152	43	3	30	228
	%	66,7%	18,9%	1,3%	13,2%	100,0%
Укупно	f	222	194	4	114	534
	%	41,6%	36,3%	0,7%	21,3%	100,0%

На дато питање одговорила је већина ученика, њих 420 (Табела 4). Од тог броја, 222 ученика (41,6%) су знала да наведу четири строфе химне, док су 194 ученика (36,3%) навела тек две строфе. Четири ученика су написала погрешан текст (0,7%). Иначе, химна *Боже правде* садржи осам строфа, али се у јавности најчешће изводе прве четири строфе. Сматрамо да у основној школи химну треба слушати и изводити у целини,

јер се на тај начин исказује поштовање и позитиван став према њој. Ученици са Косова и Метохије су у већем броју знали да наведу прве четири строфе химне. Наиме, 152 ученика са Косова и Метохије (66,7%) знају да наведу текст прве четири строфе химне наспрам 70 ученика из Централне Србије (22,9%), па је овде утврђена статистички значајна разлика између одговора ученика из поменутих региона (χ^2 = 107,9; df = 3; p = 0,01). Овај податак указује да код ученика са Косова и Метохије постоји веће интересовање за химну, што је и разумљиво с обзиром на свеукупне друштвено-политичке околности у којима Срби живе на овом простору. Имајући у виду значај и вредност ове националне песме, очекивали смо да ученици на нивоу целокупног узорка боље познају текст химне.

Табела 5. *Опиши своја осећања док певаш или слушаш државну химну Боже правде*

Наведена осећања	f / %	Регион		Укупно
		Централна Србија	Косово и Метохија	
Понос	f	30	40	70
	%	35,7%	38,1%	37,0%
Радост	f	7	37	44
	%	8,3%	35,2%	23,3%
Лепо	f	21	15	36
	%	25,0%	14,3%	19,0%
Испуњеност	f	8	13	21
	%	9,5%	12,4%	11,1%
Љубав	f	15	6	21
	%	17,9%	5,7%	11,1%
Туга	f	3	13	16
	%	3,6%	12,4%	8,5%
Родољубивост	f	7	5	12
	%	8,3%	4,8%	6,3%
Моћно	f	4	5	9
	%	4,8%	4,8%	4,8%
Усхићење	f	0	7	7
	%	0,0%	6,7%	3,7%
Узбуђење	f	0	7	7
	%	0,0%	6,7%	3,7%
Припадност	f	0	6	6
	%	0,0%	5,7%	3,2%
Супер	f	1	4	5
	%	1,2%	3,8%	2,6%
Смирено	f	4	0	4
	%	4,8%	0,0%	2,1%
Дирљивост	f	1	1	2
	%	1,2%	1,0%	1,0%

Укупно одговора	f	101	159	260
	%	120,2	151,4	137,6
Укупно ученика		84	105	189
		100,0%	100,0%	100,0%

На постављено питање одговорило је 189 ученика (Табела 5), наводећи бар једно осећање изазвано слушањем химне. Највећи број ученика (37,0%) осећа понос док слуша химну, с тим да је нешто више ученика са Косова и Метохије дало такав одговор – њих 38,1%, у односу на 35,7% ученика из Централне Србије. Скоро четвртина испитаника (23,3%) је као доминантно осећање у вези са химном издвојило радост. Тако је одговорило 35,2% ученика са Косова и Метохије и 8,3% њих из Централне Србије. Имајући у виду да српско становништво на територији јужне српске покрајине већ десет година живи одвојено од своје матице, јасно је због чега патриотске песме, а нарочито химна, имају већи значај за ученике са овог подручја. Извођење патриотских песама на овом простору буди наду, улива храброст и поверење у свој народ и зато их треба неговати и изводити кад год се за то укаже прилика. Ученици су у истраживању навели и следећа осећања изазвана слушањем химне – лепо (19,0%); испуњеност (11,1%); љубав (11,1%); туга (8,5%); родољубивост (6,3%); моћно (4,8%); усхићеност (3,7%); узбуђење (3,7%); припадност свом народу (3,2%); супер (2,6%); смиреност (2,1%); дирљивост (1,0). Иако смо очекивали да ће више ученика дати одговор на постављено питање о осећањима док певају или слушају химну, задовољни смо позитивним одговорима, јер су наведена управо она осећања која химна треба да побуди. Међутим, није потврђено да већина ученика осмог разреда зна текст химне у целини, како је претпостављено четвртом хипотезом овог истраживања.

Закључак

Резултати истраживања указују да на крају основношколског образовног процеса ученици не познају довољно најзначајнију српску патриотску песму – државну химну *Боже правде* – као и да јој у настави није посвећено довољно пажње. Непостојање упечатљивије дидактичко-методичке стратегије заступљености и упознавања државне химне у наставном процесу свакако јесте разлог њеног недовољног познавања међу ученицима основношколског узраста. У наставним програмима музичке културе, осим навођења назива химне, не постоје методичке смернице и упутства којима би се указало на значај и потребу њеног извођења у основној школи. У уџбеницима музичке културе од 1. до 4. разреда издавача Завод за уџбенике и Креативни центар химна није заступљена, па чак не постоји ни једна информација о њој. Неколико реченица јој је посвећено тек у уџбенику за 5. разред, док је у Заводовим уџбеницима за 6. и 7. разред представљен само нотни и литерарни текст химне, уз навођење њених аутора. Из уџбеника за 8. разред химна је потпуно изостављена. Химна има мало бољи третман у уџбеницима Новог

логоса од 5. до 8. разреда, али је и у њима недовољно и површно представљена. Од посебне важности је да се у настави више пажње посвети детаљнијој обради државне химне (настанак, историјски развој, прилике у којима се изводи), чиме би се побудила заинтересованост ученика за ову српску патриотску песму.

У процесу формирања и учвршћивања осећаја националног идентитета химна је неоспорно један од најзначајнијих националних симбола коме треба посветити посебну пажњу. Зато сугеришемо одређене смернице којима је могуће свеобухватније позиционирати српску државне химну у основношколској настави: 1) практиковати певање и слушање државне химне на почетку првог и другог полугодишта; 2) државну химну певати и слушати кад се празнују државни и верски празници: Дан Светог Саве (27. јануар), Дан државности Србије (Сретење, 15. фебруар), Дан сећања на жртве Холокауста (22. април), Празник рада (1. мај), Дан победе над фашизмом (9. мај), Видовдан (28. јун), Дан сећања на српске жртве у Другом светском рату (21. октобар), Дан примирја у Првом светском рату (11. новембар); 3) химну слушати поводом пријема ученика у први разред основне школе; 4) химну певати и слушати пре почетка школских такмичења из било које наставне области, а нарочито поводом спортских дешавања; 5) доделу школских књижица, сведочанстава и награда, неизоставно пропратити певањем и слушањем државне химне, уз ритуално и симболично подизање заставе, или њено представљање на одговарајући начин. Стојимо на становишту да би то допринело развијању духа заједништва, прихватању националних симбола и мотивацији за ангажовање у остваривању заједничких циљева и тежњи заједнице. Свеобухватно и систематично упознавање и доживљавање државне химне у основношколској настави допринеће националном васпитању ученика – усвајању знања о националним обележјима, њиховом настанку и развоју; развијању националне свести и идентитета, племенитих патриотских осећања и моралних уверења, савести и одговорног понашања према духовним вредностима свог народа.

Литература

Bazić 2012: J. Bazić, *Društveni aspekti obrazovanja*, Beograd: Institut za političke studije, Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposavić.

Bazić 2017: J. Bazić, B. Pavlović, Uloga muzike u formiranju i rekonstrukcijama srpskog nacionalnog identiteta, *Srpska politička misao*, 1, 24. (vol. 55), Beograd: Institut za političke studije, 279-298.

Bodrožić 2015: Đ. Bodrožić, *Srpski identitet*, Beograd–Podgorica: Srpska književna zadruga, Književna zadruga srpskog nacionalnog vijeća.

Delor 1996: Ž. Delor, Obrazovanje skrivena riznica, Unesko: *Izveštaj međunarodne komisije o obrazovanju za XXI vek*, Beograd: Republika Srbija – Ministarstvo prosvete.

Đurić Klajn 1971: S. Đurić Klajn, *Istorijski razvoj muzičke kulture u Srbiji*, Beograd: Pro musica.

Ilić 2009: V. Ilić, *Muzička kultura za prvi razred osnovne škole*, Beograd: Kreativni centar.

Ilić 2008: V. Ilić, *Muzička kultura za drugi razred osnovne škole*, Beograd: Kreativni centar.

Ilić 2005: V. Ilić, *Muzička kultura za treći razred osnovne škole*, Beograd: Kreativni centar.

Ilić 2008a: V. Ilić, *Muzička kultura za četvrti razred osnovne škole*, Beograd: Kreativni centar.

Marković 2010: Ž. D. Marković, Uloga nacionalnog vaspitanja u očuvanju kulturnog identiteta u globalizirajućem društvu, u: S. Denić (ur.), *Mogućnost nacionalnog vaspitanja u vreme globalizacije*, Zbornik radova sa naučnog skupa (8. april 2010). Vranje: Učiteljski fakultet u Vranju, 32‑45.

Mala enciklopedija 2 1978: Mala enciklopedija 2, *Opšta enciklopedija*, Beograd: Prosveta.

Pavlović 2013: B. Pavlović, Tradicionalno narodno muzičko stvaralaštvo Kosova i Metohije u nastavi muzike, *Priručnik za učitelje i nastavnike muzičke kulture u osnovnoj školi*, Leposavić: Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposavić.

Pavlović, Cicović Sarajlić 2015: B. Pavlović, D. Cicović Sarajlić, Zastupljenost i značaj patriotskih pesama u nastavi muzičke kulture. U: V. Vujević (ur). *Zbornik radova sa naučnog skupa Nauka i sloboda*, sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Palama 6–8. 6. 2014, Pale: Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet Pale, 1143–1154.

Pavlović 2007: M. Pavlović, *Srpska znamenja*, Zvuci, boje, oblici, Beograd: Čigoja štampa.

Smit 2010: D.A. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Pravilnik 2013: *Pravilnik o nastavnom planu i programu za prvi i drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik.

Pravilnik 2014: *Pravilnik o nastavnom planu i programu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i nastavnom programu za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik.

Pravilnik 2011: *Pravilnik o nastavnom programu za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik.

Pravilnik 2017: *Pravilnik o nastavnom planu za drugi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i nastavnom programu za peti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik.

Pravilnik 2013a: *Pravilnik o nastavnom programu za šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik.

Pravilnik 2013b: *Pravilnik o nastavnom programu za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik.

Pravilnik 2010: *Pravilnik o nastavnom programu za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik.

Pravilnik 2006: *Pravilnik o izmenama pravilnika o nastavnom planu i programu osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, LV – broj 9, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije.

Paladin, Mihajlović Bokan 2012: A. Paladin, M. Mihajlović Bokan, *Muzička kultura 5*, Beograd: Novi logos.

Paladin, Mihajlović Bokan 2012a: A. Paladin, M. Mihajlović Bokan, *Muzička kultura 6*, Beograd: Novi logos.

Paladin, Mihajlović Bokan 2012b: A. Paladin, M. Mihajlović Bokan, *Muzička kultura 7*, Beograd: Novi logos.

Paladin, Mihajlović Bokan 2012c: A. Paladin, M. Mihajlović Bokan, *Muzička kultura 8*, Beograd: Novi logos.

Stojanović, Vasiljević, Drobni 2006: G. Stojanović, Z. Vasiljević, I. Drobni, *Muzika kultura 1*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Stojanović, Ćirić 2002: G. Stojanović, N. Ćirić, *Muzička kultura za 8. razred osnovne škole*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Stojanović, Vasiljević, 2007: G. Stojanović, Z. Vasiljević, *Muzika kultura za 2. razred osnovne škole*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Stojanović 2009: G. Stojanović, *Muzička kultura za 3. razred osnovne škole*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Stojanović 2007: G. Stojanović, *Muzička kultura za 4. razred osnovne škole*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Stojanović, Rajčević 2009: G. Stojanović, M. Rajčević, *Muzička kultura za 5. razred osnovne škole*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Stojanović, Rajčević 2009a: G. Stojanović, M. Rajčević, *Muzička kultura za* 6. razred osnovne škole, Beograd: Zavod za udžbenike.

Stojanović, Rajčević 2009b: G. Stojanović, M. Rajčević, *Muzička kultura za 7. razred osnovne škole*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Šuvaković 2010: U. Šuvaković, Nacionalno vaspitanje – put usvajanja i globalnih i nacionalnih vrednosti, U: S. Denić (ur.), *Mogućnost nacionalnog vaspitanja u vreme globalizacije*, Zbornik radova sa naučnog skupa (8. april 2010). Vranje: Učiteljski fakultet u Vranju, 130–144.

Šuvaković 2014: U. Šuvaković, *Tranzicija, Prilog sociološkom proučavanju društvenih promena*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini – Kosovska Mitrovica.

Biljana M. Pavlović
Dragana J. Cicović Sarajlić
Biljana Lj. Mandić

THE REPRESENTATION AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE SERBIAN NATIONAL ANTHEM *GOD OF JUSTICE* IN THE ELEMENTARY SCHOOL TEACHING OF MUSIC CULTURE

Summary

The paper discusses the presence and educational significance of the Serbian national anthem *God of Justice* in the elementary school teaching of Music Culture. Starting from the fact that the national anthem is one of the most important national symbols, whose reception in the teaching process actualizes the national segment of education, the aim of the research

is to determine to what extent students of the eighth grade of elementary school can recognize the national anthem *God of Justice*. In line with the aim, the research tasks were defined: to what extent is the anthem *God of Justice* represented in the curriculum and the textbooks of Music Culture and to what extent can the students identify the national anthem of Serbia by hearing the tune and the lyrics. Considering that the continuum of eight-year education enabled the acquisition of elementary knowledge about the most important Serbian national symbols and activated adequate emotional stimulation, the research started under the assumption that students at the end of elementary education are sufficiently familiar with the melody-textual characteristics of the national anthem *God of Justice*, which was partly confirmed. It has been found that most students identify the song *God of Justice* as the Serbian national anthem, but that they do not know its text in whole. The results of the survey, conducted in May of 2016 in elementary schools in central Serbia and Kosovo and Metohija, on a sample of 534 pupils of the eighth grade, indicate that the treatment of national anthems in primary education is not processed meticulously enough. In the elaboration of the obtained data, the descriptive method and method of theoretical analysis and synthesis were used.

Keywords: national education, national anthem, music culture, elementary school.

Примљен: 19. април 2018. године
Прихваћен: 24. новембар 2018. године

Оригинални научни рад
781.21.43:37.013:001.89
781.41:159.942

Наслеђе 41 • 2018 • 283–297

Милена Ч. Петровић[1]
Универзитет уметности у Београду
Факултет музичке уметности
Катедра за солфеђо и музичку педагогију

МУЛТИМОДАЛНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ МУЗИЧКЕ ПЕДАГОГИЈЕ – МЕЛОДИЈСКА КОНТУРА КАО ЕМОТИВНА ГРАМАТИКА У МУЗИЦИ И ЈЕЗИКУ[2]

Мултимодалност у музичкој педагогији представља процес у којем се различити модели људског изражавања интегришу у један сложен систем и свеобухватну културу и образовање. Кроз призму мултимодалности студенти музике могу да освесте метафоричну конотацију мелодијске контуре и да је разумеју у контексту личних емоција и општих одредница културе. Услед крос-модалних асоцијација између кинетичких, визуелних и вокалних сегмената, препознавање мелодије могуће је на основу њене контуре. Она је, уједно, и најважнији елемент у емотивном изражавању музике, јер има формалне сличности са изражајном структуром доживљених емоција и повезана је са проценама напетости. *Циљ* истраживања је показати да ли мелодијска контура, лишена свих других музичких параметара, може да изазове основне емоције код студената музике. Студенти Факултета музичке уметности у Београду (n = 106) различитих одсека слушали су пет различитих мелодијских контура (силазна, узлазна, таласаста, статична, интервалска) истог темпа, без тоналитета, ритма и динамике, свиране на белим диркама. Резултати показују да емоција *изненађења* преовлађује при опажању узлазне и интервалске мелодијске контуре; *страх* и *љутња* при опажању силазне и статичне, а *срећа* при опажању таласасте контуре.

Кључне речи: мултимодалност, мелодијска контура, метафоре, емоције

Улога контуре у препознавању мелодије

У настави музике мелодија, као низ тонова међусобно повезаних у целину, заузима посебно важно место. Основне карактеристике мелодије јесу шема узлазних и силазних обриса кретања мелодије (мелодијска контура) и трајање тонова (ритмичка контура). Иако ове две врсте контуре могу да постоје одвојено, најчешће су тесно повезане и неодвојиве у процесу перцепције и памћења (Ji 1990). Чак и изохроно понављање једног те истог тона чује се и доживљава у метро-ритмичком контексту

1 pepa.magare@gmail.com

2 Чланак је у виду усменог саопштења био изложен на међународном симпозијуму „Challenges in Contemporary Music Education" одржаном на Музичкој академији у Љубљани (15–16. новембра 2017. године) под називом „Can Melodic Contour Induce Emotions in Music?".

(Frejz 1982) услед акцената који настају прегибањем и скоковима које мелодија прави (Drejk et al. 1991). На основу тумачења гешталт психолога, мелодија представља основу интегративног перципирања музике и музичког памћења,[3] јер промена било којег аспекта мелодије – тонске висине, интервала, ритма, тембра, темпа, хармоније, артикулације – утиче на перцепцију и памћење свих других чинилаца музичке структуре. Мелодијска контура се перципира у десној хемисфери, без обзира на то да ли је реч о лингвистичкој или мелодијској контури (Patel et al. 1998), а занимљиво је и да неуролошка истраживања са животињама указују на значај који десна хемисфера има при декодирању смера кретања мелодије (Vecel et al. 1998).

Основу музичке перцепције чини мелодијска контура, која је, поред тонског опсега и висине тона, један од организујућих принципа мелодије. Мелодијска контура помаже при анализи музичке структуре, нарочито олакшава препознавање сличних (Jungmo et al. 2001), непознатих (Dauling 1978; Dauling et al. 1995) и познатих мелодија, којима је измењена интервалска структура (Dauling, Harvud 1986). Откривање промена у мелодијској контури зависи од тоналности, која се доживљава као прототипски образац (Dauling, Fudžitani 1971). Слушаоци проналазе сличности у контурама оних мелодија које су у блиским тоналитетима (Dauling 1991). Наиме, разлике у контури музичари и немузичари увиђају паралелно са перцепцијом тоналности/атоналности, јер су аналитичке процене контурних различитости условљене глобалним тоналним односом мелодија (Barlet, Dauling 1988). На пример, уколико се, после тоналне мелодије, слуша атонална мелодија са истом контуром, ове две мелодије се доживљавају као мање сличне. Насупрот томе, редослед атонална-тонална мелодија у слушању утиче да се њихове контуре доживљавају као сличне. Дакле, тонална шема мелодије има одлучујућу улогу у когницији слушалаца.

Мелодијска контура у прелингвистичкој фази

У току прелингвистичке фазе, тј. у периоду када још увек није развијена културолошки условљена тоналност, један од првих аспеката музике који сасвим мала деца могу да одреде јесте контура мелодије (Trehub et al. 1987; Trejnor, Trehub 1992; Trehub et al. 1997). У овој фази емпиријски је доказано да мала деца пажљивије слушају тзв. мајчински говор („motherese", види Fernald, 1985) највероватније због пренаглашености контуре (Fernald, Kul 1987), те функционалне улоге коју она има у емоционалној комуникацији између родитеља и детета. Пренаглашеност мелодијске контуре огледа се у употреби високих тонова, ширег опсега гласа, дужих пауза и краћих фраза (Fernald, Simon 1984). Ова првобитна прозодија између мајке и бебе носи снажну емоционалну функцију, тј. интонација и мелодијска контура јесу музички параметри који носе значење (Luis 1951).

3 Vilijam Džejms (William James) и Kristijan Erenfels (Christian Ehrenfels) у току 1890-их година.

Мала деца на узрасту од десет месеци спонтано изједначавају секвенце на основу сличности њихових мелодијских контура (Fernald 1985). На пример, установљена је универзална веза између прозодијске форме вокализације и њене комуникативне функције која се огледа у контури кретања гласа: контура је *узлазна* приликом постављања питања или захтева, али и при скретању пажње детета и тражење реакције (Ferier 1985); мајке чешће користе *силазну* контуру када умирују дете (Fernald et al. 1984); *таласасту* контуру примењују када желе да одрже пажњу детета (Stern et al. 1982). Емпиријске студије показују да мајке користе изражену *узлазно-силазну* контуру при изражавању похвала (на пример, *браво*!), дубок регистар и ниске стакато тонове јаког интензитета за изражавање забране или упозорења (на пример, *не* или *не дирај то*!) (Fernald 1989: 1499), указујући на то да мајчинска прозодија утиче на дететову пажњу и ниво узбуђења (Fernald 1985: 181).

Прозодија мајчинског гласа је, као и музика, мелодијска, богата ритмом и паузама, динамичким варијацијама, метричким нагласцима, појачавањем и стишавањем (crescendo и diminuendo), брзином (accelerando и decelerando) и тембром. Иако семантички значењске, мајчинске речи беба чује као комбинацију звукова који имају сопствене карактеристике и односе, а не као вербалне поруке (Disenejaki 2000). Емоционално значење ове комуникације настаје услед крос-модалне перцепције, пре свега интеграције кинетичких, визуелних и вокалних сегмената, те значаја физичког покрета унутар социо-емоционалних веза између мајке и детета. Поједини аутори чак сматрају да су музички елементи у обраћању мајке детету клица музике коју човек, на каснијем узрасту, користи и ствара, тј. да је однос између мајке и бебе емоционални прототип из којег се даље развија музика (Disenejaki 2000: 389). Под обраћањем се не подразумевају успаванке нити матерње певање, већ дневне интеракције, секвентна ритуална понављања понашања, као и вокалне, фацијалне и кинетичке реакције између мајке и детета све до шестог месеца. Музикалност мајчинског говора потврђује и смањење кортизола у саливи шестомесечних беба у тренутку када чују мајке које им певају (Šenfild et al. 2003). Музика се, дакле, не посматра само као вокализација већ као својеврсна емотивна граматика у служби координатора осећањима учесника ради постизања заједничког уживања (Disenejaki 2000: 390).

Мелодијска контура као мултимодални доживљај и музичка метафора

Много шире, музика се схвата као мултимодална и мултимедијална активност временски одређених образаца покрета у простору, јер је тело природни посредник између ума и физичког окружења у којем се музика догађа, тј. између апстрактне форме музике (концептуално когнитивног домена) и конкретног значења (телесног домена). Стога је улога тела да обликује музичко значење. Како музичко значење произлази из комбинација звукова организованих по принципу висине, времена, боје,

гласности и просторности, тако промене у мелодијској контури могу да укажу на значење.

Установљено је да постоји општи механизам у мозгу који повезује оралне, аудитивне, мануелне, визуелне и моторне центре, као и да они заједно стварају језичке идеје, али и невербалне емоције (Trevarten 1986). Чак је и сасвим мало дете, на узрасту од једног месеца, у стању да распозна сарадњу између модалитета вида и додира (Melcof 1985: 18), јер је мултимодалност нарочито изражена у току прве године (Bib et al. 1992). Наиме, визуалне, сомастетичке, аудитивне и олфакторне драži из средине (на пример, од мајке) обрађују се у орбитофронталном кортексу беба чија је функција да формира крос-модалне асоцијације и ствара везе са субкортикалним мотивационо-емотивним интегративним центрима (Djuberi, Taker 1992). Визуелна контура представља значајан аспект у перцепцији музике (Sloboda 1978: 323), па, на пример, пасивно слушање непознате мелодије изазива увећање тока церебралног крвотока, тј. активира аудитивни и визуелни, десни окципитални кортекс (fusiform gyrus) (Zatore et al. 1994). Мала деца су у стању да перципирају динамику, интензитет, ритам и трајање, али и контуру, управо због крос-модалних асоцијација између фацијалних, вокалних и кинетичких сигнала (Stern et al. 1985).

Контура, реч преузета из италијанског језика (contorno), означава границу посматраног предмета, обрис, али и облик и обличје (Klajn, Šipka 2007: 653). Већ само значење речи указује на метафорично тумачење кретања мелодије, тј. коришћење речи из других области људског искуства и других модалитета како би се објаснила апстрактност кретања мелодије (Lejkof, Džonson 1980). Мелодијска контура се представља визуелно-графички (Hud 1971: 302), а у феноменолошки опис музике спадају концептуалне метафоре које користе геометријски простор и појаве, као што су „линија", „црта", „лук", „клатно", „талас", пре него уско специјализоване и ригидне терминолошке системе (Netl 1964: 147–148). Линија, као геометријски простор, представља најужи и најједноставнији део музичког простора који би, искуствено, могао да се прати од монодијске музике и једногласног грегоријанског певања (Klifton 1983: 143). Асоцијације између мелодије и линије су врло честе, а традиционални опис мелодије као мелодијске линије јесте метафора.

Концептуалне метафоре јесу јединствен когнитивни механизам који је обликован културом, социјалним понашањем и мишљењем (Lejkof, Džonson 1980: 19). Социјални контекст укључује телесна стања и тактилне сензације унутар модалног система у мозгу задуженог за перцепцију и моторну контролу, па се понегде говори и о телесно условљеној когницији (на пример, Nidental et al. 2005). Како је спацијализација базични део концепта, тешко је замислити било коју другу метафору осим оријентационих, тј. спацијалних метафора. Део овог концептуалног система јесте веза између осећања (на пример, срећа–туга) и визуелне перцепције просторних релација (горе–доле).

Мелодијска контура и емоције

У тренутку визуелне перцепције активирају се бројне мождане регије које су такође активне у току визуелних слика подстакнутих музиком (Fara 2000). Музика има посебно снажно дејство у стимулацији визуелног сликања (Ozborn 1980) које изазива емоције у музици (Band et al. 2001). Поред тога, емотивно дејство музике активира мишиће задужене за производњу звука (Darvin 1872: 89), па се и саме емоције посматрају као објекти кретања, тј. могу се концептуализовати као да се и саме крећу у простору. Визуелно сликање засновано је на телесном искуству и културолошки је одређено, баш као што доживљавање емоција зависи од тога да ли су културолошки стечена музичка очекивања остварена или поремећена (Hjuron 2006; Mejer 1956).

Нажалост, у савременој настави музике емоције су углавном занемарене, иако имају кључну улогу у музичком васпитању и образовању, поготово када се зна да музичка структура има формалне сличности са изражајном структуром доживљених емоција (Langer 1957). У складу са тим установљено је да висина тона носи снажну емотивну информацију у говору и музици (Sundberg 1998), да музика изазива тугу (Garido, Šubert 2015), а тзв. срећна музика већу активност зигоматикуса (Kalfa et al. 2008). Затим је утврђено да је ниски регистар и спор темпо повезан са негативним емоцијама (туга и страх, видети Žake et al. 2014), а високи регистар са позитивним емоцијама (срећа) (Juslin & Vastfjal 2008). Мелодијска контура је најважнији елемент у емотивном изражавању музике (Kuk 1959: 122), јер је повезана са проценама степена напетости (Lerdal 1996). Појединци су открили да узлазна контура изазива страх и изненађење, а силазна задовољство и тугу (Šerer, Ošinski 1977). Установљено је и да се узлазна контура доживљава као срећна у односу на силазну (Džerardi, Gerken 1995). Мање сложене мелодије (са више понављања и мало варирања контуре) повезују се са *позитивним емоцијама* које изазивају мало узбуђење. С једне стране, мали опсег мелодије лакше се перципира (Bregman 1999), а с друге, задовољавају се очекивања слушалаца да су тонске висине унутар мелодије блиско повезане (Krumhansl 1995). Сложеније мелодије (са мање понављања и више варирања контуре) повезују се са *негативним емоцијама* – љутњом и тугом (Krozier 1974).

У приказу истраживања који следи представићемо везу између типа мелодијске контуре и примарних емоција са листе „велике шесторке" Пола Екмана (Paul Ekman): *љутња, гађење, страх, срећа, туга, изненађење* (Ekman 1992a,b).

Методологија

Иако су, поред мелодијске, незаобилазни и неодвојиви аспекти мелодије ритмичка (Frejz 1982) и динамичка контура (Kopiez, Langner 1998), темпо, тембр и артикулација, основни *циљ* овог истраживања јесте да се покаже да ли мелодијска контура[4], сама за себе, лишена свих других музичких параметара, може да изазове емоције код студената музике.

4 У наредном тексту за термин *мелодијска контура* користићемо скраћеницу МК.

Узорак су чинили студенти Факултета музичке уметности у Београду (n = 106) различитих одсека – музикологија (6), музичка педагогија (42), музичка теорија (7), дириговање (2), дувачки одсек (флаута 5, кларинет 2), полиинструментални (гитара 12, оргуље 1), клавир (26) и гудачки одсек (виолончело 1, виолине 2).

Метод

Испитаници су слушали пет 16-тонских МК:

Узлазна мелодијска контура

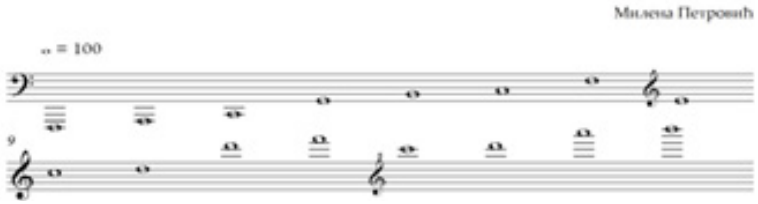

Силазна мелодијска контура

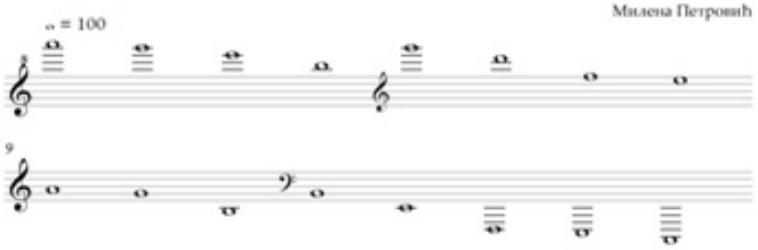

Таласаста мелодијска контура

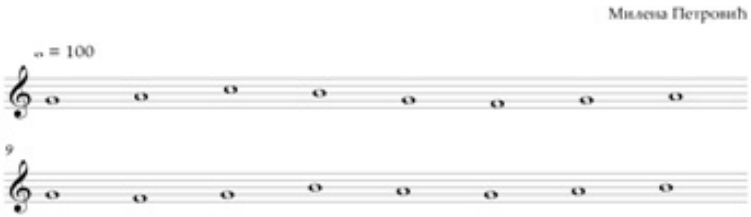

Статична мелодијска контура

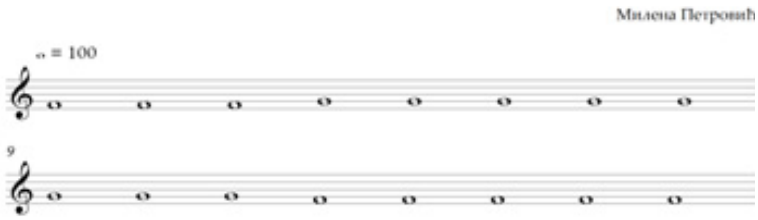

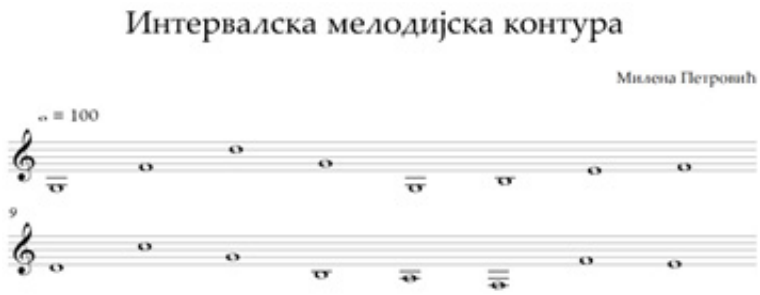

Као што се из приложених записа види, свих пет МК крећу се истим темпом, немају тоналитет, ритам нити динамику, и све су свиране на белим диркама. Компоновао их је аутор овог рада за циљеве истраживања. Снимљене контуре студенти су слушали по три пута у низу, а након сваке одслушане студенти су заокруживали једну од шест понуђених основних емоција написаних на папиру.

Основне хипотезе

Студенти ће препознати неке од основних емоција само на основу МК, те оне мање развијене контуре изазваће *позитивне емоције*. Развијеније контуре изазваће *негативне* (љутњу и тугу) и виши ниво узбуђења.

Резултати

Графикон 1: Процентуални приказ доживљених емоција при слушању узлазне МК (N = 106)

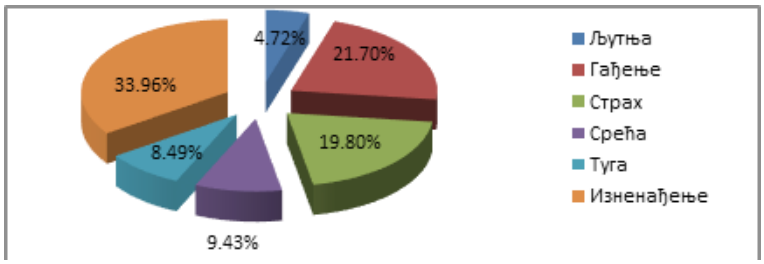

Графикон 2: Процентуални приказ доживљених емоција при слушању силазне МК (N = 106)

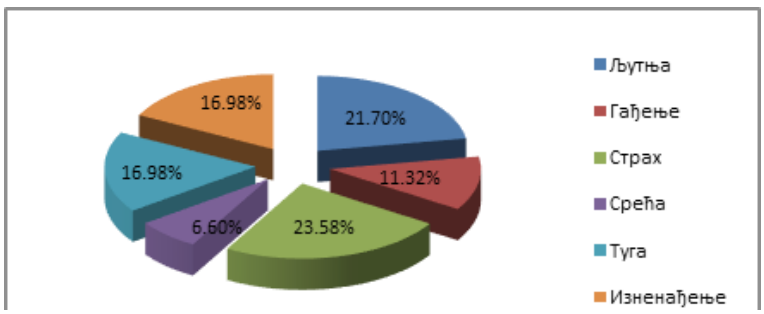

Графикон 3: Процентуални приказ доживљених емоција при слушању таласасте МК (N = 106)

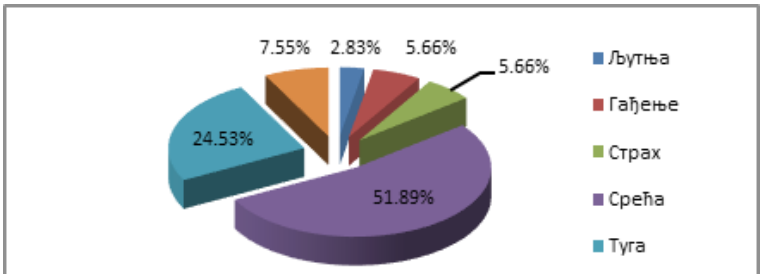

Графикон 4: Процентуални приказ доживљених емоција при слушању статичне МК (N = 106)

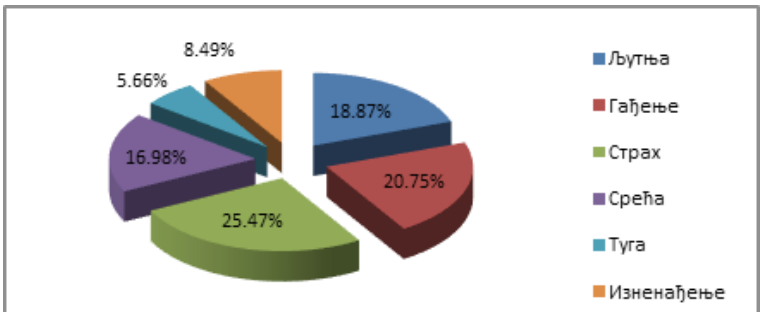

Графикон 5: Процентуални приказ доживљених емоција при слушању интервалске МК (N = 106)

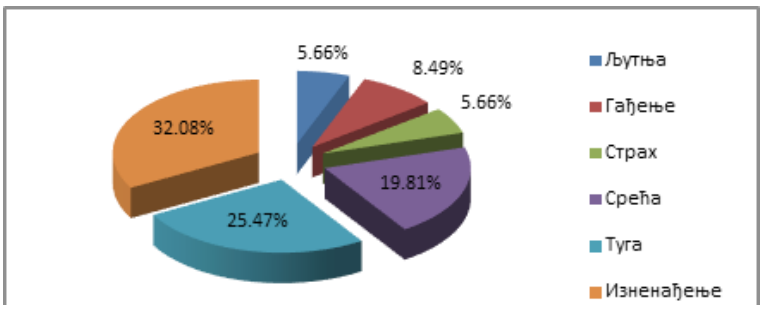

Најважнији резултати до којих се дошло овим истраживањем јесу: 1) емоција *изненађења* преовлађује при опажању узлазне МК (33.96%), 2) *негативне емоције*: страх (23.58%), љутња (21.70%) и туга (16.98% код женских студената) преовлађују при опажању силазне МК 3) *позитивну емоцију* среће највећи број студената доживљава при опажању таласасте МК (51.89%), 4) *негативне емоције*: страх (25.47%), гађење (20.75% код мушких студената) и љутња (18.87%) преовлађују при опажању статичне МК, 5) *изненађење* (32.08%) и *туга* (25.47%) преовлађују при опажању интервалске МК.

Дискусија

Студенти су препознали основне емоције у музици само на основу МК. Мали степен узбуђења добијен је при слушању мање развијених МК (са више понављања и мало варирања), највероватније зато што се мали опсег мелодије (у овом случају таласаста МК) лакше перципира, те изазива позитивне емоције *среће* услед задовољења очекивања слушалаца. Већи степен узбуђења добијен је при опажању више развијених МК (мелодије већег опсега), те су негативне емоције *страха, љутње* и *туге* преовлађујуће при опажању силазне МК.

Међутим, најзначајнији добијени резултати односе се на метафоричност музичког језика. Различите културе широм света тонове посматрају у контексту простора, те су тонске висине метафорично утемељене у физичко и културолошко искуство. Узлазно/силазна МК повезује се са спацијалним метафорама (горе–доле, над–испод, дубоко–плитко) које су настале јер наше тело функционише у физичком окружењу (Lejkof, Džonson 1980). Из физичког искуства знамо да је оно што је добро, позитивно и повољно обично горе и високо, а да се доле схвата као негативно и лоше: исправљен став указује на позитивна емотивна стања, а погружен став на тугу. Могуће је и да је узлазну МК већина студената доживела у контексту изненађења, тј. ишчекивања онога што ће се догодити у позитивном смислу. Насупрот томе, силазна МК изазвала је палету негативних емоција.

Највећи број студената (51.89%) таласасту МК доживљава у контексту позитивних осећања *среће*. Наизменична узлазност и силазност МК доживљава се као шема цикличних климакса, смена напетости и опуштања, те као постизање стања мелодијског баланса, јер наизменични смер кретања мелодије горе–доле приближно уравнотежује мелодију. Уколико се перцептуални простор мелодије доживљава као физички, дводимензионално-енергетски простор (Lejkof 1987: 513), онда узлазну мелодију чујемо као повећање напетости, а силазну мелодију као разрешење напетости. Ово је и у складу са старом мелодијском (контрапунктском) конвенцијом да оно што иде у једном правцу треба да се разреши или попуни кретањем у другом правцу („gap-fill melody" видети Rosner, Mejer 1982: 323), што је временом прерасло у гравитирање мелодије у правцу тоничног разрешења (Džonson 1987: 86). Мали амбитус таласасте МК највероватније да, у психолошком смислу, највише задовољава очекивања слушалаца, али је могуће и да има културолошко утемељење. Наиме, у односу на лучну, степенасту и силазну, таласаста МК је најзаступљенија контура у песмама широм света.[5]

Статичну контуру помиње још Хорнбостел под термином „narrow" (ограничен, оскудан, тесан, узан), а проматра у контексту формалног обрасца (Hornbostel 1932: 55). Статична МК је опонент свим другим типовима контура, јер она представља одсуство сваког кретања,

5 У Европи, од чак 383 анализиране песме, 295 има таласасту мелодијску контуру (Lomaks 1968: 328–337).

непроменљивост и непродуктивност. Статичност у мелодијској контури говора указује на одсуство емоција, те се чини да је то један од разлога због којег она у мелодији, код највећег броја студената, изазива стање *страха, гађења* и *љутње*.

Интервалска МК је код највећег броја студената изазвала осећање *изненађења* услед неиспуњених очекивања слушалаца наизменичним кретањем узлазних и силазних интервала (упореди са Juslin, Vestfjel 2008: 563) који, сваки за себе, носе одређену емотивну, личну и универзалну конотацију. Уколико се интервал сагледава као својеврсан покрет, онда је очекивано прихватити тумачења појединих аутора да је однос између интервала у музици и емоције универзалан (Bleking 1974: 69) и да једино интервал изазива емоције код слушалаца (Kuk 1959). Аутор Кук је сматрао да интервал велике узлазне терце изазива осећање среће, док интервал велике узлазне сексте имплицира ишчекивање задовољства; да мала секста сугерише мучно стање, док прекомерна кварта конотира непријатељство. Своје аргументе тражио је у чињеници да европска тонална музика постоји дуги низ векова, те да је, као таква, формирала и одређене обрасце у свести композитора и слушалаца. Овакав „језик емоција", представљен кроз везу између интервала и емоције, посматра се у различитим културама, музичким жанровима и историјским периодима, а не само у оквирима западно-европске тоналне музике.

Закључак

Мелодијска контура је заједничка за говор и музику, а унутар различитих музичких традиција поједини типови мелодијских контура повезани су са музичком структуром, културним моделима, психолошким процесима и стањима, емотивним садржајем и естетским принципом. Мелодијска контура се перципира као целина и има важну улогу у препознавању и разликовању мелодија. Повезана је са просторно-сликовним шемама, што значи да је заснована на телесно-физичком искуству. Услед кретања кроз простор и време мелодија се доживљава метафорично и за њено вербално описивање користе се метафоре које су, заправо, визуелне слике или телесни покрети. Метафоре помажу да се музика, као апстрактни концепт, конкретизује и обрнуто, улога телесног покрета јесте да посредује између музике и њеног значења. На пример, вишевековна доминација западноевропске функционалне хармоније условила је одређене културолошке конвенције утеловљене у ушима и телима људи. Могуће је да је то важан разлог због којег се мелодијске контуре препознају као сличне онда када су повезане блиским тоналним везама.

Превасходно западноевропском категоријом може да се сматра и концепт емоције, будући да се као стандард поставља схватање које се подразумева међу припадницима западне културе од којих је најзаступљенија представа да су емоције културни конструкт супротан разуму (Luc, Vajt 1986). Домен емоција је, баш као и музика и мелодијска контура, апстрактни појам који се концептуализује метафорама, јер су културолошки чиниоци неодвојиви од физиолошких и психолошких фактора.

Резултати овог истраживања су показали да мелодијска контура, потпуно огољена и лишена свих других музичких елемената, може да изазове основне емоције код слушалаца – студената музике. То би, даље, значило да се емотивност која се доживљава при опажању различитих типова мелодијске контуре претаче у метафоричност вербалног исказа услед снажне утемељености концептуалних метафора у човеково телесно искуство, оформљено одређеним културно-социјалним нормама и садржајима. С једне стране, однос између тела, културе и метафоре међусобно је зависан, а са друге, домен емоција нарочито је погодан за илустровање интеракције између телесног и културног. Овако постигнута мултимодалност између телесног, емотивног, вербалног (метафоре) и музичког (мелодијска контура), пружа могућности за нове правце у области музичке педагогије. У плану је да се исти експеримент уради и са испитаницима немузичарима, али и да се смеру кретања мелодије дода и ритмичка контура, као и да се провери да ли постоји разлика између доживљаја емоција код студената извођачких и неизвођачких одсека, те између женских и мушких студената музике.

Литература

Band et al. 2001: J. Band, S. Quilter, G. Miller, The influence of selected music and inductions on mental imagery: Implications for practitioners of Guided Imagery and Music, *Journal of the Association for Music and Imagery*, 8, 13–33.

Barlet, Dauling 1988: J. Bartlett, J. Dowling, Scale Structure and Similarity of Melodies, *Music Perception: An Interdisciplinary Journal*, 5(3), 285–314.

Bib et al. 1992: B. Beebe, J. Jaffe, F. Lachmann, A dyadic systems view of communication, *u*: N. Skolnick, S. Warshaw (eds.) Relational Perspectives in Psychoanalysis, Hillsdale, N.J: Analytic Press, 61–81.

Bleking 1974: J. Blacking, *How musical is man?* Seattle, WA: University of Washington Press.

Bregman 1999: A. Bregman, Auditory organization in music, *u*: A. Bregman (ed.) Auditory Scene Analysis: The Perceptual Organization of Sound, Cambridge, MA: MIT Press, 455–528.

Darvin 1872: C. Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals,* London: John Murray.

Dauling 1978: J. Dowling, Scale and contour: Two components of a theory of memory for melodies, *Psychological Review, 85*, 341–354.

Dauling 1988: J. Dowling, Attending to hidden melodies, *u*: *Encyclopaedia Britannica Yearbook of Science and the Future*, 192–203.

Dauling 1991: J. Dowling, Tonal strength and melody recognition after long and short delays, *Perception & Psychophysics,* 50, 305–313.

Dauling, Fudžitani 1971: J. Dowling, D. Fujitani, Contour, interval, and pitch recognition in memory for melodies, *Journal of the Acoustical Society of America,* 49(2), 524–531.

Dauling, Harvud 1986: J. Dowling, D. Harwood, *Music Cognition,* Academic Press.

Dauling et al. 1995: J. Dowling, S. Kwak, M. Andrews, The time course of recognition of novel melodies, *Perception & Psychophysics,* 57, 136–149.

Disenejaki 2000: E. Dissanayake, Antecedents of the Temporal Arts in Early Mother-Infant Interaction, *u*: N. Wallin, S. Brown, B. Merker (eds.) The Origins of Music, Cambridge MA: The MIT Press, 389–411.

Djuberi, Taker 1992: D. Dewberry, D. Tucker, Neural mechanisms of emotion, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60, 329–338.

Drejk et al. 1991: C. Drake, J. Dowling, C. Palmer, Accent structures in the reproduction of simple tunes by children and adult pianists, *Music Perception*, 8(3), 313–332.

Ekman 1992a: P. Ekman, An argument for basic emotions, *Cognition and Emotion,* 6, 169–200.

Fara 2000: M. Farah, The neural bases of mental imagery, *u*: M. S. Gazzaniga (ed.) The new cognitive neurosciences, Cambridge, MA: MIT Press, 965–974.

Fernald 1985: A. Fernald, Four-month-old infants prefer to listen to motherese, *Infant Behavior and Development*, 8, 181–195.

Fernald 1989: A. Fernald, Intonation and communicative intent in mothers' speech to infants: Is the melody the message? *Child Development*, 60, 1497–1510.

Fernald, Simon 1984: A. Fernald, T. Simon, Expanded intonation contours in mothers' speech to newborns, *Developmental Psychology*, 20, 104–113.

Fernald et al. 1984: A. Fernald, N. Kermanschachi, D. Lees, The rhythms and sounds of soothing: Maternal vestibular, tactile, and auditory stimulation and infant state, paper presented at the biennial International Conference on Infant Studies, New York.

Fernald, Kul 1987: A. Fernald, P. Kuhl, Acoustic Determinants of Infant Preference for Motherese Speech, *Infant Behavior and Development*, 10, 279–293.

Ferier 1985: L. Ferrier, Intonation in discourse: Talk between 12–month olds and their mothers, *u*: K. Nelson (ed.) Children's language, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 35–60.

Frejz 1982: P. Fraisse, Rhythm and tempo, *u*: D. Deutsch (ed.) The psychology of music, NY: Academic, 149–180.

Garido, Šubert 2015: S. Garrido, E. Schubert, Music and People with Tendencies to Depression, *Music Perception: An Interdisciplinary Journal*, 32(4), 313–321.

Džerardi, Gerken 1995: G. Gerardi, L. Gerken, The Development of Affective Responses to Modality and Melodic Contour, *Music Perception: An Interdisciplinary Journal*, 12(3), 279–290.

Džonson 1987: M. Johnson, *The Body in the Mind: the Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason,* The University of Chicago Press.

Hjuron 2006: D. Huron, *Sweet Anticipation. Music and the Psychology of Expectation,* Cambridge, MA: MIT Press.

Hornbostel 1932: E. von Hornbostel, Review: Walter Konig-Beyer. Volkerkunde in Lichte Vergleichender Musikwissenschaft, *Baessler Archiv,* 15, 55–56.

Hud 1971: M. Hood, *The ethnomusicologist,* New York: McGraw-Hill.

Ji 1990: S. W. Yi, A theory of melodic contour as pitch-time interaction: The linguistic modeling and statistical analysis of vocal melodies in selected 'Lied' collections of Schubert and Schumann, Unpublished Ph. D. dissertation, University of California, Los Angeles.

Jungmo et al. 2001: K. Youngmoo, C. Wei, R. Garcia, B. Vercoe, Analysis Of A Contour-Based Representation For Melody, *u*: Proceedings of the 1st ISMIR Conference, Plymouth, Massachusetts (October 23–25).

Juslin, Vastfjal 2008: P. Juslin, D. Vastfjall, Emotional responses to music: The need to consider underlying mechanisms, *Behavioral and brain sciences*, 31, 559–621.

Kalfa et al. 2008: S. Khalfa, M. Roy, P. Rainville, S. Dalla Bella, I. Peretz, Role of tempo entrainment in psychophysiological differentiation of happy and sad music? *International Journal of Psychophysiology*, 68, 17–26.

Klajn, Šipka 2007: I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza,* Novi Sad: Prometej. [orig.] Клајн, Шипка 2007: *И.* Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Klifton 1983: T. Clifton, *Music-as-heard. A Study in Applied Phenomenology,* New Haven, CT: Yale University Press.

Krozier 1974: J. B. Crozier, Verbal and exploratory responses to sound sequences varying in uncertainty level, *u*: D. E. Berlyne (ed.) Studies in the New Experimental Aesthetics: Steps Toward an Objective Psychology ofAesthetic Appreciation, New York: Halsted Press.

Krumhansl 1995: C. L. Krumhansl, Music psychology and music theory: Problems and prospects, *Music Theory Spectrum,* 17, 53 –80.

Kuk 1959: D. Cooke, *The Language of Music,* London: Oxford University Press.

Langer 1957: S. K. Langer, *Philosophy in a new key,* New American Library.

Lejkof 1987: G. Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind,* Chicago: University of Chicago Press.

Lejkof, Džonson 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by,* University of Chicago Press.

Lerdal 1996: F. Lerdahl, Calculating Tonal Tension, *Music Perception*, 13(3), 319–363.

Lomaks 1968: A. Lomax, *Folk song style and culture,* Washington: American Association for the Advancement of Science.

Luc, Vajt 1986: C. Lutz, G. White, The Antropology of Emotions, *Annual Review of Anthropology*, 15, 405–436.

Luis 1951: M. Lewis, *Infant speech: A study of the beginnings of language*, London: Routledge & Kegan Paul.

Mejer 1956: L. Meyer, *Emotion and meaning in music,* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Melcof 1985: A. Meltzoff, Immediate and deferred imitation in fourteen-and twenty-month-old infants, *Child Development*, 56, 62–72.

Netl 1964: B. Nettl, *Theory and Method in Ethnomusicology,* New York: Macmillan Publishers.

Nidental et al. 2005: P. Niedenthal, L. Barsalou, P. Winkielman, S. Krauth-Gruber, F. Ric, Embodimentin Attitudes, Social Perception and Emotion, *Personality and Social Psychology Review*, 9(3), 184–211.

Ozborn 1980: J. W. Osborne, The mapping of thoughts, emotions, sensations, and images as responses to music, *Journal of Mental Imagery*, 5, 133–136.

Patel et al. 1998: A. D. Patel, I. Peretz, M. Tramo, R. Labreque, Processing prosodic and musical patterns: A neuropsychological investigation, *Brain and Language*, 61, 123–144.

Rosner, Mejer 1982: B. Rosner, L. Meyer, Melodic processes and the perception of music, *u*: D. Deutsch (ed.) The Psychology of Music, New York: Academic press.

Sloboda 1978: J. Sloboda, Perception of contour in music reading, *Perception, 7*, 323–331.

Stern et al. 1982: D. Stern, S. Spieker, K. MacKain, Intonation contours as signals in maternal speech to prelinguistic infants, *Developmental Psychology*, 18, 727–735.

Stern et al. 1985: D. Stern, L. Hofer, W. Haft, J. Dore, Affect attunement: The sharing of feeling states between mother and infant by means of intermodal fluency, *u*: T. Field, N. Fox (eds.) Social perception in infants, Norwood, N.J: Ablex.

Sundberg 1998: J. Sundberg, Expressivity in singing. A review of some recent investigations, *Logopedics, Phoniatrics, Vocology*, 23, 121–127.

Šenfild et al. 2003: T. Shenfield, S. Trehub, T. Nakata, Maternal singing modulates infant arousal, *Psychology of Music*, 31, 365–375

Šerer, Ošinski 1977: K. Scherer, J. Oshinsky, Cue utilization in emotion attribution from auditory stimuli, *Motivation and Emotion*, 1(4), 331–346.

Trehub et al. 1987: S. Trehub, L. Thorpe, B. Morrongiello, Organizational processes in infants' perception of auditory patterns, *Child Development*, 58, 741–749.

Trehub et al. 1997: S. Trehub, E. Schellenberg, D. Hill, The origins of music perception and cognition: A developmental perspective, *u*: I. Deliege, J. Sloboda (eds.) Perception and cognition of music, East Sussex, England: Psychology Press, 103–128.

Trejnor, Trehub 1992: L. Trainor, S. Trehub, A comparison of infants' and adults' sensitivity to western musical structure, *Journal of Experimental Psychology, Human Perception and Performance*, 18, 394–402.

Trevarten 1986: C. Trevarthen, Brain science and a human spirit, *Journal of religion and science*, 21(2), 161–200.

Vecel et al. 1998: W. Wetzel, F. Ohl, T. Wagner, H. Scheich, Right auditory cortex lesion in Mongolian gerbils impairs discrimination of rising and falling frequency modulated tones, *Neuroscience Letters*, 252, 115–118.

Zatore et al. 1994: R. Zattore, A. Evans, E. Meyer, Neural mechanisms underlying melodic perception and memory for pitch, *Journal of Neuroscience,* 14, 1908–1919.

Žake et al. 2014: L. Jaquet, B. Danuser, P. Gomez, Music and felt emotions: How systematic pitch level variations affect the experience of pleasantness and arousal, *Psychology of Music*, 42(1), 51–70.

Наслеђе 41 • 2018 • 283–297

Milena Č. Petrović

MULTIMODAL PERSPECTIVES OF MUSIC EDUCATION - MELODIC CONTOUR AS THE EMOTIONAL GRAMMAR IN MUSIC AND LANGUAGE

Summary

Multimodality refers to the constitution of multiple modes, i.e. socially and culturally shaped resources in meaning making. Multimodal literacy refers to the study of language that combines two or more modes of meaning. In music education, multimodality enables an understanding of musicality on one hand, and becomes a resource in formal learning, on the other hand. Due to cross-modal associations between kinetic, visual and vocal segments, melody recognition is possible by its contour. As parts of a spatial music performance system, melodic contours are embodied schemas that provide relationships between physical and figurative domains. Melodic contour is the most important element in the emotional expression of music, because it has formal similarities with the expressive structure of the experienced emotions and is related to the estimates of tension. Through the prism of multimodality, metaphorical connotation of melodic contour can be recognized and understood in the context of personal emotions and general determinants of culture. The aim of this research is to show whether melodic contour alone, devoid of any other musical parameters, can induce basic emotions among music students. Students of different departments at the Faculty of Music in Belgrade (n=106) listened to five melodies of different contours (descending, ascending, arch, static, interval) of the same tempo, without key, rhythm and dynamics, played on white keys only. The results show that the emotion of *surprise* prevails in the perception of the ascending and interval melodic contour; *fear* and *anger* in the perception of the descending and static; *happiness* in the perception of the arch melodic contour.

Keywords: multimodality, melodic contour, metaphors, emotions

Примљен: 10. април 2018. године
Прихваћен: 15. новембар 2018. године

ПРИКАЗИ

Наслеђе 41 • 2018 • 299–305

Драгана Б. Вукићевић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЈЕДАН КАУБОЈСКИ ИС-КОРАК КА МОДЕРНОМ ИСКУСТВУ

(Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, 129 стр.)

Означивши студију о реализму као рад на маргини, Драган Бошковић заправо исписује странице о ономе што је у средишту његовог истраживања – модерна и постмодерна књижевност, и ине, у односу на тако постављен центар, транзитивне књижевности. Студија је кохерентно писана, а ту кохеренцију омогућује врло јасна истраживачка позиција – она која открива модерно искуство у реалистичком тексту. У српској књижевности написане су многе студије у којима је препозната модерност реалистичих писаца, али без толике фокусираности и систематичности (додали бисмо и фиксираности). Такође, раније студије, у методолошком смислу, нису посезала за теоријама примарно уобличеним и примењеним на другој грађи (књижевности модерне и постмодерне). Од позитивистичких, преко структуралистичких до актуелних постмодернистичких, у Бошковићевој читалачкој орбити реалистички писци сада пролазе кроз нову мену „модерних искустава".

Индикативан је избор, назовимо их *модернистичким реалистима*[2], писаца попут С. Матавуља, Л. Лазаревића, Ј. Г. Миленка, Р. Домановића. Бирају се писци, и унутар њиховог опуса они текстови на које су већ савременици тих писаца указивали као на текстове који у реализму „беже" од реализма. И то што „жуља" реализам има, дакле, своју историју која врхуни Бошковићевом студијом. Стиче се утисак да је селекција могла обухватити још неке писце и још нека дела. Остаје запитаност зашто аутор није уврстио раније (знатно раније) писану студију о Илији Вукићевићу. Одговор је можда у намери да не пописује и класификује „модернизме" већ да „баци удицу", да испровоцира нова читања, да стави

1 dragana.vukicevic67@gmail.com

2 У за овај рад оперативан оксиморон „модернистички реализам" – смешта се поетика писаца у којој – опозиција романтичарско-реалистичко није више у односу на стварносно које је такође дискурзивно, већ у односу на Жељу која се у реализму (тенденциозно) контролише Свешћу и субверзивно исклизава у Страх. У Бошковићевој номенкалтури „нулти степен био би формиран на полу свести, без обзира колико је она хетерогено конституисана, јер та свест асимилује, редукује, преусмерава жељу онолико колико га жеља чини дисхармоничним" (Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, ФИЛУМ, Крагујевац, 2017, 18). Тако се ствара „илузија целовитости, тоталитета, стабилног поретка" (Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 21).

три тачке на свој рад. Надамо се да је то знак наставка упркос опирању и позиционирању сопствених интересовања за реализам као маргиналних.

Добро аргументованим примерима модерности реалистичких писаца аутор не придаје карактер узгредица. Он приступа књижевноисторијској ресементизацији, радикалнијим закључцима, убедљиво дефинише „генерички модел у/по којем се **обриси** модернистичког дискурса Грчића, Лазаревића или Матавуља остварују исклизавањем романтичарског кроз реалистички проседе"[3]. У овој тези видимо најзначајнији допринос ове студије, њен ис-корак тамо где је први корак одавно направљен (већ у критици појединих савременика реалиста) и научни опрез – похрањен у речи обрис коју смо истакли. Тај неопходни опрез видимо и у констатацији да је проза Лазе Лазаревића један деликатан али пресудан „дискурзивни корак ка модерном искуству"[4].

У уводној студији *Нулти степен реалистичког писма* аутор успоставља поетички концепт реализма заснован на:

а) категоричкој негацији ранијег, оног који су савременици дефинисали кроз „естетски одношај уметности према стварности" (Чернишевски), или дагеротипска слика стварности (С. Марковић) (Кроз ову негацију, мишљења смо, српска наука о књижевности је већ прошла и зна да: „Реализам, дакле, није знак стварности, он је знак реалистички обликовног дискурса; реализам није облик друштвене стварности, он је облик поетике"[5]), али и на:

б) полемици са актуелним канонским тумачењима (иако и сам творац канона јер ради у институцији која ствара канон, Бошковићев homo ludens своју позицију у једној од студија персонализује као позицију студента који није добио десет). У Бошковићевој ауторефлексији, читање реалистичких писаца је измештање, помак, новина у односу на канонска тумачења – из нашег угла, полемична интонација у односу на оне интерпретативне хоризонте који нису препознати као саобразни понекад је више драматична него што је ми видимо. На насловној страни је вестерн јунак – сам против свих, а има их много. И то би требало и да буде кључ за читање ове књиге који нуди аутор. Али ко је тај усамљени јунак? Бошковић или реализам или Бошковићев реализам? И да ли су они уопште сами?

Иако модерност реализма откривају у континуитету и они који су се пре Бошковића бавили њоме (додуше, узгред), и иако ова студија није направила прве кораке (они су одавно направљени), она има нешто будничко, инспиративно у себи и то сматрамо и задовољством читања и њеном највећом вредношћу. Начињен ис-корак из направљеног корака (из „иванићевског шињела").

в) Неки од кључних појмова реалистичке поетике – мимезис, огледало, стварност реинтерпретирани су, а у тој ресементизацији појмова као ауторитативно залеђе призвани Лакан, Џејмсон, Дерида, Л. Хачион.

3 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 88.
4 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 84.
5 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 92.

У тој апликацији огледало више није глатка површина преко које се (само)идентификује посматрач. У лакановском кључу све се преозначава, а потом аплицира кроз игру апоретично постављених бинарних појмова жеље и свести:

> „Жеља која производи реално упорно потврђује да реалног нема, она само симулира утопију саморазумљивости, миметичку провидност, једну лојалност очекиваном. А жеља за причом све упорније покреће приповедање, и носи причу све даље, у немогућност завршетка, у ништа жеље осим приче без краја."[6]

Чак ни Бартов нулти степен писма, није више Бартов (заправо он је само полазиште за именовање нултог степена реалистичког дискурса[7]), док, у фукоовској номенклатури „миметизам своје референце налази не у стварности егзистенције већ у стварности различитих дискурзивних пракси"[8]. Како се од сопственог херменеутичког оквира не може побећи, Бошковићев истраживачки лик се непрестано види у огледалу-учењу поменутих аутора. Базично је ипак читање Лакана. Улажење у круг оних који су заправо реализам већ ишчитавали преко Лакана. Реисписивање (ненамерно) *Реализма или страха од жеље* (алудирам на наслов преведене студије Леа Берсанија), али на примерима из српске књижевности.

Пошто је у уводној студији хипостазирао сопствену истраживачку позицију, и успоставио разлику у односу на друге, Бошковић је ту разлику покушао да провери у директном сусрету/судару са делима реалистичких писаца. Издвајам изразито иновативно тумачење Матавуљеве приповетке *Аранђелов удес* као „пер-верзије"[9] јеванђеоског обрасца зачећа Богородице Марије. И *Аранђелов удес* и *Ђукан Скакавац* у Бошковићевој интерпретацији постају интерпретативне парадигме Матавуљевог удеса – тј. границе поетике, у којој „остварење жеље не може да остане у симболичком поретку него сам субјект мора да нестане"[10], у којој се назиру „назнаке могуће модернистичке/ритуалне авербалне нарације"[11]. Бошковић је одличан тумач „тамних места" језика – речи које изговарају јунаци а које нису у симболичком поретку језика: Ђуканово „жвр", захваљујући његовој студији „чујемо" као глас авербалног огледалног

6 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 95.

7 У Бошковићевој номенклатури:
„Нулти степен опстаје, пре свега, на рубовима реалистичких стратегија – у говору, нагону за причањем, 'догађају причања', разговору, рационалном упоришту свести приче/приповедача, илузији стабилне поетичке економије карактеристичне за реалистичку причу, кохерентном сећању, контролисаној психолошкој стварности субјекта, изван којега остају – унутар кога, на линији дискурзивно несвесног, остају романтичарски елементи, различити типови фантастичког, модернистичка динамика текста и субјекта, псеудореалистички представљени догађаји, ментално и душевно померени идентитети и поетички ефекти који превазилазе/мимоилазе реалистички проседе" (Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 19–20).

8 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 22.

9 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 30.

10 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 29.

11 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 36.

стадијума, као језик којим проговара жеља, а који је мимо, с оне стране свесно контролисане употребе језика. У Матавуљевом „случају" минуциозном анализом пратимо пут „сазревања знака" до алогичног, модерног (подсетимо на Бошковићеву опрезност у игри предлога – *до*, не и *у* модеран знак!).

Иако насловом наредне студије – „Лаза Лазаревић и крај реалистичког дискурса" – провоцира другачије књижевноисторијско позиционирање Лазаревићевог дела, Бошковић је ипак обазрив и избегава радикалније реинтерпретирање књижевне историје у којем би се границе српске модерне померile уназад према осамдесетим година 19. века:

> „Признајмо, изнова, да Лазаревић још увек нема снагу модерног аутора да крене из отвореног 'белог' простора, као што су то чинили симболисти, али је већ захваћен њиме, толико захваћен да му чак стваралачки жртвује битне делове своје поетике."[12]

Тако наслов добија једну унутрашњу полемичку напетост између Жеље и Страха од Жеље која писца „враћа" на „нестабилно место које је, осетивши сопствену поетичку (не)моћ, потврђивало и оповргавало себе отварајући простор модернитету"[13]. И код Лазаревића, Бошковића занимају најтамнија и најзагонетнија места текста у којима се реалистички канон сусреће са својим границама како оним које се јављају у метатексту, тако и онима које провоцира сам текст. Заправо у Бошковићевој студији, с правом, реч граница смењује се нечим што бисмо назвали ничија земља, транзитан (ауто)поетички простор. У студији „Полузвезда, полузнак, полуреализам Ј. Г. Миленка" наишли смо на, досад, из нашег угла, најпрецизније књижевноисторијско позиционирање писаца који је у досадашњим проучавањима препознат као „романтичар, постромантичар, импресиониста, модерниста, реалиста али и реалиста са оградом"[14], писац чије дело је засновано на „на стваралачкој синтези вуковске народне основе и европске романтичарске и постромантичарске књижевности" а о којем Бошковић пише: „Он ипак није граничи писац, ни реалистички, више је транзициони писац између романтизма и модернитета."[15]

У студији посвећеној Лазаревићу врло је инспиративна и, чини нам се, тачна тврдња да је „мајка – иако симптом краја реализма – последња (је) одступница реализма"[16]. У нашој текстоцентричној интерпретацији подстакнутој овом тезом, фигура мајке у реализму је динамична, метаморфична, с једне стране мајка која функционише у симболичком систему Оца (фалусна Мајка, Отац : Мајка), а с друге, мајка која је претеча првог огледавања, преедипална мајка. У Бошковићевој метатекстоцентричној, изразито иновативној интерпретацији приповетке *Ветар*, „Јанко, дакле,

12 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 71.
13 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 42.
14 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 87.
15 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 88.
16 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 44.

пролази модернистичко искушење, пристаје на њега и истовремено га жртвује поетици као мајци".[17] Другу напуклину модерног искуства у реалистичком дискурсу Бошковић препознаје у субјективизму:

> „Романтизам у субјекту и његова депатетизација у причи само појачавају ефекат субјекта, сада субјекта без романтичарске снаге и мистике, али са модерном изложеношћу унутрашњим притисцима."[18]

У Бошковићевој реинтерпретацији све оно што је препознато као реалистички одговор на романтичарски субјект и његов постсентименталистички дериват – ирониja, катахреза, негација, елипса, криптограм – „скок" је у модерност. Реализам се „брани" од Жеље, оружјем Другог – не Прошлог, већ Будућег.

Имајући у виду шири опус, тј. дела у којима Лазаревић стабилизује поредак света који се поентира причом, које се завршавају „мајчински" ауторитативно, „морално", Бошковић се ипак окреће и задржава само на оним приповеткама у којима ангажована поента изостаје (*Вертер*, *Ветар* и *Швабица*). Полазећи од дестабилизоване перцепције јунака (*Ветар*), он у белинама чита „знакове психолошке трауме јунака, трауме текста, приповедну и дискурзивну (не)активност, трагове потиснутих, невербализованих стања и збивања које су, 'избељивањем', оне мистификовале"[19]. И као што се у Лазаревићевом тексту јунаку „навлачи бело на око"[20] и тиме укида једна од основних претпоставки реалистичког текста као текста који „гледа", „опажа", „описује", тако се у Бошковићевој студији на транспарентност знака навлачи белина. Белина не значи испражњеност него потиснутост, она је знак за неизречено које, захваљујући Бошковићевом читању, избија на површину текста. (У нашој студији такође посвећеној Лазаревићу – *Смех у белом*, бело је имало другачију знаковност –иконички, означавало је белину лекарске одеће, симболички – близину смрти и лиминалну позицију врача: лекара који се смеје. Индикативно је да се, без обзира на удаљеност интерпретација, белина појављује као једна врста заједничког херменеутичког изазова текста.)

У студији „Модернитет и генеза епифанија у прози Лазе Лазаревића", Бошковић се фокусира на „прекид нарације"[21], фрагменте, причу без краја, на места у којима јунаци/приповедач губе моћ (само)артикулисања. Изузетна је Бошковићева одисеја која прати погледе Лазаревићевих јунака – како ока које следи физичке законе (ока које реферира одређену стварност), тако и ока у којем је поглед који не види, тј. види све бело. Бошковићев поглед у поглед је мала историја фокализаторских мена, епифанија неизреченог ерототанатичног у „слепом", „празном", „белом", маркирање епифанијског лука, од психолошког до онтолошког, од поетичког до метапоетичког. Одлично око за око.

17 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 81.
18 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 46.
19 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 50.
20 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 52.
21 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 55.

Вредност ове студије није међутим само у ре-актуелизацији реалистичких писаца већ и у динамизму мисли и полемичком дијалогу које провоцира.

Не слажемо се да „сагледавања краја реалистичког дискурса и отварања модерног хоризонта у њему, очекују не само радикалније закључке него и трајнија решења"[22] – и то не зато што су постојећа решења (ако су уопште) решења трајна, већ зато што трајнијих решења нема; нисмо ни сигурни да ли ће будућа читања сагледавати крај (зашто не трајање или почетак реализма или препознавање новог реализма – попут оних атрибутива који су се јављали: соцреализам, магијски реализам, реализам апсурда и сл.). Чак и када је негиран, реализам је тврдоглаво опстојавао као фантомски еталон – као самеравање према одсутном знаку. Од тог еталона се није „спасила" ни Бошковићева студија (наводници овде означавају да се на мисију спасавања вероватно није ни мислило). И ма колико се сужавала знаковност и значење реализма и препознавали други -изми, он се већ унутар себе посувраћао (независно од стилских формација које су перзистирале, претходиле или му следиле), сам себи био Дамоклов мач – и жилаво опстојавао над сопственом негацијом у Језику, као страх од жеље који провоцира жељу, као рационално, свесно које провоцира криптограмско нагонско, еротско. Провокација је заправо обострана. Само је перспектива истраживача различита – да ли се у романтизму и модерни ишчитава реализам, или се у реализму ишчитава романтизам и модерна. И ту сви греше јер ничији контекст није светекст, или нико не греши, или је сваки „изам" заправо грешка. (То је мој одговор, истовремено одбрана и захвалност, што сам се нашла у ласкавој дружини грешника – са Лазом Костићем и Матошем.) Из угла историјске поетике врло је битно непрестано посезати за „књигом рођених 'књига'". Јер, дела имају своју прошлост и будућност независно од нашег херменеутичког оквира, наше књижевноисторијске свести, нашег модерног искуства – реализам је био модеран на начин на који га каснији модерни -изми неће више моћи сагледати јер ће бити „иза" онога што је себе видело „испред". Нас занима и та „прошла" модерност и модерност сагледана из угла модерности који ће тек доћи, а коју ни наслутити не умемо.

У заједничкој мисији да избегнемо утопију саморазумљивости, радосни због слагања и неслагања, после читања студије *Нулти степен реализма* остајемо (али смо једном ногом) у бошковићевском ис-кораку. Инспирисани студијом „Случај 'Г. Домановић': Поетички идеологизам и политички нихилизам", разумевањем параболичних значења и наслућивањем „кафкијанских простора критичке свести"[23] већ ишчитавамо сопствену ненаписану студију о симулакруму и симулацијама у Домановићевој прози. Заправо најбољим студијама и сматрамо оне које праве неке помаке у нашим читањима, буде нове идеје. Будућа разлиставања

22 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 99.
23 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 116.

Наслеђе 41 • 2018 • 299–305

реализма и ова футуристичка читалачка енергија коју Бошковићева студија најављује њен су најзначајнији допринос српском реализму.

Чекамо наставак упркос ограђивању аутора да је рад настао на ободима инспирације другим темама и другим писцима. И Бошковића видимо у центру нове маргине.

„Тест”, угљен, графит, пигмент, акрилик, 50x70цм, 2010.

Наслеђе 41 • 2018 • 307–310

Душан М. Иванић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

НУЛТИ СТЕПЕН РЕАЛИЗМА
(Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, 129 стр.)

Текстови Драгана Бошковића о реализму као периоду српске књижевности и типу европске књижевности имају два плана: један је полемички, други аналитички (такође полемички). Суочавајући се са досадашњим одређењима реализма и погледима на поетику реализма (српског, у основи и сваког другог), аутор у средиште ставља не миметичност (конвенционални моменат изучавања поетике реализма), већ дискурзивност, у начелу лишену односа према свијету збиље, постојања, сведена на писмо (текст). Међутим, аналитички дио ове студије (Матавуљ, Лазаревић, Грчић, Домановић) као да говори и нешто друго: појављују се елементарне страсти или стања људског бића или идеолошко-политички изазови живота национално-државне заједнице (Домановић). Тако аутор ових методолошки заоштрених теза заправо сабира/сажима искуство (или традицију) тумачења српског реализма и суочава је са могућностима савремене „дискурзивне науке", успостављајући *прелом* или, боље речено, *превој* као ново стање смисла реалистичких текстова. Бошковићеви текстови више нису ни са оне стране одакле долазе, нити су на оној страни према којој су се упутили (или их је на пут повео аутор и поставио на ову „превију").

Пишући – „Моји текстови и увиди, очекивано, нису повезани ни идејно, ни дискурзивно; они су само несмотрени искораци у нешто друго, и то онолико колико су текстови српских реалиста искораци у нешто друго њих самих"[2] – Бошковић открива свој основни методолошки порив, да искорачује према неоткривеном, невиђеном, непрочитаном у нашој приповједачкој баштини. А могли бисмо и његовим ријечима рећи – да прикрива основни став, тј. да су то веома смотрени кораци у исто оно чиме се бави српска књижевна историографија већ које стољеће. Ослободивши се миметичности реалистичког штива (иако зна да се миметичност тих текстова не да искључити), могао је бити у оном гдје су ти текстови „искораци у нешто друго (*да ли **од***) њих самих". Ова смисаоно необична формулација је јасна и, ако можемо додати, *искорак* није излазак, напуштање стајалишта, већ је премјештање тежишта. Доиста, читајући студије Драгана Бошковића, непрестано смо у реализму, реа-

1 dusan.div@gmail.com
2 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, ФИЛУМ, Крагујевац, 2017, 7.

листичности, помјереним из средишта ка рубовима, час на превоју ка модерни, час ка романтици и романтизму. И што је још важније, у начелном дијелу студије („Нулти степен реалистичког дискурса") аутор традицију тумачења реалистичких текстова узима да би се с њом спорио на новим методолошким полазиштима. Тако је добијена полемичка рекапитулација неких од главних тумачења реализма и код нас и у европској традицији. Добијено је и ново тумачење „старих реалистичких" појмова, којих се чврсто држала, барем у првим фазама, књижевност која је себе називала реалистичком: огледало/стварност (али и слика, појам везан за умјетност сликања/стварност). С друге стране, тврдњом да се центар (свијет, дјело) претвара у крајњем случају – у ништа, Бошковић укида могућност или сврху интерпретације. Настаје подручје о којему је тешко постићи компромис, мада га аутор налази: за њега је *нулти степен реалистичког дискурса* (између Лакана, Барта и Бахтина, с Џејмсоном),

> „као једна затварајућа структура, логична и стабилна економија дискурса, онолико колико то друштвени и поетички поредак налажу за сопствено самообјављивање, које моћ поетике и друштвених институција усмерава, омогућујући да се узајамно контролишу: књижевност – друштво и друштво – књижевност"[3].

Међутим, исти тај дискурс ће се често појављивати као, „нешто [...] несвесно реалистичког дискурса"[4].

Ово ће се наћи као основа анализе српских реалиста и основа теоријско-методолошких ставова аутора о поетици, односно конвенцијама реалистичког писма. Усмјерен на Дериду, Џејмсона, Лакана, Линду Хачион, Бошковић је у изричитој или прећутној полемици са тумачењима реалистичког текста, чак епохе, подвргавајући их новој семантизацији, прихватајући и одбијајући. Утолико је посвета аутору ове рецензије („Реализам је наш кошмар") у ствари најбоља дефиниција односа према реалистичком дискурсу – кошмару који постоји по себи – Бошковић додаје (саодносом теоријских ставова који се тичу реалистичког текста, али говоре другим језиком, тражећи у том тексту нешто друго него што је раније тражено) текст који говори другим језиком. Ово поље је, мислим, један од најважнијих аспеката Бошковићевог промишљања или проблематизовања тумачења (српског) реализма као историјскопоетичког и поетичког комплекса, што ће се видно препознати и у тумачењу Матавуљевих и, још интензивније, Лазаревићевих дјела и њихове позиције у распону романтизам–реализам–модерна.

Бошковић воли да наспрам једне тврдње (других проучавалаца, међу којима је често и аутор ове рецензије) постави другу, која тежи да има исту или сличну (а заправо супротну) вриједност. Нпр.

> „Ако је у реализму 'носилац књижевног писма сазрио до степена када је могао владати представом и моделирати свијет језика као језик свијета'[5], истовремено је унутар тога писма знак сазрео и до алогичног симболичког

3 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 17.
4 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 45.
5 Душан Иванић, *Модели књижевног говора*, Нолит, Београд, 1990, 273.

> знака унутар (романтичарског, модернистичког) језика жеље, знака за неозначено у свету, за неозначене (психолошке, онтолошке) светове"[6];

или:

> „'Уколико излазак из фолклорног у колоквијално или из историјског у савремено одмах активира актуелан контекст'[7], онда и излазак из актуелног у фолклорно увек активира (романтичарско и модернистичко) архајски контекст, или, прецизније, мит/фолклор увек доводи у питање идентитет и конзистентност реалистичке поетике".[8]

Могло би се рећи да се тиме више успоставља ново него што се оспорава старо истраживачко поље: та два поља остају једно наспрам другога или се, штавише, преплићу.

С оваквим полазиштима у анализи, Бошковић се креће у онтолошки неодредивом свијету текста, дозвољавајући себи потпуну слободу тумачења (жеље која је неозначена или неозначива), те се у анализу или у разумијевање таквог текста уноси, ако из текста можда и не произилази, аспект који би ишао ка потпуном напуштању смисла текстова појмљених из „природног језика" (наравно, на граници са реторичким „пребацивањима" на симбол, алегорију, метафору, иронију, катахрезу...). Кад пише,

> „'Макар се тврдило да реалистичка прича радо деконструише стварност'[9], у миметичкој херменеутици само су се умножавале опозиције на различитим пољима: реализам-романтизам, реализам-модернизам, стварно-фантастично, локално-универзално, не допуштајући да сваки од њих буде препознат као фикциони/поетички/дискурзивни конституент реалистичког дискурса, за реалистички текст пресуднији него што је то 'стварност'"[10],

то изазива двоумицу, утолико што је стварност реалистичког текста такође „стварност" (иреална стварност језика), дакле, конституент реалистичког дискурса, не мање (хоћу рећи више) него историјскопоетичке или теоријске категорије (реализам, романтизам, модернизам). (Стварност текста је онтолошки самостална, али повезана са вантекстовном стварношћу на различитим нивоима, нпр. језик, предметни свијет, радње, ликови, заплет. Савремена когнитивна наратологија пак преноси тумачење, разумијевање стварности текста на читаоца, на његову егзистенцијалну стварност, итд.) Не би ваљало занемарити чињеницу да су „реалисти", писци епохе коју зовемо реализам, настојали да текст начине аналогним стварности, да га заснују на снази савремености, како би рекао Дилтај (*Drei Epochen*).

Кад поводом Лазаревића каже, „несвесна кохеренција самога текста"[11], то је тип тврдњи које Бошковић воли, дакле оно што је нека

6 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 41.
7 Душан Иванић, *Српски реализам*, Матица српска, Нови Сад, 1996, 22.
8 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 32.
9 Душан Иванић, „Изазови реалистичке приче", у: *Српска реалистичка прича*, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2007, 176.
10 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 11.
11 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 61.

врста новог, осамостаљеног статуса дискурса независног од његовог творца. Отуда у овим студијама дијелови текста који се не могу ни потврдити ни оспорити, јер прелазе из подручја научног дискурса у есејистичко-теоријски исказ. Нпр.

> „Исповедни тон, без самосвести о њему, и прелазак у наративну раван анулира и жанр и жељу, и традицију са којом се наратор поигравао на линији жеље, и на коју се ослањао на линији забране, али и самосвест као забрану. Ритам овог анулирања кроз причу је, дакле, следећи: 1. дискурс забране (свести) контролише и иронизује дискурс жеље (несвесно); 2. дискурс забране себе подрива нарацијом жеље 3. оба дискурса живе своје жанровске структуре; 4. оба дискурса се укидају, али се не укида жеља за нарацијом, жеља за сликом, неосвешћени наратив жеље и скривени дискурс жеље у белинама краја приче."[12]

Монографија Драгана Бошковића садржи вишеструке научне изазове.

Прво, по томе што је отворена полемика или дискусија са досадашњим, старијим тумачењима поетике и историје српског реализма.

Друго, што полазећи од модерних (или модернијих) теоријских погледа (Дерида, Лакан, Џејмсон, Л. Хачион), истовремено не напушта врло чврсту везу са традицијом проучавања српског реализма и поетике реализма уопште.

Треће, што настоји да уведе у расправу/предлог другачије периодизације српске књижевности 19. вијека (однос романтизам–реализам–модерна).

Четврто, можда најистакнутија вриједност ове књиге, што је у анализи појединачних дјела (у извјесном смислу и опуса) – Симе Матавуља, Лазе Лазаревића, Јована Грчића Миленка и Радоја Домановића – начинио радикалан отклон од знатног дијела досадашњих тумачења, не што та тумачења не би уважавао (напротив), већ што досљедно и одлучно производи смисао њихових текстова у одређеном теоријском/методолошком видокругу.

Без обзира на границе и, да кажемо, пролазност већине теоријских учења, добро је кад она даду овакав резултат. Наиме, мјеста (у прози српских писаца) која се тумаче, било бјелине, пукотине, некохеренције, поенте, епифаније, добро подносе нове теоријске захтјеве или пропозиције. (Једно комплексно разумијевање текста прошлости не може избјећи суочавање са његовим смислом или рецепцијом тога смисла у вријеме настајања и објављивања, и у генерацијама послије тога. У том су Лазаревић и Матавуљ идеални примјери.)

Из овога што је написано, јасно је да је *Нулти степен реализма* Драгана Бошковића значајан прилог изучавању српског реализма – епохе која је дала темељ српској умјетности приповиједања – и теоријско-методолошким питањима изучавања поетике реализма.

12 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 63.

Наслеђе 41 • 2018 • 311–315

Снежана М. Милосављевић Милић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

О РЕАЛИЗМУ С ОНЕ СТРАНЕ РЕАЛНОГ
(Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, 129 стр.)

Најновија монографија Драгана Бошковића, редовног професора Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу, *Нулти степен реализма*, садржи две тематске целине: у првом делу разматрани су теоријски и књижевноисторијски аспекти семантизације појмова: реално, реализам, мимезис, док је други део књиге (условно, апликативан), посвећен анализи књижевног дела неких од репрезентативних аутора српског (пред/пост)реалистичког писма: Симе Матавуља, Лазе Лазаревића, Јована Грчића Миленка и Радоја Домановића. Иако се у уводној белешци аутор ограђује извесном дистанцом у погледу намера и околности које су условиле настанак књиге, читаоца не би требало да завара овај прикривени топос афектиране скромности; експлицитно неутралисање гледе херменеутичке телеологије ништи се у реторички повишеном и методолошки освешћеном иновативном читању српске реалистичке књижевне традиције.

Бартовски интониран наслов рукописа такође би могао критичку рецепцију усмерити у погрешном правцу; наиме, аутор је за овом (псеудо)цитатном конвенцијом посегао не зарад потврде једног од теоријских аксиома 20. века који пориче неутралност језика, већ ради реинтерпретације неутралног знака као „модуса неизбежног за конституисање било којега текста"[2]. Из овакве, синхроне теоријско-типолошке позиције, Бошковић се фокусира на дијахронијски контекст „дискурзивно несвесног" реалистичког текста „као његовог самоидентитета"[3], како би истражио ону „дискурзивну територију на којој се генерише и конституише реалистичко писмо"[4]. Али, у овако формулисаној аутопоетичкој интенцији налазимо и трећу потенцијалну рецепцијску странпутицу: рукопис који следи неће бити на трагу афирмације позитивистичке епистеме реалног (и њених књижевноисторијских рефлекса у дужем периоду 20. века), већ ће овај феномен промишљати унутар савремених постструктуралистичких парадигми које у „реалном" виде оно што се „опире концептуализовању, оно /што/ је испресецано силама,

1 snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs
2 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, ФИЛУМ, Крагујевац, 2017, 39.
3 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 9.
4 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 9.

нигде присутно, а једино се реалним могу сматрати дискурси који производе то реално"[5]. Бошковић тако наставља да се креће методолошком путањом коју познајемо из његових ранијих научних радова, а коју су трасирали Жак Дерида, Мишел Фуко, Жак Лакан, Фредерик Џејмсон, Жан Франсоа Лиотар, Петер Слотердијк. Једно од тежишта ове теоријске оријентације, односи се на дискурс који „покреће испредање литерарних знакова а чије се значење константно одлаже"[6]. То ће бити и аутору полазиште за тумачење оних аспеката реалистичког дискурса који се „отварају модернијем искуству"[7] као средишњег истраживачког задатка. Ове знакове модерности Бошковић прати

> „кроз процесе симболизације, психолошку динамику субјекта, отварање белина у тексту, жељу дискурса као дискурса жеље, одступање од реалистичког и ослањање на психолошко, трансцендентно, романтичарско-модернистичко"[8].

Полемички став према „академски пројектованој позитивистичкој објективизацији реалног као искључиво идеолошко-симболичкој објективизацији приповедног текста"[9], аутор демонстрира кроз двоструку истраживачку призму која, са оне афирмативне стране (на трагу кључних поставки Фредерика Џејмсона), претпоставља романтизам као услов реализма, а са друге стране перманентно преиспитује и проблематизује поједине увиде савремене академске рецепције (у првом реду, Душана Иванића и Драгане Вукићевић). У том смислу, посвета у инципиту и повремени искорак у аутобиографско време нису само конвенционални гестови које научни дискурс толерише, већ симптом ауторове потребе да унутар методолошки кохерентног оквира исти тај дискурс, не само пише, већ и живи, упркос неизбежном „кошмару" који такав суживот претпоставља.

Полазећи од премисе Фредерика Џејмсона да је „романтичарски идентитет субјективности и наративног света /је/ право лице реализма, једна фантазија или протонаративна структура као средство доживљавања реалног", Бошковић управо у романтичарском дискурсу препознаје „реални идентитет реалистичког писма", или „његов најособенији део"[10]. Оно што успоставља дијалог са *нултим степеном реализма* повинује се доминацији жеље, као у случају романтичарског или модернистичког књижевног текста, а не доминацији свести, коју реалистичка поетика експлицитно прокламује. Кључни аргумент да се реализам може посматрати и као „метаромантичарски дискурс"[11] садржан је, такође, у полазном концепту нултог степена реалистичког дискурса виђеног увек као метаприча или метадискурс који је иманентан говору, дискурсу, приповедању.

5 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 13.
6 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 96.
7 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 7.
8 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 7.
9 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 13.
10 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 16.
11 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 36.

Констатацију Душана Иванића, да је у реалистичкој причи увек „било нешто што се одупирало објављивању и довршењу", Бошковић афирмише у постструктуралистичком херменеутичком кључу који јој обезбеђује шири, али и конкретнији поетички и филозофски контекст:

> „Компромис дискурса/приповедача/жеље (означеног), зарад очувања целовитости, повећава процеп у структури поетике (означитеља), дискурса, али самим тим и у структури реалног."[12]

Управо је тај компромис својеврсни изазов и загонетка коју аутор интригантно рашчитава у текстовима изабраних аутора: Матавуља, Лазаревића, Грчића Миленка, Домановића.

Ново психоаналитичко читање Матавуљеве прозе долази са лакановске позиције жеље јер „опседнутост жељом"[13] аутор види као главни наративни механизам који својом структуром, поетичком самосвешћу и интертекстуалним обрасцем надвладава реалистички проседе и реалистичког јунака. Притом се Матавуљев покушај ослобађања из „замки реализма"[14] препознаје у интертекстуалним преозначавањима актуелизованих сижејних решења (нпр. первертовање јеванђеоског обрасца зачећа Богородице Марије у приповеци *Аранђелов удес* или ресемантизација хришћанско-митолошког хроноса Божића у приповеци *Др Иванович*). Досадашња запажања критике о улози митолошких, фолклорних или религиозних елемената у Матавуљевим приповеткама Бошковић валоризује тиме што у њима препознаје упад културе у реалистички поетички проседе, која се јавља и као пандан рационалистичкој и моралистичкој цензури и њеном дискурзивном „затамњењу" на месту жеље[15]. Тако се управо пишчев „компромис са жељом", или „прекид кретања жеље"[16] обзнањују као епифанија нултог степена реалистичког дискурса.

Сличну епифанијску улогу аутор повезује и са начинима превладавања реалистичког дискурса ограниченог миметизмом у делу Лазе Лазаревића. Наглашавајући поступке симболизације, нарочито изражене у приповеткама *Швабица* и *Ветар*, Бошковић се придружује новијим читањима Лазаревића као протомодернистичког писца. Напуклине у конзистентном реалистичком простору Лазаревићеве поетике анализиране су са аспекта рубних позиција текста – завршетака приповедака. У том погледу проницљиво и тачно запажање аутора о аналогији између фракталне структуре света симболистичке поезије, као једног од значајних обележја модерног „стања" и Лазаревићеве фрагментацији света, могло је бити допуњено и анализом недовршених Лазаревићевих приповедака, у досадашњој критици тумаченим као симптом „поетике одложеног краја" (Хаџи Танчић). Утолико пре што је чин недовршавања приче у фокусу Бошковићевог тумачења прозе Грчића Миленка, као „невидљивог места транзиције романтичарског у модерно"[17].

12 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 22.
13 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 29.
14 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 39.
15 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 25, 32.
16 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 34.
17 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 95.

О „упорности жеље да задобије облик приче”[18], аутор говори када као основна својства прозе Грчића Миленка издваја недовршеност, субјективитет, одгођеност, фрагменте, у бескрај одложену причу. Рецепцијски изазовна Грчићева проза чини се да свој савршени херменеутички одраз налази у поетици „трајно отворене и незаокружене жеље”[19], поетици која је метадескриптивни и метанаративни екскурс претпоставила заокруженој и целовитој (не само реалистичкој) причи. Притом није реч само о замени дијахронијског, контекстуалног читања оним синхронијским, већ о намери аутора да се за истином текста трага с оне стране наративно-поетичких истраживања, у једном „парапоетичком, надсвесном и метасвесном приповедном контексту”[20].

Насупрот могућој скепси чије бисмо обзире назрели као сенку исходишне упитаности над потенцијалном (не)читљивошћу таквих онтолошких и епистемичких крајолика, уочавамо Бошковићеву доследност, али и храброст да у изабрано методолошко поље укључи и питања идентитета реалистичког дискурса, питања производње „истине”, односа према ауторитету времена, перспектива и интереса писања реалистичког текста, илузије реалистичке форме, друштвено-научно-политичких ауторитета. Могуће одговоре на та питања доноси завршни део рукописа који је посвећен сатиричним приповеткама Радоја Домановића. Утицајна студија Фредерика Џејмсона о „политичко несвесном” теоријски контекстуализује Бошковићево иновативно и свеже читање класика српског сатиричног писма. Указивањем на „симболичке регистре”[21] Домановићевог дела, који откривају потиснуте аспекте „тоталитарних ефеката” једног историзованог друштва[22], аутор помера досадашњи рецептивни хоризонт Домановићевих приповедака. Тај помак посебно долази до изражаја у констатацији о „идеолошкој (де)центрираности”[23] Домановићеве поетике читане кроз жанровски образац параболе. Преко овог жанровског оквира Бошковић успоставља поетичку модернистичку вертикалу која иде од Домановића до Киша, унутар кафкијанског простора критичке свести и „гротескне слике света која отвара онтологију света лишеног телеолошког ослонца, с оне стране морала, с оне стране политике, у епистемолошком нихилизму”[24].

Омиљено подручје књижевнонаучних истраживања, покаткад и само као пробни дискурс који је служио афирмацији нових херменеутичких стратегија, реализам у књижевности био је повлашћено место готово свих текстоцентричних оријентација прошлог столећа. Да ни постструктурализам није одолео његовој привидној формалној и семантичкој транспарентности, потврђују многе студије у којима се са мање

18 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 92.
19 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 89.
20 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 27.
21 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 106.
22 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 120.
23 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 111.
24 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 118.

или више тачности, са сјајним иновативним увидима, али и грешкама, приступало овој поетици. Књигом *Нулти степен реализма* Драган Бошковић је са успехом реализовао почетну критичку интенцију да се активирањем овде описаних проблемских аспеката реализам не сагледава само „као рационални предах између романтизма и модернизма", како би се укључио „у двовековни модерни ход самоосвешћења и нарастања поетичке самосвести српске књижевности"[25]. Додали бисмо, и критичке самосвести будућих читалаца.

25 Драган Бошковић, *Нулти степен реализма*, 27.

АУТОРИ *НАСЛЕЂА*

Анђелковић Маја М.

Рођена је 1977. год. у Крагујевцу. Студије српског језика и књижевности завршила је на Филолошком факултету у Београду, на коме је потом магистрирала (2006) и докторирала (2009). Од 2003. запослена је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Бави се проучавањем српске књижевности и културе и интердисиплинарним проучавањима, а ужа специјалност јој је средњовековна књижевност, српскословенско рукописно наслеђе од 13. до 18. века и српска културна баштина. Руководилац је, истраживач и предавач на неколико националних пројекта (Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Министарство културе и информисања, Министарство правде) и координатор међународног пројекта (Европска комисија, програм Европа за грађане). Главни је и одговорни уредник часописа *Лицеум* (Центар за научноистраживачки рад САНУ и УНИКГ), и више зборника радова из књижевно-антрополошке области. Поред публиковања научних радова (неки од радова доступни су на academia.edu), учествовала је на међународним и националним научним скуповима, и одржала предавања по позиву у земљи и иностранству. Као монографска издања, до сада је објавила уџбеник монографског типа (*Кратка историја писма, књиге и библиотека*), превела са српскословенског и била уредник капиталног тројезичног издања (укључујући ауторску уводну студију, текстолошке напомене и пратеће текстове): Свети Сава, *Студенички типик* (Студеница, 2018).

zmajce7@yahoo.com

Аничић П. Слободан

Запослен у СПЦ Епархија бањалучка, Бања Лука (Босна и Херцеговина). Као парохијски свештеник обавља мисијску и мисионарску дјелатност при Богојављенском храму у Бањој Луци. Од 2014. године обавља функцију црквеносудског тужиоца Епархије бањалучке. Као професор грчког језика поред задужења у настави на Универзитету Апеирон у Бањој Луци, од 2007. године је именован и за сталног судског тумача за грчки језик од стране Министарства правде Републике Српске. Од 2007. године је члан Етичког одбора на Универзитетском клиничком центру у Бањој Луци.

slobodan.anicic.bl@gmail.com

Антонијевић Наташа З.

Рођена је 1990. године у Крагујевцу. Основне студије је завршила 2013. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, на смеру Енглески језик и књижевност. Мастер студије је завршила 2014. године на истом факултету, на смеру Енглески језик и књижевност, са одбрањеним мастер радом „Donne, Milton and Eliot's dissociation of sensibility". Тренутно је студент докторских студија на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, модул: Књижевност. Области интересовања: енглеска ренесансна књижевност, књижевност енглеског, америчког и англо-ирског модернизма, савремена англо-ирска драма.

antonijevic.090153@gmail.com

Бацић Милица С.

Рођена 1990. године у Долцу. Студент је докторских академских студија на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, модул Наука

о језику. Запослена је као лектор на Катедри за англистику истоименог факултета. Области интересовања: транслатологија, корпусна лингвистика, когнитивна семантика, лексикологија, конструкциона граматика.

milica.bacic@filum.kg.ac.rs

Владетић Срђан С.

Рођен је у Сомбору 1970. године, где је завршио основну и средњу школу, а затим Правни факултет Универзитета у Крагујевцу. Магистарски и докторски рад одбранио је на Правном факултету Универзитета у Београду. Запослен је на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу као ванредни професор и изводи наставу из предмета Римско право, Велики правни системи данашњице и Реторика (ужа научна област Римско право, катедра Грађанско-правна). Један је од оснивача Центра за беседништво (*Institutio Oratoria*) и организатора манифестације „Сретењске беседе" које се одржавају сваке године на Правном факултету у Крагујевцу. Аутор је монографије *Usureceptio fiduciae* (Крагујевац, 2008) и коаутор са професором др Емилијом Станковић уџбеника *Римско право* (Крагујевац, 2014). Објавио је велики број научних и стручних радова у домаћим и страним часописима. Учесник је неколико научно-истраживачких пројеката који су финансирани од стране Министарства за науку и заштиту животне средине Републике Србије и Правног факултета Универзитета у Крагујевцу. Активно говори енглески језик, а служи се италијанским и латинским језиком

svladetic@sbb.rs

Вујовић Марија З.

Рођена 1980. године у Алексинцу. Завршила је Факултет политичких наука Универзитета у Београду, на смеру Новинарство и комуникологија, а потом и Интердисциплинарне студије Теорија уметности и медија на Универзитету уметности у Београду. Током основних студија и након дипломирања радила је као новинар у редакцијама РТВ5 и НТВ у Нишу. Од 2008. године ради као сарадник у настави, затим као асистент, а од 2018. године као доцент на Филозофском факултету у Нишу, на предметима Теорија медија, Реклама и медији, Глобализација и медији, Медијска аналитика. Од 2018. године је и управница Центра за истраживање медија на Филозофском факултету у Нишу.

marija.vujovic@filfak.ni.ac.rs

Донић Жељко С.

Рођен 1982. године у Смедеревској Паланци. Дипломирао шпански језик и хиспанске књижевности на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета у Београду (2007); одбранио мастер рад из хиспанских књижевности (2010). На Филолошком факултету Универзитета у Београду 2015. године пријавио докторску тезу под насловом *Рецепција шпанске поезије на српском говорном подручју*. Од 2006. до 2009. сарађивао са ОЕБС-ом, омбудсманом Каталоније, Шпанском телевизијом (*TVE*) и листом *El Pais*. Од 2007. до 2012. године радио као библиотекар и сарадник у настави Катедре за иберијске студије Филолошког факултета у Београду. Од октобра 2012. на истом Факултету биран у звање асистента за области Шпанска књижевност и култура. Уредник је едиција шпанске књижевности у издавачким кућама Партенон („Bibliotheca Hispania") и Танеси („Библиотека Ветрењаче"). Коаутор је уџбеника *Свет хиспанистике: увод у студије* (2010) и аутор више чланака и радова у научним часописима и

зборницима са националних и међународних и конференција. Превео више класика и савремених дела шпанске и хиспаноамериче књижевности, међу којима *Старе шпанске романсе* (2011); Хосе Јеро, *Biblioteca* (2012); Дон Хуан Мануел, *Кнез Луканор* (2014); *Мосарапске харфе: бисери ране хиспанске лирике* (2015), Хавијер Виљаурутија, *Носталгија за смрћу и друге песме* (2017). Бави се шпанским средњим веком, версификацијом, теоријом превођења и савременом поезијом.

donzellco@yahoo.com

Јовановић Александра С.

Рођена је 1993. г. у Смедереву, где је завршила Гимназију (Филолошко одељење). Основне студије завршила је 2016. г. на Филолошком факултету у Београду – смер Српски језик и књижевност (наставнички профил). Такође, завршила је и мастер програм Српски језик на Филолошком факултету у Београду (2017. г.) одбранивши рад „Непрелазни (неповратни и неправи повратни) семикопулативни глаголи и њихове допуне у савременом српском језику" (ментор др Б. Стипчевић), те мастер програм Комуникологија на Факултету политичких наука у Београду (2018. г.) одбранивши рад „Функције политичког дискурса у *Породичној трилогији* Данила Киша" (ментор др Д. Станојевић). Тренутно је студент докторских студија на Филолошком факултету у Београду – модул Српски језик. Од септембра 2018. г. запослена је у звању истраживач приправник у Институту за српски језик САНУ (на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*). Области интересовања су јој синтакса, семантика и прагматика.

aleksandrasjovanovic@hotmail.com

Јовановић Снежана Б.

Рођена 1970. године у Београду. Основне студије похађала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где је дипломирала на Катедри за иберијске судије. На Универзитету Комплутенсе у Мадриду завршила је постдипломске студије и докторирала с оценом 10 *cum laude* одбранивши тезу под називом „Костумбризам у делима Венсеслаа Ајгуалса де Иска. Урбана стварност Мадрида". Основно поље њеног интересовања је књижевност XIX века, пре свега реалистички романом и костумбризам. Дугогодишња је консекутивна преводитељка на различитим пројектима Шпанске агенције за међународну сарадњу и развој (АЕЦИД) и других институција. Превела је више дела савремене и класичне књижевности, међу којима и романе *Сестра Сан Сулписио* Арманда Паласија Валдеса, *Обесправљени* Маријана Асуеле, те збирке *Критички преглед свеколиког знања* Бенита Херонима Фејхооа и *Костумбристички чланци* Маријана Хосеа де Ларе.

jovanovic.nena@gmail.com

Ламбропулу П. Марта (Lampropoulou Martha)

My interests lie in the field of Cognitive Linguistics, Morphology, Semantics, and Second Language Acquisition. Currently, I work as a Foreign Lecturer at the Department of Modern Greek Studies, Faculty of Philology, University of Belgrade, in Serbia and as an editorial board member of METBIB (Bibliography of Metaphor & Metonymy John Benjamins Publishing Company Online Resources). My doctoral research

focuses on the cognitive process of metonymy and metaphor and the way the aforementioned facilitate the acquisition of grammatical phenomena, more specifically, the word formation process of derivation. I have also worked as an English teacher for several years in private language centers and Vocational training schools, as well as a Teaching Assistant for first year University courses at the School of English Language and Literature, Aristotle University of Thessaloniki. Moreover, I worked as an assistant editor in Mouton De Gruyter Open Publishing Company for three years.

marthalamp@gmail.com

Маља-Имами Наиље Р.

Рођена је 1960. у Медвеђи, на југу Србије. Дипломирала је 1991. на Катедри за албански језик и књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На истој катедри 2009. године завршила је Мастер студије и одбранила мастер рад *Основи морфологије савременог албанског језика*. Докторске студије уписала је 2009. године, на смеру Језик, књижевност и култура на Филолошком факултету у Београду, а докторски рад *Конвергенција и дивергенција падежних система у балканском језичком ареалу* одбранила је 22. маја 2013. године. Аутор је универзитетског уџбеника *Граматика албанског језика* (Фонетика и морфологија) у издању ННК Београд 2009. године. Такође, више година је коаутор *Збирке задатака из албанског језика* у издању Центра за вредновање квалитета образовања и васпитања у Београду. Ангажована је на неколико пројеката у овој институцији. Запослена је на Катедри за албански језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду. Учествује на разним конференцијама како у земљи тако и ван. Објавила је знатан број радова. Годинама ради преводе са албанског на српски језик и обрнуто. Има већи број преведених књига. Члан је Удружења преводилаца Србије од 1995. године.

auri2000@gmail.com

Мандић Биљана Љ.

Рођена је у Сокоцу (БиХ) 1973. године. Доцент је на Катедри за музичку теорију и педагогију Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Дипломирала (1997) и магистрирала (2000) на Факултета музичке уметности у Београду на предмету Методика општег музичког образовања. Звање доктора наука стекла (2007) на Православном богословском факултету Универзитета у Београду и постала прва жена Српкиња која је докторирала на овом факултету. Континуирано се бави музичком педагогијом од 1997. године. Главна тема њеног истраживања усмерена је на музичко школство у општеобразовним и богословским школама. У оквиру свог научног деловања на специфичан начин остварује синтезу две методике – методике општег музичког образовања и методике религијске наставе. Објавила је велики број научних радова различитих категорија и учествовала на бројним домаћим и међународним научним скуповима и Пројектима из области наставе и музичке педагогије. Аутор је шест уџбеника за предмет музичка култура у основним школама (2011, 2014, 2015) и два методска приручнка (2002 и 2005) из области музичке педагогије.

biljana.mandic@gmail.com

Милосављевић Стефан Ж.

Рођен је 1993. г. у Лесковцу. Основну школу и гимназију завршио је у Лебану, као ученик генерације. Дипломирао је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на смеру Српски језик и књижевност – наставнички профил (2016). На истом факултету одбранио је мастер рад под насловом „Конгруенција предиката са субјектом исказаним партитивном бројном синтагмом чији је центар основни број" (2017), пред комисијом коју су чинили др Балша Стипчевић (ментор) и др Душка Кликовац. Био је полазник и асистент на семинарима лингвистике у ИС Петница. Учествовао је на осам научних скупова и објавио седам радова из лингвистике. Добитник је Похвале Филолошког факултета Универзитета у Београду за изузетан успех у току основних академских студија, као и награде „Проф. др Радмила Милентијевић" за успех из српског језика на основним студијама. Тренутно је студент докторских студија на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на модулу Српски језик, као и мастер студија Рачунарство у друштвеним наукама при Универзитету у Београду. Као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Р. Србије, ангажован је на пројекту *Српски језик и његови ресурси: опис, теорија и примене*. Области интересовања су му синтакса, семантика, прагматика, као и примена рачунарских техника у проучавању и настави језика и књижевности.

milosavka93@hotmail.com

Павловић Биљана М.

Рођена је у Новом Пазару 1972. године. Дипломирала је 1994. године у Подгорици, на Одсеку за општу музичку педагогију. Магистарирала је 2003. године на Музичкој академији у Источном Сарајеву, на тему из области Методике општег музичког образовања. Из исте области одбранила је докторску дисертацију на Академији умјетности Слобомир П Универзитета у Бијељини, 2011. године. У својим радовима посебну пажњу посвећује проучавању народног музичког стваралаштва из аспекта основношколске наставе музичке културе. У звању је ванредног професора на Учитељском факултету у Призрену – Лепосавићу. Од 2014. године је на пројекту Филозофског факултета у Косовској Митровици, који је подржан од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Такође, од 2014. године ради као гостујући професор на Филозофском факултету у Бањој Луци где предаје Методику наставе музичке културе. Аутор је једне монографије, два приручника из Методике наставе музичке културе и једног приручника из Вокално-инструменталне наставе. Објавила је велики број радова у стручним и научним часописима и зборницима. Оснивач је и вођа етно певачких група *Рашанке* и *Рашанкице* у Новом Пазару, које делују у циљу очувања и неговања српске традиције и културе. Од 2004. године руководи хором Учитељског факултета у Призрену – Лепосавићу.

biljana.pavlovic@yandex.ru

Петровић Милена Ч.

Рођена 1974. године у Београду. Дипломирала је на Катедри за музикологију (1998), магистрирала (2002) и докторирала (2010) на Катедри за солфеђо и музичку педагогију на Факултету музичке уметности у Београду. Специјализацију из области мјузикла стекла је 2004. године на Факултету драмских уметности у Београду. Постдокторске студије завршила је на Институту за педагогију

у Лондону (2015). Запослена је као ванредни професор на Катедри за солфеђо и музичку педагогију на Факултету музичке уметности у Београду. Области њеног интересовања су музичка педагогија, музичко извођаштво (мјузикл), психологија музике (перцепција и когниција музике) и музикологија (порекло музике, музиколингвистика и зоомузикологија). Своја педагошка искуства и научне ставове излаже на бројним домаћим (Београд, Крагујевац, Ниш, Нови Сад) и иностраним симпозијумима, семинарима и конференцијама (Аустрија, Пољска, Немачка, Естонија, Италија, Енглеска, Грчка, Хрватска, Босна и Херцеговина, Република Српска). До сада је објавила преко осамдесет стручних и научних радова у домаћим и инсотраним зборницима и часописима. Аутор је две књиге: *Улога акцента у српској соло песми* (Београд, Службени гласник, 2014) и *The Importance of Vowels in Music Education* (London, iMerc UCL, 2017).

pepa.magare@gmail.com

Петровић Ружица Ж.

Рођена 1960. године. Редовни професор филозофије на Факултету педагошких наука Универзитета у Крагујевцу. Аутор је монографија *Филозофија утехе Ксеније Атанасијевић* (2004), *Антрополошко-етички огледи* (2006), *Филозофија васпитања и образовања* (2008), *Етика и биоетика* (2014), *Прилози за филозофију образовања* (2017) и више десетина научних радова у часописима и зборницима међународног и националног значаја. Члан је научних асоцијација Association philosophers Southeast Europe; Association of Space and Philosophy; Српско филозофско друштво. Добитник је Доситејеве повеље за стваралачки допринос развоју образовања, науке и културе, поводом 100-годишњице рођења европског педагога др Драгутина Франковића (1913–2013), Београд, 25. 1. 2014. Учествовала је у реализацији националних и међународних пројеката. Тренутно је ангажована на пројекту Педагошки плурализам као основа стратегије образовања, бр. 179036, Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Области њеног интересовања су филозофија образовања, примењена етика, етика 21. века, антропологија и реторика.

prof.ruzica@gmail.com

Ракићевић [Архимандрит] Тихон М.

Рођен је у Чачку 1971. године. На Факултету примењених уметности и дизајна у Београду дипломирао је 1995. године, а потом на Богословском факултету магистрирао (2008) и докторирао (2014). У научно звање Научни сарадник у области друштвених наука – теологија изабран је 2018. Живи и ради у Манастиру Студеници где је старешина почев од 2004. године. Научне радове је објављивао у међународним и водећим националним часописима (неки од радова доступни су на academia.edu) и учествовао на међународним и националним научним скуповима и конгресима. Покренуо је и, као одговорно лице, контролише спровођење неколико значајних пројеката на унапређењу доступности верског и културног садржаја (српска културна баштина, рукописно наслеђе, библиотекарство, конзервација), укључујући и пројекте који подразумевају израду интерактивних инсталација и експоната заснованих на технологији *Augmented Reality* (проширена стварност) који путем дигиталне технологије образују стране и домаће посетиоце, чиме се обезбеђује доступност и презентација културног наслеђа на највишем нивоу у светским размерама. Ракићевићеви научни радови садрже истраживања везана за теологију,

монашки живот и духовност, за књижевну и богословску делатност Светога Саве, као и за целокупно српско културно средњовековно наслеђе.

tih.rakicevic@gmail.com

Рамић Никола И.

Рођен је 1954. године у Богдашима код Ливна. Магистрирао је и докторирао на Филолошком факултету у Београду. Од 1978. до 2005. године био је запослен у Институту за српски језик САНУ у Београду. Радио је на изради *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који издају САНУ и Институт за српски језик САНУ, најпре у својству обрађивача грађе, затим млађег уредника, а од 2001. године уредника Речника. Од 2005. године ради на Одсеку за филологију Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Ванредни је професор за Савремени српски језик. У САНУ је ангажован као један од уредника *Речника САНУ*. Гостовао је због усавршавања и као гостујући професор у иностранству (*Ленинградский государственный университет* имени А. А. Жданова, *Межкафедральный кабинет* имени Б. А. Ларина, *Československa akademie věd, Academia Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV,* Универзитет *"Паисий Хилендарски"*, Пловдив). Аутор је монографија *Ливањско-дувањски говорни тип* и *О јатовским изоглосама,* као и више чланака објављених у домаћим и страним часописима. Коаутор је XIII, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX и XX тома општедескриптивног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ и једнотомног стандарднодескриптивног *Речника српског језика*. Члан је *Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ, Уређивачког одбора Речника САНУ, Матице српске* и *Научног друштва за неговање и проучавање српског језика*. Добитник је награде *Павле Ивић*, коју додељује *Славистичко друштво Србије,* за 2008. годину.

nikola_ramic@yahoo.com

Секулић Мирјана М.

Рођена је 1983. године у Крагујевцу. Докторирала је 2012. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу са темом *Слика Шпаније у путописима и новинским чланцима Милоша Црњанског*. Од 2008. запослена је као асистент, а од 2013. године као доцент за област Хиспанске књижевности и културе на истом факултету. Предаје више предмета на основним студијама, Нови хиспаноамерички роман на мастер академским студијама и Теорије савременог субјекта: постколонијализам и имагологија на докторским студијама. Учествовала је на више од двадесет научних скупова у земљи и иностранству и објавила је око тридесет радова у часописима и тематским зборницима. Међу темама радова се истичу слика Шпаније у путописима Милоша Црњанског, историја у делима Карлоса Фуентеса, представе историје на филму. Основна поља интересовања су шпанска књижевност (Генерација 1898), мексичка књижевност 20. века (Карлос Фуентес), имагологија, постколонијалне студије, студије односа филма, историје и књижевности.

msekulic@filum.kg.ac.rs

Станковић Емилија Д.

Рођена је 1953. године у Рековцу. Гимназију, а потом Правни факултет завршила је у Крагујевцу. Магистрирала и докторирала је на Правном факултету Универзитета у Београду. Др Емилија Станковић је запослена на

Правном факултету Универзитета у Крагујевцу као редовни професор за ужу научну област Римско право (предмети: Римско право, Велики правни системи данашњице и Реторика). Оснивач је Центра за беседништво под називом „*Institutio Oratoria*" и један од организатора манифестације „Сретењске беседе" које се одржавају сваке године на Правном факултету у Крагујевцу. Аутор је неколико књига: *Диоклецијанов Едикт о ценама, Извори Римског права,* коаутор са професором др Обрадом Станојевићем: *Основни правни институти*, *Савремени правни системи* и коаутор са професором др Срђаном Владетићем: *Римско право.* Објавила је велики број чланака како у нашим еминентним часописима, тако и у иностраним. Редовно са саопштењима учествује на најеминентнијем међународном скупу античких историчара права (*Sessione de la Société Internationale Fernand de Visscher pourl'Historie des Droits del'Antiquité*). Учесник је неколико научно-истраживачких пројеката који су финансирани од стране Министарства за науку и заштиту животне средине Републике Србије и Правног факултета Универзитета у Крагујевцу. Активно говори енглески језик, а служи се италијанским и латинским језиком.

estankovic@sbb.rs

Стојановић Александар М.

Рођен је 1973. у Чачку. Основне студије завршио је на Богословском факултету у Београду, а магистрирао и докторирао догматско богословље на Аристотеловом универзитету у Солуну. Бави се богословским (догматика, етика, патрологија) и филолошким проучавањима (новогрчка и старогрчка филологија), као и превођењем богословске литературе. Публиковане књиге: *Догма и духовност у богословљу Светог Јустина Поповића*, Солун: Мигдонија, 2011. [orig.] *Δόγμα καί πνευματικότητα στή θεολογία τοῦ Ἁγίου Ἰουστίνου Πόποβιτς*, Θεσσαλονίκη: Μυγδονία 2011; *Евагрије Понтијски и православна аскетска традиција отаца из Газе (Варсануфија Великог, Јована Пророка и Авве Доротеја)*, Крагујевац: Каленић, 2016. Превод књиге: за Ман. Хиландар превео књигу *Философске урвине* Светог Јустина Поповића на грчки језик: Ὁσίου Ἰουστίνου Πόποβιτς, *Φιλοσοφικοί κρημνοί*, Манастир Хиландар 2010. Уредник хиландарског издања књиге Јосифа Дионисијатског *Монах Георгије Витковић (1922 –1970) – познати српски аскета са Свете Горе* [orig.] Ιωσήφ Μ. Δ., *Μοναχός Γεώργιος Βίτκοβιτς (1922–1970) – ἕνας Ἁγιορείτης ἀσκητής τοῦ 20ου αἰῶνος*. Манастир Хиландар, 2013.

megalo.servos@gmail.com

Стојановић Прелевић Ивана Љ.

Године 2005. дипломирала на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, на Одсеку за филозофију. Након магистарских студија уписује докторске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, где докторира 2014. године на тему *Перформативи и рефлексивна комуникацијска намера.* Године 2008/2009. ради као сарадник у настави на Одсеку за новинарство Филозофског факултета у Нишу. Од 2010. године обавља посао асистента, а тренутно је доцент на Одсеку за комуницирање и односе са јавношћу на истом факултету. Објавила је двадесетак научних радова, превела неколико текстова са енглеског и немачког језика, учествовала на домаћим и страним конференцијама, држала излагања на трибинама и учествовала у филозофским радионицама у Дубровнику.

ivana.stojanovic.prelevic@filfak.ni.ac.rs

Стојичић Војкан Б.

Завршио основне, мастер и докторске студије на Катедри за неохеленске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Студирао је савремени грчки језик и књижевност у периоду 2002–2006. Одмах по дипломирању, радио је као сарадник по уговору на Катедри за неохеленске студије до 2009. године, када је изабран у звање лектора за ужу научну област Неохеленистика, предмет Савремени грчки језик. Након завршених мастер студија, године 2011. био је унапређен у звање вишег лектора, а од 2017. је именован у доцента. Основна поља научног интересовања су му неохеленистичка лингвистика, примењена лингвистика, глотодидактика и социолингвистика.

vojkans@hotmail.com

Тодоровић Васић Јелена М.

Рођена је 1991. године у Крагујевцу. Дипломирала је Српски језик и књижевност на Филолошко-уметничким факултету Универзитета у Крагујевцу 2014. године. Одбранила је мастер рад са темом „Конфигурација ликова у *Роману о Александру Великом*" на Филолошко-уметничким факултету Универзитета у Крагујевцу 2016. године. Докторске академске студије филологије уписала је 2016. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Тренутно је запослена као асистент на Катедри за књижевност при Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Област интересовања: теорија књижевности и општа књижевност.

jelena.todorovic@filum.kg.ac.rs

Томић Горица Р.

Рођена 1988. године у Ужицу. Запослена је на месту наставника енглеског језика у Гимназији „Свети Сава" у Пожеги. Октобра 2016. године уписала је прву годину докторских студија (модул Језик) на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Области интересовања: корпусна лингвистика, лексикологија и лексикографија, контрастивна лингвистика, примењена лингвистика, транслатологија, когнитивна лингвистика.

dragulj988goricicak@gmail.com

Трифуновић Весна С.

Рођена 1966. године у Кончареву. Доктор социолошких наука и ванредни професор на Факултету педагошких наука Универзитета у Крагујевцу. Објавила је више десетина стручних и научних радова и монографије: *Сеоске школе и култура* (2001), *Насиље у школи* (2006), *Образовање и религија* (2008), *Грађанско васпитање и идентитет* (2012), *Образовање и културни идентитет* (2015), *Скице за портрет живота у пограничју* (2018). Поља интересовања: социологија друштвеног развоја, култура, културни идентитет, религија, образовање, образовне политике, насиље у школи.

vesna.trifunovic@pefja.kg.ac.rs

Фјоре Винченцо М.

Доцент Италијанске књижевности на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Дипломирао је хуманистичке науке на Универзитету у Барију (Италија), докторирао је на италијанским студијама на истом

универзитету. Објавио је у италијанским и српским часописима многе есеје о италијанској књижевности 18. и 19. века, посебно о поетском одразу Манцонија, којем је посветио монографију *Il riserbo di Manzoni* приређену на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Као истраживач историје просветитељства и романтизма у Италији и Европи, објавио је радове о доносима између Канта и Пјетра Верија, повезаног са Манцонијем и Леопардијем, о европској путописној литератури у 18. и 19. веку, као и о књижевном жанру аутобиографије у романтизму. Учествовао је у припреми зборника радова са осмог Међународног научног скупа AIBA (Удружење балканских италијаниста) *Фикција на позорници историје*, одржаног у Крагујевцу 2016. године.

vmfiore@gmail.com

Цицовић Сарајлић Драгана Ј.

Рођена је у Сарајеву 1960. године. Запослена је на Факултету уметности Универзитета у Приштини – Косовској Митровици у звању редовног професора за ужу научну област Методика музичке наставе. Основне студије (Теоретско-педагошки одсјек) завршила је на Музичкој академији у Сарајеву. Магистрирала је (2003) на Музичкој академији у Источном Сарајеву на предмету Методика општег музичког образовање, а звање доктора музичких наука стекла је 2012. године на Академији умјетности – Одсјек за општу музичку педагогију Слобомир П Универзитета у Бјељини. У својим научним радовима истражује различите проблеме везане за методику музичке наставе. Радове излаже на научним скуповима у земљи и иностранству и објављује у зборницима и часописима од националног и међународног значаја. Аутор је збирке нотних записа *Српске духовне пјесме* и монографије *Српска црквена музика у основношколској настави музичке културе*.

dsarajlic@gmail.com

Чубровић Биљана Б.

Ради као ванредни професор за наставно-научну област Англистика на Филолошком факултету у Београду. На Департману за лингвистику Корнел универзитета (Cornell University, Ithaca, NY) боравила је два пута у својству гостујућег истраживача, 2008/2009. и 2013/2014. Аутор је више монографских научних студија и уџбеника: *A Workbook of English Phonology* (2005), *Фонолошка структура новијих француских позајмљеница у енглеском језику* (2005), *Profiling English Phonetics* (2014) і *Acoustic Investigations of Serbian and American English Vowel Inventories* (2016) и коаутор је серије под насловом *English Entrance Exam Practice – tests with key and explanatory notes*. Главни је уредник часописа *The Linguistics Journal* (ISSN: 1718–2301). Један је од оснивача међународног лингвистичког церкла *English Scholars Beyond Borders* (http://www.englishscholarsbeyondborders.org). Њене главне области интересовања су фонетика енглеског језика, језици у контакту и тестирање. На Катедри за англистику Филолошког факултета у Београду основала је лабораторију за фонетска истраживања 2016. године.

biljana.cubrovic@gmail.com

УПУТСТВО АУТОРИМА
ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу (Word, пожељно у формату .rtf, могуће и у формату .doc и, ако користите Word 2010 или новији (не 2007) у формату .docx), заједно са потписаном Изјавом аутора (у PDF формату) на електронску адресу редакције *Наслеђа* (nasledje@kg.ac.rs).

2. **Изјава аутора** је гаранција поштовања **обавезе према научним и етичким принципима:**

- Радови достављени уредништву ради објављивања у часопису *Наслеђе* морају представљати **резултат сопствених истраживања** и не смеју кршити ауторска права или права било које треће стране.
- У радовима се морају поштовати сва правила и позитивне праксе цитирања и референцирања извора и секундарне литературе (**не сме бити плагијаризма** у било ком облику).
- Радови **не смеју бити претходно објављени** у било којој другој публикацији под било којим другим насловом, нити у сличном нити у мало измењеном облику, те не смеју бити претходно објављени на неком другом језику.
- Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка.
- Радови **не смеју бити предати ради објављивања било којој другој публикацији** у земљи или иностранству док уредништво часописа *Наслеђе* не извести аутора/е о крајњој одлуци о публиковању рада.

3. **Дужина рукописа**: дужина рада је између 10 и 13 страница (4500-6000 речи).

4. **Формат**: *фонт*: Times New Roman; *величина фонта*: 12; *размак између редова*: Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.

5. **Параграфи**: *формат*: Normal; *први ред*: увучен First Line: 0,5 (1,27).

6. **Име аутора**: Наводе се име(на) аутора, средње слово и презиме(на). **Радови не смеју имати више од два аутора.** Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада. Функција и звање аутора се не наводе.

7. **Назив установе аутора (афилијација)**: Непосредно испод имена и презимена наводи се званични назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (од пуног

регистрованог назива до унутрашње организационе јединице – универзитет, факултет, центар / одсек / катедра). Ако је аутора више, мора се, назначити из које установе потиче сваки од аутора.

8. **Контакт подаци**: Електронску адресу / адресе аутор(и) ставља(ју) у напомену при дну прве странице чланка.

9. **Језик рада и писмо**: Језик рада може бити енглески, српски, руски, немачки, француски или неки други европски, светски или словенски језик, раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. **Радови из англофоне филологије морају бити на енглеском језику**. Писмо на којем се штампају радови на српском језику је ћирилица.

10. **Наслов**: Наслов треба поставити центрирано и написати великим словима.

11. **Апстракт**: Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (имена аутора, афилијација, наслов) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка.

> [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен First line: 0,5 (1,27)]

12. **Кључне речи**: Број кључних речи не може бити већи од 10, и оне се дају непосредно након апстракта.

> [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

13. **Навођење (цитирање) у тексту**: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити конзеквентан од почетка до краја текста. **Захтева се** следећи систем цитирања:

> ... (Ivić 2001: 56–63)..., / (в. Ivić 2001: 56–63)..., / (уп. Ivić 2001: 56–63)... / М. Ивић (2001:56–63) сматра да...[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „” / ”]

14. **Напомене (фусноте)**: Напомене могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али **не могу бити замена за листу референци** (види под 16), **нити могу заменити горе захтевани начин навођења (цитирања) у тексту** (види под 13).

15. **Листа референци (Литература)**: Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. **Референце се наводе латиницом** и исписују на доследан начин, абецедним редоследом. Референце изворно публиковане ћирилицом или неким другим писмом могу се (иако то није неопходно и није препоручљиво) након обавезног латиничног облика (у који се такве референце морају транслитеровати),

према у даљем тексту наведеним примерима, са назнаком [orig.], навести у свом оригиналном облику.

Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се наводе хронолошки. **Референце се не преводе на језик рада**. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]
Jakobson 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta. [orig.] Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поетике*, Београд: Просвета.

[за чланак]
Radović 2007: B. Radović, Putevi opere danas, Kragujevac: *Nasleđe*, 7, Kragujevac, 9–21. [orig.] Радовић 2007: Б. Радовић, Путеви опере данас, Крагујевац: *Наслеђе*, 7, Крагујевац, 9–21.

[за прилог у зборнику]
Radović-Tešić 2009: M. Radović-Tešić, Korpus srpskog jezika u kontekstu savremenih jezičkih razdvajanja, *u*: M. Kovačević (red.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. I, Srpski jezik u upotrebi, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 277–288. [orig.] Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, Корпус српског језика у контексту савремених језичких раздвајања, *у*: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом]
Biti 1997: V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]
Lajons 1970: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.

[за радове на страном језику – ћирилицом]
Plotnjikova 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *а*, *б*, *в*, нпр.: *2007a*, *2007b* или *2009а*, *2009б*.
Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Simić, Ostojić*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др.*
Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:
Lič ^{2}1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth *etc*.: Pinguin Books.

Поступак цитирања докумената преузетих са Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]
Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. ‹адреса са интернета›. Датум преузимања.

Veltman, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. ‹http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.›. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]
Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. ‹адреса са интернета›. Датум преузимања.
Tesla, Nikola. *Encyclopedia Britannica*. ‹http://www.britannica.com/EBchecked/topic/588597/Nikola-Tesla ›. 29. 3. 2010.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format)]

16. Резиме: Резиме рада јесте у ствари апстракт или проширени апстракт на енглеском језику (искључиво на енглеском). Ако је језик рада енглески, онда је резиме обавезно на српском или неком од словенских или светских језика (осим енглеског). Резиме стоји на крају чланка, након одељка *Листа референци* (*Литература*). Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

17. **Биографија**: У биографији, коју треба слати као засебан фајл (Word, формати .doc или .docx), која не треба да прелази 250 речи, навести основне податке о аутору текста (година и место рођења, области интересовања, референце публикованих књига).

Уредништво
Наслеђа

Листа рецензената

У рецензирању радова пристиглих за објављивање у Наслеђу 41, учествовали су

Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Јелена Вујић, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Биљана Ђорић Француски, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Др Татјана Вулић, редовни професор
Филозофски факултет у Нишу

Др Душка Кликовац, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Др Кристофер Вилијамс, редовни професор
Правни факултет Универзитета у Фоџи, Италија

Др Јасна Стојановић, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Др Драгиша Бојовић, редовни професор
Филозофски факултет у Нишу

Др Светлана Томин, редовни професор
Филозофски факултет у Новом Саду

Др Жарко Бошњаковић, редовни професор
Филозофски факултет у Новом Саду

Др Костас Цанакис, ванредни професор
Факултет друштвених наука Егејског универзитета, Грчка

Др Сања Ђуровић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Милка Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Биљана Сикимић, научни саветник
Балканолошки институт Српске академије наука и уметности

Др Јасмина Ахметагић, виши научни сарадник
Институт за српску књижевност Приштина–Лепосавић

Др Ана Кузмановић, ванредни професор
Филолошки факултет у Београду

Др Мара Кнежевић, ванредни професор
Педагошки факултет у Сомбору Универзитета у Новом Саду

Др Предраг Мутавџић, ванредни професор
Филолошки факултет у Београду

Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Душан Живковић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Томислав Павловић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Роберто Руси, ванредни професор
Филолошки факултет у Бањој Луци

Др Маја Шабец, ванредни професор
Филозофски факултет у Љубљани, Словенија

Др Далиборка Пурић, ванредни професор
Педагошки факултет у Ужицу

Др Саша Радојчић, ванредни професор
Факултет ликовних уметности Универзитета уметности у Београду

Др Слободан Кодела, ванредни професор
Факултет уметности у Нишу

Др Јелена Петковић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Славко Станојчић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Дејан Каравесовић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Милица Пасула, доцент
Филозофски факултет у Новом Саду

Др Владимир Карановић доцент
Филолошки факултет у Београду

Др Мирјана Секулић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Даница Јеротијевић Тишма, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Јелена Волић Хелбуш, доцент

Др Саша Радовановић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Станислав Станковић, доцент
Филозофски факултет у Приштини,
Институт за српски језик Српске академије наука и уметности

Др Јелена Арсенијевић Митрић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Биљана Влашковић Илић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Јасмина Теодоровић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Марија Лојаница, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Бранко Илић, доцент
Факултет педагошких наука у Јагодини Универзитета у Крагујевцу

Др Ивана Палибрк, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Др Данијела Јањић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Јована Павићевић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Тиана Тошић Лојаница, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Јелена Беочанин, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Невена Вујошевић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Кристина Парезановић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Анка Симић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Тања Танасковић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
др Бранка Миленковић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Уредништво / Editorial Board

Др Драган Бошковић, редовни професор / Dragan Bošković, PhD, Full Professor
Главни и одговорни уредник / Editor in Chief

Др Никола Бубања, ванредни професор / Nikola Bubanja, PhD, Associate Professor
Оперативни уредник / Managing editor

Др Ала Татаренко, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина	**Ala Tatarenko, PhD, Full Professor,** Faculty of Philology, ”Ivan Franko” National University of Lviv, Ukraine
Др Александар Јерков, редовни професор, Филолошки факултет у Београду	**Aleksandar Jerkov, PhD, Full Professor,** Faculty of Philology, Belgrade
Др Анђелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет у Београду	**Anđelka Pejović, PhD, Full Professor,** Faculty of Philology, Belgrade
Др Богуслав Зиелински, редовни професор, Институт за словенску и класичну филологију, Универзитет „Адам Мицкјевич”, Познањ, Пољска	**Bogusław Zieliński, PhD, Full Professor,** Institute of Slavonic and Classical Philology, Adam Mickiewicz University, Poznan, Poland
Др Димка Савова, редовни професор, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска	**Dimka Savova, PhD, Full Professor,** Faculty of Slavic Studies, Sofia, Bulgaria
Др Јелица Стојановић, редовни професор, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора	**Jelica Stojanović, PhD, Full Professor,** Faculty of Philosophy, Nikšić, Montenegro
Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија	**Mihaj Radan, PhD, Full Professor,** Faculty of Letters, History and Theology, Timisoara, Romania
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија	**Persida Lazarević di Đakomo, PhD, Full Professor,** The G. d'Annunzio University, Pescara, Italia
Бојан Оташевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Bojan Otašević, Full Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Душан Живковић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Dušan Živković, PhD, Associate Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Juan Raez Padilla, ванредни професор, Универзитет у Хаену, Шпанија	**Juan Raez Padilla, PhD, Associate Professor,** University of Jaen, Spain
Др Катарина Мелић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Katarina Melić, PhD, Full Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Maria Luisa Pérez Cañado, ванредни професор, Универзитет у Хаену, Шпанија	**Maria Luisa Pérez Cañado, PhD, Associate Professor,** University of Jaen, Spain
Др Марија Ћирић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Marija Ćirić, PhD, Associate Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Данијела Јањић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Danijela Janjić, PhD, Assistant Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Дејан Каравесовић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Dejan Karavesović, PhD, Assistant Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Јелена Петковић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Jelena Petković, PhD, Assistant Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Марија Лојаница, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Marija Lojanica, PhD, Assistant Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Марина Петровић Јилих, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	**Marina Petrović Jilih, PhD, Assistant Professor,** Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Секретар уредништва / Editorial assistant
Јелица Вељовић / Jelica Veljović

Лектор за српски језик / Proofreader for Serbian
Александра Матић / Aleksandra Matić

Лектор за енглески језик / Proofreader for English
Даница Јеротијевић Тишма / Danica Jerotijević Tišma

Ликовно-графичка опрема / Artistic and graphic design
Слободан Штетић / Slobodan Štetić

Технички уредник / Technical editor
Стефан Секулић / Stefan Sekulić

Издавач / Publisher
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац / Faculty of Philology and Arts Kragujevac

За издавача / Published by
Зоран Комадина / Zoran Komadina
Декан / Dean

Адреса / Address
Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац/Jovana Cvijića b.b, 34000 Kragujevac
тел/phone (++381) 034/304-277
e-mail: nasledje@kg.ac.rs
http://www.filum.kg.ac.rs/ *Издаваштво* / Часописи / Наслеђе

Жиро рачун (динарски)
840-1446666-07, партија 97
Сврха уплате: Часопис „Наслеђе"

Штампа / Print
Донат Граф, Београд / Donat Graf, Beograd

Тираж / Impression
150 примерака / 150 copies

Наслеђе излази три пута годишње / *Nasleđe* comes out three times annually

***Наслеђе* је индексирано у ESCI (Clarivate Analytics), ERIH+ и MLA**

***Nasleđe* is indexed in ESCI (Clarivate Analytics), ERIH PLUS, and MLA**

Издавање *Наслеђа* финансијски помаже Министарство просвете и науке Републике Србије

Publication of the Journal has been sponsored by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна бибилиотека Србије, Београд

82

НАСЛЕЂЕ : часопис за књижевност, језик, уметност и културу = journal of Language, Literature, Art and Culture / главни и одговорни уредник Драган Бошковић. - Год. 1, бр. 1 (2004)- . - Крагујевац (Јована Цвијића бб) : Филолошко-уметнички факултет, 2004- (Чачак : Универзал). - 24 cm

Три пута годишње
ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац)
COBISS.SR-ID 115085068